

સંસાર સ્વરાજ્ય

યાને

બહાદુર બાબાઓ.

લેખક;

માણિકલાલ ત્રીકમણ મહેતા.

“અંદકિશોર યાને અંદનો સંસાર પ્રવાસ” ના કર્તા

મુંડુવા (કામીઆવાડ)

સવત ૧૯૮૭

આવૃત્તી પહેલી

સને ૧૯૩૧

પ્રિત ૨૦૦૦

(સર્વ હક્ક સ્વાધિન)

આ પુસ્તક અમદાવાદ પાનકોર નાકે વામુદેવ પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં ઇન્દરલાલ માતીલાલે છાપ્યું.

મુલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાશ્રિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૮૫૪૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૧૨૧૨ ૨૫૨૧૪૫

વિષય ૬ - ૩

સંસાર સ્વરાજ્ય

યાને

બહાદુર બાળાઓ.

લેખક;

માણિકલાલ ત્રીકમજી મહેતા.

“ચંદ્રકિશોર યાને ચંદ્રનો સંસાર પ્રવાસ” ના કર્તા

મહુવા-~~(સાહીઆવાડ)~~

સંવત્ ૧૯૯૭

સને ૧૯૩૧

આવૃત્તી પહેલી

પ્રિત ૨૦૦૦

(સર્વ હક્ક સાધિત)

આ પુસ્તક અમદાવાદ પાનકોર નાકે વાસુદેવ પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં ઇન્દિરલાલ મોતીલાલે છાપ્યું.

મુલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૫૪૫

લેખકના બે બોલ

આ ગ્રંથ મારો બીજો પ્રયત્ન છે. હું કાંઈ વિદ્વાન નથી. તેમ વિદ્વાન હોવાનો મેં કાંઈ ડોળ ધાલેલો નથી. મારા પરદેશ પર્યાટનના અને આજીવન સાથે અનેક અથડાયેલા પ્રસંગોના અનુભવના અનેક સારશ્રુત અનુભવો “ચંદ્રકિશોર યાને ચંદ્રનો સંસાર પ્રવાસ” એ નામક પુસ્તકથી આશરે દશ વર્ષ ઉપર વાર્તાના આકારમાં ગુંથીને મેં પ્રકટ કરેલ. જેને પ્રભ તરફથી સારો આદર મળતાં છપાયેલી તમામ કોપીઓ ખપી ગઈ, અને બીજી આવૃત્તિ માટે ઘણા ઘાંબા વખતથી અનેક વાંચકો તરફથી માગણી થાય છે. જેનો પ્રસંગ આવ્યે નિર્ણય થશે.

આ ગ્રંથનું પણ ઉપર મુજબ મારા વ્યવહારિક જ્ઞાન અને પ્રસંગોપાત પડેલા પ્રસંગોના અનુભવ ઉપરથી તથા પુસ્તકો માસિકો વગેરેથી મળેલા જ્ઞાન ઉપરથી મેં તેનું ઘડતર કરેલું છે. જે કેવળ અસલ Original છે, કોઈ પણ ગ્રંથનું બાષાંતર કે અનુકરણ કરેલ નથી. આમાં નિય વર્તન અને નિય વિકારોને વશ થઈ રાજ્ય નામ ધરાવનાર કોઈ કોઈ વ્યક્તિએ સત્તાના બળે. રાજ્ય મદમાં અંધ થઈને નિર્દોષ, દયાપાત્ર, અબળ અને પોતાની રાજ પુત્રીઓ સમાન ગણાતી પ્રભ પુત્રીઓ ઉપર કેવી રીતે અત્યાચારો કરેલ છે; તેનો ચિતાર આપેલ છે. તેમજ કેટલાક રાજ્યો પૈસાને ખાતર દારૂ, ભુગાર અને અશીષ જેવા નિય કાર્યમાં ઉતરવાની પ્રજાને સગવડ કરી આપીને બીજાં ચોરી-વ્યભિચાર-આદિ અનેક પાપોને આમંત્રણ આપનાર પાપની પ્રવૃત્તિઓ રચી રહ્યા છે, તેવા બનાવો પણ આમાં થોડા સંકળનાથી ગુંથેલા છે. બીજી તરફ સારા રાજ્યો પ્રભ પ્રત્યે પોતાની શું ફરજ છે. પ્રજાના સમાજ જગતમાં રૂઢીને અને રિવાજને નામે કેટલા સડાઓ પ્રચલિત છે, તેની શોધ કરાવી તે દુર કરવા તથા તે સંબંધે થોડા પ્રયત્નો કરવા અને રાજ્ય વહીવટમાં પ્રજાને સામીલ કરી તેને સ્વરાજ્યના હકો કેવી રીતે બક્ષે છે તે પણ આમાં સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલું છે. જે હાલના પરિવર્તન પામતા વાતાવરણમાં અવશ્ય બનવા તથા સમજવા લાયક છે.

ખરા મિત્ર કેવા હોય અને ખરી કસોટીની અણીને હદે પહોં-
ચ્યા છતાં તેઓ કેવા કુદ્દન જેવા નિવડે છે, તે બતાવનાર દૃષ્ટાંત
જેમ આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલ છે. તેમજ કન્યા વિકસનું અનાજ
મનુષ્ય વિકારોને કેટલી અધમતા સુધી ખેંચી જઈ શકે છે, ગાયનું
દુધ કેટલું પવિત્ર, કેટલું બળશાક્ષી અને કેટલું નિર્વિકારી છે તેના
સુંદર દૃષ્ટાંતો સાથે, એક પ્રાચીન ધર્મનું ગૌરવશાળી ગુપ્ત રહસ્ય
પણ આ પુસ્તકમાં બતાવેલ છે.

સમાજના અંદર ચાલતા જીના રિવાજો અને રીઠીઓ પોષનાર
હિંદુભાઈઓની જે જે કોમોમાં વિધવા વિવાહનો પ્રતિબંધ છે, તે
તે કોમની વિધવાઓને માથે ગુજરતો સીતમ કેટલો બધો અસહ્ય
છે, કેટલો બધો દુઃખકર છે, અધમ છે અને સમાજને શીરે કેટલો
આપિત છે તેનો ખરો અને કરુણાજનક ચિતાર જેમ આ ગ્રંથમાં
મુખ્ય ભાગ બજવે છે તેમ વેશવાળ-વિવાહ આદિના કુરિવાજોએ
પણ બિચારી રાંક બાળાઓનો કેટલો ભવ બગાડી જીંદગીને પાય-
માલ કરેલ છે, તેનો ચિતાર પણ આમાં આપેલ છે. ઉપરાંત અનેક
વિધવાઓએ સ્વમુખે કહેલા અતિ કરુણાજનક કિસ્સાઓ જેવા બનાવોથી
હિંદુ જગતમાં કેટલો ત્રાસ, અને કેટલો ભય તથા દુઃખ વ્યાપી રહેલ
છે, અને તે સડો કેટલો જોર-શોર મચાવી રહેલ છે, તે વાંચી
હિંદુ જનતાની આંખો ખુલ્લે અને એ ગુંચનો કાંઈ ઉકેલ થાય તેમ
કરવા હિંદુ જનતા પ્રયત્નશાળી થાય, એ આ લેખકની સદેચ્છા છે.
આ બાબતનો ચિતાર આપતાં કાંઈ અતિશયોક્તિ, કાંઈ અશ્લીલતા
અને કાંઈ મર્યાદા બહારનું વિદ્વાન વાંચકોને લાગે તો ક્ષમા ચાહું છું
પણ એ આત્માકથાઓને એક સ્પષ્ટ અને નગ્ન-સત્ય સ્વરૂપે મુકવા
ધારેલી અગત્યનાનું એ પરિણામ છે, એમ તો તેમને લાગશેજ.
આત્મકથાની વિધવાઓના દુઃખો બાદ કરતાં પણ અધિક દુઃખ યાતના
ભોગવતી વિધવાઓના દુઃખોની કહાણીઓ આગળ આતો અંશ માત્ર
છે એમ હું મારા અનુભવના પરિણામે કહું છું.

પુર્વે વણિક કોમના સાદસિક પુરૂષો વ્યાપાર અર્થે કેરી રીતે
સમુદ્ર પર્યટન કરતા અને લાખોની લક્ષ્મીને પરદેશી કેરી રીતે
ખેંચી લાવતા તેનાં દૃષ્ટાંત પણ આમાં બતાવેલ છે, સાથે સાથે તેવી
લક્ષ્મીનો સહઉપયોગ ન થવાથી લક્ષ્મીવંતને અંત સમયે કેટલો

ખચાતાપ થાય છે, તે બતાવી વાંચકને જ્ઞાન સાથે ઉપદેશ મળે તેમ કરેલ છે.

જગતના વ્યવહારમાં કેટકેટલા અજ્ઞાન બતાવે બને છે તેના તથા ધડો લેવા લાયક, ધ્યાન આપવા યોગ્ય અને ઉપાયો તથા માર્ગદર્શક રાજ્ય, સમાજ અને ધર્મ વિષયમાંથી અનેક સંબંધિત દૃષ્ટાંતો ગુંથી આ પુસ્તકને વાંચવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે તેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

એકંદરે સમાજનો સડો દુર થતાં સંસાર-સ્વરાજ્ય શું છે અને નિર્વિકાર બહાદુર બાળાઓ સંસારને અને રાજ્યને કેટલું સારભૂત કરી શકે છે, એ આ પુસ્તકમાં આકર્ષક રીતે બતાવવામાં આવેલ છે.

એક સમર્થ વિદ્વાન, જેઓ યુનિવર્સિટીની એમ-એ. ની પદ્ધિ ધરાવે છે અને સાક્ષર છે તેમણે આ પુસ્તક અથ-ઇતિ વાંચી એમાં વસ્તુની સુયોગ્ય ગુંથણી, સ્થળ સમયની એકતા વગેરે નવલ-કથા ને આવશ્યક કળાના સાધનોનો અભાવ જણાવી, આ પુસ્તકને જુદી જુદી બાબતોના નિબંધોના સંગ્રહરૂપ હોવાનું જણાવેલ છે. આવી રીતે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવી તે તરફ માર્ગ લક્ષ્ય બેંચું, તેમજ આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના, તેમને પોતાને જે સાચા લાગ્યું તે પ્રમાણમાં લખી આપી, મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ દર્શાવનાર થિઓસોફીસ્ટ પંથના ચુસ્ત અને સાચા અનુયાયી તથા તે પંથના પ્રખર વિદ્વાન અને વક્તા રા. રા. હરજીવનદાસ કાલીદાસ મહેતા, જેઓ વિદ્વાનોમાં અને જન સમાજમાં આદર પામેલા એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ છે, તેમને આ પુસ્તકમાં કેટલીએક અતિશયોક્તિ, અસંબંધિતતા અને કોઈ કોઇ સ્થળે વધારે પડતું સ્પષ્ટીકરણ કરેલું લાગ્યું છે, તે ખામીઓને રા. રા. હરજીવનદાસએ લખ્યું છે તેમ હંસક્ષીર ન્યાયે ગુણુ ગ્રહણ કરવા વાંચકો પ્રત્યે મારી વિનંતિ છે. બાકી મેં તો મારી શક્તિ અનુસાર, જેમ જન સમાજમાં અનેક પ્રકારની રચિના મનુષ્યો હોય છે, તેવી જુદી જુદી રચિના વાંચકોને માટે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન વાનીઓ પીરસેલી છે, જે યથા રચિ તેઓ ગૃહણ કરે, એજ મારા શ્રમનું સાક્ષ્ય છે,

બાપાના દોષો, શાબ્દિક દોષો અને ખીજા ન્યુનાધિક અંશોમાં દેખાય તેવા દોષો મારી શરીર સ્થિતિની અશક્તિનું પરિણામ છે. તે માટે વાંચકો મને ક્ષમા કરશે. દુર પડેલ છાપખાના સાથે પત્ર-

વ્યવહારથી વાતો કરી કામ કરતાં પ્રકરણોનાં નંબરોમાં તથા જોડવ-
ણીમાં પણ જુલો થઇ છે. શાબ્દિક ચુકોનું શુદ્ધિ પત્રક કરી આ
પુસ્તકને છેડે ટાંકેલ છે, તે પ્રમાણે સુધારી વાંચવા વાંચકો પ્રત્યે
મારી વિનંતિ છે.

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના રા. રા. બાઇ હરજીવનદાસ કાલીદાસે
લખી આપી આ પુસ્તકનો યોગ્ય પરિચય કરાવ્યો છે, તેમજ
સાહિત્ય અને નવલકથાના સાહિત્ય પોષક અને “નીલમ અને
માણેક” જેવી પ્રખ્યાત નવલકથા આદિ પુસ્તકોના પ્રકટ કર્તા
સાક્ષર વર્ગમાં જાણીતા અને મુંબઈની પ્રજામાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા
“કિન્ડર ગાર્ટન” નામક કેળવણીના પ્રચારક બાઇ જોપાજીજી
કલ્યાણજી દેલવાડાકર તથા વેદવેદાંત આદિ શાસ્ત્રોના અથંગ અભ્યાસી,
શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતાનું સદા પ્રવચન કરનારા, રામાનુજ સંપ્રદાયના
એક અગ્રગણ્ય અને સમર્થ વિદ્વાન બહુશ્રુત શ્રીમાન્ સ્વામીજી
લક્ષ્મીનારાયણે અને હાલમાં ભાવનગર તાલુકા સ્કુલના હેડ માસ્ટર
વયોવૃદ્ધ અને ગુર્જર ભાષાભિચર સાહિત્ય રસીક રા. રા. નાગરદાસ
રેવાશંકર પંડ્યાએ આ પુસ્તક માટે પોતાના જે અભિપ્રાય, અનુમત
અને વિચારો દર્શાવ્યા છે અને જે મેં પાછળ ઉતારી લીધા છે તે
સર્વેનો હું ઋણી છું. ઉપરાંત જે જે સહૃદયસ્થો આ પુસ્તકની વાત
મારા મ્હોંએથી સાંભળીને પોતાનો સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો છે તથા
અગાઉથી ગ્રાહક થઇને જે જે ગૃહસ્થોએ મને ઉત્તેજિત કરી આર્થિક
સહાય આપી છે તે સર્વેનો હું આભાર માનું છું.

મહુવા (કાઠિઆવાડ)
સાં. ૧૯૮૭ મકરસંક્રાન્તિ

} માણેકલાલ ત્રીકમજી મહેતા.

પ્રસ્તાવના

આ પ્રસ્તાવના લેખકને ખાતર હું લખું છું, લેખકનો અભ્યાસ શુભરાતી ચોથા ધોરણ સુધીનો છે. પરંતુ તેમણે અવલોકન શક્તિ તથા કલ્પનાશક્તિ ઠીક પ્રમાણમાં ખીલવી છે. અને હિંદુ સમાજનો અનુભવ પણ ઠીક મેળવેલો છે. આને લીધે તેમણે આ પુસ્તક લખવાની તથા પ્રકટ કરવાની હિમ્મત કરેલી છે. તેટલા માટે તેમને ધન્યવાદ ધટે છે.

“ સંસાર સ્વરાજ્ય ” માં કેટલેક સ્થળે અતિશયોક્તિ, કોષ કોષ સ્થળે અસંભવિતતા અને કેટલેક સ્થળે વધારે પડતાં સ્પષ્ટીકરણ થયેલાં છે પણ સાથે સાથે વ્યવહારિક ગ્ન પણ તેમાં ધણું રહેલું છે. માટે હંસની માફક દુધ ગૃહણ કરવા અને પાણી છોડી દેવા વાંચકને વિનંતિ છે.

વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે લેખકે બરોબર સુઝતું નહીં હોવાથી પુસ્તકમાં ઘણે સ્થળે શબ્દદોષો રહેલા છે. તે માટે વાંચકો ક્ષમા કરશે.

પોતાની યુવાવસ્થા તથા પ્રૌઢાવસ્થામાં લેખકે પોતાનો નિર્વાહ જાત મહેનતથી ચલાવ્યો છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આવાં પુસ્તકો લખીને પોતે સ્વાશ્રયી રહેવા ઇચ્છે છે. માટે તેમને પ્રોત્સાહન આપવા ગુર્જર પ્રજાને મારી વિનંતિ છે.

કેંજળી મહુવા } હરજીવન કાલીદાસ મહેતા.
સં. ૧૯૮૭ ના માગશર વદી ૬

મહારો અભિપ્રાય—

“સંસાર દ્વરાન્ય” નામની રાજ્યક્રિય વસ્તુ સાથે સંસારી વિષય મેળવીને મારા એક મિત્રે આ એક અનુભવ સિદ્ધ પુસ્તક પ્રકટ કર્યું, અને તેના અવલોકન માટે મને મોકલ્યું. એવા ઉદ્દેશથી કે તે માટે મહારા તરફના અભિપ્રાયના બે બોલ હું લખું; જે કે પ્રમાણુ સહશિક્ષણ (Practical)નો હું અનુવાદી છું. પ્રત્યક્ષ વસ્તુથી પરિક્ષા કરાવીને તેની કિંમત માગવી અને આત્મગળ તથા આત્મગળ ઉપરજ આધાર રાખવો. આ મહારો સિદ્ધાન્ત છે, અને ચાર દાયકાથી આ સિદ્ધાન્ત પ્રભુ કૃપાએ સચવાય છે. છતાં આ મહારા વયોવૃદ્ધ મિત્રને મહારા અનુમતની આશા છે તો તે પુર્ણ થાઓ !

આ વાર્તા મેં અવલોકી, અને તેની સાવ સરળભાષા, સંસારી અનુભવના દ્રષ્ટાંતો, અને અનેકાનેક સૂચનાઓ વાંચકોને ગમ્મત તેમજ જ્ઞાન આપી શકે તેવી મને લાગી છે. ને તે ઉપરથી વાંચક વર્ગને તે પ્રિય થઇ પડે, એમાં નવાઇ નથી.

બિન્ન બિન્ન રૂચિના તેમજ આધુનિક કેળવણીના અનુયાયી-ઓએ, કેટલાક સમભાવી અનુભવને લીધે ગુજરાતી વાંચનને તિલાંજલી આપી લાગે છે, અને તેથી નવલકથાના સારા લેખકો અનુભવ પ્રસાદી પીરસવાને સત્યાગ્રહી બન્યા છે. તો પણ “ બહુ રતના વસુંધરા ” પેઠેમ પ્રયત્નવાદીઓ ઝાઝા રહેતા નથી. એજ રીતે આ ગ્રંથકર્તાએ પણ અંપલાગ્યું છે. હવે જોવાનું છે કે તેમનું હોડકું, કયા કિનારે વિરમે છે.

સારા લેખો કે સારા લેખકો નથી એમ છેજ નહીં. પણ નવી સૃષ્ટિના યુવાનોને હાથે બહાર પડતા ઉભરાયેલા લેખો માત્ર માસિકોમાંજ પ્રકટ થાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હાલ પુસ્તકો પ્રત્યે લોકભાવના નથી. કેમકે હાલના-માસિકના-લેખો, સંગ્રહી રાખવા લોકચાહના નથી. ઘડીભરના આનંદ માટે તે પુરતા છે. અને તેના વિશાળ ક્ષેત્રમાં કમોઢ ઉગાડવાને અમુક સમયની જરૂર છે.

આ પુસ્તક મને તો ગમ્યું છે. વાંચકોમાં તે આદરને પામે. તથાસ્તુ !

ગિરગામ બેંક રોડ-મુંબઇ.

દેવહી એકાદશી.

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૭

ગોપાળજી ક. દેલવાડાકર.

મહારો અનુમત—

આ પુસ્તક મેં સાઘંત વાંચ્યું. લેખક મારા પરિચયમાં ધણી-વાર આવ્યા છે. તેમની જોડેના વાર્તાલાપની સાથે સરખાવતાં આ પુસ્તકમાં તેમણે જે બુદ્ધિમતા, અનુભવ સિદ્ધતા અને સુંદર તર્કશક્તિ વાપર્યું છે, તે જોષ્ટ મને આનંદ સાથે આશ્ચર્ય થાય છે, નિશાળો અને કોલેજોમાંજ બુદ્ધિ કે જ્ઞાન ભરેલું છે, અને ખીજે નથી, એ માન્યતામાં આથી તફાવત પડે છે. અલગત્ત!—પદ્ધતિસર અભ્યાસ કર્યો ન હોય તેનામાં વ્યાકરણદોષ, ભાષાદોષ અને સંકળનાના દોષો સ્વાભાવિક હોય. અને તેવું આ ગ્રંથમાં ઘણું ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. ખરી રીતે આખા પુસ્તકમાં લેખકની બુદ્ધિનો ઉપયોગ છે તે કરતાં તેમના હૃદયના ભાવોનો વધારે ઉપયોગ થયો લાગે છે. અને તેથી વસ્તુ વધારે હૃદયંગમ થયેલ છે.

૧—વિધવાઓની આત્મકથામાં વિધવાઓને પડેલા દુઃખના આધાતો લેખકે ધણી અસરકારક રીતે આલેખેલા છે.

૨—ગાયત્રી પવિત્રતા, મહત્વતા અને ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવા રાજા શીવદાસ તથા નિર્મળા જેવાં પાત્રો મોઠવી ઉચ્ચ ચારિત્રની સિદ્ધિ દર્શાવવા પ્રયાસ કર્યો છે.

૩—કન્યા વિક્રયની અધમતા દર્શાવવા લેખકે સુંદર પ્રયત્ન કર્યા છે. અને માત્ર ધીરજલાલના દ્રષ્ટાંતથી મિત્ર ધર્મની પરિસિમા દર્શાવી છે.

૪—સામતસિંહ મહારાજા, રાજા શીવદાસ અને એકલદેવ જેવાં પાત્રોનાં નિર્મળ ચારિત્રો મને તો આકર્ષક અને વધારે પ્રિય થઈ પડે તેવાં લાગ્યાં છે.

એકંદરે લેખકની બુદ્ધિશક્તિ માટે હર્ષ થાય છે. આ લેખકને ગુર્જર પ્રજા જરૂર આદર આપશે. એટલું લખી આ મહારો નમ્ર અનુમત પુર્ણ કરું છું.

માર્ગશીર્ષ વદી એકાદશી.
૧૬૮૭ મહુવા.

લક્ષ્મીનારાયણ સ્વામી.

મહારા વિચારો—

આ પુસ્તકમાં “ ખરા મિત્રની કસોટી, વિધવાઓની દુર્દશા ” વગેરે વિષયોમાં આપેલા વિચારો ધણા ઉંચા પ્રકારના છે. મિત્રની કસોટી ખરેખર સમજવા જેવી છે. તેમજ વિધવાની દુર્દશાનો ચિતાર પણ આબેહુજ છે લેખકનો પ્રયાસ સ્તુતિપાત્ર છે લેખન શૈલી સાદી છતાં સારી છે. રસ ખરાખર જળવાઈ શક્યો છે. વાંચકને ખચીત આનંદ સાથે સમજવાનું અને વિચારવાનું મળી શકે એવું આમાં ધણું છે.

ઠેકાણે ઠેકાણે ગીતાઆદિમાંથી પ્રકરણના વિષયના પ્રમાણબુત સ્લોકો ટાંકી ખતાવેલ છે. પહેલેથી ઠેઠ સુધી પુસ્તક વાંચ્યા વગર હાથમાંથી મુકી દેવાનું ગમે તેવું નથી. જરૂર આ પુસ્તકના વાંચનથી પોતાના વિચારોનો અને દુનિયાદારીમાં ચાલવાનો સરળ માર્ગ શોધી શકાશે.

મહુવા સં. ૧૯૮૭

માર્ગશીર્ષ

નાગરદાસ રેવાશંકર પંડ્યા,
તાલુકા સ્કુલ હેડમાસ્ટર,
બાવનગર

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પાનું
૧	મહારાજ સામંતસિંહ	૧
૨	મનુષ્ય ધારે છે એક, પણ પ્રભુ પાર ઉતારે છે બીજું	૪
૩	રાજા શિવદાસ	૧૨
૪	શાંતિલાલ શેઠની સફર	૨૦
૫	સિંહનો શિકાર—ઝાવના દુધનો પ્રતાપ	૨૬
૬	કન્યાવિક્રયના અનાજથી થતી શુદ્ધિ બ્રજતા	૩૩
૭	પ્રાચીન કાળનો શુદ્ધ સનાતન એક વિલક્ષણ ધર્મ	૪૩
૮	ખરા મિત્રની ખરી કસોટી	૫૮
૯	મહારાજા વિરસિંહની કામવાસના	૬૮
૧૦	જનના આબાદમાં શાંતિલાલ શેઠનું કેદમાં જવું	૮૨

વિભાગ ૨ જો.

૧૨	વિધવાઓની વિતક વાતો પહેલા નંબરની વિધવાની આત્મકથા	૯૨
૧૩	બીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા	૧૦૧
૧૪	ત્રીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા	૧૧૦
૧૫	ત્રીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા ચાલુ	૧૨૧
૧૬	ચોથા નંબરની વિધવાની આત્મકથા	૧૩૧

વિભાગ ૩ જો.

૧૬	ધુપી પોલીસના વડા સબ્બનસિંહે શોધી કાઢેલી પાપી પ્રવૃત્તિનો વૃત્તાંત	૧૪૦
૧૭	બચુ શેઠનો વૃત્તાંત	૧૪૯
૧૮	બચુ શેઠે કહેલો વૃત્તાંત ચાલુ	૧૫૯
૧૯	જુગારની પાપી પ્રવૃત્તિ ઉપર હિમતલાલ શેઠે કહેલો વૃત્તાંત	૧૭૧
૨૦	મહારાજા સામંતસિંહે કરેલા લોક કલ્યાણના સ્વરાજ્ય પ્રબંધો	૧૭૯
વાંચકને સુચના—પ્રકરણ ૬ પછી પ્રકરણ ૮-૯ ગોઠવેલાં છે એમ ગણી પ્રકરણ ૭ મું તે બે પ્રકરણો મધ્ય વાંચ્યાથી લેખકની વાર્તા સંકળનાતો ઉદ્દેશ યથાધર્મીત સમજશે.		

વિભાગ બીજામાં પ્રકરણ ૧૧ થી આંક ૨૩ સુધી જોઈએ, તેને બદલે આંક ૧૨ થી ૨૩ સુધી તે જુદા પ્રકરણ ૧૬ સુધી ચાલુ રહી છે, તે જુદા પણ આ સુચના પછી વાંચકગણના ખ્યાલમાં આવી જશે.

शुद्धिपत्रक

पृष्ठ	लिटि	अशुद्ध	शुद्ध
३	२०	सावेभौम	सावभौम
८	१८	मन्त्रीश	मन्त्रि
१०	५	कहुं	कहुं
१२	१५	मल्ल	मल्ल
१४	२८	शुश्रुषा	सुश्रुषा
१६	८	कुटुभी	कुटुभी
३५	१३	भीमवी	भीमवी
॥	१४	व्यजमां	व्यजमां
३६	१६	इरतो	इरतो
४०	१८	महान्मे	महान्मे
४३	अर्थ	अज्ञा	आज्ञा
५२	१८	उगमल्ल	आथमल्ल
॥	३२	भरावेधी	भरावेधी
५३	२१	मल्ल	मल्ल
५७	२४	आदेश	आदेश
६०	२५	अशान्त	शान्त
६८	२५	विष्मम	विष्मम
७४	३	दीपो	दीपो
॥	७	धद	धर

पृष्ठ	लिटि	अशुद्ध	शुद्ध
७५	३०	विस्मर	विस्मर
७६	६	श्रीकृष्णं	श्रीकृष्णं
७७	३	येक	यक
७८	६	नामे	तमे
८०	७	पुशील	सुशील
८१	२१	यवुं गेष्ठमे	यवुं गेष्ठमे
८२	११	जवृ	जवृ
८३	१	शेठने	शेठने
८०	१३	महान	महान
॥	२	नाव्या	मनाव्या
१०३	छेदीलीटी	लघ	मघ
१०६	५	कदी	कदी
११०	१५	कुःभना	कुःभना
११२	५	तेमले	तेमने
११६	१३	भारा	तभारा
१२०	२	युवाने	युवान
१२५	छेदीलीटी	छुं	छे
१३१	अर्थमां	विष्ममां	विष्मवमां
१३२	२६	व्याने	व्याने

प्रकरणाना मथाणाना श्लोकोनुं शुद्धीपत्र

प्रकरण	अशुद्ध	शुद्ध
२	जीवनी	जीवति
३	आहवेणु	आहवेणु
४	आपदगमं	आपदगतं
॥	सान्मित्र	सन्मित्र
५	मृत्यु	भृत्य
७	ललते	लभते
८	मन्यद्	भन्यद्
९	न्युस	न्युस
॥	पुणुप	पुप

प्रकरण	अशुद्ध	शुद्ध
९	क्रोधा	क्रोधो
॥	संमीह	संमोह
११	तदलुवि	तद्भूवि
१३	पाणि	पाणि
॥	बहिरर्म	बहिर्म
१५	विष्लवे	विष्लवे
॥	स्तिणत	स्तिष्ठति
१७	सुखान्यपि	सुखान्यपि

સંસાર સ્વરાજ્ય

૧૫૫૪૯

અને

બહુદર બાબાઓ

પ્રકરણ ૧ લું.

મહારાજ સામંતસિંહ

નિરુત્સાહં નિરાનંદં નિર્વિર્થિમરિનન્દનમ્ ।

માસ્મ સીમન્તિનીકાચિ ઝ્ઞનયેત્પુત્રમીદ્રશમ્ ॥

અર્થ:-ઉત્સાહ વગરના, આનંદ વગરના, પરાક્રમ વગરના અને શત્રુને આનંદ પમાડનાર એવા પુત્રને કોઈ પણ સૌભાગ્યવતી જન્મ ન આપે.

કુંદનપુર શહેર ઘણા ગાઉના ઘેરાવામાં હતું. શહેરમાં વસ્તીનો પાર ન હતો. લાખોની સંખ્યાથી તેની ગણતરી થતી હતી. કોઈ કહેતું હતું કે, આ વાર્તા શરૂ થાય છે તે વખતમાં કમમાં કમ ૨૨ લાખની તો હતી. આ ભારત વર્ષમાં, તે વખતે તેની બરાબરી કરી શકે એવું બીજું કોઈ શહેર નહતું. તે શહેરને ફરતો દુર્ગ્ય કાળા પથ્થરનો હજારો વર્ષ પહેલાંનો આંધ્રો ઉંચો, પહોળો એક કીલ્લો હતો. હજારો વર્ષ વિત્યા છતાં તે કીલ્લામાંથી એક કાંકરી પણ ખસી શકી ન હતી. કીલ્લાને ફરતી ઉંડી એક ખાઈ હતી. નેટલો કીલ્લો ઉંચો હતો, તેટલીજ તે ખાઈ ઉંડી હતી. અનેતું રક્ષણ કરવા રાજ્ય તરફથી એક ખાતું લાખોના ખર્ચે કાયમી રાખવામાં આવેલું હતું. શહેરમાં દાખલ થવાના ૧૪ દરવાજા અને ૧૪ બારીઓ હતી. દરેક દરવાજે અને બારીઓએ પાકો ચોકી પહેરો રાજ્યે ગોઠવેલો હતો. દરવાજા અને બારીઓ ઉઘાડવાના અને બંધ કરવાના વખત નિયત કરેલા હતા. શહેર બહાર એક માઇલ ઉપર ગંગા સમાન એક પુષ્પ પવિત્ર મ્હોટી નદી, પોતાના બંને કીનારા ઉપર

લાખો માણસોના શ્રમને તેમના વસ્ત્રોની મહીનતાને નિવારતી ધોધ-
બંધ ચાલી જતી હતી. અને શહેરથી ૨ માઈ જેટલા દુર આવેલા
સમુદ્રમાં ધસમસતી લગી જતી હતી. આ સંગમનો દેખાવ અવર્ણ-
નિય અને આશ્ચર્યકારક હતો.

કુંદનપુર શહેરથી થોડાક માઈ દુર જતાં મોટા ઉંચા ટેકરા
ટેકરીઓ અને નાના મોટા પહાડો સાક ગાઉના ઘેરાવામાં આવેલા
હતા. તે પહાડો અને કુંગરોની વચ્ચે ઘણાંએક નેસો અને ગામડાંઓ
વસેલાં હતાં. ત્યાં નાનાં મોટા પુષ્કળ ઝરણાઓ અને નદીઓ વહેતી
હતી. વળી નાના મોટા સરોવરો પણ હતા. એ જંગલમાં સાગ,
રીંબરવા આદિ ધારતી કામમાં આવી શકે તેવાં આંબા, રાવણા
આદિના ફળવાળાં વડલા, ઉમરા, પીંપળા, લીમડા આદિ અનેક
પ્રકારનાં અનેક વૃક્ષોની ઘટા જામી રહી હતી. એ ઘટાવાળી ઝાડી
એવી તો જામી ગઈ હતી કે મધ્યાહ્ન સમયે ત્યાંથી નિકળતાં
ચુર્ચદેવનાં દર્શન અશક્ય હતાં. આવા ઘાટા જંગલમાં મિંહ, વાઘ,
પર, રીંછ આદિ હિંસક પ્રાણીઓનો મોટો વાસ હતો. તેઓ આ
જંગલમાં પોતાનો ભક્ષ્ય શોધવા નિર્ભયપણે ફરતાં હતાં તેઓને
તેમ કરતાં કોઈ અટકાવી શકતું નહીં.

નેસો અને ગામડાંઓમાં રબારી, આહેર, ભરવાડો વગેરે દુકાણાં
દોરો રાખી તે ઉપર ગુજરાન ચલાવનારી ઘણી કામ વસતી હતી.
તેઓ હજારોની સંખ્યામાં ગાયો, બેંસો અને બકરાં ઘેટાં વગેરેનું
પાલન કરતા હતા. કુંદનપુર શહેરના બારીશ લખ મનુષ્યોના દુધ
ધીનો આધાર આ નેસો અને ગામડાંઓ ઉપર હતો. એટલુંજ નહીં
પણ ઉત્તમ પ્રકારના સુંદર રેશમ જેવા વાળવાળાં ઘેટાં ઉછેરી તેના
ઉનનો મોટો વ્યાપાર પણ એ નેસો અને ગામડાં સાથે હતો.
નેસોમાં કોઈ કોઈ વેપારીઓ પણ હતા. પણ તે જવલ્લેજ. ત્યાં તો
ઘી, દુધ, દહીંની નદીઓ ચાલતી. એ રસકસના જમાનામાં એ
નેસવાળાઓ જંગલમાં રહેનારા છતાં, શહેરોની અનીતિ ઉઘાડે
છોગેની નિર્ભજતા, અને પાપમય જીવનથી જાણે હજારો માઈ દુર
રહેતા હોય એવા પવિત્ર પરોપકાર કરવામાં મહા કુશળ જનસેવામાં
અગ્રણી વગેરે અનેક સદાચારના ધામ સમાન હતા. તે માત્ર પુરુષોજ
નહીં પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓ, બાળકો પણ તેથી અધિક હતાં.

કુંદનપુર શહેર લાખો ધનીકો અને શ્રીમંતોથી ભરપુર નગર હતું. ત્યાંની કારીગરી આખા ભારત વર્ષમાં પ્રખ્યાતિને પામેલી હતી. ત્યાંનો વ્યાપાર અદ્ભુત હતો અને આફ્રિકા, અરબસ્તાન, જાવા, સિંહલદ્વીપ વગેરે દેશોનું અદ્ભુત દ્રવ્ય એ વ્યાપારદ્વારા વેપારીઓ કાયમ ખેંચી લાવતા હતા. શહેરમાં જેમ વ્યાપાર તેમજ વિદ્યાનાં અને ધર્માલયનાં સ્થાનો પણ ઘણાં હતાં. નિરાધાર સ્ત્રી પુરોનો આધાર કુંદનપુર શહેર હતું. તેવા લોકોને તે શહેરમાં રોજ મળતી હતી. જેથી પગ રસ્તે અને સમુદ્ર રસ્તે હજારો માણસો તે શહેરમાં બહારથી આવ જન કરતા હતા. આ શહેરમાં હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ચાહુદી વગેરે અનેક પ્રકારના લોકોની વસ્તી હતી. તેઓ દેશ પરદેશથી આવી કુંદનપુર શહેરના રહીશો થઈ ગયા હતા. લોકો ઉદાર પરોપકારી દયાળુ અને પોતપોતાના ધર્મમાં આસક્ત હતા. તેમ ખીજ તરફથી હિંદુઓમાં પતીત થયેલા, નીચતા ભોગવતા મ્હેન્છો અને ખીજ કોમોમાંથી કેટલાએક રહીશો એવા પણ હતા કે જેઓ નીતિ અનીતિને ઓળખતા નહીં, પાપ પુન્યને પીછાનતઃ નહીં અને કેવળ નીચ, ઘાતકી, પાપ જીવનમાં જીંદગીને વીતાવતા હતા. સાફ અને ખરાબ, ગીફું અને કડવું, સુખ અને દુઃખ, તાપ અને શીત એવા દ્વંદ્વે અનાદિ કાળથી છે તો આમાં આશ્ચર્ય શું ?

આ શહેરનો વિસ્તાર મહોટો હતો, તેમ તે રાજ્યનો વિસ્તાર પણ તેટલોજ મહોટો હતો. રાજ્ય “ સામંતસિંહ ” સાવેભૌમ નહીં છતાં ચક્રવર્તી જેવો હ્લાવો લેતો હતો. તે પરમ પુણ્યશાળી ધર્માત્મા અને મહા ઉદાર વીર પુરુષ હતો. પણ તે વૃદ્ધ થયો હતો રાજકાજ ચલાવવામાં વચનસિંહ પ્રધાન છે તેનો બધો ભરોસો અને આધાર તેની જુની પટરાણી ગુણસુંદરી ઉપર હતો. નવી રાણી રૂપસુંદરીને પેટે એક પુત્ર પ્રસવ્યો હતો. તે વીરસિંહ નામે હતો. અને જુવાનીની છાકમ છોળમાં પોતાના ખંડીઆ રાજા બાબાત કુરસિંહની સોબતથી મલ, માંસ અને મૈથુનમાં જીટી ગયો હતો તેની માતા રાણી રૂપસુંદરી તેને નાની ઉમરનો મુકી મરણ પામી હતી. તે વીરસિંહને રાજમાતા ગુણસુંદરીએ ઉછેરી મોટો કર્યો હતો. ગુણસુંદરીને કાંઈ સંતાન ન હતું. તે રાણી ઘણી ડાહી રાજ્યકુશળ પ્રખલિતમાં તત્પર અને સ્ત્રી જાતિના કલ્યાણ માટે પોતાના દરજ્જાને પણ ન ગણકા-

સ્ત્રી એક સેવક પેઠે સદાસર્વદા ચત્ન કરનારી હતી. તેણે વીરસિંહને રાજ્યકાળમાં ભેળવતા શીક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ તેમાં તે સફળ થઈ નહીં. રાજની ઇચ્છા હતી કે પોતાની હયાતીમાં પોતાના તે પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી દેવો અને રાજની ધુંસરી તેને શીર નાખવી. એટલે તે ભવિષ્યમાં કર્તવ્ય નિષ્ઠ થશે. પતિની આજ્ઞા પાલક સ્ત્રી રાણી ગુણસુંદરી તેમ થવામાં વિઘ્નરૂપ ન થઈ. અને વીરસિંહ કુંદનપુરના રાજ્યનો માલિક થયો. રાજ સામતસિંહ, દીવાન વચનસિંહ અને પટરાણી ગુણસુંદરીની દેખરેખથી રાજ્યરથ ચાલવા માંડ્યો. વચમાં વચમાં રાજની દુષ્ટતાનો તાપ રાજ્ય અને પ્રજાને દુઃખકર નિવડતો પણ શાન્ત અને રાજને દેવરૂપ માનતી પ્રજા પ્રારબ્ધને આગળ કરી સહન કરતી.

પ્રકરણ ૨ જી.

મહાશય ધારે છે એક, પણ પ્રભુ પાર ઉતારે છે બીજી.

દાનોપભોગ રહિતા, દિવસા યસ્યયાન્તિવૈ ।

સર્કર્મકાર મલ્લેષ, શ્વસન્નપિનજીવનિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—દાન અને ઉપભોગ વિનાના! જેના દિવસો જાય છે તે માત્ર હુદારની ધમણના જેમ શ્વાસ લે છે જીવતો નથી.

કુંદનપુર શહેરના હજારો ધનાઢ્યોમાં એક મોતીશાહ કરીને ધનાઢ્ય પણ હતા તેઓનો વ્યાપાર કુંદનપુર શહેરમાં ન હતો પણ આફ્રિકા અરબસ્તાન, ઇરાન તરફ હતો મોતીશાહ શેઠની ત્યાં પુષ્કળ પેઢીઓ હતી અને ત્યાંથી કરોડો રૂપિયાની દોલત તેમણે મેળવી હતી. કુંદનપુરમાં રહીને તો તેઓ દોલતને ભોગવતા હતા. ખરી રીતે કહીએ તો દોલત ભોગવતાં તેમને આવડી ન હતી. લક્ષ્મીને માત્ર સમાન માત્ર પુછ હતી. સ્ત્રી રૂપે ભોગવી ન હતી શેઠને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી. વરસ પંચાવન થયાં હતાં એટલે હજી પોતે વનમાં વિચરતા હતા. કાષ્ઠકળ વીરલો વનને વટાવી જંગમીનો લ્હાવો લે છે, એ ચિંતા શેઠને પણ હતી. શેઠને એકજ પુત્ર શાંતિલાલ હતો

સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપી મરણ પામી હતી મોટી ઉમ્મરે પુત્ર પ્રજા થઇ, ઉજરી પુત્ર મોટો થયો, બીજાના આગ્રહ છતાં રોકે સંતોષ વાળી બીજી સ્ત્રી કરી ન હતી. શેઠને વિષયની તૃષ્ણા ન હતી. ધનની તૃષ્ણા હતી. પુત્ર ઉમ્મરે વધતો ગયો તે ગર્ભ શ્રીમંત, લાડકોડમાં ઉછરેલો, નમાયો પુત્ર એટલે શેઠની ધ્યાનું સ્થાન, ડોઢથી તેને કાંઇ કહેવાય નહીં એવી સ્થિતિમાં પુત્ર મોટો થયો. પિતાએ પુર્વના ડોઢ ઝાણાનું બંધે, ઘણી દોડત ખરચી મોટી ધામધુમથી તેને પરણાવ્યો. તે શિવાય શેઠે કોઇ પ્રસંગમાં નાણાંનો વ્યય કરેલ નહીં. જાંઘીમાં માત્ર એકજ વાત, દ્રવ્યનો સંચય કરવો. જન્મે પાસુ શીખેલ ઉધાર પાસાનો અનુભવ નહીં. તેમ મનથી કે સુસંગે પણ તે અનુભવ લીધો નહીં. પુત્રવધુ શુસીલ, રૂપયૌવન, શાળી અને ચતુર હતી. શહેરમાં નાણું વ્યાજે ફેરવવા પુરના વહીવટ માટે તથા આદિદેશો આદિ દેશોની પોતાની પેઢીઓના સુરક્ષિત પણા માટે કુંદનપુરમાં પેઢી રાખી શેઠે સુનીમ મહેતાઓ ગોઠવ્યા હતા. તેટલો અને ઘરખર્ચ નેટલો પૈસો, મેળવેલ મુડીમાંથી આજો થતાં શેઠનું કંજુસ હૃદય બહુ બહુ દુભાતું હતું. એટલો ખર્ચ પણ શેઠના લોહીને રાત્રી દીવસ તપાવતો હતો. પણ શેઠ નિરૂપાય હતા. શેઠનું આંગણું બીજાઓએ નિરાધારો, આશાવંતો કે અનાથોએ કોઇ દીવસ બેચેલું નહીં, શેઠે જોવા દીધેલું નહીં. જ્ઞાતિ ભોજન વ્યવહારને તે ધિક્કારતા હતા. એવા ખર્ચોને તે જંગલી અને મુખાંધવાળા ગણતા. જ્ઞાતિભાઈઓ સાથે પોતે ભજતા નહીં. કોઇ મીત્ર કે સંબંધી જ્ઞાતિમાં તેણે રાખેલો નહીં. કોઇ અતિથિએ શેઠનું આંગણું ભાજેલું નહીં. વરા, ઉત્તંણી, બ્રહ્મભોજન, મીત્ર પરિચય એ બધાને તેઓ પાપ ગણતા. જ્ઞાતિમાં તેઓ ભેળાતા નહીં. સારે માટે પ્રસંગે, જ્ઞાતિ જનોના આવતા ઉપરા-ઉપરી આમંત્રણ પ્રસંગે શેઠને કાંતો અગત્યનું અણધાર્યું કામ હોય અને કાંતો તખીયત બીમાર થઇ હોય એ બંધાનાં મુખ્યત્વે હતાં. કોઇ ગરીબના ભુખનો પોકાર કે કોઈ દુઃખીઓના દુઃખની ધા કે કોઇ ટેલીઆની ટેલનો અવાજ શેઠના કાનમાં પોગતો નહીં. કોઈ ધમાધાની ટોપમાં, કોઇ નિરાશ્રિતોના ફંડમાં, કોઇ કામના ફાળામાં. કોઇ નિરાધાર બાળકોના રક્ષણમાં કે અસહાય દુઃખી વિધવાઓની મદદમાં શેઠ કાંઇ માનતાજ નહીં. તે બધાને શેઠ પૈસા કઢાવવાનું બાંધેલ કહેતા. વાવ, કુવા, તળાવ, ધર્મશાળા, મુસાફરખાના અને

નિરાધારો માટે કોઇ અન્ન ક્ષેત્ર ખોલવાનું શેઠને કહે તો તે બધું પાપસ્થાનો છે એમ કહેતા અને પોતાની સારી કમાણીનો પૈસો એવા પાપસ્થાનોમાં વાપરવા ઉઘાડી ના પાડતા. કોઇ ખોલનાર માણસ આગ્રહથી એવા સુકાર્યમાં પૈસા ખર્ચવા આગ્રહ કરી જુલે ચુકે કાંઈ જીજ રકમ શરમે, ભરમે કઢાવી લઈ જાય તો શેઠને તે દીવસે અપવાસ થતો. ખાનું ભાવે નહીં અને રાત્રે ધડધડીને તાવ આવે.

કોણ જાણે, પુત્ર લગ્નમાં એટલો ખર્ચ કરવા પોતાને કેમ વિપરિત જીદિ મુઝી તે માટે શેઠ અહોરાત્ર તેજ વિષયમાં વિચાર કર્યો કરતા તે વિચારે અને શેઠની મહાન શ્રીમંતાઈથી આકર્ષાઈ એકડો માણસો દરરોજ સહાય અર્થે આવતા તેને જવાબ દેતાં શેઠ હવે તો ઘાફી ગયા હતા. તે કે આવનાર માણસને એમને એમ વિદાય કરવા છેક નીચે બે લેવાને, ઉપર એક લેવાને અને ત્રીજા માળ ઉપર પોતાના મુનીમ આદિ તોકર વર્ગને લલામણ કરી દીધી હતી કે કોઇ ઉપર આવે નહીં અને એમને એમ વદાય થઈ જાય તે રીતે હરેક કારણોથી અટકાવવા. છેવટ ન માને તો પોતાની માંદગીનું કારણ જતાથી પાછા વાળવાનું શેઠે કહી દીધું હતું.

આવી કંજુસ સ્થિતિ ભોગવતા શેઠને સહેજે માંદગી લાગુ પડી દીન પ્રતિદિન શેઠ નરમ પડતા ચાલ્યા અશક્તિ વધતી ચાલી. શેઠ સુંઝાવા માંડ્યા. આટલી બધી આ કરોડોની દોલતનું શું થશે ? ઘરમાં હીરા, મોતી, હેમ લાખોની કીમતનું છે તેનું શું થશે ? દેશાવરતી પત્નીશ દુકાનોમાં કરોડોની દોલત પડી છે તેનું શું થશે ? શેઠ વિચારને વમળે ચડ્યા. વમળમાં ગોથાં ખાવા માંડ્યા સાંતિલાલ આજક છે. આ પ્રપંચી દુન્યાનો તેને અનુભવ નથી તેને ફેસલાવી બ્હીવરાવી મારી આ બધી દોલત હુન્યાઓ કપટ જાળ પાથરી લઈ જશે. લઈ જશે ? હા લઈ જશે. અરેરે ? ત્યારે મારે હવે શું કરવું ? મરવું એ જરૂર છે ? કોઈને પુછું. મરવું ન પડે એવો કોઈ રસ્તો ન હોય ? કદી ન હોય એવો રસ્તો તો આ દોલત સાથે લઈ જવાનો કોઈ રસ્તો નહીં હશે ? શેઠ વિચારમાંથી પાછા ચમક્યા વળી વિચારમાં પડ્યા હું આ શું વિચારો કરું છું. અનેક રાજા રજવાડાઓ, અનેક શ્રીમંતો અનંત ગણી સમૃદ્ધિ મુકી ચાલ્યા મથા

છે. એ વાત મારાથી અજાણી છે ? ત્યારે મને આવા વિચારો કેમ આવે છે ? મંદવાડમાં મારી તૃણા વધી છે. બુદ્ધિ જહેર મારી ગઈ છે. મન તુરંગ ચરત બન્યો છે, તેથી આવા વિચારો મને થાય છે. ત્યારે આ આખર જેવી માંદગી વખતે, મને આ બધું કેમ સાંભળ્યું ? તે દિવસે સંન્યસ્તાશ્રમના સ્વામીજીએ ઉપદેશમાં કહ્યું હતું કે લક્ષ્મીની ત્રણ અવસ્થા છે. દાન, જોગ અને નાશ. મેં લક્ષ્મીને ભોગવી નહીં મેં દાન પણ કર્યું નહીં. હવે તો તેનો નાશ જ નિર્માણ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? માફ મરણ થાય એટલે આ લક્ષ્મી રહે તો પણ શું અને નાશ પામે તો પણ શું ? કબીરજી કહેતા ગયા છે કે “ કહત કબીરા સુનો મેરે મૈયા, આપ મુએ પીછે કુબ ગઈ દુનીયા ” અરે ! આ બુદ્ધિ મને પ્રથમ કેમ ન સુઝી ? આ મૃત્યુનો ઘંટ વાગી રહ્યો છે એવી મારી અવસ્થામાં કેમ સુઝી ? હાથે તે સાથે, એ અમુલ્ય અવસર મને કેમ ન સુઝ્યો ? મુઝ્યા પડીતું ભાતું બાંધવા મારા પુર્વના પાપોએ જરૂર અને દુર્બુદ્ધિ સુઝાડી. મેં દુઃખીઆના દુઃખોની ચીસો સાંભળવામાં કાનને જહેરા બનાવ્યા, મેં અપંગ અને નિરાધારોના દુઃખોના તરફાટ જોવામાં આંખોને મીચી દીધી, ગરીબોની ઝુંપડીઓમાં અને દુર્ગંધી લાગી તેથી મારા નાક આડા મેં દુઝા દીધા, તરસ્યાને પાણી પહેંચ્યાડવામાં, ભુખ્યાને તૃપ્ત કરવામાં, મારા હૃદયને મેં કંઠોર બનાવ્યું. મેં લક્ષ્મીના લોભે, મારા પુર્વના પાપના ઉદ્વેગથી સત્યને અસત્ય અને કપટ જાળ કહી. મારા ધરના દરવાજા બંધ કર્યા. અરર ! આ દુઃખની મદા પ્રલય જેવી મહાન જવાબાના તાપનું શમન કેમ થાય, અને માફ નૃત્યું શાન્ત કેમ થાય ? કાંઈ મને રસ્તો બતાવો ? આમ શેઠ હૃદયમાં કલ્પાંત ઉપર કલ્પાંત કરે છે, મગજમાં વિચારના વંટોળાઆ પુગના જોટોજોટામાં અટવાઈ આંખો નિચી પડ્યા છે, ત્યાં શેઠના કુળગૌર શેઠના સમાચાર પુછવા જહીતા જહીતા આવી ઉભેલા, તેને શેઠે જોયા. શેઠે ગોરને પોતાના દીકરીની ઉભરાઈ ગયેલી કથની કહેવા માંડી ગોર જહીવા માંડવા કે શેઠ આ શું બોલે છે ? આતે સન્નિપાતમાં બોલે છે કે સાચું બોલે છે ? જેણે કરોડોની દોલતમાંથી એક પાઈ ખરચતાં અનેક નિસાસા નાંખ્યા છે તેના દીકરીની વૃત્તિ એકાએક પરમાર્થના, પુણ્યના દયાના વિચારોમાં ક્યાંથી વહેવા માંડી ? ગોર કાંઈ વિદ્વાન કે પંડિત ન હતા. પણ સંસ્કારી પુરુષ હતા. તેમણે શેઠને કહ્યું કે, તમારે હાથે

સારાં કામોમાં પૈસો ન ખર્ચાયો તો શીકર નહિ. શાંતિલાલ શેઠને
 લલામણ કરો. તેઓ પુન્ય કામમાં પૈસા વાપરશે તે પુન્યનો લાભ
 તમનેજ છે લક્ષ્મી તમારી કમાયેલી છે. એટલી પણ શિખામણ દેવા
 અને આજ્ઞા કરવા તમને પ્રભુએ હજી હૃદય આપ્યું છે તો તેનો
 જરૂર સહઉપયોગ કરો. શાંતિલાલ પણ સુશીલા શાણા અને ચક્રાર
 છે, તે તમારા દૃષ્ટિને સંભાળશે અને તમારો આજ્ઞા પ્રમાણે સારે
 માર્ગે વાપરશે તમે તેને માટે અશ્રદ્ધા કરોમાં. શેઠે ગેરને દક્ષણા
 આપી વિદાય કરી શાંતિલાલને અને તેની વહુને ખોલાવ્યાં. આશ્વાસન
 આપી પાસે બેસાવ્યાં. બન્ન્યાંઓને ધીરજ આપી શાંતિથી પોતે કહે
 તે સંભળવા તથા તે પ્રમાણે અમલ કરવા જણાવ્યું. શેઠે કહ્યું પેઢી
 દર પેઢીથી આપણા વડીલો નાણાવાળા છતાં હું માત્રાપ વગરના
 ઉગરી ૧૬ વર્ષના થયો ત્યારે આફ્રિકામાં ગયો. અને મારી સુદ્ધિના
 યોગે હું આગળ વધવા માંડ્યો મારા ઉપર પ્રભુ કૃપા થઈ મેં એક
 બે, ત્રણ એમ ત્રણ દુકાનો એક પછી એક ખોલી મારો વેપાર
 અને નાણું વધતું ગયું, બીજાં શહેરોમાં મારો વેપાર વધારવાની
 મારી ઇચ્છા થઈ ત્યાં મેં મારી પેઢીઓ ખોલી. એમ આફ્રિકા
 અરબસ્તાન, ઈરાનના ઘણા શહેરોમાં મેં પેઢીઓ ખોલેલી છે. જે
 જે અત્યારે ૨૫ ની સંખ્યામાં છે. હું બન્નોશ વર્ષે દેશમાં આવ્યો
 મેં લગ્ન કર્યાં અને ઇશ્વર કૃપાથી મારી ઉમ્મરના બન્નોશમા વર્ષે
 તારો જન્મ, થયો. તારી માતૃથી તે પછી હુંક વખતમાં મરણ
 પામ્યાં હું તને આઠ વર્ષનો મુકી, ટેટલાએક તારા માટે ગંદોખસ્ત
 કરી, મારાં નાણાં અને મારા વ્યાપારમાં માફ ચીત લાગી રહ્યું હતું
 તેથી હું પાછો અત્રેથી ઘણા વહાણો તૈયાર કરી, માલ ભરી આફ્રિ-
 કામાં ગયો. ત્યાં દશ વર્ષ રહ્યો તેટલામાં મેં મેળવેલી તેથી બમણી
 મીલકત-પૈસો મેં મેળવ્યો અને દાદાની મીલકતમાં બમણો ત્રમણો
 વધારો કર્યો. મારાથી લાવી શકાય એટલું નાણું લઈને હું દેશમાં
 આવ્યો અને પેઢીઓ ચાલુ રાખી આંહી આવી પાંચ વર્ષ મેં કાઢ્યા
 પણ માફ લક્ષ્ય, પૈસો, પૈસોને પૈસોજ હોવાથી તથા તમામ વર્ષો
 તે મેળવવામાંજ મેં કાઢેલાં હોવાથી મને ચેન પડ્યું નહીં. પૈસો
 વધુ મેળવવાનું કામ કેમ ચાલ્યું રહે અને એક કુટુંબ બદામ પણ
 તેમાંથી કેમ ઓછી ન થાય એજ વિચાર અને ચિંતામાં
 રાત દિવસ મશગુલ રહેતાં તાતિ લાઇઓ અને બીજા ગરીબો.

નિરાધારો, મારા નાણામાંથી મદદ માગવા આવતા તેથી નાણું ઓછું થવાની શીકરે મને વધુ ઘેર્યો. તેથી જોત જોતામાં મારી માંઢગી વધી ગઇ અને હવે હવતરની જાગી આશા તો મને નથી પણ મારે હાથે પ્રભુને હવે પેસા સુકૃતમાં ખરચાવવા મારાં પુર્વનાં કોઇ પુન્ય બળ હોય તો કહેવાય નહીં. બાકી તમને કહેવાનું એ છે કે, મેં કરોડો રૂપીઆની કમાણી કરી, પણ તેમાંથી એકે પૂટી કોડી પણ મારે હાથે હોંસથી મેં વાપરી નહીં. આ ચિંતા અને આ દુઃખનો ભાર મારી છાતી ઉપર એટલો બધો વધી ગયો છે કે હવે તે મારાથી ઉપડતો નથી. હું આ બોજથી તદ્દન કચરાઇ ગયો છું. પુરું બોલી કે વિચારી શકતો નથી. પુર્વના મારા કોઇ શેષ પુન્ય હશે તેના થોડે આપણા કુળ જોરે કહ્યું કે હાથે ન થયું તો શાંતિલાલને આજ્ઞા કરો. તે પુન્ય પણ તમારું જ છે. તો ભાઈ મને લાગે છે કે આ મારા છેલ્લો શ્વાસ છે એમ ગણી મારી આજ્ઞાનો પુરેપુરો અમલ કરજો. તમે મારે નામે ભુખ્યાને અન્ન દેજો, સદાચર આંધજો તરસ્યાંને પાણી પાંજો, કુવા, અવેડા, વાવ આદિ જળાશયો કરાવજો નિરાધારોને આધાર આપજો, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપજો દુઃખીઆના દુઃખ દ્રવ્યથી કપાય તેટલાં કાપજો, ઉઘાડાં નાગાને વસ્ત્રથી ઢાંકજો ધર્મશાળાઓ મુસાફરઆનાં બંધાવજો જ્ઞાતિ બંધુઓને ધંધે રોજગારે લગાડજો દેવમંદીરમાં શ્રદ્ધા રાખી તે અર્થે દ્રવ્ય વાપરજો, ખીમારો માટે દવાશાળા બોલજો અને સર્વ દાનોમાં શ્રેષ્ઠ દાન વિદ્યા જ્ઞાન દાન, તે માટે છુટે હાથે નાણું આપજો ઉપત્યાં બધાં કામો જરૂર જરૂર કરજો તે કરવામાં સંકેચ ધરશો નહીં. મારી દોલત એટલી બધી છે કે ઉદારતાથી છુટે હાથે ખર્ચતાં મારી દોલત ઓછી નહીં થાય. માફ પાપ કર્મ એટલું કે મને એ અલભ્ય લાભ લેવાનો મુંઢર અવસર મળ્યો નહીં. પણ માફ આ દૃષ્ટાંત જગતને દાખલારૂપ કરવા સારૂ પ્રભુએ મને નિમિત્ત બનાવ્યો હોય તેમ પણ બને. ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે અંતઃકર્મે પણ મને સુભુદ્ધિ સુગ્રી એ પણ પ્રભુની પુર્ણ કૃપા. ભાઈ ? વધુ શું કહું, હું સુપુત્ર છે. પિતાની આજ્ઞાનું પરિપુર્ણ પાલન કરજો. આંહીનો વહીવટ યહાપણુ ધીરજથી સંભાળજો અને સાચવજો. ધરાન અરખસનાન અને આક્રિંકનો વહીવટ હવે સંકેલી લેજો. યોગ્ય વખતે ત્યાં જઇ ત્યાંનું દ્રવ્ય ધરભેળું કરજો આપણાં વહાણો ત્યાં ખાલી લઇને જઇશ નહીં.

એપ ખાત્રી ન હોય. આંહીથી પોસાતો માત્ર લઈ જશે અને ત્યાંનો પોસાતો માત્ર અત્રે લાવશે સીધો જશે અને સીધો આવશે આડા અવળા મુઝુકમાં કે એટ દીપોમાં જઈશ નહીં. દોલત છે તેટલી ભોગવીશ ને સાચવીશ તો પણ સાત પેઢી સુધી ખસસે નહીં. પછી પુત્ર વધુને ઉદેશીને કહું કે તમે સુધીત્ર શાણાં પ્રતિષ્ઠતા અને ખાનદાન છો. ઘરની કુટુંબની તેમજ મારા પુત્રની લાજ તમારા હાથમાં છે. તમે અને બાળક છો એમ હું ગણુતો નથી તેથીજ બાળક જાતિનો ત્યાગ કરી પ્રૌઢશુદ્ધિ વડે આ સંસારને સુખરૂપ બનાવી, જીવંતીનું સાર્થક કરશો. મારા ગયા પછી તમને કહેનારા વારનારા કોઈ નથી. મારી શીખ, મણુ અને તમારી જાન સામું બેઈ મારા તમારા નામને સાર્થક કરશો. “ પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરો એ મારો આશીર્વાદ છે. એમ કહી શેઠ બીજાના ઉપર સુતા પણ તે સુતાજ તેમના એ વચનો, એ શ્વાસો, એ ઉચ્ચારો જાણે છેલાજ આખરના હોય એમ આખરનાજ નિવડ્યા. શેઠનો શ્વાસ રૂંધાવા માંડ્યો. આંખો વિકળ થવા માંડી અને છાતી રૂંધાવા માંડી ધડી બે ધડી થઈ, શેઠ અચેતન થઈ ગયા તેમનો પ્રાણ તેમનો મનોમય જીવ, તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની યજુર પોતાના સારાં નરસાં કર્મોનો હિસાબ દેવા આ દ્વાની દુતીવાને છોટી ચાલ્યો ગયો. પુત્ર વડુ દોલત માલ મીલકત એ બધાનો સંબંધ ખસાસ થયો તેમને અને શેઠને લાખો ગાઉનું અંતર પડી ગયું. ધન્ય છે પ્રભુ તારી અચિંત્ય અને અકળ કળાને !

શાંતિલાલે પિતાના શયને રૂંડે પ્રકારે અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર કર્યો, ઉત્તમ પ્રકારે તેની દોલતને જાણે તેવી ઉત્તર ક્રિયા કરી શાંતિ ભોજન, બ્રહ્મભોજન કરાવી નિરાશ્રિતોને અન્નદાન આપ્યા. વર્ષ એક વૃત્તિનું નહી તેટલામાં સુપુત્ર પુત્રે પીતાની આજ્ઞાનું અક્ષરસઃ પાલન કરી અનેક સત્કાર્યોમાં લાખો રૂપીઆની દોલત ખરચી. તેની આવી અદ્ભુત ઉદારદાન શક્તિથી શહેરમાં સર્વત્ર વાહવાલ બોલાઈ ગઈ.

શાંતિલાલ યુવાન હતો તેની વૃત્તિઓ યુવાનીના પુર બહારમાં ફુલતી ફાલતી હતી, તે વિદ્યાસ પ્રિય હતો સંગીત એ તેનું બહાવામાં બહાલું જીવન હતું. સંગીતનો તેનો શોખ અકલ્પ્ય હતો સંગીતની

તેની પ્રિયતા અજબ હતી. પિતાને મળું પામ્યાને એક વર્ષ ઉપર થઇ ગયું છે. આજે તે પોતાની વ્દાલી સારંગી લઈ બજાવવા બેઠો છે. શાંતિલાલની પ્રિયતા કમળા સુંદર કંઠે સુંદર આવાપથી ગાતી બેઠી છે આ દૃશ્ય ધણું અદ્ભુત હતું. ડોઠનું પણ દિવ ખેંચાયા શિવાય ન રહે એવું એ આકર્ષક હતું. ત્રીજે માળે આ સંગીત ચાલતું હતું પણ રાત્રીનો વખત હતો. નીચે રસ્તે ચાલનારના કણું ઉપર સારંગીને! સુંદર અવાજ અને ડોઠીય કંઠ, કમળાનો આકર્ષક અવાજ એક સાથે મળી જઈ પંથીના પગને ચાલવા દેતા અટકાવતો હતો. ધીરેધીરે લોકોનું ટે.ળું એકઠું થતું ગયું. શાંતિલાલ માટે તેના પૈસા માટે તેના આવા શોખ માટે જુદે જુદે મુખે જુદું જુદું બોલાવા માંડ્યું. ચંકાર અને શાળી કમળાના દાન ઉપર તે અવાજ આવ્યા. પતિને પ્રાર્થના કરી તુરત વેળા સંગીત બંધ કરાવ્યું અને પતિને વિનંતિ કરી કહ્યું કે પિતાની આરા પ્રમાણે તમારે પરદેશની આપણી પેટીઓનો વહીવટ સંભળાવો જોઈએ. મુદત ઘણી વિનિ ગઈ છે. એમાં ગદ્ગદ થાય તો તમારું હાથપણ નહીં કહેવાય વેપારીના દીકરાને આમ શોખમાં મોજ મઝાદમાં જીંદગી કાઢવી પાડવે નહીં. માટે તે તરફનો વિચાર કરવો જોઈએ.

શાંતિલાલે કહ્યું, પ્રિયે તારું કહેવું ખરું છે પણ ત્યાં જઈને આવતાં ૨-૩ વર્ષો પિતે આંહી પાછળ આપણા ઘરમાં ડોઠ પુરખ વર્ગ નથી તારી સંભાળને માટે ખરે શું કરવું ? એ મને ચિંતાનો પ્રશ્ન છે ડોઠ યોગ્ય સજ્જન મિત્રની હું શોધમાં છું તેમ થશે તો હું પિતાના વચનો પાળવા તત્પર છું. તે માટે આ વિશાળ શહેરમાં હું પ્રતીક્ષા કરતો રહીશ. એ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરી રાત્રી વધુ વ્યતીત થવાથી અને નિંદ્રા દેવીને આમીન થયાં —

પ્રકરણ ૩ જી.

રાજ શિવદાસ.

આહવેણુચયેશૂરાઃ સ્વામ્યર્થે ત્યક્તજીવિતા ।

મતૃમક્તાઃકૃતજ્ઞાશ્ચ, તેનરાઃસ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—યુદ્ધોમાં જે પુરુષો શરવીર છે. તથા માલિકને માટે પ્રાણત્યાગ કરનારા છે, તેમજ સ્વામીના ભક્તો છે તથા કરેલ ઉપકારને બાણનારા છે. તે મનુષ્યો સ્વર્ગના અધિકારિ છે.

કુંદનપુર શહેરથી થોડા ગાઉ દુર, જ્યાં ઘાટું જંગલ આવેલું છે. ત્યાંના નાના મોટા પહાડો અને કુંગરાની તળાટીમાં ખીણોમાં અને કઢણો ઉપર વસેલા નેસોમાં એક નેસ શીવદાસનો હતો. શીવદાસના નેસમાં ખીજ તેના ચાતીના આહેરો પણ પોત પોતાના ઢોરો સાથે રહેતા હતા. પણ શીવદાસ તેઓમાં અને ખરી રીતે કહીએ તો ગીરના એ મોટા ઘાટા જંગલમાં સઉથી શ્રેષ્ઠ અને પ્રખ્યાત હતો તે દુધ, દહીં અને ઘીનો રાજ હતો તેનું પશુધન ખીજ નેસવાળા આહેરો કરતાં અધીક હતું. તેના પાસે દસ હજાર ભેંસો અને એક લાખ તો ગાયો હતી. તે શીવાય ખીજ નાના મોટાં દુધ દેનારાં જનાવરોની સંખ્યા ગણાતી ન હતી એટલી હતી. શીવદાસના પશુધનથી રોજ હજારો બલકે લાખો મણ ઉત્પન્ન થતા દુધ, દહીં, ઘીથી કુંદનપુર શહેર ઉભરાતું હતું. શીવદાસનો નેસ ગણા ગાઉમાં હતો. આસપાસના કેટલાએક પર્વતો અને કુંગરાઓની, તેની તળેટીઓની અને ખીણોની માલેકી શીવદાસની હતી. તેનાં ઢોરો એ પર્વતો વગેરેમાં ખરે માસ લીધા રહેતા ઘાસમાં નિર્ભયપણે અને આનંદથી ચરી દુધ, દહીંની નદીઓ ચલાવી રહ્યાં હતાં.

શીવદાસને ત્રણ પુત્રો હતા. તે સધળા પુખ્ત ઉમ્મરના હતા. અને પશુધનનો રાજકારભાર તેમણે સંભાળી લીધો હતો. એ પુત્રીઓ હતી તે અવિવાહિત હતી. શીવદાસને ત્યાં હજારો ગોવાળીઆ નોકર હતા. તેઓ પશુધનને સાચવતા, ચરાવતા દેહોતા અને દુધ દહીં વહેવતા

તથા માખણ ઘી વગેરેની વ્યવસ્થા કરતાં અને શહેરમાં જઈ વેચી આવતા હતા. તે સઘળાઓ પોતાના કુંડુઓ સાથે રહેતા હતા. તેમની સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓ પણ પશુઓની સેવામાં, દોહોવા, વસોવવા, ચારવા આદિ કામમાં લાગી રહેતા હતા. તે સઘળાઓ ખાવા, પીવા, મહેરવા, ઓઢવા વગેરે બાબતમાં નેસના પદાર્થોનો સ્વતંત્રતાથી ઉપયોગ કરતા હતા. કોઈ બાબતમાં કોઈ પ્રકારે અટકાયત ન હતી. આજની પેઠે પૈસાની નાણાની તૃષ્ણા તેમને ન હતી. જીવન પુરતા નિર્વાહને તેઓ ખસ ગણતા અને દુધ, દહીં ઘીથી તથા ખેતીવાડીમાં નીપજતાં અનાજથી અને રૂઝના ઉત્પન્નના તથા ઘેટાંની ઉનનાં હાથે કાંતેલા વણેલા કાપડથી સુખ ચેનથી જીવન વ્યતિત કરતા એ કરતાં તેમને વધુ અભિલાષા ન હતી તેમ એ શિવાય શોખની ખાણુંપીણું કે મહેરવાની કોઈ અન્ય વસ્તુઓની તેઓને ઇચ્છા પણ ન હતી અરે ! ખબર પણ ન હતી. સાદું. નિષ્પાપી અને આડંબર વિનાનું સરળ જીવન તેઓ ગુજરતા હતા. દ્રવ્યની જાનજી તેમને લાગી ન હતી. લક્ષ્મીની લોલુપ્તા વળગી ન હતી. અનાજ, કાપડ અને દુધ દહીં આદિ પદાર્થો એજ તેમનું સર્વસ્વ હતું. રાજ શીવદાસે પણ તે વસ્તુઓ વાપરવા દેવા પ્રત્યે કોઈ અટકાયત કે પ્રતિબંધ ક્યો ન હતો. એથી હજારો નોકરો અને તેમના કુટુંબના મનુષ્યો શીવદાસ પ્રત્યે કૃતકૃત્ય હતા.

પણ શીવદાસ હવે વૃદ્ધ થયા હતા. તેઓ કૃષ્ણ ભક્ત હતા. તેમનું પલાડી કદાવર, ગાયોના દુધથી થએલું ઋષ્ટપુષ્ટ અને ઉચું શરીર હવે, કાળના મારાથી સિધિલ થતું ચાલ્યું હતું. તેમની ઉંમર ૮૫ વર્ષને શીમાડે પહોંચી હતી. પણ તેમનું તંદોરસ્ત શરીર જોતાં અજાણ્યાઓ ૫૦ કરતાં વધારે ઉંમર હોય એવી કલ્પના કરી શકતા નહીં. શીવદાસ પણ પોતાના પ્રાણ સમાન બહાલી ગાયોના ટોળા સાથે પર્વતોની ખીણો અને કુંગરોમાં તેમને ચરાવવા નિકળતો. અને પોતાની સુંદર બંશી પર્વત ઉપર ચઢી બળવી ગાયમાતાને ક્ષણવાર મુગ્ધ બનાવી દેતો. તે ગાઉના ગાઉ ચાલતાં હજી પણ થાકતો નહીં, તે સેંકડો ગાયોને દોતાં, અનેક ગોળીઓનાં દહીં વસોવતાં, મણ મણ જેટલાં માખણના પીંડાને તારવી કાઢતાં તે શ્રમીત થતો નહીં. તે કોઈ પણ પ્રકારના વ્યસનને ઓળખતો નહીં. આખા નેસમાં કહીએ તો ચાલે કે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પ્રકારના વ્યસનને પીછાણતા

નહીં. શીવદાસ મોટે ભાગે ગાયના દુધ ઉપરજ રહેતો. તેનું બધું
 આમાપ હતું તે ગમે તેવા જંગલના ઝાડને કાઢે કરી એથી કાઢેને
 મદોન્મત થઈ ફાટી ગયેલા આમલાને, જેની પાસે ઉભું રહેવું એ
 અયકારક હોય ત્યાં શીવદાસ તેનાં શાંગડાં પકડી તેને ચસકવા દેતો
 નહીં. ઉભો રાખી દેતો એટલું તેના કાંડામાં હજી પહોંચી બળ હતું.
 જંગલના સાવળ, વાઘ, દીપડા અને બીજા હિંસક પ્રાણીઓ તેના
 નેસ તરફ, તેના ઢોર તરફ આવી શકતા નહીં. શીવદાસ પોતાની
 ડાંગના ગોઆથીજ માર મારી તે પ્રાણીનો અંત લાવતો. શીવદાસનો
 ગોબો એ લીમની ગદા કહેવાતી. ગોબાનો પ્રહાર, ગદા જેટલો
 અસહ્ય થઈ પડતો. શીવદાસ માથા ઉપરજ પ્રહાર એટલા તો બળથી
 કરતો કે કવચિતજ તેને ગોબાનો ઉપયોગ ફરીવાર કરવો પડતો.
 પોતાના આ બળ, હિંમત અને શક્તિ ગાયના દુધના પ્રતાપે છે
 એમ તે માનતો. ગાયના દુધ ઉપર તેણે જીંદગી કાઢી હતી. ગાયની
 સેવા એજ તેનું જીવન હતું, ગાયનું દુધ એજ તેનો ખોરાક હતો.
 અને ગાયનું દુધ એજ તેની શક્તિ હતી. ગાયના દુધથી તેણે
 અમાપ બળ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. ગાયના પુત્રો જે બળદ (બળની હદ)
 કેવાય છે તે હદ, તે સીમા તેણે પ્રાપ્ત કરી હતી. ગાયના દુધથી
 શરીર બળ જેમ તેણે મેળવ્યું હતું, તેમ કેળવ્યું પણ હતું. હાલના
 જમાનાનો રામમુર્તિ, કે યુરોપનો સેન્ડો તેના આગળ ક્ષુદ્ર હતા
 તેવા મદ્યોને એક મુઠ્ઠી મારીને તે ક્ષણ વારમાં મૃત્યુને શરણ કરી
 દેતો હતો, એવો તે મહાન બળવાન હતો. ગાયના દુધના પ્રતાપે તે
 જેવો શરીરે બળવાન હતો તેવોજ હૃદયનો, બુદ્ધિનો પણ તે બળવાન હતો.
 તે મ્હોટા મનનો, પરાપકાર બુદ્ધિનો અને જન સેવામાં સદાય તત્પર,
 ધાર્મિક અને નીતિમાન હતો. ગરીબોનાં દુઃખો તે કાપતો, નિરાધારોને
 આધાર આપતો, સદાય હનરો ભુખ્યાને ખાત્ર અને નાગાં ઉઘાડાંને
 ચત્ર આપતો. તે જેવો નિર્મળ બુદ્ધિવાળો તેવોજ પવિત્ર આત્મા
 હતો. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી કોઈના પણ દુઃખોને તે જોઈ શકતો નહીં.
 તેને નેસમાં આશ્રય આપતો અને ગતે શુશ્રુષા કરતો વિધવાઓનો,
 નિરાધાર બાળકોનો તે મોટો સહાયક હતો કોઈ અતિથી તેને આંગ-
 જેથી પાછો જતો નહીં. સાધુ, સંતો અને મહાત્મા પુરુષો તેને
 આંગજેથી જતા ત્યારે સદાય આશીર્વાદ આપીને જતા. આ બુદ્ધિ,
 આ ઉદરતા, આ પવિત્રતા, આ જન સેવા. એ વગેરે અનેક અનેક

ઉત્તમતા કેવળ ગાયના દુધના પ્રતાપેજ હતી. એમ એ માનતો અને અનુભવતો. જગત પણ તેમજ માનતું હતું. આર્થ પ્રજને શાસ્ત્રો પણ પોકારી પોકારીને તેમજ કહે છે.

શીવદાસના નેસમાં માધવદાસ કરીને એક વણીક રહેતો હતો. તે એક સારો વેપારી હતો. શીવદાસની કૃપાને તે પાત્ર હતો. માધવદાસમાં પણ ધણા ઉત્તમ ગુણો હતા. માધવદાસ, શીવદાસના મિત્ર જેવો હતો. માધવદાસને પુત્ર સંતતિ નહતી. એક પુત્રી માત્ર હતી. તેનું નામ નિર્મળા કરીને રાખવામાં આવ્યું હતું. તે એક વર્ષની પુરી થઇ નહીં તેટલામાં તેની મા મૃત્યુને પામી. નિર્મળા હવે નમાઇ થઇ. માના દુધનું સ્તનપાન કરી તે ઉજરતી હતી. તે દુધ ખોયું. ઇશ્વરે તેને માટે ગાયનું દુધ નિર્માણ કરી રાખેલું હતું. માધવદાસે તેને ગાયના દુધ ઉપર, મોટી કરવા માંડી. ગાયનું દુધ તેને અમૃત સમાન થઇ પડ્યું. તે દિનપરદિન પુણિમાના ચંદ્રની પેઠે વધતી ચાલી હતી તે એ વર્ષની પુરી થઇ નહીં એટલામાં પ્રભુએ તેને નળાપી કરી દીધી. માધવદાસ થોડા દીવસની માંદગીમાં મરણ શય્યા ઉપર પડ્યા. રાજા શીવદાસને ખબર પડ્યા તેઓ માધવદાસને ત્યાં આવ્યા. એક બાજુએ પાસણમાં એ વર્ષની બાળકી સુતી હતી. બીજી તરફ માધવદાસ મરણ શય્યા ઉપર અંતકાળના છેલ્લા શ્વાસ લેતા હતા. શીવદાસને નિહાળી તેનો અંતરાત્મા પ્રસન્નતાને પામ્યો. ઇદ્રિયોની શક્તિ રહી નહતી. ઇશ્વરેથી પુત્રીને સંભાળવા, અને પોતાના મૃત્યુ પાછળ થોડી ક્રિયા, ધર્મદાન વગેરે કરવા કહ્યું. થોડીક્ષણમાં આ સંસારના માયિક શ્વાસોશ્વાસ લેતો તેનો વાસના-સુદમદેહ-રથુજ દેહમાંથી નિકળી પ્રભુના અનુદિત-અકળિત-અગમ્ય માર્ગે રવાના થયો. તેના કુટુંબમાં નિર્મળા સિવાય કોઇ મનુષ્ય હતું નહીં. શીવદાસે બ્રાહ્મણ આદિને તાત્કાળીક બોલાવી મરનારની ઉત્તમ પ્રકારે અંત્યેષ્ઠિ ક્રિયા કરાવી. નિર્મળાને પોતાને ત્યાં આણી અને સ્ત્રી વર્ગને ખાસ બલામણુ કરી તેને ઉજરવાનું કહ્યું. ઉત્તર ક્રિયા આદિ ધાર્મિક અને વ્યવહારીક સર્વ ક્રિયા સમયે સમયે શીવદાસે કરી, મરનારના આત્માને સદ્ગતિ મળે તે પ્રમાણે કર્યું. નિર્મળાને પોતાની દેખરેખ નિચે ઉજરવા માંડી. પોતાની વહાલી કામધેનુ, જેના દુધ ઉપર પોતે નિર્વાહ કરતા હતા તે કામધેનુનું દુધ નિર્મળાને પાતા. દિવસનો ધણો ભાગ નિર્મળાને બોલાવવામાં, રમાડવામાં શીવદાસ વિતાવતા હતા.

નિર્મળા દિવસે દિવસે મોટી થતી ચાલી. તે હવે થોડું થોડું, કાણુ કાણુ બોલવા શીખી હતી. તે થોડું થોડું ચાલવા અને દોડવાનું કરતી હતી. નિર્મળા શરીરે સુંદર, અવયવે યથાયોગ્ય, તેજસ્વી, સુંદર અને ચિતાકર્ષક હતી. તે ત્રણ વર્ષની થઇ હતી છતાં પાંચ વર્ષની લાગતી હતી. તેનું બોલવું, ચાલવું હવલાવવાળું, ગૌરવયુક્ત, શુદ્ધ અતુર્થયુક્ત અને પ્રેમ ઉપજાવે તેવું હતું. ગાયનાજ દુધ ઉપર ઉઝેરી મોટી કરવા શીવદાસે ખાસ આગ્રા કરી હતી. ગાયના દુધનો જે પ્રનાપ પોતે સાક્ષાત્ અનુભવતા હતા, તે આ નમાઇ-નખાપી-પુત્રીમાં અનુભવવા તેની ઇચ્છા હતી. પોતાના તમામ કુટુંબી વર્ગમાં અને તે વર્ગના પોતાનાં પુત્ર પરિવાર તથા તેના અન્યાઓમાં જે સ્નેહ-જે પ્રેમ, જે માયા શીવદાસને હતી તેના કરતાં પ્રભુની કોઈ અચિંત્ય શક્તિના બળે આ બાળકે પ્રત્યે અધિક સ્નેહ-પ્રેમ અને માયા શીવદાસને ઉદ્ભવ્યાં હતાં. શીવદાસ નિર્મળાને બધા વખત પોતાની નજર આગળ રાખતા અને ઉઝેરતા હતા. એટલુંજ નહીં પણ ઉત્તમોત્તમ સ્ત્રીત્વના ગુણો સાથે ઉત્તમોત્તમ શૌર્યાદિક પુરુષોના ગુણો પણ તેનામાં આવિર્ભાવ પામે, એ તેની મનોચ્છા હતી. એક પવિત્રમાં પવિત્ર, બ્રહ્મચર્યયુક્ત શિયળ ગુણ સંપન્ન સ્ત્રી સાથે તે એક નિડર, શૌર્યાદિક ગુણોથી યુક્ત, જન સેવામાં તત્પર તથા દયા, પ્રેમ, ઉદારતા આદિ સદ્ગુણોવાળી જન્મતને અનુકરણીય ઉત્તમ ચારિત્ર્ય બળવાળી સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય એ તેનો આગ્રહી અને મમતી પક્ષપાત હતો. એ તેનો પક્ષપાત પુર્ણ અંશે સદ્ગુણ થયો હતો, જે વાંચનાર હવે પછીના પ્રકરણોમાં જોશે.

નિર્મળા ઉમ્મરમાં વધવા માંડી તેમ ૩૫, ગુણુ અને સૌદર્યમાં પણ વધવા માંડી. શીવદાસે તેને લણાવવા, વિદ્યાન વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની યોજના કરેલી. માત્ર અક્ષર જ્ઞાન પુરતું તે લણતર ન હતું પણ શિયળ, પાતિવ્રત્ય વગેરે સ્ત્રી જાતિનાં જે લુપણુ (ઘરેણાં) ગણાય તે વગેરે અનેક સદ્ગુણો તેને સ્વભાવ સિદ્ધ થઈ ગયા હતા. શીવદાસને તે સાચા પિતાજ ગણતી. જન્મદાતા માતા પિતાની પીછાણુ તેને ન હતી. સંગીતમાં તેણે અનેક વાદ્યો ઉપર જય મેળવ્યો હતો. શીવદાસ જેમ સુંદર, આકર્ષક અને મધુર સ્વરે વૃદ્ધ છતાં પણ-અંસી બળ્લવતો તેમ નિર્મળાને પણ તે ચીજ તરફ મોહ અને પ્રીતી થયાં હતાં. નિર્મળાએ અંસી ઉપર ઘણો કાણુ મેળવ્યો હતો. અનેક રામ-

રામણીઓ ખંસી ઉપર તે ગાઇ શકતી હતી. મનુષ્યો તો શું પણ
 પશુ પક્ષીઓ પણ ખંસીના સુર સાંભળતા મુગ્ધ થઇ જતાં. નિર્મ-
 ણાની ઉમ્મર વધતાં વધતાં તેની સંગીતની શક્તિ અજબ રીતે વધતી
 ગઇ. તેની ઉમ્મર ૧૫ વર્ષની અત્યારે થઈ છે તેની ખંસીનો સ્વર,
 જંગલનાં વૃક્ષોને, તેના પાંદડાંઓને એક વાર સ્તબ્ધ કરી મુકે છે.
 હરીણોના ટોળેટોળાં નિઃચેષ્ટપણે ઉભા રહી જાય છે. સર્પોના સમુદ-
 ટાળે મળી ડોલવા માંડે છે. ભમરાઓનાં યુથના યુથ ગુંગરવ કરવા
 મંડી પડે છે, અને ગાયો તથા વાછરડાંઓ ચરવાનું મુકી દઈ
 નિઃપ્રાણ જેવાં સ્થિર થઈ ખંસીના સુરને સાંભળ્યા કરે છે. મનુષ્યોમા-
 ત્રીઓને પણ કામના મનોવિકાર ઉદ્ભવી જાય છે, તો પુરુષોનું તો
 શુંજ કહેવું ? નિર્મળાના ખંસીના સુરનું એ આશ્ચર્યકારક ખેંચાણ,
 એ હૃદયના તારને ડોલાવી દેનારું મધુર સંગીત ખરેખર અદ્વૈતજન
 હતું. રાજા શીવદાસ નિર્મળાનો વાંસો થાબડી ધણી વાર કહેતો,
 દીકરી, તેં મને હરાવ્યો ! નેસના રાજા શીવદાસની પુત્રીઓ અને
 બીજાં ગોવાળોની વધુઓ નિર્મળાની સરખી વચની હતી. તેમાંની
 ધણી સાથે નિર્મળાને સખીપણું હતું. એવી સંખ્યા સેંકડોની હતી.
 નિર્મળાનાં ૩૫, યૌવન અને તેના અનેક સહુણો તથા તેનામાં
 રહેલી અજબ આકર્ષક શક્તિઓને લીધે તેના ઉપર નેસનાં દરેક
 સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો પ્રેમ રાખતાં, નિર્મળા બીજા સખીઓ સાથે
 ડુંગરા, ટેકરા ઉપર દોડીને ચડવાની હરીફાઈ કરતી. ગમે તેવા મોટા
 અને ઉંડા જળાશયોમાં અને નદીઓમાં કલાકોના કલાક સુધી તર-
 વાનું, પાણીના ધરામાં ધણે વખત છુડી, છુપાઈ રહેવાનું તેને
 આવડતું હતું. એવાં જળાશયો અને નદીઓ તે જંગલમાં પુષ્કળ
 હતાં, અને તેથી બીજા સખીઓને લઈ તે દરરોજ જુદા જુદા જળા-
 શયો તથા નદીઓમાં જળખેલન માટે જતી. ગોવાળોની ધણી
 સ્ત્રીઓ, પુત્રીઓ અને કોઇ કોઇ વાર રાજા શીવદાસની પુત્રીઓ
 કુંદનપુર શહેર જેવાને, શહેરમાં ફરવાને, નિર્દોષ આનંદ કરવાને માથે
 દુધ, દહીંની મટકીઓ લઈ તે વેચવાને બહાને જતી હતી. નિર્મ-
 ણાની વૃત્તિ પણ કુંદનપુર શહેર જેવાને થન થન થઈ રહી હતી.
 શહેરના માણસો કેવાં હોય, તેની રીતભાત અને વૃત્તિઓ કેવી હોય,
 તેઓ નેસના માણસો જેવા સાદા, નિષ્પાપી અને પવિત્ર જીવન
 માળતા હશે કે કેમ ? વગેરે જેવા, બાણવા અને અનુભવવા તેનું

મન તલપાપડ થઇ રહ્યું હતું. તેથી દાદા શીવદાસને મળી તેમની રજા લીધી, અને પોતાની વણીક જાતનો આચાર, કે જેનું તેને જ્ઞાન કે પરિચય પણ ન હતો તેને મુકી દઇ, પોતાની બહેનપણીઓ અને સખીઓની જેમ, પોતાનાં બહાલાં ઘેટાંઓની કાતરેલી સુંવાળી કામળ બિનની પોતાને હાથે કાંતેલી અને વણાવેલી કાળી કામળા ઓઢી માથે દુધ-દહીંની મટકી લઈ, રાજ શીવદાસની પુત્રીઓ અને બીજી મહીઆરી-ગોપીઓ-જેડે નિર્મળા કુંદનપુર શહેરમાં એક દિવસે ગઇ. પોતાની સખીઓ જેડે ફરી ફરીને શહેરનો કેટલોક ભાગ જોયો અને સૌતી સાથે દુધ-દહીં વેચી નેસ તરફ ચાલવા પાછી ફરી. એમ વખતો વખત તે શહેરમાં દુધ-દહીં વેચવાને માટે સખીઓની સાથે જવા માંડી અને લોકોનું, તેઓની જુદી જુદી જાતોનું, તેમના જુદા જુદા ધંધાનું, તેઓની દિનચર્યાનું, તેમની રીતભાતોનું, તેમના સ્વભાવનું, તેમના ધાર્મિક અને વ્યવહારીક વર્તનનું, વગેરે વગેરેનું અવલોકન કરવા માંડ્યું. જેમાંનું ઘણુંકતો અનાયાસે, ઘણુંકતો કુતુહળ પણાથી અને ઘણુંકતો ઇચ્છા-અનેચ્છાએપણ થતું. આમ કરતાં કરતાં ૩-૪ વર્ષો વીત્યાં. નિર્મળાએ દાદા શીવદાસ પાસેથી છુટ લઇ લીધી હતી કે તે દુધ-દહીંનું જે વેચાણ કરે તે પૈસાનો તે મરજીમાં આવે તેમ ઉપયોગ કરે. નિર્મળાએ તે ઉપયોગ શહેરનાં લુલાં, લંગડાં, આંધળા અશક્ત અને નિરાધાર તથા ભુખ્યાને ભોજન અને ઉઘાડાંને વસ્ત્ર દેવામાં કરવા માંડ્યો. તેની બીજી સખીઓ પણ થોડે થોડે તેવોજ ઉપયોગ કરતી. ૨૨ લાખ મનુષ્યોની વસ્તીવાળા શહેરમાં ૩-૪ વર્ષોમાં તેા નિર્મળા ગલીઓ અને બજારો-ચૌટા-થી જાણીતી થઈ ગઈ. જાત જાતના ધંધાદારીઓને અને બીજાઓને થોડે ઘણે ઓળખતી થઇ ગઈ. લોકોમાં તે દયાની દેવીને નામે ઓળખાવા માંડી. તેનું રૂપ, તેનું ચૌવન અને તેનું નિર્દોષ સ્મીત એવું હતું કે કોઇ પણ મનુષ્યનું હૃદય તેના તરફ આકર્ષાયા શીવાય રહેતું નહીં. તેમાં ઘણુંએક પુરૂષો વિકારી દષ્ટિથી, ઘણાએક પુરૂષો દુષ્ટેચ્છાથી અને ઘણાએક મનુષ્યો આ અનુપમ સૌંદર્ય અને આકૃતિવાળી પુતળીના સર્જનદાર પ્રભુની અગાધ ભુદ્ધિ કૌશલ્યને આશ્ચર્યના નિમિત્તથી જોઇ રહેતા હતા. રાજ શીવદાસની ઇચ્છા હવે એવી હતી કે નિર્મળાને તેની જાતિના કોઇ આનંદામ શ્રીમાન અને કુળવાન કુટુંબના કોઈ લાયક-યોગ્ય-વર સાથે

લમમંથીથી જોડી દેવી. સતર-અઢાર વર્ષની ઉંમરે પહોંચવા છતાં રાજા શીવદાસની એ મનેચ્છા પાર પડી નહતી. આ પારકી થાપણ સંભાળવી-સાચવવી— અને યોગ્ય સ્થળે તેને વિવાહિતા કરવી એ વાતને તે પોતાની પુરી ફરજ સમજતો. આ વાતમાં જેટલો વિલંબ થતો, તેમાં તે મુંઝાયા કરતો અને વિલંબ ન થાય તેવા માર્ગો શોધતો સાથે તેની ઇચ્છા એવી પણ હતી કે નિર્મળા શાણી, સમજી અને મોટી વયની છે તો તેની ઇચ્છાનુસાર શોધગોત થાય તેવા માર્ગો પણ ખુલ્લા કરી દેવા. આહેરને વેશે, જીદી પ્રવૃત્તિએ કુંદનપુર શહેરમાં ફરે અને અનુભવ મેળવે એવી ધારણાથી ત્રણ ચાર વર્ષથી નિર્મળાની એ મરજીને શીવદાસે અનુમોદન આપ્યું હતું. થયું પણ તેમજ કુંદનપુર શહેરના એક વણીક, ધનાઢ્ય વેપારી ઝવેરચંદના પુત્ર ધીરજલાલ જે સદગુણ સંપન્ન, વિનયશીલ, અને રૂપ યૌવનમાં યોગ્ય હતા તેના તરફ નિર્મળાની વૃત્તિ, દષ્ટિ અનાયાસે આકર્ષાતી ગઈ ધીરે ધીરે તે કોણ છે એ નિર્મળાએ જાણી લીધું હતું પણ ધીરજલાલ નિર્મળા એક વણીક કન્યા છે એ જાણતો નહીં ધીરજલાલ તેને એક મહીયારી છે, એમ જાણતો. અનાયાસે શહેરની એક ગલ્લીમાંથી ધીરજલાલ પસાર થતો હતો, સામી આજીએથી નિર્મળા તેની એક સખી સાથે માથે દુધ-ઢહીંની મટકી રાખી પસાર થતી હતી. ધીરજલાલને નિર્મળા કાણુવાર નિહાળી રહી. તેના જૌર વર્ણુવાળો અને આનંદી ચહેરા, તેના પ્રસન્ન ચિત્તની મુખમુદ્રા ઉપર પડી રહેલી તેજસ્વિતા તેની સુંદર ચમકતી આંખો, અને શરીરની ચપળતા અને શરીરનો મુયોગ આંધો તે ઘડીભર નિહાળી રહી. તેના આત્માના પ્રબળ ઓજસે નિર્મળાને પળવાર પોતાપણું ભુલાવી દીધું. ધીરજલાલને આ વાતનો કાંઈ ખ્યાલ નથી. તે પોતાના હમેશનાં સ્વભાવ અને ગતિ પ્રમાણે ચાલ્યો જાય છે. પણ આ સ્થિતિ અને આ કૌતુકનો શાક્ષી રાજા સાંમતસિંહનો રાજ્યાભિષેક પામેલો પુત્ર વીરસિંહ બન્યો. તે વણીકને વેશે શહેરમાં અને શહેરની ગલ્લી કુંચીઓમાં પ્રજાને અને તેની સ્થિતિઓને જાણુવા-જોવા-અનુભવવા, વખત એ વખતે ફરતો તેણે આ કૌતુક જોયું. નિર્મળા જેવી એક મહીયારીનો વણીક પુત્ર ઉપર પ્રત્યક્ષ પ્રણય દ્રષ્ટિપાત જોયો. અને તેજ સમયે મહીયારીને માથેથી ઢળી જઈ જમીન ઉપર પડી ગયેલી મટકીમાંથી ઢોળાઈ ગયેલાં દુધ-ઢહીં જોયાં. મહીયારી મુગ્ધાની વિસ્મયતા જોઈ.

શાત ચિત્તે મહીયારી સામે સહજ પણ દ્રષ્ટિપાત કર્યા વગર નિર્દોષ અને નિર્વિકાર સ્થિતિ અનુભવતો-ચાલ્યો જતો-ધીરજલાલને પણ તેણે જોયો. આ મહીયારીને પોતે અગાઉ ઘણીવાર આ શહેરના રસ્તા-ઓમાં જતાં આવતાં વીરસિંહે જોયા છતાં, અને અનેક પુરષોના સંસર્ગમાં આવ્યા છતાં નિર્મળાની આવી સ્થિતિ આ પ્રથમજ જોઈ. એ બધી વાતની તેણે પોતાની ખીસ્સા બુકમાં નોંધી લીધી. અને એક બાબુએ ચાલતો થયો. ધીરજલાલ અને નિર્મળા સામસામે રસ્તે ચાલ્યા ગયા; નિર્મળાની સખીએ નિર્મળાની સહજ મસ્કરી કરી. બેન, તારી દહીં-દુધની મટુકી કેમ પુટી ગઈ? કોની નજર લાગી બહેન? નિર્મળા શરમાઈ નીચું જોઈ, જવાબ દીધા વિના “ ચાલ બહેન ચાલ; આપણે મોડું થાય છે ” એમ કહી રસ્તે પડી.

પ્રકરણ ૪ થું.

શાંતિલાલ શેઠની સકર

શ્લોક.

પાપાન્નિવારયતિ યોજયતે હિતાય ।

ગુહ્યતિ ગુહ્યતિ ગુણાન્પ્રકટી કરોતિ ॥

આપદગમં નચજહાતિ દદાતિ કાલે ।

સોન્મત્ર લક્ષણમિદં પ્રવદંતિ સંતઃ ॥

અર્થ.

સંતપુરુષો સન્નિમત્રનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહે છે કે સન્નિમત્ર હોય તે પોતાના મિત્રને પાપથી નિવારણ કરે છે. અને તેના હિતમાં જોડે છે. તેની ગુપ્ત વાત ગુપ્ત રાખે છે અને ગુણો પ્રગટ કરે છે, આપત્તિના સમયમાં તેનો ત્યાગ કરતો નથી અને સમય આવે ત્યારે આપે છે.

આ કુંદનપુર શહેરમાં કનકદાસ કરીને એક મોટો ધનાઢ્ય વણીક રહેતો હતો. તે મોટો લક્ષાધિપતિ હતો શહેરમાં તેને રહેવાના મોટા-વિશાળ-બંગલાઓ, તેને લગત! ફળકુલના સુંદર બગીચા અને

ખીજી બ્રહ્મી મીલકત હતી. કાળના યોગે એક પુત્રી વીમળા શીવાય તેને ખીજી કાંઈ સંતતી ન હતી. વીમળા ચૌદ વર્ષની થઈ તેને સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન-શિક્ષણ, પગારદાર શિક્ષકો રાખીને કનકદાસે આપ્યું હતું. શહેર બહાર પણ કનકદાસને વિરાળ જગ્યામાં ફળપ્રલના બગીચા હતા. તેમાં અનેક પ્રકારનાં જૈમ વૃક્ષો હતાં તેમ અનેક પ્રકારના સુગંધીમય પુષ્પોના રોપા પણ હતા વીમળાને પુષ્પોના નાનપણથી શોખ હતો તે શોખ પુરો પાડવા કનકદાસ શેઠે દેશદેશ-વરથી જુદી જુદી જાતનાં પ્રલના રોપાઓ મગાવી બગીચામાં ઉજે-રાવ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ બગીચાના તેવા પુષ્પોના રોપાનું જ્ઞાન વીમળાને મળે તે માટે તે વિષયના નિપુણ વિદ્વાનોને પરદેશથી બોલાવી વીમળાને તે વિષયમાં નિષ્ણાંત કરી દીધી હતી. બગીચામાં પણ તેવા માળાઓને મહોટા પગાર આપી કાયમને માટે ગોઠવી દીધા હતા. વીમળાને પુષ્પોનું જ્ઞાન હોવા સાથે શોખ પણ હતો તે એવા તો સુંદર હાર-ગજરા ગોટા વેણી અને ખીજી અનેક ચીજોના આકારો ગુંથી શકતી હતી. તેમાં રંગ બેરંગી પુષ્પો ગોઠવતી અને જુદા જુદા અક્ષરો વિવિધ આકારો મુર્તિઓ વગેરે વિસ્મયકારક રીતે ગુંથતી હતી. બગીચાના ઉજેર, રક્ષણ માટે પુષ્કળ નોકરો, માળાઓ છતાં પોતાના શોખનું કામ તો તે જાતેજ કરતી.

નિર્મળા શહેરમાં આવતી ત્યારે વીમળાને બંગલે અને બગીચે જતી. બંનેને બહેનપણું હતાં. બંને સમાન વયની, કેળવાયેલી, અને સુંદરતામાં એકેકથી અધિક હતી. બંને કુમારિકાઓ હતી છતાં તેટલી ઉંમરે કામનાં દુર્જય બાણોનો દલ્લો તેઓના ઉપર થયોજ ન હતો. કામવિકાર કે કામવૃત્તિનો થનથનાટ, એટલી ઉંમરે સ્ત્રી પુરુષોને કબજામાં લઈ લે છે તેવું કાંઈજ આ બાળાઓને થયેલું નહીં. તેઓ નિર્વિકાર યોગીની સમાન હતી. બ્રહ્મચર્ય જે મનસા-વાચા કર્મણા એમ ત્રણે પ્રકારે ગણાય છે, તે ત્રણે પ્રકારનો તેમને સ્પર્શ ન હતો. હમેશાં શરીરની દુર્બળતા અને શક્તિની ક્ષીણતા મન ઉપર અસર કરે છે, અને નિર્બળ મન બુદ્ધિને ભ્રમીત કરી વિકારને ચાકડે ચડાવે છે. આ બાળાઓનાં શરીર શુદ્ધ હતાં. મન અને બુદ્ધિ પણ બળવાન હતી. પોતપોતાના બહાલા શોખમાં બંને તક્ષીન હતાં અને જનસેવા એ તેમનો મહામંત્ર હતો. બે વર્ષના બાળક જેવું તેમનું નિર્વિકાર મન હતું. ધન્ય છે આ સ્થિતિને !

વીમળાના પિતા કનકદાસ શેઠ વૃદ્ધ થવા આવ્યા હતા. પણ તેના શરીરનો આંધો મળ્યુત હતો એક દિવસે બાગમાં ફરતાં ફરતાં તેમનો પગ પાણીની નહેર ઉપરથી લપસ્યો, અને જમીન ઉપર જઈ પડ્યા. તેમાં પગના નળાનું હાડકું ભાંગી ગયું ઘણી મહેનતે બગીચાના નોકરો તેમને આસાનીથી તેડી બંગલામાં લાવ્યા અને વૈદ્યો તથા પ્રખ્યાત હકીમેને બોલાવી દવા દાર કરવા માંડ્યા પણ પીડા દીન પરદીન વધી ગઈ આરામ થયો નહીં. કનકદાસ શેઠની આંખ-માંથી અશ્રુપાત થયો. ડાહી દીકરી વીમળાએ ધીરજ રાખી પીતાને દીલાસો તથા હિમ્મત આપ્યાં. પીતાનું દીલ તે સમજી ગઈ. સંતતીમાં એકની એક દીકરી તેને પરણાવી ઠેકાણે પાડવાનો અમુલ્ય અવસર પોતાને મળ્યો નહીં તે વિચારથી શેઠના મનમાં ઘણી દીલગીરી થતી હતી. પોતાની લાખોની દોલત અને મીલકતનો વહીવટ એક ડાહ્યા અને ગણત્રીબાજ પુત્રની માફક વીમળા કરશે અને પોતાની ખાન-દાનીને વળગી રહી કુછંદે નહીં ચડે એવી કનકદાસ શેઠને ખાત્રી હતી. તે પુત્રીનું દીલ સમજી ગયો. અને પોતાની આખરની વેળાનો સમય નજીક છે એમ ગણી આળપપાળમાંથી મન ઉઠાવી લઈ પ્રભુ ભજનમાં મન જોડી દીધું. ઉપરાંત ગરીબ, ગુરખાં, અને નિરાધારોને, બ્રાહ્મણ, સાધુ, ફકીરોને, નાત જાતનો તક્કાવત રાખ્યા વગર હજારો રૂપિયાનું દાન કર્યું. પોતાની જ્ઞાતિના ઉત્કર્ષ માટે, તેમને જમવા ખાવાના વાપરવાળા મકાનો માટે, કેટલાંક મકાનો ખરીદ કરી સોંપ્યા તથા એક ત્રિધવાશ્રમ બોલવા માટે ટ્રસ્ટીઓ નીમી મોટી રકમ આપવા ફરમાવ્યું. શહેરમાં અને આસપાસના જંગલમાં પાણીનાં પરબો સ્થાપ્યાં તથા મહોટાં-મહોટાં મુસાફરખાનાં અને ધર્મશાળાઓ અનેક પ્રકારની સામગ્રી તથા સદાચર સાથે સ્થાપ્યા. આ વગેરે અનેક સત્કર્મો કરી, પોતાના નાણાંનો સહવ્યય કરી કનકદાસ શેઠનો આત્મા, પરમાત્મા હજુર, પોતાના પુન્યનો બદલો લેવા ચાલ્યો ગયો. પ્રભુ ! એવા પુન્યશાળી પુરુષોના આત્માને સદાય શાંતિ અપાવો. શાણી વીમળાએ, પોતાના વહીવટો અને કામ-કાજ ધીરે ધીરે સમેટી લઈ, પોતાની મુડી અને મીલકતને ડહાપણથી સાચવવા અને તેમાંથી થતા ઉપાર્જન પુરતો વૃદ્ધ માણસો રાખી વહીવટ કરવા માંડ્યો. અને ભગવદ્ભક્ત ડાહી વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને પોતાના પરિચયમાં રાખી, કોઈ ખાનદાન કુટુંબના યોગ્ય પુરૂષ સાથે પોતાનો સંબંધ બાંધવાના સમયની રાહ જોતી વખત વીતાવવા માંડી.

બીજા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શાંતિલાલને પોતાનો પર-
દેશનો વહીવટ સંભાળવા સારું જવાની તાકીદ હતી, પણ એ ૨-૩
વર્ષની મુદત દરમ્યાન આંહીનો વહીવટ અને પોતાની મીઠકત તથા
ધર સંભાળવા, એક મીત્રની પોતે શોધમાં છે એમ પોતાની સ્ત્રી
કમળાને તેણે કહેલું તે આપણે અગાઉ વાંચી ગયા. એક દિવસે
ધીરજલાલનો, શહેરના બગીચામાં શાંતિલાલને અચાનક મળાપ થયો.
આ બગીચામાં સાંજને વખતે અનેક સ્ત્રી પુરુષોના યુગલો, (જોડાં),
અનેક મીત્રો અને અનેક પરદેશના માણસો આવતાં અને બગીચામાં
આવનાર માણસો માટે ખેસવા સારૂ રાખેલા કોચ જેવા બાંક ઉપર
ખેસતા. બગીચામાં અનેક નાના પ્રકારના વૃક્ષો, અનેક પ્રકારના ફુલના
રોપાઓ, અને નાના મોટાં ઝરણાઓ તથા તળાવો અને કુડો હતા.
ત્યાં અનેક પ્રકારનાં પક્ષી તથા પશુઓનું સંગ્રહસ્થાન પણ ગોઠવ-
વામાં આવ્યું હતું. અચાનક એકજ બાંક ઉપર, કોઇ ભવિષ્યના
ધર્મચરી સુંદર સંકેત અનુસાર શાંતિલાલ અને ધીરજલાલ, ગોઠવાઇ
ગયા. એક બીજાના મ્હેં સામું એક બીજા જોઈ રહ્યા. કોઇ કોઇ
બોલ્યું નહીં. છેવટે શાંતિલાલે મુખ બોલ્યું.

“ આપ ક્યાંના રહીશ છો અને કઇ જાતિ છો ? ”

“ ઝ ! હું આ કુંદનપુર શહેરનોજ રહીશ છું અને જાતે
x x x વણીક છું. ”

“ ત્યારે તો આપણે એકજ જાતિના છીએ. ”

“ હીક, ત્યારે આનંદની વાત છે. ” એમ ધીરજલાલે કહ્યું.

આ પછી બંને જણ વચ્ચે બહુ વાર સુધી જુદી જુદી બાબતો
ઉપર અનેક પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો. એક બીજાએ, એક બીજાના
સ્વભાવ, અને ગુણ-દોષ તથા શક્તિનું યથાભુક્તિ અનુસાર માપ
કાઢી લીધું. આખરે, એકંદરે બંનેને પરસ્પર પરિચય વધારવાની
દીલમાં લાગણીઓ થઇ અને તેના પરિણામે મૈત્રીનાં બીજ નખાયાં.
અનેકવાર આ બગીચામાં અને અનેક બીજાં સ્થળોએ એક બીજાને
અનાયાસે મળવાનું થવા લાગ્યું અને પરસ્પર દેશની, શહેરની, નાતની
અને ધંધા રોજગારની વાતો થવા માંડી. ૨-૩ મહિના આ પ્રમાણે
ચાલ્યા બાદ એક બીજાના કુટુંબની, કુટુંબના પરિજનોની વાતો
થવા માંડી. જુદા જુદા પ્રસંગોના અમુક પરિચયના તંતુઓથી બંને
વચ્ચે પ્રેમની-સ્નેહની-સાંકળનું ઘડતર ઘડાવા માંડ્યું અને કેટલાક

મહિના વિત્યા એટલે દેહ જુગવા, પણ જીવ એક એવી લોખંડી સાંકળ ધડાઇ ગઈ. જેના અકોડા એવા ગોઠવાઇ ગયા કે દેહાન્તે પણ તે અકોડા છુટાં પડે એવું રહ્યું નહીં. ઇશ્વરી સંકેત પણ એ ધડતર તરફ જ હતો. કેમકે અને ગુણે, વયે, વિદ્યાએ, પૈસે અને ખાનદાનીમાં સમાન હતા.

ધીરે ધીરે શાંતિલાલે, પોતાની આફ્રિકા તરફની મુસાફરીની અને આંહીના પોતાના વહીવટની, તથા પોતાના ધરને સંભાળવાની વાત ખોલવા માંડી અને ધીરજલાલની તરફ દ્રષ્ટિ ખેંચી. ધીરજલાલે તે વાતમાં અનુમોદન આપ્યું અને પરદેશ જવા માટે શાંતિલાલે દશ વહાણો તૈયાર કરવા તથા તે વહાણોમાં આ દેશમાંથી લઈ જવાનો માલ ખરીદ કરવા મુનીમને જણાવી દીધું. દશે વહાણના ટંડેલો (કેપ્ટનો) જુદા જુદા હતા, તે ઉપરાંત દરેક વહાણમાં સંખ્યાબંધ ખાગવા (સેલેરો) હતા. પણ દશે વહાણોનો એક વડો ટંડેલ યાને કેપ્ટન હતો. તેનું નામ અરજણ હતું. તે અરજણને બોલાવીને પણ શાંતિલાલે તમામ સુચના આપી દીધી. અને ક્યે દિવસે વહાણોનાં લંગર ઉપાડવાં છે તે પણ જણાવી દીધું. અરજણ ઘણો વૃદ્ધ હતો. શાંતિલાલના પિતાની જીવાનીથી તે જીનો નોકર હતો. અરજણ ટંડેલ શાંતિલાલના કુટુંબનો પ્રમાણિક અને નીમકદલાલ નોકર હતો. અને આફ્રિકાના કીનારા ઉપર અનેક સફરો કરી આવ્યો હતો. અને સમુદ્રનો તે જાણીતો સહેલાણી હતો. પોતે અભણ છતાં દરીઆનો નકશો તેની નજર આગળ ચિત્રાઈ ખડો થયેલો હતો. આફ્રિકા જતાં ક્યાં ક્યાં ખડકો, પાણીના વમજો, નિર્જન જોડા અને તોફાન સુચક ક્યાં ક્યાં રથજો છે તે તેનાથી અજ્ઞપ્યું નહતું. અરજણે શાંતિલાલ શેઠની સુચના પ્રમાણે દશે ટંડેલને બોલાવી તૈયારી કરવા આજ્ઞા આપી દીધી. શાંતિલાલ, મુનીમને બોલાવી તમામ વહીવટ કાળજીથી ચલાવવા, મીઠકતની અને ધરની સંભાળ રાખવા ભલામણ કરવા ઉપરાંત, ધીરજલાલની સલાહ અને સુચના પ્રમાણે કામ લેવા જણાવી દીધું. ધીરજલાલને પણ પોતાના વહીવટ અને મીઠકતથી યોગ્ય રીતે વાકેફ કરી દીધા એટલુંજ નહીં પણ અલગપણે રહી પોતાના ધરની સંભાળ રાખવા ખામ કરીને ભલામણ કરી. ધરમાં કોઈ પુરૂષ વર્ગ નથી; ૨ થી ૩ વર્ષની પોતાની લાંબી મુસાફરી છે, ભવિષ્ય કોઈ જાણતું નથી માટે સ્વજન તરીકે કહેવું ઘટે તેટલું કહી દીધું. પોતાની સ્ત્રી

ક્રમજાને પણ તેના માળાપના અને સાસરાના કુળ તરફ લક્ષ આપી મુસાફરીનાં વર્ષો દરમ્યાન શાંતિ અને ધીરજ તથા શાણપણથી સંયમ પાળી દિવસો નિર્ગમન કરવા કહી દીધું. ક્રમજાની સખી ચંપાને બોલાવી ઘટતી સુચનાઓ સાથે પુરતી બલામણુ કરી દીધી.

વહાણોમાં ભરીને લઈ જવા ખરીદ કરેલા માલથી વહાણો ભરી દીધાં. શુભ દિવસે વહાણો ઉપાડવા નક્કી થયું હતું તે શુભ દિવસે ઉપાડવાના વખત પહેલાં સગા-સંબંધી-પડોશીઓ અને બીજા જાણીતા માણસો, નોકર નફરો શાંતિલાલ શેઠને મળવા આવ્યાં. સર્વેને મળી બલામણુ આપી, તેમની બલામણુ લઈ શાંતિલાલ શેઠ નોકર, ચાકર, આશ્રિતો અને બીજા આશાતુર મનુષ્યોને દ્રવ્યાદિથી તૃપ્ત કરી તેમનો આશીર્વાદ લઈ વહાણ ઉપર ચડવા તૈયારી કરવા મુડયા. પણ એ પ્રમાણે કોઈ બાકી ન રહે એવા સર્વે આવ્યા છતાં સહ બાકી રહે એવા એક જણની ગેરહાજરી આ વખતે શાંતિલાલને સાલતી હતી શાંતિલાલનું ચિત્ત તે માટે તે તરફ લાગી રહ્યું હતું. આંહી સમુદ્રમાં ભરતી થવા માંડી હતી અને વહાણોના લંગર ઉપાડવાની તૈયારી થતી હતી એમ અરજણુ ટંડેલ શાંતિલાલને હાક મારીને વારંવાર કહેતા હતા. એટલામાં છેટેથી-દુરથી સફેદ વસ્ત્ર પહેરેલ અશ્વારૂઢ થયેલ એક યુવાન અશ્વને દોડાવતો આવતો હતો તેના હાથમાં એક લીલું શ્રીફળ, અને પુષ્પના હાર તથા ગજરા હતા. તે યુવાન તે શાંતિલાલનો મીત્ર ધીરજલાલ હતો. ધીરજલાલ શ્રીફળ અને પુષ્પના હાર લેવા માટે વીમજાને અગીયે ગયો હતો. વીમજા તેની દુરની સગી હતી. ઘણે દિવસે ધીરજલાલ મળ્યા જાણી બેન-ભાઈ વચ્ચે કેટલોએક વાર્તાલાપ થયો તેમાં વખત જવાથી ધીરજલાલને મોડું થયું હતું. અને મીત્રો કીનારે પ્રેમથી ભેટયા ધીરજલાલે શાંતિલાલને પુષ્પનો હાર પહેરાવ્યો અને હાથમાં ગજરા તથા શ્રીફળ આપી સફર સુખરૂપ ઇચ્છી. અનેના અકથ્ય સ્નેહમાં આ જુદા પડવાનો સમય તેઓને દુઃખરૂપ લાગ્યો. અને તેમાં વખત જવા માંડતા ટંડેલે લંગર ઉપાડી લીધું છે કહી તાકીદ કરતાં શાંતિલાલ મુંઝાઈ વહાણ ઉપર જવા મજવામાં બેસતાં ધીરજલાલે છેવટ કહ્યું કે પરદેશનો વહીવટ સંકેતી, ઘેર આવતાં સુધીમાં વિષય વાસનામાં કે ખોટા લોભમાં નહીં ફસાતાં સુખરૂપ વહેલા વહેલા આવી પોંચશો. એટલામાં તો મજવો વહાણ પાસે પહોંચી ગયો. શેઠ વહાણમાં ચડી

મથા અને મછવો પણ ખારવાઓએ વહાણ ઉપર ચઢાવી લીધેલ વહાણે દિશા ફેરવી સમુદ્રમાં સડસડાટ ચાલવા માંડ્યું. બંને મિત્રોની દ્રષ્ટી એક બીજાની સામે દેખાઇ શકાયું—ત્યાંસુધી સ્થિર થઇ ગઇ. સફરે નિકળેલા મિત્રનું કલ્યાણ ઇચ્છી ધીરજલાલ અને અન્ન સંબંધી વગેરે બહોળો જન સમુદાય કુંદનપુર તરફ પાછો વળ્યો. અને શહેર આવતાં સહિ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

પ્રકરણ ૫ મું.

સિંહનો શિકાર-ગાયના દુધનો પ્રતાપ-

યોનાત્મજે નચ ગુરૌ ન ચ મૃત્યુ વર્ગે
દીને દયાં ન કુરુતે ન ચ બંધુ વર્ગે ।
કિંતસ્ય જીવિતફલે ન મનુષ્ય લોકે
કાકોપિ જીવતિ ચિરં ચ વર્લિં ચ મુંક્તે ॥

અર્થ—જે પોતાના પુત્ર, ગુરુ દાસવર્ગ અને બંધુ વર્ગ તથા દીનોના ઉપર દયા કરતો નથી. તેના જીવ તરફથી મનુષ્ય લોકમાં શું ફળ છે ? કાગડો પણ લાંબો વખત જીવીને શ્રાદ્ધાદિના બળી ખાઇને રહે છે. શીવદાસના નેસમાં ગાયોનાં ધણુ ચારવા સાડ, જે સેંકડો ગોવાળો રાખ્યા હતા તે જંગલમાં-કુંગરામાં-હમેશાં જતા હતા. સવારમાં ગાયો દોવાયા પછી ગોવાળો ગાયોનાં, વાછરૂના ટોળે ટોળાં લઈ ચરાવવા સાડ નેસમાંથી જતા હતા. અને સાંજ થાય નહીં તે પહેલાં નેસમાં આવી પહોંચતા હતા. કોઇ કોઈ વખત ગોવાળો શહેરમાં કે બીજે મોજમજ લેવા ઉતરી પડતા ત્યારે ગાયોના ધણુને જંગલમાં ચરાવવા જવાનું કામ તેની સ્ત્રીઓ-ગોપીઓ-ઉપાડી લેતી હતી. વસ્ત્રનો કછોટો વાળી, મોટી ઠાંગો ખભે લઇ ગાયોના ધણુને આગળ કરી ગોવાળણો ધણીવાર ચાલી નીકળતી હતી. જંગલમાં એ પ્રમાણે ધણુ દુર પણ જતી હતી. ગાયો, મોટા વાછરૂં અને બેંસો આદિ બીજાં દોરો ચરી ચરીને ધરાઇને બ્યારે વૃક્ષોના શીતળ

જાંચા નીચે ઓગળવા બેસી જતી ત્યારે ગોવાળણો, નેસમાંથી શીકામાં પોતાનું લાવેલ ભાત ખાવા સાર બેસતી હતી. આ વખતનો તેમનો આનંદ કોઇ ઓર પ્રકારનો બની રહેતો. આવા આનંદમાં રાજા શીવદાસની પુત્રીએ પણ બળતી એટલુંજ નહીં પણ નિર્મળા પણ તેમની સાથે જંગલમાં જતી. નિર્મળા પણ બીજા ગોવાળણોની પેઠે કછોટા વાળી, જાડી મોટી ડાંગ લઇ પોતાની વહાલી સેંકડો માયોના ધણુને આગળ કરી પાછળ ચાલતી અને ચરાવતી હતી.

આજે ગોવાળીઆ કુંદનપુર શહેરમાં ટોળાખંધ ઉતરી પડ્યા હતા. કુંદનપુરમાં આજે પરદેશથી આવેલા મહેલોની કુસ્તી માટે રાજાએ પ્રોગામ (કાર્યક્રમ) રચ્યો હતો. પ્રજા માટે તે અખાડો ખુલ્લો રાખ્યો હતો. કોઇપણ જાતનું તરતોફાન ન થાય તે માટે થાકો બદોબસ્ત રાખ્યો હતો. આજના જમાનામાં જેમ ટીકીટો અને થાસથી નાણાં તથા મહેબબ ખરીદ કરવામાં આવે છે. તેમ તે સમયે ન હતું એવી નવીનતા જોવાનો પોતાનો હક અને આતુરતા રાજા પોતાની માનતો, તેટલીજ બલકે તેથી વધારે પોતાના પુત્ર પુત્રી સમાન પ્રજાની પણ માનતો. તેથી સર્વ પ્રજા માટે આવા ખેડો અને બીજા મેળાવડાના દરવાજા તેમને માટે સદાય ખુલ્લા રાખતો. રાજા સામંત-સિંહના આવા ઉદાર હેતુનું ખરાખર પાલન કરવા વીરસિંહને સદાય ગુણસુંદરીનું શાસન હતું. છતાં પણ વીરસિંહની કેટલીક નિયતા બદલાય અને દુષ્ટેચ્છાઓ નાશ પામી નહતી. એમાં સોળતે અસર જોવું થયું હતું. વીરસિંહને શિકારનો પણ શોખ હતો. ધણીવાર તે એકલો અને ધણીવાર પોતાના મિત્રો સાથે વીરસિંહ નેસના જંગલમાં શીકારે નીકળી પડતો. તે માટે તેણે ધણાં તેજ અને સુંદર ધોડાઓ રાખ્યા હતા તથા કેળવ્યા હતા. શિકાર કરવો એ પોતે ક્ષત્રીયનો ધર્મ સમજતો. સિંહ, પાંથ અને દીપડાઓનો શિકાર કરવો એને ધર્મ સમજતો, રાંક, નિર્બળ અને શાંત પ્રાણીઓનો શીકારને બહાને વધ કરવામાં તે અધર્મ ગણતો. આટલું છતાં પણ શીકારની તાલીમ તે પુરી લઇ શક્યો ન હતો. શીકારમાં ઠરેલાપણું, સાવધનતા, ચંચળતા, હિંમત અને દીર્ઘ વિચાર શ્રેણી જોઈએ, તેમાં ઠરેલાપણાનો ગુણ તેનામાં પુરેપુરો જામ્યો ન હતો. તેનામાં યુવાનીનું ઉંજૂકળપણું હતું. જોઈએ તે કરતાં શીકારને પ્રસંગે તે ધણો સાહસી બની જતો. કાણુવાર પછી જે મહાન જોખમ પોતાના ઉપર આવી પડનાર છે, કાંતો

પોતાની અંદુકથી જે ક્ષણે તાત્કાળીક શીકારનું મૃત્યુ છે તેજ ક્ષણે, કાંતો શીકારના પંખથી તાત્કાળીક પોતાનું મૃત્યુ છે એ કટોકટીના સમય વખતે જે ધીરજ, જે હિંમત અને દીર્ઘદષ્ટી જોઈએ તેમાં કોઈ કોઈ વખત ઉણપ જણાતી હતી. તે સિવાય અને ઉપર જણાવ્યા દુર્ગુણો સિવાય વીરસિંહ એક શક્તિશાળી ક્ષત્રીય હતો. ઝૂવારથી બપોર સુધી રાજ્યના અને પરદેશી મલ્લોની કુસ્તીઓ, તથા પ્રાણીઓના જુદા જુદા પ્રકારના ખેલો જોયા બાદ આજે આનંદનો રમ્મનો દિવસ ગણી ગોવાળીઆ કુંદનપુર શહેરની બજારો ચોટાઓમાં ખરીદી માટે ઉતરી પડ્યા હતા. કુંદનપુરનો રાજા વીરસિંહ અખાડામાંથી પરવારી અગાઉથી કરી રાખેલી જોઈ-વણુ પ્રમાણે પોતાના માનીતા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ શીકારના પુરતા સરંજામ સાથે એક લોજ નેસના ડુંગરા અને પર્વતોમાં શીકારને માટે નિકળી પડ્યો. કેટલાક ડુંગરાઓ, ટેકરાઓ વટાવતો વટાવતો એક મ્હોટા, ઉંડા અને અગાધ જળ ભરેલા મીઠા પાણીના સરોવર પાસે તે જઈ પહોંચ્યો. સરોવરની ચારે તરફ ઉંચા ઉંચા ડુંગરાઓ અને પર્વતોની ખીણો આવી રહી હતી ક્યાંઈક ક્યાંઈક ડુંગરાઓ વચ્ચે ગલીઓ જેવો થોડો થોડો ચાલવાનો માર્ગ હતો. શીવાય જવાનો માર્ગ ન હતો તે માર્ગ પણ ઝાડી ઝાંખરાથી ભરપુર હતો. તે માર્ગ ધણો વિકટ અને ખિડામણો હતો. ભુલા પડવાથી વીરસિંહ એ માર્ગે આવી પડ્યો. થોડીજવાર પહેલાં સિંહોનું એક ટોળું સરોવરમાંથી પાણી પીંછને ત્યાંથી બાળુના જુગલમાં ચાલી ગયાનાં પગલાં કળાયા. વીરસિંહે ડુંગરાની કઢણ ઉપર ઘોડાને ચલાવવા માંડ્યો. થોડેક દુર ગયો ત્યાં ઉપસ્યાજ સરોવરની બાળુના નજીકના એક કીનારા પાસે સ્ત્રીઓનાં એક મોટા ટોળાને સરોવરમાં તરવાની રમત રમતાં જોયું. તે સ્ત્રીઓ સરોવરના તે ઉંડા પાણીમાં, પોતાના લાંબા ચોટલા ફેંકી જુદા જુદા પ્રકારના દાવ રમી રહી હતી. શીકારના વિચારમાં ફરતા રાજાએ અંદુકનો એક બાર કર્યો. ડુંગરાના છેક નિચાણમાં, કઢણમાં, એક સિંહ પાણી પીંછને, ખોડાંગતો ધીરે ધીરે ચાલ્યો જતો હતો. તેણે અંદુકનો આ અવાજ સાંભળ્યો. પણ તે અવાજ તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહીં. તેણે એક ગર્જના કરી અને સરોવર તરફ-અવાજ તરફ-તે પાછો ફર્યો, કોંઈથી તેણે યાજને તથા પુંછડીને ઉંચી કરી, વીરસિંહે શીકાર જોયો. તેણે ડુંગરાની

કઢણ ઉપરથી નીચે ઉતરવા માંડ્યું. તેણે વૃક્ષોની ઘાટી ઝાડીની
 જોથે રહી બંદુકના બાર કરવા માંડ્યા. સિંહની ગમે તેવી સાવચેતી
 છતાં બંદુકની જોળીઓ તેની આંખમાં અને કપાળમાં વાગી. સિંહ
 મતિ કોધાયમાન થયો. તે મોત ઉપર આવ્યો. બંદુકના અવાજ તરફ
 છલાંગ મારી, લંગડાતો છતાં કુલો, વિરસિંહને અને શીકારને બહુજ
 થોડું અંતર રહ્યું. વીરસિંહે ઝાડીમાંથી ઘોડાને ખેંચી નિક-
 ળવાનો માર્ગ શોધ્યો પણ માર્ગજ નહીં. જે માર્ગે તે આવ્યો હતો
 તેજ માર્ગે સામે સિંહ ચાલ્યો આવતો હતો તે ગર્જના ઉપર ગર્જના
 કરતો આવતો હતો. જાણે હમણાંજ ગમનને ભેદી નાંખશે એવી
 તે ત્રાડ હતી. વીરસિંહને સામે જવાનું હતુંજ નહીં. કાંતો સિંહને
 ત્યાંજ દાર કરવો અને કાંતો પોતે સરોવરના અગાધ જળમાં ઘોડા
 સાથે જઇ પડવું એ શિવાય બીજો માર્ગ આ પ્રસંગે ન હતો. સમય
 બરોબર કટોકટીનો હતો. ખેમાંથી જે ચુકે તેને માટે મોત હાજર
 હતું. મોતનો દુત તૈયાર થઇજ રહ્યો હતો. સમય ક્ષણથી-આંખના
 પલકારાથી-પણુ ઓછો હતો તેજ ક્ષણે-તેજ પ્રસંગે-સિંહ એક
 ચીસ નાખી ડુંગરની કઢણ ઉપર જઈ પડ્યો તે ચીસ તેના મૃત્યુની
 છેલ્લી ચીસ હતી. આ કેમ બન્યું ? શું બન્યું ? અચાનક કેમ બન્યું ?
 વાતાવરણ તાત્કાલીક કેમ બદલાઇ ગયું ? એ કેમ બન્યું, શું બન્યું,
 અચાનક કેમ બન્યું એ વીરસિંહે જોયું, નજરોનજર જોયું તે આભોજ
 બની ગયો. આશ્ચર્યમાં ગરકાવજ થઇ ગયો, તેને યાદ આવી ગયું કે
 પ્રભુની અકળ કળા છે. તેજ ખરો મારનાર, તારનાર અને ઊગારનાર
 છે. બીજો કોઇ નથી. ત્યારે આ શું બન્યું ? બન્યું એમ કે, ઉપલ્લા
 સરોવરમાં થોડેક દુર સ્ત્રીઓનું એક ટોળું જે પાણીમાં અનેક પ્રકાર-
 રની રમત ખેલતું મસ્તી કરતું હતું તેમાંથી એક સ્ત્રીની ઉપલ્લા
 દ્રવ્ય તરફ દ્રષ્ટિ ગઇ. ટુંક વખતમાંજ આ શીકારનું પરિણામ વિપ-
 રિત આવશે એમ તેણે જોયું. રાજ વીરસિંહને તેણે જોયા. તેની
 મુશ્કેલી તેણે જોઇ. ક્ષણવારમાં ઉપાય થાય નહીંતો રાજ વીરસિંહ
 કાંતો શીકારના મુખમાં અને કાંતો સરોવરના ઉંડા અગાધ-જળમાં
 ઘોડા સાથે મરણને શરણ થવાની તેણે સ્થિતિ જોઇ પાંચ છ સખી-
 ઓને ધસારો કરી તે એકદમ કુદીને કીનારે આવી અને બીનાં વસ્ત્રે,
 કછોટો વાળેલા દેહે, પોતાની ડાંગ ઉપાડી સિંહ ઉપર, ઉપરા ઉપરી,
 મહાબળથી પ્રહાર ઉપર પ્રહાર કરવા માંડી. સિંહની દ્રષ્ટિ, કેવળ

શીકારી તરફ જ હતી. તે પોતાના મૃત્યુના કૃતને જ એમ રહી હતો. આસપાસ શું છે તેનો તેને કાંઈ ખ્યાલ પણ હતો નહીં. એકાએક માથા ઉપર આવી પડેલા જોખાના પ્રહારથી તેનું માથું ફાટી ગયું અને તે નીચે ભુમી ઉપર જઈ પડ્યો અને ઢોળાવવાળા કુંગરની કઠણ ઉપરથી ગળડતો ગળડતો એક મોટી શીલા પાસે જઈ અટક્યો હતો પણ તે જીવતો હશે એમ ધારી પાછળથી પણ તેજ વખતે આવેલી સ્ત્રીઓએ પોતાની લાકડીઓના જોખાથી સિંહ ઉપર ઘણું પ્રહારો કર્યા. પણ તે કાંઈ જીવતો નહોતો તે તો યુવાન બાળાની પ્રથમની આવેલી લાકડીના જોખાથી જ મરણ જીવનનો હિસાબ ચુકાવી પ્રભુના દરબારમાં પહોંચી ગયો હતો. સરોવરમાં રમવા પડેલી આ સ્ત્રીઓ કોણ હતી ? તે સ્ત્રીઓ રાજ શીવદાસના નેસની જોવા લાણો હતી. આજે જોવાળા કુંદનપુરમાં મલકુસ્તીના ખેલો જોવા સારૂ ગયેલા હોવાથી, જોવાલણો ગાયોના ધણુને લઈ જંગલમાં ગાયો ચારવા સારૂ પોતાની લાકડીઓના જોખા અને જમવાના ભાતના શીંકા લઈને જંગલમાં આવી હતી. તેમાંથી નિર્મળાની સાહેલીઓનું એક ટોળું છુટું પડ્યું હતું. તેઓ પોતાની ગાયોને સરોવરના કીનારા ઉપરથી પાણી પાઈ, બાળુના કુંગરા ઉપર તેમને નજર આગળ ચરતી રહેવા દઈ, સરોવરમાં તરવાની અનેક રમત રમવા સારૂ કછોટાવાળી પાણીમાં પડી રમતી હતી તે વખતે શીકાર અને શીકારી તરફ નિર્મળાની દ્રષ્ટિ ગઈ. તેણે રાજ વીરસિંહને જોળખ્યો અને એક બીજાના મૃત્યુનો કટોકટીનો સમય પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યો બીજી સખીઓને ધસારો કરી એકદમ બહાર નોકળી દોડી નિર્મળાએ અજીત ડાંગ અને અજીત હિમ્મત તથા બાહુબળને એકત્ર કરી સિંહને સ્વધામ પહોંચાડ્યો. આ બધું આપણે હમણાં જ નજરે નીહાળ્યું. આ બાળાને આ વખતે હજારો હજાર ધન્યવાદ શિવાય બીજું શું આપીએ ? આવી વીરબાબાઓ, વીરવ્રત-ધારીણી સ્ત્રીઓ, જગતને પણ વંદનીય છે એમ કહીએ તો તેમની વિશેષતા શું છે ? કેવળ ગાયના દુધ ઉપરજ આહાર કરી રહેનારી, દુધ ઉપરજ મોટી થએલી નિર્દોષ, પવિત્ર, મહાબળશાળી, નિર્મળા તરફ દ્રષ્ટિ જતાં રાજ વીરસિંહ, ક્ષત્રી પુત્ર છતાં, તેના પ્રત્યે આશ્ચર્ય ચકિત થયો. તે સ્તબ્ધજ થઈ ગયો, ક્ષણવારે સંજ્ઞામ મુક્ત થતો અતિ ઉપકારના ભારે બોળ નીચે દબાઈ ગયેલો રાજ એકદમ ઘોડા

ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયો. અને ઘોડાને સાંજ ઉભો મુકી નિર્મળા પાસે જઈ પહોંચ્યો અને કહ્યું.

“ આપ સ્ત્રી જાતિ છતાં વીરપુરુષોને પણ શોભા આપે એવું આ જાતિ હિમ્મતવાળું અને શૌર્ય પરાક્રમવાળું કાર્ય આપે કયું ? તો કૃપા કરીને કહેશો કે આપ કોણ છો ? અને ક્યાં રહો છો ? ”

હું ભુલતો નહોઉંતો આપનો પરિચય આ બીજીવારનો છે નિર્મળાએ કહ્યું, “ ખરી વાત છે બીજીવાર હશે. આપને અધિક પુછવાનું પ્રયોજન શું છે ? આ રંક સ્ત્રી આપના વિશાળ અને સમૃદ્ધ રાજ્યના એક ખંડીયા ગીરાસદારની પુત્રી સમાન છે, આપનો સદાય જય હજો ! ”

અરે ! જ્ઞેન, તમે મને જીવિત દાન આપ્યું. આયુષ્યની મારી જીવનદોરી તુટવાની ચાલી રહેલી છેવટની ક્ષણમાં તમે મને બચાવ્યો અને તમારો જીંદગીનો ઝણી બનાવ્યો. હવે પછીનો મારી જીંદગીનું આકીનું આયુષ્ય પછી તે એક દિવસનું હોય કે એકસો વર્ષનું હોય સ્વામિત્વ તમારું છે. એ આયુષ્ય દાતા તમેજ છો તો પછી તમે કોણ છો એ પુછવાનો જાણવાનો મારે હક-મારી પ્રાર્થનાજ નહીં. એમ ન હોય કહી રાજ્યએ પ્રાર્થના કરવા માંડી.

નિર્મળાએ પોતાની અથઘટિ હકિકત રાજને કહી સંલગાવી રાજ્યએ પુછ્યું. “ આ અતુલ્ય પરાક્રમ, અતુલ્ય હિમ્મત, અને વીર પુરુષને પણ આશ્ચર્ય પમાડે તેવી અતુલિત શક્તિ ક્યાંથી ? ” નિર્મળાએ કહ્યું એ આ ગાય માતાના પ્રતાપ છે. તેના દુધ ઉપરજ આ દેહનો ઉછેર થયો છે. બીજી કોઈ પણ ચીજનો આ દેહે ખોરાક તરીકે કે પીવા તરીકે ઉપયોગ કર્યો નથી. એ કામ ધેનુના દુધનો પ્રયોગ કેવળ પવિત્ર અને બળશાળી ભાવનાથી કર્યો છે અને આજ સુધી મનસા, વાચા, કર્મણા મેં અભ્યસનજ સેવ્યું છે. ગાયના દુધના પ્રતાપે મારા મનની વૃત્તિઓ અને વિચારો પવિત્ર રહ્યા છે. હું મારા મનને સ્વાધિન-સંયમ-શીલ-રાખી શકી છું. મારા મન ઉપર વિષયી કે બીજા વિકારોએ જરાપણ અસર કરી નથી એ પણ ગાયના દુધનાજ પ્રતાપે છે. મારામાં જે કાંઈ શક્તિ, સાહસ, બળ, પરાક્રમ પવિત્રતા આદિ તમે જોઈ શકતા હો તો તે ગાયના દુધનોજ પ્રતાપ છે. તે જગન્માતા જગદ્વંદનિય છે. જગતના મનુષ્યોની પામરતા, હૃદયની નિર્મળતા અને મનની વિકળતા એટલી

બધી છે કે તેઓ ગાયના દુધના પ્રતાપને-ખરા સત્યને જરાપણ ઓળખી શકતા નથી. તેઓ અમુલ્ય એવા મણીને મુકી કાચના કકડા ઉપર મોહી પડ્યા છે. અરે ! રાજ વધુ શુ કહું, ગાયની અપાર અને અતુલ્ય શક્તિનો કાંઈ સાર તમારે જાણવો હોય તો વશિષ્ઠ અને રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રના કામધેનુ-નંદિની-માટેના મહા દારણ યુદ્ધને શાસ્ત્રમાંથી શ્રવણ કરો. અથવા ખરા ગૌસેવક રાજ દિલિપનું વૃતાંત જાણો અથવા એ બધું દુર જવા ક્યાં કહું ? અમારા શીરછત્ર વડીલ, રાજ શીવદાસનું સુંદર ચરિત્ર અને તેના અપાર જળ પરાક્રમનો તથા તેમની દયા, પરમાર્થ પવિત્રતા અને ન્યાય શક્તિનો ખ્યાલ કરો.”

રાજ વીરસિંહે કહ્યું “ તમારા વચનોમાં યથાર્થતા છે, સત્ય છે. હું તે સ્વિકારું છું. હું તમને સામાન્ય કદાચ ક્ષુદ્ર મનુષ્યની ગણનામાં ગણતો હતો પણ મારી તે ભુલ ભાંગી છે. નિઃસંદેહ રીતે ભાંગી છે. બાળા ! તને ધન્ય છે. પણ તારા ઉપકારનો બદલો તને હું શું આપું ? તું ઉદાર મનથી માગી લે.”

નિર્મળાએ કહ્યું “ જનસેવા એ મહામંત્ર છે. રાજ પ્રભુએ તમને આ જગત ઉપરના બીજા પ્રભુનો અવતાર આપ્યો છે. પુત્ર-વત પ્રજાનું પાલન કરો. અને તેને શ્રેયને માર્ગે દેરો. તમારા દુષ્ટ વિકારો અને વિચારોને પરિણામ પામતા અટકાવો એટલું હું તમારા પાસેથી માગી લઉં છું.” રાજાએ કહ્યું “ એતો મારી જાત માટે તમે કહ્યું. તમારા પોતાને માટે શું ? ” નિર્મળાએ કહ્યું “ મને કોઈ પ્રકારની ઉણપ હોય એમ હું માનતી નથી. મારું મન શાન્ત, નિર્વિકાર અને કોઈ પણ પ્રકારની આશા રહિત છે. આવી સ્થિતિમાં મારે માગવાનું કોઈ જણાતું નથી.”

રાજાએ કહ્યું “ બાળા ! વધુ વિવાદની જરૂર નથી. તમારી દ્રઢતા, મ્હોટાઈ અને ઉદાર હૃદય જોતાં મારે આગ્રહ કરવો એ યોગ્ય નથી. તમારો આ મહાન ઉપકાર હું કદી નહીં ભુલું એટલું પરમાત્મા પાસે માગું છું. “ પણ બાળા ! મને એક વાતનો શંક્ય છે, જેનો ખુલાસો કૃપા કરી કરો એમ મારી માગણી છે. “ નિર્મળાએ કહ્યું “ ખુશીથી.”

એક દિવસે મારા શહેરની એક ગદ્દીમાંથી નિકળતાં તમારે માથે દહીં દુધની મટકી હતી. સામેથી ઘણા પુરૂષો ચાલ્યા જતાં

તમે જરા પણ ક્ષુબ્ધ થયેલાં નહીં. પણ એક યુવાન વણિક ચાલ્યો જતો તમારી ચાલની ગતિ ધીમી પડી. તમે અટક્યાં. તમે ધણી માન અને વિવેકથી બાજુ ખસવા જેવો પ્રયત્ન કરવા ગયાં. એટલામાં માથેથી દહીં દુધની બંને મટકી નીચે પડી ગઈ અને દુધ દહીં ઢોળાઈ ગયાં. તે યુવાન તો સીધો ચાલ્યોજ ગયો. તેની દ્રષ્ટિ પણ તમારા તરફ નહોતી એમ મને લાગ્યું. પણ આ બધું દ્રશ્ય મેં જોયું. મને ત્યારથી ઘણું આશ્ચર્ય થયું છે. આ કૌતુકનું કારણ શું ? ”

નિર્મળાએ કહ્યું “ આ વાતનો ખુલાસો આપની રાજધાનીમાં મારી સખી વિમળા રહે છે જે ધનાઢય કનકદાસની પુત્રી છે અને કુલ ઝાડના સુંદર બગીચા રાખે છે. તેને મળીને પુછી જોશો, તે તમને બધો ખુલાસો કરશે. ”

આટલા વાર્તાલાપ પછી બંને જુદાં પડ્યાં હતાં.

પ્રકરણ ૬ હું.

કન્યા વિક્રયના અનાજથી થતી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટતા.

શ્રુતિ

આહાર શુદ્ધૌ, સત્ત્વ શુદ્ધિ, સત્ત્વ શુદ્ધૌ. ધ્રુવાસ્મૃતિ
સ્મૃતિ લંભે સર્વ ગ્રંથીનાં વિપ્રમોક્ષઃ ॥

અર્થ—આહારની શુદ્ધિથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ, અંતઃકરણની શુદ્ધિથી નિશ્ચય સ્મૃતિ અને સ્મૃતિની પ્રાપ્તિથી સર્વ ગ્રંથીનો વિપ્રમોક્ષ થાય છે.

શાંતિલાલ શેઠની સ્ત્રી કમળા વિચાર કરે છે. મારા પતિને પરદેશ ગયે ત્રણ મહિના થવા આવ્યા. દિવસો ઉપર દિવસો વિતતા જાય છે. મારું મન વિકાર વશ થઈ ચગડોળે ચડે છે. હું મારા મનને ધણું ધણું વારું છું. મન હસ્તીને લોઢાની સાંકળે બાંધી રાખું છું અને વિવેક વૈરાગ્ય રૂપી વિચારો ઘોળી ઘોળીને હસ્તીના ગડસ્ય-જમાં અંકુશ પણ વારંવાર ઘોંચું છું. પણ એકાંત અને કામ ધંધા વગરની સ્થિતિમાં મન મને બહુ કાયર કરે છે. મારે મારા ધણીની

આરા ભુલી જવી ન જોઈએ. મારે મારા સાસરાની લાજ આપરું અને મ્હોટાઈ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. મારે વિષયાધિન થઈ કુમાર્જે ફસી પડવું ન જોઈએ. ગરીબ, પણ પવિત્ર અને ખરાં કુળવાન એવાં મારાં માઆપની લાજ સામું પણ મારે જોવું જોઈએ. દિવસો, વર્ષો કાલે ચાલ્યાં જશે. મારા પ્રિય પતિ પરદેશથી કાલ સવારે આવી જશે. પણ બગડી, અણબગડી થશે નહીં. જે વિષયેચ્છા રોકાય નહીં તો નીચ પુરૂષનો પ્રસંગ પાડીશ નહીં. એમ જતાં જતાં મારા સ્વામીનાથે મને મર્મમાં કહ્યું હતું. પણ વિષયને માટે ઉત્તમ પુરૂષનો પ્રસંગ પાડવો એ પણ શું ? જ્યાં વિષય વાસનાજ અધમ છે, ત્યાં ઉત્તમ પુરૂષનો પ્રસંગ શું ? એ તો આત્માનું પતનજ છે. મારા પિતાએ મને ભણાવી, ગણાવી, મારી માતાએ મને પતિવ્રતાના ધર્મો શિખવ્યા, મારા સસરાએ કુળ સામું જોવા અને પોતાની જાતને સાચવવા વખતો વખત અમુલ્ય બોધ પાઠ આપ્યા. મારા સ્વામીનાથે મને ગીતા ભાગવત આદિ ધર્મ ગ્રંથોનું પઠન કરાવી મને સદ્ધર્મ અને સંયમ તરફ વાળી, મારી સખીઓ વિમળા અને નિર્મળા વગેરે મને ” બહેન ? આ પવિત્ર શરિરને અન્ય પુરૂષનો સ્પર્શ થવા દઈશ નહીં. એ સ્પર્શએ મહાપાપ છે, તે આત્માને અધોગતિ આપનાર છે. અગ્નિ અને સુર્યની શાક્ષીએ મહાજન સમક્ષ જે પુરૂષે તારૂં પાણી ગૃહણ કરેલ છે તેજ એક જગતમાં પુરૂષ છે. અને તેજ તારો પ્રભુ છે. એમ માન અને એમ માની તે પ્રમાણે વર્તન કર. એજ આ મનુષ્ય જન્મનું સાફલ્ય છે, વગેરે વગેરે વચનો કહેતી તે હું શું ભુલી ગઈ છું ? મારા સ્વામીનાથના મિત્ર ધીરજલાલ ભાઈ પણ મને શું કહે છે. તે પણ તેમજ કહે છે, આ પ્રમાણે પ્રમાણે વિચારના વમજે ચડો મનને સદ્વિચાર તરફ દોરે છે, મન તેને વિષયેચ્છા તૃપ્ત કરવા લાગ્યાવે છે. એ એ વચ્ચેની ખેંચતાણ થાય છે એટલામાં વિમળા, નિર્મળા, ચંપા વગેરે સખીઓ આવી પહોંચી. કમળાએ તેને આવકાર આપી બેસાર્યો. વાત ચાલતાં વિમળાએ કહ્યું, બહેન કમળા આજે ફાલ્ગુન શુદ્ધિ પુર્ણિમા છે. આવતી કાલે હોલીકા ઉત્સવ છે. આવતી કાલનો ઉત્સવ મહા આનંદકારક છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને હજારો ગોપીઓએ આવતી કાલનો એ ઉત્સવ ધણા આનંદ અને પ્રેમથી ઉજવેલો છે. તારી મરજી હોયતો આવતી કાલે ચંદ્રની રેશનીમાં તેના થંડા અને શીતળ કિરણોની

દહેરમાં એ ઉત્સવનું ઉજવણું કરીએ. કમળાએ કહ્યું. “ ખુશીથી
 મારે ત્યાં સહિ રાતના આવો, વળી બીજી સખીઓને પણ કહેવરાવો.
 ઉત્સવ પછીના પ્રસાદની મારે ત્યાં હું ગોઠવણુ કરીશ, તમે સહિ
 વહેલાં આવજો. ” નિર્મળા, વિમળા વગેરે સહિ સખીઓ તે પછી
 પોત પોતાને ઘેર ગયા. બીજે દિવસે નિર્મળા નેસમાંથી તેની બીજી
 કેટલીક સાહેલીઓને લઈ દીવસ છતાં કુંદનપુરમાં આવી પહોંચી,
 શહેરમાં રંગની છાકમછાળ હતી. જુવાનો અને છોકરાઓ રંગની
 પીચકારીઓ ઉડાડી રહ્યાં હતા. સ્ત્રી વર્ગ તો આડો ઉતરી શકતો
 નહીં. નિર્મળા અને તેની સખીઓ એ પીચકારીઓના ઝપાટામાં
 સપડાઈ ગઈ, ઘણી સાવચેતીથી અને છુપાછુપ ગલીને રસ્તે ચાલવા
 છતાં મશ્કરા અને દહેરી યુવાનોએ તેમને કોરેકોરાં જવા દીધાં નહીં.
 રંગથી તરબોળ કરી દીધાં, રસ્તે ચાલનાર બીજાઓ કહેવા માંડ્યા.
 “ મહીઆરીઓને દીક બીંબવી, જુઓ ? જુઓ ? તેના કપડામાંથી
 રંગના ટીપાં પડે છે, વાહ ! કેવો સુંદર દેખાવ. ” આમ જુદીજુદી
 વાણીમાં, વ્યગમાં, શૃંગારીક અને બીમત્સ રીતે પાત્ર અનુસાર વ્ય-
 ક્તિઓ બોલી રહી હતી, સ્વભાવીક લજ્જા અને શરમાળપણાથી
 કાંઈ પ્રત્યુત્તર ન વાળતાં ગોપીઓ, ગોવાલણો કમળાના ઘર તરફ
 જવા ઉપડતી પાનીએ ચાલી જતી હતી. કમળાના ઘર પાસે આવતાં
 નિર્મળાના શરીરે એક રંગનું કુંડું દલવાઈને આવી પડ્યું. ઉંચે
 ઉપર જુએ છે તો ચંપાને અગાશીમાં પાછી દોડી જતાં બાળી,
 થોડાજ વખતમાં સ્ત્રી વર્ગ કમળાના ઘરમાં દાખલ થઈ ગયો, એક
 બે અને ત્રણ એમ દાદરો ચડી સહિ અગાશીમાં પહોંચી ગયા. અગા-
 શીમાં કમળા, વિમળા, ચંપા અને બીજી ઘણી સ્ત્રીઓ હતી, ચંપાએ
 નિર્મળાને પુછ્યું, “ જ્હેન નિર્મળા ! રંગની આટલી બધી રેલમછેલમ
 કોની સાથે કરી ? કોણ કૂણું છેલજીબીલો મળ્યો હતો, કહેતો ખરી,
 તારાં સ્તન ઉપર રંગના કુંડાને કુંડા દોળ્યા લાગે છે જ્હેન ?
 હજી રંગ ચુએ છે ને ટીપાં પડે છે, ” નિર્મળાએ કહ્યું “ કોઈ
 છેલજીબીલો તો મળ્યો નથી, પણ છેલજીબીલી ચંપા મળી ગઈ,
 તેણે મને રંગમાં તરબોળ કીધી છે, ચંપા તું બ્રમરની ભોગી છે,
 તારે છેલજીબીલાની મોહિની છે, તારામાં રૂપ છે, ગુણ છે, અને
 મુંગંધ કહેતાં પ્રેમ પણ છે પણ તારામાં એક મોટો અવગુણ છે,
 જેથી કોઈ બ્રમર તારી પાસે આવતો નથી, આ કારણથીજ કવિ-
 ઓએ તારા માટે નિચે મુજબ ગાયું છે.

ચંપા તુજમે ત્રીન ગુન. રૂપ, ગુણ અર ખાસ,
પણુ અવગુણ તુજમે એક હૈ, બ્રમર ન આવે પાસ.

માટે ફેગટ ફાંફાં મારમાં. રંગના કુંડા ઢોળવાથી તારા પાસે કોઈ બોગી બ્રમરતો આવવાનોજ નથી. ” સહિ સાહેલીઓ આ સાંભળી હસી પડી ચંપાની સહિ મસ્કરી કરવા લાગી. આમ આનંદમાં હસી, ખુશીમાં, તાલ ટપ્પામાં કેટલોક વખત વિતતાં રાસોત્સવ શરૂ થયો બાળાઓ અને સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૩૫ ની હતી તેમાં કેટલીએક પરણેલી અને આકીની કુમારીઓ હતી. કમળાના મકાનના ત્રીજા માળ ઉપરની વિશાળ અગાશીમાં ચંદ્ર ઉદય થઇને ધીમે ધીમે પગલે ચાલતો ચાલતો અગાશીને માથે આવી પહોંચ્યો હતો સર્વે સાહેલીઓ એક કુંડાળામાં ફરી વળી, કોઇના પાસે ઋદંગ તથા કોઇના હાથમાં સતાર, કોઇના હાથમાં વીણા તો કોઇના હાથમાં મોરલી હતી, તે શીવાય બે સ્ત્રીઓ નરધાં. તખ્તાં, ધીમે ધીમે હાથે ઠોક દઇને તાલ પ્રમાણે બળવતી બેઠી હતી, આકીની સ્ત્રીઓ ઝાંઝરના ઝમકારને—પગમાં પહેરેલા નુપુરના અવાજને—કુંડાળામાં ફરતાં ફરતો પગના ઠેકાથી તાલ દેતી હતી. અને પોતાના સુમધુર કંઠના આલાપથી સુર સાથે સુરને મીલાવતી હતી. મુખ્ય ગવરાવનારી, રાસડો પુરો થતાં ફરતી જતી હતી. તેની જગોએ બીજી સાહેલી પુરાઇને નવો રાસડો શરૂ કરતી હતી. એમ રાસ ઉપર રાસ ચાલવા માંડ્યો ઘણા ધીમા હલકથી, સુંદર મીઠા શરોદથી, શૃંગાર અને પ્રેમથી ઉભરાઇ જતી બાનીમાં એ રાસક્રિયા એવી રીતે ચાલતી હતી કે, ચંદ્ર માથે આવ્યા છતાં તેની ચાલ ધીમી પડી ગયેલી દેખાતી હતી, અથવા જાણે ચંદ્ર આ મનહરદ્રશ્ય જોવા બ્રમણ કરવાનો પોતાનો ધર્મવીસરીજઇને ક્ષણવાર થંભી ગયો હોય નહીં એમ દેખાતું હતું. ગાનારીઓનું ગાયન, તેનું ચાલવું, એક સાથે તાલબદ્ધ પગ ખસેડવા, તેમના ચિત્તાકર્ષક હાવભાવ, તેમનાં સુંદર વસ્ત્રો, ચંદ્રના તેજને પણ હઠાવી દે એવું તે સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય, તેમના અવયવોનું સુધરીત બંધારણ જગતના પ્રાણીઓનું આખા દિવસની જાળમાંથી મુક્ત થઈ ચાક્યા પાક્યા નિદ્રાદેવીને આધિન થતાં વ્યાપી રહેલી અદ્ભુત શાંતિ, વગેરે વગેરે દેખાવ અને વ્યવસ્થા તથા કુદરતનું નૈસર્ગિકપણ એટલું બધું ઉભરાઇ રહ્યું હતું કે, અબળપ્યા જોનારને આ સ્ત્રી મંડળ કોણ હશે ? એ તે સ્વર્ગમાંથી કોઇ દેવાંગનાઓ ઉતરી આવી હશે કે એ તે ઇંદ્ર મહારાજની સભામાંથી આ મહોત્સવ ઉજવવા અપ્સરાઓનું ટોળું આવી પડ્યું હશે ?

કે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુ, વૃજની પોતાની ભક્ત ગોપીઓ ઉપર કૃપા કરી ફરીથી તેમને રાસોત્સવનો લાભ આપવા આ ગોઠવણ કરી હશે ? ગમે તેમ પણ, આ દૃષ્ય ઘણું અદ્ભુત હતું. અતિ મનોહર હતું. નૈસર્ગિક હતું. તે જોતાં જોતાં મન તૃપ્તિને અનુભવે એમ ન હતું. એ જોતાં જોતાં આંખને પલકારો ભારી તેટલો પણ વખત ખાલી જવા દેવા ઇચ્છા થતી ન હતી. વખત ઘણો ગયો હતો. સાહેલીઓને વિશ્રામ લેવા ઇચ્છા થઈ હતી. પણ એક ગવરાવનારી આડી હતી. તેને સ્ત્રીઓ મસ્કરીમાં કૃષ્ણ કનૈયો કહેતી. તેની મોરલીના નાદે હજી રાસોત્સવમાં અગ્ર ભાગ લીધો ન હતો, તેને તેવી તક મળી ન હતી. તે છેલ્લી રહી હતી. તેણે ધીમા ધીમા સુરથી એક સુંદર, અતિ શૃંગારીક, શરીરના રોમાંચ ખડાં કરે એવો પ્રેમ મસ્તીનો એક રાસ શરૂ કર્યો. રાગ શીવદાસની એક પુત્રી રાધા, જે નિર્મળાની પ્રેમાળ ખેનપણી હતી, તેને નિર્મળાએ એ રાસ ગવરાવવા સુચના કરી; અને તે રાસ નિર્મળા પોતે પોતાની બંસીમાં ગાવા માંડી. સહ સખીઓ કુંડાળે ફરી ગાવા-ઝીલવા-માંડી. ફરતાં ફરતાં અને ગાતાં ગાતાં રંગથી તરખોળ થયેલી સખીઓ હૃદયબીના પ્રેમથી તરખોળ થવા માંડી. સહિના શરીરની સ્થિતિ અવનવી થવા માંડી. કાંઈ કાંઈ વિકારો અનુભવવા માંડી. નિર્મળાની બંસીનો કોઈ દિવ્ય નાદ સહિને લાગ્યો, પણ તે બધામાં કમળાની સ્થિતિ ઘણી ભારે થઈ પડી. તેનું મન કનૈયાના આ નિર્દોષ-નિર્મળ-પ્રેમના શૃંગાર રસને સહન કરી શક્યું નહીં. તેનું મન વિષયના વિકારને ચગડોળે ચડ્યું. તે કુંડાળામાં ફરતી જાય છે, પગથી તાલ દેતી જાય છે, મુખે રાસડો બોલતી જાય છે, પણ તેને તેમાંની કોઈ વાતનું ભાન નથી. તેને એ તાલનું, ફરવાનું કે રાસડાનું જ્ઞાન નથી. ચાવી દીધેલું ચક્ર જે ગતિમાં મુકાયું હોય તે ગતિમાં ચાલ્યા કરે તેમ કમળાના શરીરની હાલત હતી. કેમકે તેના શરીરનો સ્વામી-મન-એ અત્યારે તેને ઉધા સ્વપ્નાં દેખાડતો-રમાડતો-હતો. મન તેને વિષયની આતુરતામાં ખેંચી જતું હતું. જેમ જેમ ગાયનની કડીઓ બોલાતી જાય તેમ તેમ કમળાના શરીરની સ્થિતિ ઉગ્ર, ખેભાન અને ખેહોશ થતી જતી હતી. રાધાનું ગાયન હજી તો અધુરું હતું, સૌ સખીઓના દીલમાં આનંદની રેલમછેલ થઈ રહી હતી અને નિર્મળાએ બંસીના સુરથી સહિને મંત્ર-મુગ્ધ બનાવી દીધાં હતાં અને

સહિ તલ્લીન બની કોઇ અલૌકિક આનંદનો લ્હાવો લેતાં હતાં ત્યાં કમળા પોતાના મગજનું સમતોલપણું ખોષ બેસી સહિ મંડળની વચ્ચે બેહોશ થઇ જઈ પડી. એકદમ બંસીનો સુર બંધ થઇ ગયો, ગાયન અટકી ગયું, બીજાં વાજત્રો શાંત થઇ ગયાં અને સહિ મંડળ-કેમ જાણે નિદ્રામાંથી એકાએક જાગૃત થાય તેમ જાગૃત થઇ આસપાસ ચિંતાયુક્ત હૃદયે ફરી વળ્યાં. “આ શું ? કેમ થયું ? કમળા જાગૃત કેમ પડી ગયાં ?” વગેરે ઉદ્ગારો અનેક મુખમાંથી નિકળી પડ્યા. તરતજ નિર્મળા, વિમળાએ તેના મુખ ઉપર ગુલાબ જળનું સહજ પાણી છાંટી, પંખાથી ધીમે ધીમે પવન નાંખી, કમળાને સચેત કરવા માંડી. પા-કલાકે કમળા સચેત થઇ અને રાસ કેમ બંધ પડ્યો એમ પુછવા માંડ્યું. નિર્મળાએ કહ્યું, “રાસ પુરો થયો. હવે સૌ શ્રમીત થઈ ગયાં છે. માટે સૌ દીવાનખાનામાં ચાલો. સૌ સ્ત્રીઓ દીવાનખાનામાં ગઇ. નિર્મળા, વિમળા, ચંપા અને રાધા વગેરે ધીરે ધીરે બાજુના દીવાનખાનામાં કમળાને લઇ ગયા. ફરી ફરીને પવન વગેરેથી તેને વધારે સચેત કરી. તેનાં રંગથી ભીંજાઇ ગયેલાં વસ્ત્રો બદલાવા કોરાં વસ્ત્રો આપ્યાં આ પ્રમાણે કેટલી એક વારે કમળાને પુરેપુરી જાગૃતિ આવી ત્યારે સખીઓ તેને પુછવા માંડી. “કમળા જાગૃત ! આ બનાવ કેમ બનવા પામ્યો. તું શાણી, સમજી અને સંયમી છતાં મન ઉપરનો કાણુ કેમ ખોષ બેઠો ? તારું મન ખોટી દિશા તરફ વિષયેચ્છા તરફ ચમકેલું કેમ ચડ્યું ? શાંતિલાલને ગયે જાગૃત મહિના વીત્યા નથી. હજી તો જાગૃત ! તારે કેટલાં વર્ષો કાઢવાં છે. કેવા કારણથી તારા શરીરની આ હાલત થવા પામી તે અમને કહે.” કમળાએ કહ્યું. જાગૃત ! પ્રસાદ તૈયાર છે. બીજી તમામ જાગૃતોને બોલાવી સહિને એક સાથે બેસારી પ્રસાદ આપો. તેઓને તૃપ્ત કરો. પછી આપણે વાત કરીશું. તે ઉપરથી સહિ સખીઓને દીવાનખાના પાસેના મ્હોટા ચોકમાં બેસારી કેળના મુંદર પાંદડામાં ગાયના દુધમાં બનાવેલ સાકરનો સ્વાદિષ્ટ કંસાર અને બીજી ફળાદિકની તૈયાર કરાવેલી મીષ્ટ વાનીઓ પીરસાવી, તથા પાછળથી એલચી, કેસર આદિ નાખેલ ગાયનું કઢેલું દુધ આગ્રહ કરી કરીને સહિને પાંચું. તે પછી એ સહિએ તાંબુલ પાન આદિ મુખવાસ લીધા. તે વખતે કમળાએ કહ્યું. જાગૃત ! મારી વીતક વાત શું કહું. મારા પતિને ગયે ચાર મહીના થયા પણ મારા

મનમાં કોઈ દીવસ કાંઈ વિકાર નામે ઉત્પન્ન થયો નથી. મારી શુદ્ધિ સદાય નિર્વિકાર રહી હતી. ગધ કાલથી મારા પુર્વ પુણ્યનો નાશ થઈ મને કુશુદ્ધિ સુઝવા માંડી છે. ગધ કાલથીજ મારા મનમાં વિષયેચ્છાના અનેક તરંગો આવવા માંડ્યા છે, હું મારા મનને ધણીએ વાઈ છું, ધણીએ તેને સ્વાધિન રાખું છું પણ કોઈ રીતે મન હાથ રહેતું નથી. અને બ્રહ્માને માર્ગે દોડી રહ્યું છે. તેમાં નિર્મળા જ્ઞાનની બંસી અને રાધા જ્ઞાનના ગાયને હદ વાળી. મને છેક ગાંડી-ધેલી બનાવી દીધી મારા શરીરનું જ્ઞાન જીવાવી દીધું મારું મન હાથ રહ્યું નહી, અને કામદેવની મારા ઉપર એવી ચડાઈ થઈ કે હું તમને મને પોતાને અને જગત માત્રને જીવી ગઈ. મારા મનમાં કામદેવનું સામ્રાજ્ય વરતી રહ્યું. એવામાં તમે મને બચાવી અને શરીરની શુદ્ધિ આવતાં મારા મનની નિર્બળતા ક્યાં છે તે હું સમજી ગઈ જેથી આ વાત કહેવા મને પુણ્ય શક્તિ છે. તમો સર્વે જ્ઞાનો મારી ઉપર હૃદયથી પ્રેમ રાખો છો જેથી તમારી પાસે મારી નિર્બળતાની વાત કહેતાં મને સંકોચ થયો નથી. હવે મારી શરીર સ્થિતિ બગડવાનું કારણ એવું છે કે, ત્રીજા દીવસ ઉપર હું મારી માશીબાને ત્યાં જમવા ગઈ હતી. મારા માશીબાએ કંસાર વગેરે ઘણા સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોનું જમણું કરેલું હતું. ત્યાં જમતાં જમતાં માશીબા સાથે વાત થતાં માલુમ પડ્યું કે તેમની પુત્રી ધનબાનું સગપણ સુરતના એક શ્રીમાન વૃદ્ધ પુરૂષ સાથે કર્યું હતું. તે માટે આ જમણું કર્યું હતું અને તે જમવા માટે તેમણે ઘણાં સગાં-સ્નેહીઓને નોતર્યાં હતાં. મારી માસીએ કહ્યું બેન, અમારી ગરીબાઈ તું જાણે છે. તારા માસાને માથે કરજનો પાર નથી. છોકરાં બધાં મળી સાત છે. તેમને પ્હેરવા પુરાં કપડાં નથી તો ખાવા અનાજ તે ક્યાંથી હોય ? તારા માસા કરજથી મુંઝાઈ ગયા હતા. અને આપત્તાત દરીને આ દુઃખી જીવતરનો અંત લાવવા તે બોલ્યા કરતા હતા. મેં કહ્યું કે આપણી ધનબા માટી થઈ છે. નો કોઈ સારું ઠેકાણું આપી પાંચ રૂપીઆ લઈ આ બચતું દુઃખ દાળો. આવકનો રસ્તો તો બીજો કોઈ નથી. દુકાને વેપાર કરે છે, તેમાં તો પુરો ખર્ચ પણ નીકળતો નથી. તો દેવું ક્યાંથી દેવું ? દેવા દીધા વગર લેણદાર કાંઈ જાંપીને બેસવાદે ? જોરને બોલાવી તારા માસાએ બલામણ કરી દીધી. ઘણા માગાં આવ્યાં પણ કોઈ પાંચ હજાર અને બહુતો દસ હજાર રૂપીઆ કરતાં

વધારે રકમ આપવા હા પાડતું નહી. મોટી ઉમ્મરના મુરતીઆ વગર બહેન, કોણ હા પાડે ? તારા માસાને માથે પંદર હજારનું તો કરજ છે. ત્યારે બે ચાર હજારતો વધારાના રહેવા બોધએ ના ? છેવટ આ રૂપચંદ શા સાથે સગપણનું નકી કર્યું. રૂપીઆ અઢાર હજાર લીધા અને કંકુને કન્યા આપી વરની ઉમ્મર તો પચાસ ઉપર પંદર છે. પણ તે વિના આપણો ભરખ ભરાય એટલા રૂપીઆ આપે કોણ ? આજે આપણા કુટુંબને અને સમાવસાવાંને સહીને જમવા નોતપાં છે તને આ વાત કહું છું. બીજાં કાઠને કહી નથી. તેને તો કહું કે વર કુળવાન છે. સુખી છે ને વરસ ૪૦ નો છે. માટે કંકુને કન્યા જમે તો આપી છે. એમ સહીને કહીએ છીએ ” હું તો આ વાત સાંભળી સ્તબ્ધજ બની ગઇ, અરેરે ! આ તો કન્યા વિક્રયનું અન્ન ! મારી શી મતિ થશે. મારી બુદ્ધિ હવે કેમ સ્થિર રહેશે. આ પાપી અન્નનું પરિણામ મારે ભોગવવું પડશે. પોતાની વહાલી દીકરીના લોહી-માંસ અને હાડ વેચી તેના ઉપજેલ નાણાંનો કંસાર મારા હૃદયને પવિત્ર કેવી રીતે રહેવા દેશે. મારા દીક્રમાં અનેક વિકારોને એ અન્ન ઉત્પન્ન કરશે. મારા ગરીબ પિતાએ કન્યા વિક્રય તો ન કરવો, પણ કન્યા વિક્રય કરનારના ઘરનું પાણી ન પીવું એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. પ્રતિજ્ઞાનું મહાત્મ્યે મને આજ સમજાય છે. આ વખતમાં મારા માસાની જેમ અનેક જણ કન્યા વિક્રય કરવા મંડી પડ્યા છે. કન્યા વિક્રય કાઠ ન કરતું હોય એવી કાઠ કામજ મોટે ભાગે નથી. બીજી જ્ઞાતિઓ પણ એ બ્રજતા, એ અધમતા કરતી વધી પડી છે. આવા વિક્રયના બનાવો વધતા જવાથી ઘરે ઘરે વિધવાઓ વધી પડી છે. અને શાંતિને પાપમાં બોળી રહી છે. સારા-નરસા સહીની મતિ બ્રજ થઈ છે. અને બુદ્ધિ કુમાર્જે ગઇ છે. દયા પ્રેમ, અને ન્યાયની વૃત્તિનો લોપ થયો છે. અને દુષ્ટતાની શીશીનો પારો ચઢી ગયો છે. અધમતા અને અધર્મનો રસ્તો સરળ થઇ ગયો છે. આવા અનેક વિચારો મારા મનમાં એક પછી એક વિજળાના તારના વેગની પેઠે ઉડવા માંડતા, મારા લાણામાં પડેલો કંસાર અને બીજી વાનીઓ પાપના લોહીથી જાણે રાંધેલી ન હોય એવી મને દેખાવા લાગી. તે પહેલાં મારા પેટમાં ગયેલા અન્નનો જાણે ઉછાળો આવી મને ઉઘટી થઈ જાય એવું લાગ્યું, તેથી હાથ ધોઇ હું તરત લાણા ઉપરથી ઉભી થઇ ગઇ. આ ઘરનું પાણી પીવું એ પણ મને ગમ્યું નહીં. મારી માશીએ

કહ્યું, “કાં બેન, જમતાં જમતાં કેમ ઉડી જાય છે. પુરું જમતી કેમ નથી ?” મેં કહ્યું “મને પેટમાં ઉંઠાળો આવે છે તેથી મને ઉલટી થાય એમ લાગે છે. આજે મને ઠીક નથી. મારાથી બેસાય ભાણા ઉપર તેમ નથી.” મારી માશી કાંઈ વધુ બોલી શક્યાં નહીં. હું રજા લઇને તરત મારે ઘેર આવો. ઉલટી થઇ મારા પેટમાં કન્યા વિક્રયના પાપી લોહીથી રાંધેલું અનાજ નીકળી જાય એવું મેં ઘણું કયું, પણ મને ઉલટી થઇ નહીં. તે અન્ન મને પેટમાં પચ્યું અને તે અન્નથી મારી દુર્બલિય થઇ. મારું મન કુમાર્ગે ચડ્યું. ગઇ કાલથી મારો કામ વિકાર મારા મનને ચકડોળે ચઢાવે છે. મારા મનને ભ્રમણી રહ્યો છે. આવી મારા મનની દશા થઇ રહી છે જુદેનો, મારી શરીરસ્થિતિ બગડવાનું આ કારણ છે. મને તો આ અન્નનો પાપી મહિમા તુરતમાં કળાયો. બીજાને તો થવું હોય તે ખરું.” જુદેનોએ કહ્યું, “તમારી વાત ખરી છે એમાં જરા પણ ભુલ નથી. દીકરીની જાતને વેચવાનું અને દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કોઇ ઉકાણું કહેલું અમે સાંભળ્યું નથી. ઘેર ઘેર એવા બનાવો હવે જનવા લાગ્યા છે. તમને એ વાતનો બહુ ખ્યાલ ન હોય. પૈસાની એ ભુરી લાલચ, વગર મહેનત કર્યે, વગર કામ્યે હજારો રૂપિયાનો ઢગલો પાપી પિતાને એ શિવાય બીજે કયે ધંધે મળી શકે ? નાણાંનો પોટલો આ રસ્તેથી મળવાનો તેમને સહેલો રસ્તો લાગ્યો છે. આપણી જ્ઞાતિમાં પણ આ પાપ વધી ગયું છે. દેખાદેખી આ માર્ગે ધણાં ગરીબ અને ધણાંએક પૈસાના લોભી માખાપો ચાલી નીકળ્યાં છે અને તે પ્રમાણે ચાલવામાં તેઓ અધર્મને દેખતાં નથી. આ દુષ્ટ ચેપ જલદીથી ફેલાઇ ગયો છે અને ઘેર ઘેર વિધવાઓની સંખ્યા વધી પડી છે આ કામ ધણું વિપરિત થયું છે. અરે ! જુદેન, શું કહીએ અગાઉના વખતમાં હાલનાં જેવાં બાળલગ્ન અને કન્યાવિક્રય થતા નહીં અને તે વખતે આટલી બધી વિધવાઓ હતી નહીં હાલ તો આખા હિંદુસ્થાનમાં ગણુવા જાઓ તો લાખોની સંખ્યામાં વિધવાઓ વધી પડી છે. તેમાં એ તે ધણી નાની ઉમ્મરની, જેને સંસારના વા હજી વાયા નથી અને ધણી એ શું છે, લગ્ન એ શું છે તેવું જાણતી નથી એવી વિધવાઓનો પણ સુમાર કાઢી શકાય તેમ નથી. એક તરફથી બાળ લગ્ન અને કન્યાવિક્રય બિચારી બાળીકાના બવનું-સંસાર મુખનું સત્યાનાશ વાળી રહ્યો છે, ત્યારે તેના પરિણામનો ડાહ્યા અને ક્યાળુ

પુરુષોએ કાંઈ માર્ગ કાઢવો જોઈએ. આપણે જંહેનોએ પણ તેમાં સાથ દેવો જોઈએ. અમર પુરુષો એ કાર્યમાં કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે નહીં તો સ્ત્રી વર્ગે એ કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ એ નિરપરાધી, નિષ્પાપ અને નિરાશ્રિત બાળાઓનો શું દોષ ?” આ પ્રમાણે ધણે વાર્તાલાપ થયા પછી સૌ સ્ત્રીઓ પોતપોતાને ઘેર ગઈ, નિર્મળા, વિમળા, રાધા, ચંપા અને બીજી કેટલીએક સાહેલીઓ કમળાને ઘેરજ રાત રહી હતી. બીજે દિવસે પ્રાતાકાળે ઉઠી નેસમાં જતા પહેલાં નિર્મળાએ કમળાને કહ્યું, “ જંહેન ! આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા મારે એ અપવાસ કરવા પડશે, તે શિવાય મારી શુદ્ધિ નિર્મળ નહીં થાય. એ મળ દુર કરવોજ પડશે, મારી આટલી ઉમ્મરમાં મને આ પહેલો પ્રસંગજ પ્રાપ્ત થયો છે, ” નિર્મળાએ કહ્યું જંહેન ! તારું કહેવું ખરું છે. હૃદય શુદ્ધિ માટે અપવાસ કરી નાખવો એ ઉત્તમ ઉપાય છે પણ તે વધુ ઉત્તમ ઉપાય તો ગાયનું દુધ છે, જે તે દુધ ઉપરજ શરીરને નિભાવી શકાય તો તે ધણું સર્વોત્તમ છે, શુદ્ધિની પવિત્રતા તેથી સદાય રહે છે, દુષ્ટ વિચારો કે વિકારો ઉત્પન્ન થતા નથી મન ધણું હલકું અને આરાધિત રહે છે, અને વૃત્તિની સદાય એકાગ્રતા રહી મન ધર્મ પરાયણ રહે છે, વળી શરીર પણ બળવાન થાય છે, નિર્બળ અને નિઃસત્ત્વ રહેવું નથી. તારા શરીરને માફક આવે તો એ સર્વોત્તમ મલાજ છે, તારે પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંત જોવું હોય તો રાજા શીવદાસનું અને તેથી આગળ વધીને બીજું દ્રષ્ટાંત જોવું હોય તો આ મારી જાતને જોઈ લે. ”

કમળાએ તેમાં સમ્મતિ આપી અને તારું બોલવું અક્ષરસઃ સત્ય છે એમ અનુમોદન આપ્યું, પછી નિર્મળા આદિ પોતાને સ્થાનકે ગયાં.

પણ કમળા તે પ્રમાણે વર્તી શકી નહીં, ગાયના દુધ ઉપરજ રહેવું તેને ઠીક પડ્યું નહીં, જે ત્રણ દિવસ પ્રયોગ કરીને તે બંધ પડી ગઈ. લક્ષ્યાધિપતીના ઘરમાં કેસર, કસ્તુરી, અંબર આદિ અનેક પ્રકારની કામોત્તેજક ચીજો અને અનેક પ્રકારના સુંદર મસાલાઓ તથા નાના પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ મન લાવતાં ભોજનમાં ટેવાઈ ગયેલી કમળાથી તે બધું છોડી શકાયું નહીં, ઋષિ મુનિઓ ફળકુલ ઉપરજ માત્ર નિર્વાહ કરનારા છતાં કામદેવનો પરાભ્ય કરી શક્યા નથી તો ઘી, દુધ, મલાઈ આદિ કામોત્તેજક ચીજોના ખોરાક ઉપર રહેનારા મનુષ્યો નિર્વિકાર કેમ રહી શકે ?

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રાચીન કાળનો શુદ્ધ સનાતન એક વિલક્ષણ ધર્મ-

શ્લોક.

બુદ્ધયા વિશુદ્ધયા યુક્તો, ધૃત્યાત્માનં નિયમ્યચ ।
 ચદ્વાદીન વિષયાં સ્ત્યક્ત્વા, રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્યચ,
 વિવિક્ત સેવી લઘ્વાશી, યતવાક્કાય માનસઃ
 ધ્યાનયોગ પરોનિત્યં, વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ
 અહંકારં બલંદર્પં, કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।
 વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાન્તો, બ્રહ્મ ભૂયાય કલ્પતે ॥
 બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા, નશોચતિન કાંક્ષતિ ।
 સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ, મદ્ભક્તિ લલતે પરામ્ ॥

અર્થ—પરમ ધર્મને માટે શ્રી ગીતાશ્રમાં ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે—

પરમ પવિત્ર બુદ્ધિથી યુક્ત થઈ, ધીરજથી મનને નિયમમાં લાવી, શબ્દાદિ વિષયોનો ત્યાગ કરી, રાગ અને દ્વેષને દૂર કરી, એકાંત સેવી થોડું ભોજન કરનાર વાણી કાયા અને મનને કબજે રાખનાર, નિત્ય ધ્યાન યોગ પરાપણુ, વૈરાગ્યનો રૂડા પ્રકારે આશ્રય કરનાર, અહંકાર, અત્ત. દર્પ કામ, ક્રોધ અને પરિગ્રહને એકદમ છોડી મમતા રહિત થયેલો અધિકારી પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે પોતાના સ્વરૂપનો જ્ઞાતા પ્રસન્ન ચિત્તવાળો કોઈ પણ પ્રકારનો શોક કરતો નથી તેમ આકાંક્ષા રાખતો નથી. સર્વ પ્રાણી માત્રમાં સમાન થઈ ગયેલું છે મન જેનું તે મારી પરા ભક્તિને મેળવે છે.

રાજા સામંતસિંહનો બંધાવેલો વિશાળ રાજમહેલ કુંદનપુર શહેરના મધ્ય ભાગમાં, ચૌડા વચ્ચે હતો. તેની આસપાસ અશ્વશાળા ગૌશાળા, બગીચાઓ, એક નાનું સરોવર, સેવકો, રક્ષકો આદિ મનુષ્યોને રહેવાનાં મકાનો અને રાજાનો હવામહેલ, રાજમહેલને લગતાં બીજાં અનેક નાનાં મોટા મકાનો વગેરે સંખ્યાબંધ હતા. તેનો

વિસ્તાર આશરે બે માઇલના ઘેરાવામાં હતો. તેને ફરતો કાળા પથ્થરનો હંચો મજબુત બાંધણીનો કીલ્લો હતો. રાજમહેલમાં જવા આવવાને માટે માત્ર એકજ દરવાજો હતો, જે ચૌટામાં આવેલો હતો. તેવા ચાર દરવાજા ચોકીઓ વટાવ્યા પછી રાજમહેલવાળા ચોગાનમાં જવાતું હતું.

રાજા વિરસિંહને રહેવાનો મહેલ જુદો હતો. તે મહેલના પોતાના દીવાનખાનામાં તેણે અનેક પ્રકારના મોજ શોખના સાધનો ગોઠવી દીધાં હતાં. બેસવા માટે, સુવા માટે, બેઘડી આરામ લેવા જુદા જુદા પ્રકારની બેઠકો, કોચો, પલંગો વગેરેની ગોઠવણ હતી, ચોતરફ સુગંધી પુષ્પના રોપાઓ કાચના કુંડામાં ગોઠવેલા હતા. દીવા-ખતીનાં પુષ્કળ સાધનો હતાં. શીઆળામાં સુગંધીગરમ પવનની લહેરો આવે અને ઉનાળામાં સુગંધમય ઠંડા પવનની લહેરો આવે એવી અનેક ગોઠવણો, બાહોશ કારીગરોને પરદેશથી બોલાવી કરેલી હતી. વિરસિંહ રાજમહેલના પોતાના ચોરડામાં એક સુંદર છત્રી પલંગ ઉપર સુતો હતો. રાત્રીના ૧૧ બજવાનો સમય હતો તેને પુરી ઉંઘ આવતી ન હતી. સાંજે, પોતાના શહેર બહારના જાહેર બગીચામાં ફરવા ગયેલો, ત્યાંના દેખાવનો ચિતાર મનમાં આવવા માંડ્યો તો ઘડીક વારમાં દેશમાં ચાલતા અનેક ધર્મો સંબંધી પોતે સાંભળેલી વાતોનું સ્મરણ થવા માંડ્યું. ઘડીકમાં એવા ધર્મોમાં પણ કેટલાએક છુપા ધર્મો છે, તેનું રહસ્ય તેજ ધર્મના ભક્તો શીવાય બીજા કોઇ ન જાણે એમ તદ્દન છુપું રાખવામાં આવે છે, તે સંબંધી વિચારો આવ્યા. વિચારના વમળે ચડતાં આંખ અર્ધ નિદ્રામાં ઘેરાણી એટલામાં તેનું મન એક સ્વપ્ના તરફ વળવા માંડ્યું.

તેણે જોયું તો પોતે કોઇ એક દુર પરદેશમાં જઈ ચડ્યો છે. પોતે એકલો અટુલો છે, સાથે કોઇ નથી. તે પરદેશના કોઇ શહેરના એક મંડોટા બગીચામાં પોતે જતાં, ત્યાં પડેલા એક સુંદર-પોલીસ-કરેલા બાંક ઉપર બે ઘડી આરામ લેવા બેસી ગયા. થોડી વારમાં તો ત્યાં સંકડો માણસો આવવા લાગ્યા. તેમાં પુષ્કળ સ્ત્રી-પુરુષોનાં જોડાં હતાં. એકલું તો કોઇકજ જોવામાં આવતું હતું. જોત જોતામાં તો બગીચો જાણે માણસોની મેદનીથી ઉભરાઈ જતો હોય એમ લગ્નરોની સંખ્યામાં સ્ત્રી-પુરુષોના ટોળે ટોળાં તેણે જોવા માંડ્યા.

આ બધાં ક્યાંથી આવ્યાં. શું કામે આવ્યાં, ક્યાં જાય છે તે પુછવા તેની ઇચ્છા થઇ. પણ પુછે કોને ? બધાં માણસો પોતાના અપરિચિત અને અજ્ઞાપ્યો દતા. થોડે દુર જુએ છે તો એક સ્થાને એક બાંક ઉપર તેણે એકલી બેઠેલી જોઇ. તેને તે સ્ત્રી પરિચિત લાગી. તે ધીરે ધીરે તે સ્ત્રી પાસે ગયો તો માણસ પડ્યું કે તે તો નેસડાવાળી મહીયારી નિર્મળા હતી. પાસે જઇ પુછ્યું કે “ તમે આંહી ક્યાંથી ? અને આ બધા માણસો કોણ છે ? તે ક્યાં જાય છે તે તમે જાણો છો ? નિર્મળાએ કહ્યું કે, “ એ બધા યાત્રાળુ છે. એકતા મંદિરના મહા પ્રભુના તે ભક્તો છે; તેમના હૃદય દેવનો આ મહા સુદ્ધ ર નો પાટાત્સવ છે, અને ત્યાં પાંચ દિવસનો ઉત્સવ છે. તેથી તમામ ત્યાં જવા માટે આંહી આવ્યા છે, અને ધીરે ધીરે ત્યાં જશે. ” વિરસિંહ કહે, “ એકતા મંદિરની વાત મેં કોઈ દિવસ સાંભળી નથી. એ ધર્મ કેવો છે, તે મંદિર ક્યાં છે. ” નિર્મળા કહે “ એ છુપો ધર્મ છે. તેની વાતો બધી ગુપ્ત છે. આંહીથી ૪ ગાઉ ઉપર એકતા મંદિરનું જંગલમાં પહોડો વચ્ચે એ સ્થળ આવેલું છે. ત્યાં તેના તેના ભક્તોનેજ જવાનો હુકમ છે. બીજાને દાખલ કરવામાં આવતાં નથી. ” વિરસિંહ કહે, “ તમે ત્યાં જનાર છો ? તમે તે ધર્મનાં શિષ્યા છો ? શિષ્ય શિષ્યા શિવાય બીજાને ત્યાં જવાનો અધિકાર ખરો કે નહીં ? મારે તે ધર્મનું રહસ્ય જાણવા અને જોવા ઇચ્છા છે. ” નિર્મળા કહે, “ હું એ ધર્મની શિષ્યા છું, અને કર્મધિકારી મંડળમાં સભ્ય પણ છું. હું પણ ત્યાં જવાની છું. જો કોઈ શિષ્ય કે શિષ્યા, એ મંદિરના અધિકારીઓને વિનંતિ કરે તો તેને મંદિરમાં અને મંદિરમાં થનારી ક્રિયામાં દાખલ કરે. પણ એવા દાખલ થનારમાં અનેક પ્રકારની યોગ્યતા જોઇએ, અનેક પ્રકારનાં વ્યસનોથી, શુભ વિકારોથી તે દુર રહેશે જોઇએ. તેણે પોતાનાજ દેશનાં વસ્ત્રો પરિધાન કરેલાં જોઇએ. સ્ત્રી પુરુષોનો એવો સમાગમ ત્યાં થાય છે કે જરા પણ બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય તો તેનો પરચો તુરત ત્યાં કળાઇ આવે છે, અને તરતજ તે વિકારી પુરુષના પ્રાણનો અન્ત આવે છે. એ કામ જોટલું વિદ્યુત તેટલુંજ ઉત્તમ છે. ખરેખરી કસોટીમાંથી પાર ઉતરવું, એજ એ ધર્મનું ઉંડું અને સાચું રહસ્ય છે. તેમાં ભુલ અતાં ઘણાં માણસો માર્યાં જાય છે અથવા એ ધર્મમાંથી તેને હમેશને માટે દુર કરવામાં આવે છે. તમારાથી એ બધું બનવું બહુ

મુશ્કેલ છે. તમે એક રાજ્યના અધિષ્ઠાતા છો, તેથી તમારામાં દેવત્વ-
 અધિક હોય. તેમ છતાં મારા જાણવામાં છે તે પ્રમાણે તમારી વિષ-
 માતુર વૃત્તિઓ તમારા સંયમમાં નથી. ખરે વખતે તમારા આત્માને
 નીચો પડતાં તમે જાણી શકતા નથી. છતાં તમારો અતિ આગ્રહ
 છે અને તમે તમારા મનને કાબુમાં રાખવા મને ખાસ કહો છો,
 તો ભલે, હું તમને મારી સાથે તેડી જાઉં અને મંદિરમાં દાખલ
 કરી ત્યાંની ક્રિયાઓ તથા સત્યદેવની જાગૃત શક્તિનાં દર્શન કરાવું.”
 એમ કહી નિર્મળાએ હાલના વસ્ત્રો બદલાવી સ્વદેશી વસ્ત્રો પહેરી
 લાવવા અને તેવાંજ ઉપયોગ માટે બીજા વસ્ત્રો વગેરે લાવવા સુચના
 કરી. તે મુજબ વસ્ત્રોથી રાજા સજ્જ થઈ આવતાં બંને જણા.
 એક ગાડી ભાડે બાંધી એકતા મંદિર તરફ રવાને થયા. ત્યાં સેંકડો
 ગાડીઓ તે રસ્તા તરફ હજારો ભક્તોને લઈ જતી તેમણે જોઈ.
 જ્યારે મંદિરની હદ આવવાની થતી ત્યારે ત્યાંથી એક માઇલ દુર
 બધી ગાડીઓ એક પછી એક ઉભી રહેતી, અને તેમાં એકલા
 માણસો ભાડું ચુકાવી નીચે ઉતરી જતાં એટલે તેમને ત્યાંથી પગે
 ચાલીને મંદિર તરફ જવાનું હતું. નિર્મળા તથા વિરસિંહ પણ એ
 પ્રમાણે પગે ચાલતા રવાના થયા. એ મંદિર એક મોટા જંગલમાં
 આવેલું હતું તેની આસપાસ છ માઇલમાં એક મોટો પુરાતની
 કીલ્લો હતો. એ કીલ્લાના દરવાજામાં દાખલ થતાં
 કેટલા એક સાધુ સ્વયંસેવકો ત્યાં ખડે પગે ચોકી કરતા ઉભા હતા.
 દરવાજામાં દાખલ થનાર મંદિરનાં સેવક શિવાયના હોય તો તેને
 દાખલ થવાની મના હતી. સેવકને દાખલ થવા માટે એક છુપી
 નિશાની મળતી હતી તેને અને તેવો સેવક મંદિરનો કર્મધિકારી
 હોય તો તેની સાથે નિશાની વગરના બીજા કોઈ મુમુક્ષુ પુરુષને
 દાખલ કરવામાં આવતા. નિર્મળા એ કર્મધિકારી મંડળની એક સભ્ય
 હતી. સામાન્ય સેવક અને એવા સભ્યની નિશાનીઓ પણ જુદી
 જુદી હતી. એવા સભ્યોની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી તેમાં પુરુષો
 અને સ્ત્રીઓને બંનેને દાખલ થવાનો હક હતો નિર્મળાએ એ પંથમાં
 દાખલ થઈ પોતાની પવિત્રતાના બળે કરીને કેટલાએક પરચાઓ
 બતાવવાની શક્તિ પણ કેળવી હતી. વિરસિંહને લઈ અંદર દાખલ
 થતાં ત્રણેક માઇલ જેટલું તેમને ચાલવું પડ્યું. બીજા હજારો ભક્તો
 ભજન કિર્તન કરતા, વાજાંત્રો વગાડતા, તાલ સુર દેતા જય સત્ય:

દેવ એમ જ્ય ધોષ કરતા ટોળાખંધ ચાલ્યા જતા હતા. ત્રણેક માઇલ ચાલ્યા પછી જાણે કુદરતે પોતાનો આંહી ખાસ કરીને પકાવ નાખ્યો હોય તેમ નજીકમાંજ સમુદ્ર ગર્જના કરી રહ્યો છે અને પોતાનાં શ્યામવરણાં પાણી કીનારા ઉપર, શેષ નાગની ફેણ પેટે પછાડી કુદાટા મારી રહ્યો છે, ત્યાં તારા, ચંદ્રા અને સુર્યા એ નામની મહાન વેગવતી ત્રણ નદીઓનો સંગમ સમુદ્રને જોસભર ભેટી રહ્યો છે એ સુંદર આલ્હાદીક દૃશ્ય જોવામાં આવ્યું નદીઓની પારજવાને માટે મંદિર તરફથી રાખેલા નાવિકો ભક્તોને બહુ પ્રેમથી નાવમાં ખેસારી કીનારે ઉતારતા હતા. કીનારે ઉતારવાની કાંઈ કીમત લેવામાં આવતી નહીં. એ ખારવાઓ પણ મંદિરના ભક્તો હતા તેઓ આવા મહાન ઉત્સવ વખતે ભક્તજનોની સેવા કરવાનો પોતાનો ધર્મ સમજતા હતા. જેથી તેવા સંખ્યાબંધ ખારવાઓ, સ્વયંસેવક તરીકે દર વર્ષે હજારોની સંખ્યામાં ત્યાં આવી પહોંચતા અને પાંચ દિવસનો ધાર્મિક દલાવો લઈ પોતાને કૃતાર્થ માનતા, પછી પોતાને વતન જતા. યાત્રાએ આવનાર યાત્રાળુ ભક્તોની સંખ્યા લગભગ પચાસ હજારની હશે તેમની પાંચ દિવસની પરિચર્યા માટે જુદા જુદા અનેક કામે અનેક સ્વયંસેવક ભક્તોની ટુકડીઓએ ઉપાડી લીધાં હતાં. તેમની સંખ્યા હજારોની હતી. તેઓ ઉત્સવનું કામ કેવળ નિઃસ્વાર્થે અને પ્રેમથી ધર્મ સમજીને કરતા હતા. અને તેમ કરવાથી પોતાને મોક્ષના અધિકારી થવાય છે એમ માનતા હતા તેથી અર્ધા લાખ માણસની મોટી મેદનીના કામકાજને પહોંચી વળવાનું ઘણું સરળતાવાળું હતું. એ બધું કામ એવું તો યત્રવત્ ચાલતું જતું હતું કે કોઈ યાત્રાળુ ભક્તોની ફરીયાદ કે બંડબગાટ જેવું ત્યાં હતું નહીં.

ત્રીવેણી સંગમમાં નાહી, આચમન લઈ હૃદયની પવિત્રતા મેળવી, યાત્રાળુ સંઘ સાથે નિર્મળા અને વિરસિંહ આગળ વધ્યા એટલામાં ગગન ચુંખિત શિખરોવાળા પર્વતો અભિમાનથી જાણે અકડ થઈ પોતાની ગરદન ઉંચીને ઉંચી રાખી ગગન સાથે સ્પર્શ કરતા હોય એમ ચોતરફ ગોળાકાર સ્થિતિમાં ગોઠવાઈ ગયા હતા, અને સત્ય દેવને માર્ગ આપવા પોતાના ખોળા પાથરી જગ્યા કરી આપતા હોય તેમ પાંચે દલાડો અર્ધા પોણા માઇલના ઘેરાવામાં પાંચ માલની ઉંચાઈ જેટલા વિશાળ-સુંદર-સપાટ પડ્યાર બનાવી

ઈ મંદિર બનાવી લેવાનો અવકાશ પાડી ચો તરફ આડા ચોકી-
દારની પેઠે ખડા રહ્યા હતા. એકતા મંદીર એ પહાડોની વચ્ચે
આશરે એકસો ફુટની ઉંચાઈએ પોણા માઇલના ઘેરાવામાં કુદરતે
બનાવી આપેલા એક ઓટલા ઉપર આરસ પહાણથી બંધાયેલું અને
સોના રૂપાના ગુંબજોથી આચ્છાદિત થયેલું પોતાની અપાર ભવ્ય-
તાને દર્શાવતું દેખાતું હતું. તે મંદિરની બહાર તેટલીજ વિશાળતામાં
ભકતોને પરિક્રમા કરવા સારૂ ફરસ બંધીની ભમતી બાંધેલી હતી,
તે ભમતીમાં થઇને ત્યાં ચો તરફ પડતા પર્વતો ઉપર જવાતું હતું
ન્યાંથી અનેક પાણીનાં ઝરણાઓ ખળખળ આરે માસ વહ્યા કરતા
હતાં, અને તે પર્વતો આરે માસ લીલાછમ રહેતા હતા પર્વતો ઉપર
આંખા, નાળીએરી, જંબુ વગેરે સુંદર ફળોનાં અનેક વૃક્ષો હતા તેમ
સાગ દેવદાર વગેરે વૃક્ષોનો પણ સુમાર નહતો વૃક્ષોની ભીંસથી ત્યાં
આખા પર્વતોમાં મોટી ઘાટી ઝાટી હતી, તેમાં વાઘ, વરૂ, સિંહ આદિ
અનેક લિંસક અને બીજા મૃગો, શિયાળીઆ વગેરે અનેક પશુઓ રહેતાં
હતાં જુદા જુદા પ્રકારના પક્ષીઓનો તો પારજ ન હતો તે સઘળાં પશુ
પક્ષીઓ આ મહોત્સવના દિવસોમાં જાણે પોતાનો ધર્મ હોય તેમ
સમગ્ર પર્વત ઉપર પ્રદક્ષિણા કરવા સારૂ ભકત જનોનાં ટોળાં પાસે
થઇ ચાલ્યાં જતાં છતાં કાંઇ ઇજા કરતાં નહતાં એવો સત્ય દેવનો,
ચમત્કાર હતો. એ પર્વતોના નિચાણના ભાગમાં ચારે બાજુ ભમતી
ઉપર બમે, પાંચ પાંચ હજાર માણસો સમાઈ શકે અને સુખેથી
હરીફરી શકે એવા જાણે ખાસ કામને માટે કોરી કાઢી સાફ કર્યાં
હોય એવા વિશાળ ઓરડા જેવા ભોંયરાં હતા. તેને મથાળે પથ્થરની
એક સરખી છત છતા તેમાં ઉપરથી જુદા અવકાશમાંથી પવન
પ્રકાશ આવવા માટે જાણે મોટાં બાર મુક્યાં ન હોય તેવાં મોટાં
મોટાં બાકરાં હતાં જેથી તેવા ભોંયરામાં સુનાર બેસનાર યાત્રાળુઓને
હવા પ્રકાશનો પુર્ણ લાભ મળતો હતો. એવા ભોંયરાની આજુ બાજુમાં
મોટા મોટા ઓરડાઓ જેટલા નાનાં ભોંયરાઓ પણ હતાં. તે ભોંય-
રાંઓમાં દેવને જે પ્રસાદ ધરાવવામાં આવતો અને પછી તેનો ઉપયોગ
ભકતોને જમાડવા માટે કરવામાં આવતો તે પ્રસાદ ત્યાં બનાવવામાં
તથા રાખી મુકવામાં આવતો. ભકતોને દિવસમાં એકજવાર પ્રસાદ
લેવાનું ત્યાં ધોરણ હતું. પણ કેટલાક ભકતો તો માત્ર એક કણ
જેટલો પ્રસાદ લઇ પાંચે દિવસના અપવાસ કરતા હતા. ભકતોની

મંડળીઓ ઉપર કહેલા જુદા જુદા વિશાળ ભોંયરામાં ગોઠવાઈ જતી અને ત્યાંજ પડાવ રાખી જમવા સુવા બેસવાનું ત્યાંજ રાખતા. આવડો સમુહ એકઠો થયા છતાં, અને અનેક કીમતી દાગીના વસ્ત્રો તથા ચૈસા છતાં, તથા સ્ત્રી પુરૂષો એકી સાથે એકજ ભોંયરામાં સુવા બેસવા છતાં, એ દેવનું મહાત્મ્ય એટલું બધું બળવાન હતું કે કાંઈ ચોરી બ્રજતા કે દુષ્ટતાનો ત્યાં પડછાયો પણ પડતો નહીં એકતા મંદિર તો દુર હતું. પણ તે મંદિરના મુખ્ય દરવાજા પાસે આવતાં સ્વયંસેવકની ટુકડીના મુખ્યે વીરસીંહને અંદર દાખલ થવા મના કરી. મંદિરના સેવકો પાસે, તે ધર્મના સેવકની જે છુપી એંધાણી જોઈએ તે તેના પાસે ન હતી. તેમજ જે ગુપ્ત ભાષામાં તેણે પોતાની ઓળખાણ આપવી જોઈએ તે તે આપી શકે તેમ ન હતું. નિર્મળાએ તુરત તે વાતનો ખુલાસો કર્યો અને પોતેએ ધર્મના કર્મોધિકારી મંડળની એક સભ્યા છે એમ સમસ્યાથી બતાવી દીધું. અને આ ભક્ત જનને નવા હોવાથી દાખલ કરવા છે, માટે મુખ્ય મંડળ પોતે ખાત્રી આપશે ત્યાં સુધી આ અતિથિ ગૃહમાં તે આરામ લેશે. એમ કહી તેને અતિથિ ગૃહમાં બેસારી નિર્મળા મંદિરના મુખ્ય કર્મોધિકારીઓના કર્મ મંદિરમાં દાખલ થઈ. આંહી વ્યવસ્થાપક અધિકારી મંડળના અનેક સભ્યો, ગાદી તકીઆની બેઠક ઉપર બેઠેલા હતા. આ વખતે છુપા સ્વયં સેવકો મંદિરમાંથી ચુપકીથી દાખલ થવા કોણ કોણ આવેલા છે, મંદિરની વ્યવસ્થા અને પ્રણાલિકાના નિયમોનો ભંગ કરવા સેવકોમાંથી કોઈ કોઈ શું તજવીજ કરી રહેલ છે, એકતા મંદિર અને એકતા ધર્મની મહાનતાને નિચી પાડવા કોઈ દુષ્ટ શુદ્ધિ પ્રયત્ન કરી રહેલ છે કે કેમ ? મંદિરની અનર્ગળ કિમતી દોલત, જવાહર, અને ખીજ કિમતી મીઠકતમાં ખલેલ પાડવા કોઈ ઇરાદો રાખે છે કે કેમ વગેરે અનેક ખખરો વારંવાર આવી આવીને રજુ કરતા હતા. જેને માટે સભ્યોમાં ચર્ચા થઈ, છેવટના તાત્કાલિક નિર્ણયો તથા નિર્ણય પ્રમાણે અમલ થતા હતા.

નિર્મળા કર્મ મંદિરમાં દાખલ થતાં તેના દરજ્જા પ્રમાણે તેને માટે નિયત થએલી જગ્યા તેણે લીધી. વીરસિંહ માટે નિર્મળા હકીકત જાહેર કરે તે પહેલાં તો સભ્ય મંડળમાં સ્વયંસેવકોથી તે વાત જાહેર થઈ ગઈ હતી. મંડળના પ્રમુખનો એ વાંધો

હતો કે, આ ધર્મના મુખ્ય નિયમ એ છે કે જોડાં વગર ભકતજનમાં કોઈથી દાખલ થવાય નહીં એ તમે જાણતા છતાં, તમે વીરસિંહ માટે કેમ વિનતી કરો છો ? નિર્મળાએ એ વાતનો સ્વિકાર કરી એ મહાશયની રાજ્યાધિકારી તરીકેની ઓળખાણ આપી, ભવિષ્યમાં દંપતિ સાથેનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે એવી પોતાની ખાત્રી છે, માટે દાખલ કરવા ખીજ ધણા કારણોથી વિનતી કરતાં તે વિનતી મંજુર થઈ. સારખાદ વીરસિંહને મંદીરમાં દાખલ કરવા આજ્ઞા થઈ.

નિર્મળા વીરસિંહને મંદીરમાં દાખલ કરવા પોતેજ અતિથિ ગૃહે જઈ તેડી લાવી. મંદીર પાસે આણ્યા. મંદિર પાસે આવતાંજ મંદીરની મહાનતા, ભવ્યતા, અને અઘૌઠિકતા જોઈ વીરસિંહને જાણે પોતે કોઈ નવી દુનિઆમાં આવ્યો હોય તેમ લાગ્યું. મંદિર પાસેનો સફેદ આરસ પહાણનો બાંધેલો વિશાળ ચોક, મંદિરની સુંદરતા, જોતાં જોતાં મન તૃપ્ત ન થાય તેવી અનુપમ કારીગીરી તથા ગુંબજની ઉન્નતતા જોઈ વીરસિંહ છક્ક થઈ ગયો. જાણે પોતે સ્વર્ગ ભુવનમાં એકાએક આવી પડ્યો હોય તેમ તેને લાગ્યું. મંદિરમાં જે સુગંધ જહેંક જહેંક થઈ રહી હતી, તેથી તથા ત્યાંની શીતળતા અને નિઃસ્વ શાંતિથી તેનું મન અને મગજ તર થઈ ગયું હતું. મંદિરના અંદરની સાત નવચેવના બ્રહ્મચારિણી બાળાઓ દેવ સન્મુખ ઉભી રહી સત્ય દેવની સ્તુતીમાં તદ્દરૂપ થઈ ગયેલી વીરસિંહે જોઈ ત્યારે તો ઇંદ્ર ભુવનની કોકીલ કંઠી, અનુપમ સૌન્દર્યવાળી ઉર્વશી, મેનકા, રંભા આદિ અપ્સરાઓ છે કે શું ? એમ તેને વિભ્રમ થઈ ગયો. તેઓના હાવ ભાવ, તેનો સુંદર આલાપ, સુંદર સ્વરૂપ, સુંદર સંગીત, અને સુંદર રિમત નિરખી નિરખીને વીરસિંહ આભોજ બની ગયો. નિર્મળાએ વીરસિંહને આવી સમાધિમાંથી જાગૃત કરી, મંદિરની અંદરની દિવાલો ઉપરનાં હાથની કારીગીરીનાં અનેક રંગના દૃષ્યો બતાવવા માંડ્યાં.

નળ દમયંતી જંગલમાં જાય છે, ક્ષુધાતુર નળ રાજા પક્ષીને પકડવા તેના ઉપર પોતાનું એકનું એક વસ્ત્ર નાખે છે, પક્ષી તે વસ્ત્ર ઉપાડી ઉડી જાય છે અને દમયંતીના એક વસ્ત્રથી બન્ને જંગલમાં ચાલ્યા જાય છે; દુષ્ટિ થવાથી અરધું વસ્ત્ર ફાડી, દમયંતીને જંગલમાં એકલી મુકી રાજા નળ ચાલ્યો જાય છે, દમયંતીને અજગર ગળી જાય છે, એક શીકારી તેમાંથી દમયંતીને મુક્ત કરી

તેના સ્વરૂપથી મોહિત થઈ તેના ઉપર અત્યાચાર કરવાનું કરે છે, ત્યાં વણુકારા નિકળતાં તેને બચાવે છે. તે રખડતી રખડતી, માસીના રાજમાં દાસી થઈ નોકરી કરતાં, ટોડલો હાર ગળી જઈ તેના ઉપર ચોરી આવે છે. તેમાંથી તેના સતીત્વના તાપથી ટોડલો ફાટી તે નિર્દોષ થાય છે. તે પછી પાછા બાપને ઘેર જઈ સ્વયંવર થતાં નળ રાજને વરમાળ આરોપે છે. એ દૃષ્ય જોઈ વિસ્મયતાનો વીરસિંહને પાર રહેતો નથી. ત્યાં સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજ, તેની રાણી અને રાજકુંવર વિશ્વામિત્રના કૃત્યથી સત્યને વળગી રહેવામાં જે જે અપાર દુઃખનો રાજ હરિશ્ચંદ્ર અનુભવ કરે છે તેના દરેક પ્રસંગના સુંદર દેખાવો વીરસિંહ નિહાળે છે. આગળ ચાલતાં રાવણ સન્યાસી વેશે પંચવટીની મટુલીમાંથી સીતાને ઉપાડી જાય છે, રસ્તામાં ગરુડ તેના સાથે યુદ્ધ કરે છે, સીતાને અશોક વનમાં રાવણ રાખે છે, ત્યાં અનેક દુઃખો રાક્ષસણીઓની ચોકી તળે શ્રી રામનું નામ સ્મરું કરતાં સીતાજી દિવસ રાત વિતાવે છે વગેરે તે પછી પિતૃભક્ત શ્રવણનો ચિતાર આવે છે. શ્રવણ, દશરથ રાજના બાણથી વિધાઈ મરણ પામે છે તે વખતે તેના અંધ માબાપો રાજને પુત્ર વિયોગનો શ્રાપ આપે છે તેવાં દૃષ્યની સુંદરતા જોતાં જોતાં વીરસિંહ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા દુર્યોધન રાજની સભામાં અનેક મુકુટધારી મહાન રાજાઓ, તથા ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ વગેરે અનેક શસ્ત્રધારી મહારથીઓ સમક્ષ પાંડવોની મહારાણી દ્રૌપદીને દુઃશાસન ખેંચી લાવ્યો, તેને સભા મધ્યે નમ્ર કરવા મહા દુષ્ટ અધમ રાજની આરા પ્રમાણે દુઃશાસન તેના પહેરવાં વસ્ત્રો એક પછી એક ખેંચવા માંડ્યો. પણ કૃપાળુ દેવ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ તેની લાજ રાખી અનેક વસ્ત્રો પુર્યાં તે દૃષ્ય જોઈ, વીર અર્જુન ત્રાજવામાં ઉભો રહી મચ્છવેધ કરે છે, તે પછી શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્રપ્રભુ વૃંદાવનમાં શરદ્ધ પુનમની સુંદર રાત્રીએ ગોપીઓ સાથે રાસ રમ્યા છે તે પછી રાધાને લઈ પોતે અંતરધ્યાન થઈ રાધાનું અભિમાન ઉતારી ખીજ ગોપીઓની પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિની દઢતા કેવી છે તેની કસોટી કરે છે તે તથા ઈંદ્રનો ગર્વ ઉતારવાનો, કાલીય નાગને નાથી યમુનાજીનું જળ ઝેર રહીત કરવાનો, બ્રહ્માનો મદ ઉતારવાનો વગેરે અનેક પ્રકારનાં દૃષ્યો જોતાં જોતાં નૃસિંહ મહેતા ભક્ત મંડળમાં રાસ રમતાં પોતાના હાથમાં પકડેલી સળગતી મશાલથી પોતાનો હાથ બળે છે, પણ જે

કૃષ્ણ ચંદ્ર પ્રભુમાં તક્ષીન થઇ ગયેલ છે, જેથી તેની મોતીને ખખર પડતી નથી એ વગેરે અનેક દૃષ્યો જોતાં જોતાં બન્ને જણા આખા મંદિરમાં ચોતરફ ફરી વળ્યાં. આ અનુપમ દૃષ્યો જોતાં જોતાં વીરસિંહને તૃપ્તી થતી ન હતી અને તેને દરેક દૃષ્ય તાબું, નજર આગળ જાણે આ ક્ષણે બનતું હોય એમ તે અનુભવતો હતો. જો કે તે મંદિર હજારો વર્ષ પહેલાંનું અને તે વખતના મહાન ભગવદ્ ભક્ત ચિતારાએ તે દૃષ્યો અંતરના ઉમળકાથી ચીતરી સજીવન બનાવ્યા હતાં. જે શાંતિથી, પ્રેમથી અને શ્રદ્ધા દૃષ્ટિથી જોતાં મહીનાના મહીના વિતિ જાય તેવું હતું.

સાંજ પડવા આવતાં મંદિરની અંદરનો ચોક પ્રથમ ગૌમુત્રથી, પછીથી દુધથી અને તે પછી ત્રીવેણીના સુંદર જળથી ધોઇને સાફ કરવામાં આવ્યો અને અનેક પ્રકારની સુગંધી વસ્તુઓ તથા પુષ્પોથી ખડેંક ખડેંક કરવામાં આવ્યો. તે પછી મંદિરમાં સૌ ભક્ત જનોને આવવા રજા મળી. પચાસે હજાર ભક્તો કેવળ શાંતિથી, બીલકુલ વ્યવસ્થાસર મંદિરમાં ગોઠવાઇ ગયા. નવા જોનારને આ બનાવ ઘણો વિસ્મયકારક લાગે પણ એકતા મંદિરના ભક્તોની એજ ખુખી હતી. તેમજ બીજી પણ તેવી અનેક ખુખીઓ છે જે હવે પછી વાંચનાર જાણી શકશે. ઉગમણી તરફની દીવાલ પાસે એક સફેદ આરસપહાણના અને તે ઉપર લીલમ, પોખરાજ, મણી વગેરે જડેલા ઓટલા ઉપર શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્ર દેવ, શ્રીમતિ રાધા રમણિ સાથે મુખમાં વાંસળી વગાડતા ઉભા હતા. તે સત્ય દેવનું સ્વરૂપ અદ્ભુત, મનહર અને મહાન તેજસ્વી હતું. તે સ્વરૂપ એટલું બધું તો સ્વયં પ્રકાશમાન હતું કે તેના સામે જાઝો વખત દૃષ્ટિ રાખી શકાતી નહીં. જતાં તે પ્રકાશ પ્રખર નહીં પણ સૌમ્ય હતો. દર્શન કરનાર ભક્તના દુર્વિ-કારો હૃદયમાં પ્રગટ ન થયા હોય ત્યાં સુધી તેની દૃષ્ટિ સ્થિર રહી શકતી, પણ ભક્તની વૃત્તિ સાંસારિક વિષયો તરફ વળતાં દૃષ્ટિ મિંચાઇ જવાનો અનુભવ કરતી. આવું અને એવું બીજું અનેક મહાત્મ્ય એ મહા પ્રભુજીનું હતું. તે બન્ને મુર્તિઓ આપો આપ પ્રકટ થઈ હતી. કોઇ મનુષ્યે તેને ઘડીને બનાવી ન હતી. તેની નજીકમાં ત્રાંબના એક ગોળાકાર મ્હોટા વાસણમાં એક પાંચ ધાતુનું, રૂની મોટી વાટ દાખલ કરવાનું ભુગળું હતું. તે ભુગળામાં રૂઢી વાટ ભરાવેથી હતી અને ત્રાંબાના પાત્રમાં ગાયનું સ્વચ્છ, સુગંધી તાબું ઘી પુરેલું હતું.

હરીજનો નાહી ઘોષ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી સ્ત્રી, પુરુષો મંદિ-
રમાં સામસામાં-હારખંધ ગોઠવાઇ બેસી ગયાં હતાં.

સાતે બ્રહ્મચારિણી મુરલીઓમાંથી ત્રણ મુરલીઓ તે વખતે
શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુની સુંદર વીણાઓ ધારણ કરી સ્તવન કરવા માંડી,
અંધારું હોવાથી ઘણા સ્વયંસેવકો હાથમાં મશાલો લઇ મંદિરમાં
સ્થળે સ્થળે ઉભા હતા. તેમને ત્રાંચા પાત્રની જ્યોતિ પ્રકટ થતાં
સુધીમાં ત્યાં ઉભા રહેવાનું હતું. એ જ્યોતિ સ્વયં પ્રકટ થતી હતી
અને તે એકજ જ્યોતિની પ્રકાશ પુષ્પિમાના ચંદ્રના પ્રકાશ કરતાં
પણ અધિક તેજસ્વી હતો, તે પ્રકાશ, મંદિરની દીવાલો ન હોય તો
અનેક માઇલો સુધી પહોંચે તેવો હતો, સહી ભક્તજનોના હૃદયની
ભક્તીની તીવ્રતા, શુદ્ધતા અને નિયમપાલનનું, એ પરિણામ હતું,
તેમાં પ્રભુસ્તવન એજ સાધન હતું, પ્રભુકૃષ્ણચંદ્ર દેવ આ હજારો
વર્ષના જુના પ્રાચિન ધર્મની મહત્તાનો પરચો એ જ્યોતિને સ્વયં
પ્રકટ કરતા બતાવી રહ્યા હતા.

આજે મુરલી દેવીઓની આરાધનાને વખત ઉપર વખત જવા
માંડ્યો પણ પ્રભુ પ્રસન્ન થયા નહીં. જ્યોતિ સ્વયં પ્રકાશમાન
થઈ નહીં. ભક્તોનાં હૃદય ઉદ્વેગતાને પામવા માંડ્યા. ભક્તો શ્રીકૃષ્ણ
દેવનો સૌ આગ્રહ પુર્વક જપ કરવા માંડ્યા. કોઇપણ ભક્તોમાં
નિયમ ભંગ થયો છે એમ વિચારવા માંડ્યા ક્ષણવાર એકાએક
કેવળ શાંતિ પથરાઈ ગઈ. પચાસ હજાર મનુષ્યોના શ્વાસો શ્વાસ
ચાલતા જણ ક્ષણવાર સ્થિર થઈ ગયા હોય તેમ થયું, જે મુરલીઓ
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુની આરાધનામાં તદ્રુપ હતી તે જણે સમાધિમાંથી
જાગૃત થઈ હોય તેમ ભક્તજનો તરફ જોઇ બોલી, “ ભક્તો ! વસ્ત્ર
નિયમનો ભંગ કોઇ ભક્તે કર્યો છે, જેથી સ્વયં જ્યોતિનાં દર્શન
થશે નહીં ” તેજ વખતે ભક્ત રાજ ગુણસિંહની રાણી દેવળ દેવીએ
ઉભા થઇ હાથ જોડી ક્ષમા માગી કહું કે એક વિદેશી ચોળી પોતે
પહેરી છે. માટે તે શિક્ષાને પાત્ર છે, દેવળ દેવીને સ્ત્રી સ્વયંસેવકો
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુ પાસે લઇ આવ્યા, તેમણે પ્રભુની ક્ષમા માગી અને
વિદેશી વસ્ત્રને મંદિર બહાર મોકલાવી દીધું, તે પછી બ્રહ્મચારિણી
મુરલીઓ પાછું પ્રભુસ્તવન કરવા લાગી. જોત જોતામાં તેજ વખતે
મહા સૌમ્ય, મહા પ્રચંડ અને મહા પ્રકાશવાન જ્યોતિ સ્વયં પ્રકટ
થઇ. મશાલો બહાર લઇ જવાની સ્વયંસેવકોને આજ્ઞા થઇ, તેઓ

બહાર ગયા તે પછી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ઉપર પ્રવચન શરૂ થયું, તે પછી બોધ વચનોનાં વ્યાખ્યાન થયાં અને એકતા ધર્મના અનુયાયી ભકતોએ વ્યવહારમાં કેમ વર્તવું, ધર્મમાં કેવું આચરણ રાખવું, ધર્મને કેમ સંભાળવો, ભક્તિ અને દેવનાં તથા દેવસ્થાનનાં રહસ્યો કેમ છુપાં રાખવાં તે સમજવવામાં આવ્યું, તે પછી નવા આવનારા મુમુક્ષુ પુરૂષોને, તે ધર્મના મહાન સન્ત અધિકારી પુરૂષે દિક્ષા આપી, તેમને દેવના મંત્ર આપ્યા. દેવની, ધર્મની નિશાની આપી. ભાષાના ગુપ્ત સંકેત સમજાવ્યા. ત્યાર બાદ પુરૂષ સ્વયંસેવકો પુરૂષોને અને સ્ત્રી સ્વયંસેવીકાઓ સ્ત્રીઓને પકડી પકડી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર દેવ અને રાધીકા રમણીની ભવ્ય મુર્તિઓ નજીક દર્શન કરવા લઈ જતાં. મુર્તિઓનો પ્રભાવ એટલો મહાન હતો કે પાસે જવાની ઇચ્છા છતાં ભકતો પ્રભુ સન્મુખ નજીક જઈ શકતા નહીં, માત્ર બ્રહ્મચારિણી દેવીઓ અને થોડાક ખરેખરા પવિત્ર, વિરક્ત અને સનક દિક્ષા જેવા સન્તોજ પ્રભુ દર્શનનો ખરો અને અલભ્ય લાભ લઈ શકતા. સ્વયંસેવકો ભકતોને પુષ્પો આપતા. દરેક ભકત પ્રભુને પુષ્પથી વધાવતા. એમ પ્રથમ દરેક જોડાં દર્શન કરી રહેતાં ૩૦૦૦ વિધવાઓ અને તેટલાજ પુરૂષો દર્શન કરતા હતા તેઓ આ ધર્મમાં દાખલ થયા પછી એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા હોવાથી તેમને ધર્મ મંડળમાંથી દુર કર્યા નહતા.

આ પછી બ્રહ્મચારિણી મુરલી દેવીઓએ સારંગી-સીતાર લઈ સુંદર હંચા સ્વરેથી પ્રભુ સ્તુતી કરી અને તેમાંની મુખ્ય મુરલીએ ભક્ત જનોને ઉદ્દેશી કહ્યું કે, હવે પ્રભુ દર્શનનો સમય ખરી કસોટીનો છે. ભક્ત સ્ત્રી પુરૂષોએ તેમના દીલના દુષ્ટ વિકારોથી મુક્ત થયા છે કે કેમ તેની ખરી કસોટી કાઢવા પ્રભુએ ગીતાજીમાં કરેલી આજ્ઞા પ્રમાણે આ બીજા સત્રની યોજના કરવાની આજ્ઞા કરી છે. જેની વૃત્તિ ડગમગતી હોય, જેનું મન સંયમમાં ન હોય તે સ્ત્રી-પુરૂષોએ મંદિર બહાર નીકળી જવું, જેનું મન નિર્વિકાર રહી શકે તેમણેજ રહેવું. આ સખ્ત પરિક્ષા આપવામાં આશરે દશ હજાર જોડાં મંદિરમાં બેસી રહ્યાં. બાકીનાં બહાર ચાલ્યાં ગયાં. તેજ વખતે સ્વયંસેવકોએ દરેક પુરૂષો પાસેથી એકેક રૂમાલ, જેને છેડે સોના મ્હોરો હીરા, મોતી, માણિક, અને બીજા અનેક કીમતી ચીજો બાંધેલી હતી તે રૂમાલ લઈને નેતરના નકશીવાળા એક પ્રાચીન વખતના

ટોપલામાં તે રમાલો એકત્ર કરવા માંડ્યા. સોનું રૂપું વગેરે રમાલને છોડે બાંધવાની આરા એવા ઉદ્દેશ ઉપર હતી કે, ગરીબ સ્ત્રીઓના ગુજરાન માટે તે પોતાને ઘેર લઈ જાય અથવા ગરીબ ગુરખાને આપે કિંવા ધમદાન કરે કિંવા મંદિરમાં આપે. દરેક પુરૂષે યથાશક્તિ એ દાન કરવાનું હતું. એ પ્રમાણે પાંચ હજાર રમાલ એકત્ર થયા પછી સ્ત્રી સ્વયંસેવકોએ આરા થતાં પાંચે હજાર સ્ત્રીઓને, દરેકને એકેક રમાલ પોગાડવામાં આવ્યો.

તે વખતે મુખ્ય મુરલી દેવીએ, ફરીથી આરા કરી કે જે, દીલને કબજે રાખી શકે નહીં તેણે હજી પણ મંદિર બહાર ચાલ્યા જવું. આ સખ્ત કસોટી છે આમાં ભુલ થશે તો સ્વયંજ્યોતિથી તરત પકડાઈ જશે અને ભક્ત જનો ઉપર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો મહાન ક્રોધ ઉતરશે. નિર્મળાએ વીરસિંહને બોલાવી આ વખતે ચેતવણી આપી કે “તમે આ કસોટીમાંથી પાર ઉતરી શકશો નહીં અને હજારો ભક્તમાં તમે અપજ્ઞાને પાત્ર થવા ઉપરાંત મરણને શરણ થશો. માટે હજી પણ મુરલી દેવીની આરાને અનુસરો પણ વીરસિંહે દ્રઢતા બતાવી કહ્યું કે, માફ મન નિશ્ચળ છે શીકર ન કરવી.”

રમાલો દરેક સ્ત્રીઓને મળી ગયા પછી સ્ત્રીઓએ ઉભા થઈ ઉંચા હાથ કરી રમાલો બતાવવા માંડતા, જે પુરૂષનો તે રમાલ હોય તે પુરૂષ અને તે સ્ત્રી મંદિર બહાર ત્રીવેણી સંગમમાં નાવા સાફ જોડાં રૂપે જતાં. એમ પાંચ હજાર જોડાં નાહીને આંકડા બીડી મંદીર માં આવવા લાગ્યાં અને સહિ પાછાં સાથે સાથે ખેસવા માંડ્યા. વીરસિંહનો રમાલ શાંતિલાલ શેઠની સ્ત્રી કમળા પાસે આવેલો તેથી તે બંને જોડાંરૂપ થઈને મંદિરમાં બેઠાં. ત્રીવેણી સ્નાન કરી આવી રહ્યા પછી મુરલી દેવીઓએ આરા કરતાં પાંચ પાંચ જોડાં ભગવાન રાધા રમણના દર્શને સ્વયંસેવકો તથા સેવિકાઓ સાથે આવવા માંડ્યાં અને ભગવાનને પુષ્પોથી વધાવી તેમનો કૃપાપ્રસાદ લઈ પાછા ફરવા માંડ્યા.

વારો આવતાં કેટલીક વારે વીરસિંહ તથા કમળા યુગલ સ્વરૂપમાં ઉભા થઈ ચાલવા માંડ્યું. સ્વયં જ્યોતિના આરંછા આસ-માની સુંદર સૌમ્ય પ્રકાશના તેજમાં કમળાના મુખ સામું વીરસિંહે જોતાં, તે મોહમુગ્ધ થયો. પ્રભુ સન્મુખ પહોંચતામાં તો તેના દીલના

કુટ્ટ વિચારો ઉભરાવા માંડ્યા. તે ધડીકમાં પોતાને ભુલી ગયો. પ્રભુ કૃષ્ણચંદ્રમાં તક્ષીન થવાને બદલે કમળાના અનુપમ સૌંદર્યમાં પોતે તક્ષીન થઇ ગયો. અને ક્ષણવારમાં વિષય વિકારને ચક્રડોળે ચઢી ગયો અને કંઈ કંઈ વિષયી વિચારો મનમાં ગોઠવવા મંડી પડ્યો. તરતજ સ્વયં જ્યોતિનો પ્રકાશ ઓછો થવા માંડ્યો. તેમ થતાં થતાં જેમ વીરસિંહના વિકારો વધતા ગયા તેમ એ જ્યોતિનો મહા પ્રકાશ ઓછો થતાં થતાં કેવળ બંધ પડી ગયો.

સહી ભક્તજનોમાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો. બહાર ગયેલા ભક્તો પણ પાછા મંદિરમાં દાખલ થવા માંડ્યા. આ કેમ થયું, કેનું પાપ લાગ્યું, કેણુ પાપી આ મંદિરમાં પેશી ગયો છે વગેરે ચર્ચા થવા માંડી અને હવે પ્રભુનો આ જગત ઉપર કેાપ થશે. અનાવૃષ્ટિ કે અતિવૃષ્ટિ થશે. સુર્યદેવ કે વાયુદેવ કેાપાયમાન થશે વગેરે વિચારોથી શીકર અને ચિંતાના ઉદાપોહ કરવા માંડ્યા. તરતજ સ્વયંસેવકો મશાલો લઇ મંદિરમાં દોડી આવ્યા. અને ભક્તજનોને બેસી જવાની આજ્ઞા કરી. સહી બેસી ગયા બાદ મુરલી દેવીઓમાંથી મુખ્ય દેવીએ કમળા તથા વીરસિંહને પુછવા માંડ્યું, કમળાએ કહ્યું કે આ પુરૂષે મારા તરફ કુદ્રષ્ટિ કરી એ મને પ્રભુ પાસે આવતાં માલુમ પડ્યું એટલુંજ નહીં પણ હું કેાણુ છું, કયાં રહું છું વગેરે ત્રણ વાર પુછ્યું. પણ આપણા ધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે તેના દુર્વિકાર સામે મેં કાંઈ જવાબ દીધો નથી.

તે પછી વીરસિંહને પુછતાં તેણે પોતે કેાણુ છે એ કહ્યું અને પોતાની ભુલ થઇ છે તે જણાવી માફી માગી. પણ મુરલી દેવીએ કહ્યું કે આ ગુન્હાની અમારા ધર્મમાં માફી મળતી નથી. તમને જીવતાં સમાધિ આપવી પડશે. તમે હાથે કરીને મોતને માગી લીધું છે. ભગવદ્ ગીતાનું રહસ્ય તમે પાલન કરી શક્યા નહીં. વિકારો ન જીતાય તેણે મંદિરમાં જોડાં સાથે ક્ષણવાર રોકાવું ન જોઇએ. આ ધર્મની ઉંચામાં ઉંચી કસોટી અને ભગવદ્ પ્રાપ્તિ માટે આ ઉંચામાં ઉંચો માર્ગ છે કે સ્ત્રી પુરૂષો સંબંધના વિકારોમાંથી એક બીજાએ કેમ બચવું.

તમારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર દેવની પ્રાર્થના કરવી હોય તે કરીશો. સમાધિરથ કરતાં દેવને વાર નથી.

મહા બળશાળી, ક્ષત્રી વીરસિંહ આ ઠરાવથી ગળગળો થઇ ગયો. મૃત્યુને પાસેજ ઉભેલું જાણી તેનાં હાજીં ગડગડી ગયાં અને રોમાંચને અનુભવવા લાગ્યો. પોતે અતિ વિપરિત કાર્ય કર્યું એમ તેને લાગી આવતાં અંતર વ્યથાનો પાર રહ્યો નહીં. હે ! પ્રભુ, હવે આપના વિના મારો બચાવ નથી એમ તેનાથી ખોત્રાઇ ગયું.

નિર્મળા હિમ્મતથી આગળ આવી અને પ્રભુને વંદન કરી મંદિરના કર્મોધિકારીઓને કહ્યું, “ મુરલી દેવીની આજ્ઞા થઇ છે, તે આપણા ધર્મના નિયમ પ્રમાણેજ છે. જેથી આ પુરૂષ સમાધિને પાત્ર છે. પણ એમાં દયા બતાવવી એ આપની મરજી ઉપર છે. આપ ધર્મના, ન્યાયના, નીતિના અને દયાના ભંડાર છો. આપના સહગુણ, આપના ચારિત્ર્ય અને આપનો તપ વંદનીય છે. સમાધિને પાત્ર કરી ચુકેલ પુરૂષ, એક સામાન્ય પુરૂષ નથી. તે એક મહારાજ છે. લાખો મનુષ્યોના ઉપર તે અધિકાર ભોગવે છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્ર પ્રભુએ, રાજાને પોતારૂપ કહ્યા છે. મનુષ્ય માત્ર વિકાર વશ છતાં કોઇ મહા સંયમી, પુરૂષજ બની શકે છે. તો આ પુરૂષને ક્ષમા કરવી જોઇએ ” પ્રમુખ સન્તે કહ્યું, એ કેમ બની શકે ? નિયમનો ભંગ કેમ થાય ? કોઇ માર્ગ હોય તો આપણે તેને અનુસરીએ “ નિર્મળાએ કહ્યું, ” અર્જુનના ગાંડીવ ધનુષ્યનું અપમાન કરનારને જીવતાં મારી નાખવો એ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલો તેથી ધર્મ રાજાનો વધ કરવા અર્જુન તત્પર થતાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ ધર્મરાજા પ્રત્યે અધમ વાણી ઉચ્ચારવી એ મહાન કીર્તિવાન પુરૂષોને મરણ સમાન છે એમ ઠરાવ્યું હતું. માટે આપણે આપણા પ્રભુના એ નિર્ણયને અનુસરી આ મહારાજાને મુકતી આપવી જોઇએ. “ સૌએ આ નિર્ણય યોગ્ય, ન્યાય પુરઃ સર અને પરમાત્માના આદેશ કે પસ્વિકાર્યો અને વીરસિંહને પ્રમુખ મહાશયે તીરસ્કારના વચનોથી ધિક્કાર કરી રજા આપી. તે પછી ધીરે ધીરે સઉ ભકતો ઉભા થઇ જાય છે અને દેવીઓ પાછી પરમાત્માની આકંઠ કરીને સ્તુતી કરે છે. અતિ આજ્ઞવના પછી અને હજારોની મેદનીની પ્રાર્થનાના પરિણામે, સ્વયંજ્યોતિ પુનઃ પ્રકાશમાન થઇ અને તે પછી આનંદથી દર્શન કરી ભક્તજનો પ્રસાદ લેવા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. તે પછી ભક્તજનો રાત્રીના ભજન, સંતસમાગમ, અને સતસંગ કરી કૃષ્ણ નામની ધૂન બોલાવી નિદ્રાવશ થયા હતા. એ પ્રમાણે પાંચ દિવસ પુરા થતાં

ભકતો ધીરે ધીરે પોત પોતાને વતન જવા પંથે પડે છે, અને એ મહાન સંઘ તે પ્રમાણે વિખરાઈ ચાલ્યો જાય છે. જતી વખતે ભકતો ગુપ્ત પેટીમાં હીરા, મોતી, જવેરાત, સીકા વગેરે નાખતા જાય છે જેમાં લાખો રૂપીઆની આવક થાય છે.

પોતાના રાજ્ય મહાલયના સુખ પલંગમાં પડખું ફેરવતાં વીર-સિંહ જાગી જાય છે અને આ શું ? મેં તે આ ખરો બનેલો બનાવ જોયો કે મને કોઈ સ્વપ્ન લાગ્યું ? સ્વપ્ન હોય તો પણ શું ? આ મિથ્યા સ્વપ્ન નથી. આ એકતા મંદિરના શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રપ્રભુની કૃપાનો મને અલબ્ધ અને ખરો લાભ મળ્યો છે. હું તેને મિથ્યા કેમ કહું ? પ્રભુ, મારા ઉપર કૃપા કરો, કૃપા કરો.

પ્રકરણ ૮ મું.

ખરા મિત્રની ખરી કસોટી.

મનસ્યન્યદ્વચ સ્યન્ય ત્કાર્થમન્ય દદુરાત્મનાં ।

મનસ્યેકં, વચસ્યેકં, કર્મણ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥

અર્થ—દુરાત્મા મનુષ્યોને ત્યારે સતમાં, વાણીમાં અને કાર્યમાં અંદર વિચાર જૂઠા અને બહાર જૂઠા હોય છે ત્યારે મહાત્માઓને મન વચન અને કર્મ જે હૃદયમાં હોય, તેજ વ્યવહારમાં હોય છે.

કમળા પોતાના રાજમહેલ જેવા સુંદર ખંગલાના એક સુંદર વિશાળ દિવાનખાનામાં, આજે દશેરાનો તહેવાર હોવાથી, કેસર કસ્તુરી વગેરે ચીજો નાખેલ ભોજન જમીને પોતાની સખી ચંપા સાથે હીંડોળા ઉપર બેસી હીંચકા ખાતી હતી, અત્યારે શાંતિલાલ

શેઠને ગયે વરસ દિવસ થવા આવ્યું છે, દિવાનખાનાના એક મોટા અરીસામાં કમળાએ પોતાના શરીરને સહેજે નિહાળતાં તેના શરીરની અકથ્ય સુંદરતા, શરીરનો સુદૃઢ બાંધો અને શરીરના દરેક ધાટીલા અવયવો જોઈને તેના પોતાનાજ શરીર ઉપર તેને મોહ ઉત્પન્ન થયો. બાળુમાંજ શેઠ શાંતિલાલની, અને તેના સન્મીત્ર ધીરજલાલની આખા કદની હાથની ચિતારેલી આબેહુબ છબીઓ હતી. તે જોઈ ઉલટો કમળાને મોહ વધ્યો. મોહ વધતાં વધતાં કંઈ કંઈ તુરંગો તેના દીલમાં દીલમાં ઉભરાવા માંડ્યા અને તેમ થતાં થતાં તેના શરીરમાં સહજમાં કામાગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. વિષય વાસનાના અનેક પ્રકારના વિચારોનું પુર તેના હૃદયમાં જોશ બંધ વહેવા માંડ્યું. કમળા બંને છબીઓ સામું જોઈ રહી તે હીંડોળા ઉપરથી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ; અને છબીઓ સન્મુખ ઉભી રહી તદ્દુપ થઈ ગઈ, કમળા વિષય વિકારના વિચારે ચઢી તેના શરીરની દરેક નસોમાં કામદેવનું આક્રમણ થઈ રહ્યું હતું અને જોત જોતામાં તો કમળાના શરીરમાં ફરતા લોહીના દરેક રજકરણમાં કામદેવનું સાંત્રાન્ય વર્તી ગયું, કમળા તે બંને મિત્રોના સ્વરૂપની મનથી સરખામણી કરવા માંડી, શરીરના બાંધાના અવયવોની અને સુંદરતાની તે તુલના કરવા માંડી તેની આ તુલનામાં ધીરજલાલ પહેલે નંબરે આવ્યા. ધીરજલાલના ચહેરામાં કમળાએ અધિક તેજ જોયું. શરીરમાં અધિક રૂપ જોયું. આરોગ્યતામાં ઉંચો, મજબુત અને તંદોરસ્ત પહેલવાન જેવો બાંધો જોયો. તે ચંપાને હીંડોળેથી ખેંચી એકદમ વળગી પડી અને કહ્યું “ જા, જા, આ પુરૂષને લાવ. જલદી લાવ. ચાલીશમાં. દોડજે. ” ચંપાએ કહ્યું “ કેમ, કેમ, ધીરજલાલની એવી તાકાદે શું જરૂર છે ? ” “ સવાલ-જવાબ ન કર. લાવ, જલદી લાવ શા માટે અમુલ્ય આનંદની ક્ષણો વિતાડે છે ” ચંપાને લાગ્યું કે આ શું ? મારી શેઠાણી કાંઈ ચિત્તભ્રમ થયાં કે શું ? જમવામાંથી કાંઈ વિકાર થયો કે શું ? યદવા તદવા જેવું આ બકે છે શું ? મને પાંશરો જવાબ પણ દેતાં નથી. આનું તે કારણ શું ? કમળાએ કહ્યું “ ધીરને નહીં લાવ તો મારો જીવ બચવો મુશ્કેલ છે. હું અભારે જે વિરહવેદના ભોગવું છું, તે મહાદરદનું તેજ ઔષધ છે. મને આખા શરીરમાં, રૂંચે રૂંચે કામજવર વ્યાપી મયો છે તું જોતો ખરી ? તને મારી દયા કેમ નથી આવતી ? સાંભળ્યા કેમ કરે છે

દરદી ઔષધ વગર બચે ખરો ? જા, આ ધડીએ, હું તને ધનામ આપીશ. જા, ખૂબ જા, ભલી થઈને જા, મને ટળવળાવ નહીં ” આમ કમળા ચંપા પાસે કાલાવાલા કરવા માંડી. ચંપા કહે, “ તમે દરરોજ જમીને સુઓ છો તો બે ધડી સુધ જાઓ હું ધીરજલાલને તેડીને હમણા આવું છું ” “ અરે ! ગાંડી ! જેની પુઠે કામદેવ પડ્યો હોય તેને ઉંધતે શેની આવે ? તુને હજી એ બાણ વાગ્યાં નથી જેને વાગ્યાં હોય તે જાણે. જા ખૂબ હવે જા. ” એટલું સાંભળી સાંભળતી ચંપા નીચે ઉતરી. બીજી વૃદ્ધ દાસીઓને કમળા પાસે જઈ બેસવા તથા તેને ચંદન આદિના ઠંડા ઉપચારો કરવા તથા પંખાથી પવન નાખી શાન્ત રાખવા સુચના કરી, રસ્તે પડી. તે ધીરજલાલને ઘેર તથા દુકાને ગઈ. બજારોમાં ભ્રમીને જોયું. પણ ધીરજલાલ ત્યાં હોય ક્યાંથી ? છેવટ અનાથ સ્ત્રી, પૂરુષ અને બાળકોના આશ્રમમાં તેમની સુશ્રુષા કરતો તેણે ધીરજલાલને ગોતી કાઢ્યો. ધીરજલાલે ચંપાને પોતાની તરફ આવતી જોઈ, તે ચંપા પાસે ગયો. ચંપાએ ધીરજલાલને કમળાની વિરહ વ્યથાની અથ ઇતિ બીના કહી સંભળાવી. ધીરજલાલ ચકિત થઈ ગયો. હવે શું કરવું તેના વિચારમાં તે પડી ગયો. “ ચંપા તેની જીવિ બગડી કે શું ? ” ક્ષણવાર તેને વિચાર થતાં ચંપા તુરંત સમજી ગઈ અને તેણે ધીરજલાલને ખુલાસો કર્યો કે “ એવા નિચ અધમ વિચારો મારા નથી. મારે તો મારી શેઠાણીને સન્માર્ગે વાળી તેના મનમાં પશ્ચાતાપ કરાવવો છે તે પ્રમાણે કરવામાં તમે કહો તે મદદ આપવાને તૈયાર છું. ”

ધીરજલાલે કહ્યું, “ વખતના વહેવાથી, વૈરાગ્યના વિચારોના ઉપદેશથી અને લોક લજ્જના ભયથી કામદેવથી ઉત્પન્ન થએલી વૃત્તિઓ ધીરે ધીરે અશાન્ત થાય છે માટે ઉતાવળ ન કરતાં હમણાં તું જા, અને રાત્રિને વખતે હું આવીશ એમ કહે ” એટલે તે રાત્રિ સુધી મારી વાટ જોઈ, તેના મનને શાન્ત કરશે. ” ચંપા તે પછી ઘેર ગઈ અને કમળાને દિલાસો આપી “ ધીરજલાલ રાત્રે આવશે. મને વચન આપ્યું છે. ” એમ કહ્યું. કમળાએ તે પછી બે ધડી સુવાનું કર્યું, પણ કામાગ્નિની અશાંતિએ તેને ઉંધવા દીધી નહીં. તે રાત્રિની વાટ જોતી એમને એમ બેસી રહી. રાત્રી પડી. હાંડી, ઝુમરો અને બીજા અનેક પ્રકારની તેજસ્વી બતીઓ

દીવાનખાનામાં પ્રકાશમાન થઈ રહી. કમળાએ પોતાનું શયનગૃહ શણગાર્યું. ધડીએ ધડીએ ઉભી થઇ ખારીએ જોવા માંડ્યું. દાદરે બાંધેલી રેશમી દોરડાની ઘંટડીનો નાદ સાંભળવા વખતો વખત કાન ઉંચા કરવા માંડ્યા. ચંપાને કહેવા માંડી “ જો, જો, ધીરજલાલ આવ્યા ? જો ” એમ વારંવાર કહી બેશ ઉઠ કરાવવા માંડી. રાતતો જવા માંડી ધીરજલાલ આવ્યા નહીં. કમળા એ ચંપાને કહ્યું “ તું જુઠું બોલી તે મને છેતરી, બોલ, ખરી વાત કહે ? ધીરજલાલ તને મળ્યા હતા ? તેણે શું કહ્યું ” ચંપાએ સોગન ખાધા. હું જુઠું બોલી નથી. મને ધીરજલાલે રાતનોજ વાયદો કર્યો છે. કેમ ન આવ્યા, તે હું શું જાણું ? ” રાત્રી આખી કમળાને ઉંઘ ન આવી, પ્રભાત થયું ચંપાને ફરી મોકલી. ચંપા પાછી ગામમાં ગઇ, અને ધીરજલાલને હાથ કરી ઠપકો દીધો. ધીરજલાલે કહ્યું, “ એવા કામની ઉતાવળ શું ? એવા નીચ કામમાં વચન લાગે શું ? મારો સંદેશો મિથ્યાજ હોતો, એ મારી પહેલેથીજ ધારણા હતી. એમાં તારે મુંઝવું નહીં. બોલ હવે શું કહે છે ? જા, કહે કે હાલ ૪-૫ દિવસ સુધી આવી શકાય તેમ નથી તો ગુરુવારે રાત્રે આવશે. જરૂર આવશે, એમ કહેજે ” ચંપા સંદેશો લઇને પાછી કમળા પાસે ગઇ કમળાને સંદેશો આપ્યો કમળાએ ઉઠે એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો ચંપાએ શાંતિ અને ધીરજ રાખવા કહ્યું. કમળાએ કહ્યું “ મારાથી વિરહવેદના ખમાતી નથી આ અંતર વ્યથા સહન થઇ શકતી નથી. મોટા તપસ્વી અને યોગી તથા સંયમી પુરૂષો પણ આ મુંગો માર ખાઇ શકતા નથી. એતો વીતે તે જાણે. મારી યુવાનીનો આ જગીચો પુર ખંદારમાં ખીલી નીકળ્યો છે. ફળ ફુલથી આ લક્ષીતલતા લચકાઇ રહી છે. આ ફળ ફુલનો ગ્રાહક કોઈ સુધડ માળી તને મળતો નથી ? આ સુકુમાર, સુગંધથી ખેંકે ખેંકે થતાં મનહર પુષ્પો, નિર્જન જંગલના ઉજળા તાપમાં સુકાઇ જેમ ખરી પડે તેમ મારી સ્થિતિ થઇ છે. અરે ! ખેંદન, તું કેમ નિર્દય થઇ છે ? જા, જા, કોઇને પણ લાવ. ” ચંપાએ યાદી આપી. “ તમે કહેતાં હતાં શેઠ મુસાફરીએ ગયા ત્યારે જતાં જતાં મને કહેતા ગયા કે એક પ્રતિવૃત્ત સંભાળજે, શિયળ સાચવજે, બાપદાદાની આખર સામું જોઇ વિચારજે. તેમ છતાં વૃત્તિ હાથ ન રહે તો અધમ પુરૂષનો સંગ કરીશ માં. ” કમળાને એ બધા શબ્દો યાદ આવ્યા. તેની વિકળ

વૃત્તિ કાંઈક ધીરજનો અનુભવ કરવા માંડી. તે વધુ બોલી નહીં. વાયદાના દિવસની રાહ જોવા લાગી. તે વિચારવા લાગી. “ખરેખર! ધીરજલાલજી યોગ્ય પુરૂષ છે. પુરૂષ તરીકેની જે શક્તિ તેનામાં છે તેવોજ એ ખાનદાન પુરૂષ છે, મારી ભુલ થતી નથી.”

ખીજી તરફથી ચંપાએ નિર્મળા અને વિમળાને આ વાર્તા કહી સંભળાવી. ધીરજલાલ પણ તેમાં ભળ્યો. ધીરજલાલે કહ્યું, “કમળાએ સ્ત્રી હઠ લીધી છે, તે ઉપદેશથી કોઈ રીતે સમજે તેમ નથી. અગ્નિમાં તપાવેલા લાલચોળ લોખંડના પતરા ઉપર પાણીનું એક બિંદુ પડે તે જેમ બળા જાય છે તેમ કામદેવની અગ્નિથી તપેલા હૃદય કેપી પતરા ઉપર, ઉપદેશનું એક પણ જળબિંદુ તે પતરાને ઠંડુ કરી શકે તેમ નથી હવે તો પુરો વેશ કાઢવોજપડશે. નિર્મળાએ કહ્યું શ્રીકર “ નહીં. હું તમને પુરી મદદ આપીશ. કમળાના શરીરમાં કન્યા વિક્ષેપના દુષ્ટ અન્નનો, દુષ્ટ વિકાર જ્યાં સુધી હશે ત્યાં સુધી તેના દુષ્ટ વિકારો શાંત થશે નહી. માટે તેનું સમુળગું નિવારણ કરવા અને કામવિકારનો તાત્કાળિક નાશ કરવા હું “કામધન વિપવક્ષી” ના મારા નેસના કુંગરામાંથી મુળીઆં લાવી આપીશ. તેનો ઉપયોગ થયો એટલે કામનું સમુળગું નિવારણ થશે “ધીરજલાલને ફરીથી નિર્મળા તથા વિમળા અનેએ કહ્યું” “આ ખરા મિત્રની ખરી કસોટી છે. આ વિષમ વખત છે કટોકટીના આ વિષમ વહેનમાંથી તમારે કારે કારા બહાર નિકળવાનું છે કોલસાની વખારમાં દાખલ થઈ, તથા રહીને તમારા વસ્ત્રને રજપણુ સ્થામતા લાગવા દેવાની નથી. તમારી આખી અમુલ્ય જીંદગીનું આ વખતે ખર્ચ મુલ્ય અંકાવાનું છે. ચેતજે, સંભાળજે, સન્મિત્રનું સત્ય દ્રષ્ટાંત જગતને પુરું પાડજે. મોટા મોટા મુનીવરો, તપસ્વીઓ અને બ્રહ્મચારીઓ પણ કામદેવના તાપને સહન કરી શક્યા નથી તે ભુલશો મા. અગ્નિ પાસે ઘીનું વાસણ મુકી ઓગળવા દેવું નથી તેનો ખ્યાલ કરજે. અમે તો અજ્ઞાન ક્ષુદ્ર સ્ત્રી જાતિ છીએ સંસારના વાયરા અમને તો વાય! નથી. પ્રભુ ! તમારી લાજ રાખો “ એટલું બોલી સહિ છુટા પડ્યાં. જતાં જતાં વીમળાએ ચંપાને કહ્યું, કમળા ઉપરનો મોહ રાજ વીરસિંહને છુટ્યો નથી. રાજ છતાં તેની પ્રજાને પુત્રી સમાન ગણવી જોઈએ. પણ કુરસિંહ તેનો દુષ્ટ મિત્ર છે, તેથી તેની સંગતનું નીચ ફળ પ્રજાને પણ બોગવવું પડે છે તે ધીરજ-

લાલને આડખીલી રૂપ માને છે. તે છુપી રીતે કમળાને હાથ કરવા વખતો વખત પ્રયત્ન કરી રહેલ છે. પણ ધીરજલાલ તેને ફાવવા દેતો નથી તે વાત વીરસિંહને બહુ સાલે છે. વીરસિંહ માને છે કે ધીરજલાલ કમળા સાથે સંબંધ બાંધી રહેલ છે. અને કમળા પાસે ખીજને ફાવવા દેતો નથી. ધીરજલાલ પવિત્ર છે, નિર્દોષ છે, પણ વીરસિંહ તેવાત ખોટી માને છે. ધીરજલાલને તે લુચ્ચો, દંભી અને મોટો વીષયી ગણે છે. માટે ચંપા, આ વખતે એવી યોજના કરે કે ધીરજલાલ કેવો પવિત્ર કેવો નિર્વિકારી અને કેવો સાચો મિત્ર છે, તેની વીરસિંહને નજરો નજર ખાત્રી થાય. “ ચંપાએ કહ્યું ” તેની યોજના હું કરીશ. તે માટે તમે ચિંતા ન કરશો. પણ તે માણસ એક રાજા છતાં વિષયાતુર અને નિચ દ્રષ્ટિવાળો છે, રાજા, વાજા ને વાંદરા તેનો ભરોસો નહીં એમ લોકો કહે છે તેથી ખીતું પડે છે. બાકી હું મારાથી બનતું કરીશ. અને ધીરજલાલની પવિત્રતાની તેને ખાત્રી કરી આપીશ. ” તે પછી તેઓ જુદાં પડ્યાં.

નિર્મળાએ નેસમાં જઈ હુંગરામાં “ કામદન વિષવલ્લી ” નામક વનસ્પતીનો તપાસ કરવા માંડ્યો. ઘણો તપાસ કરવા માંડ્યો પણ પતો લાગ્યો નહીં. રાધાએ પુછતાં નિર્મળા શું ગોતે છે તે જાણી પોતાને તે વનસ્પતીના ખજાર છે એમ કહી હુંગરાની એક ખીણમાં તેડી ગઈ. સાંજ પડવા સુધી રાહ જોવાની નિર્મળાને બંસી વગાડવાનું કહ્યું. એટલે નિર્મળાએ મધુર સ્વરે બંસી બજાવવા માંડી. સંધ્યાના શાંત થતા જતા વખતમાં બંસીનો નાદ આસપાસ આખી ખીણમાં વ્યાપક થઈ ગયો. અને પશુ, પક્ષી, જળચર, થળચર વગેરે સર્વે ક્ષણવારમાં બંસીના સ્વરમાં લીન થઈ ગયાં. રાધા એક રાફડા નજીકના ઉભેલા છોડ તરફ નજર રાખી એકીટસે જોઈ રહી હતી થોડીકવારમાં તે છોડ નીચેથી એક પછી એક એમ ૫-૬ જુના, કાળા નાગ બહાર નીકળી પડ્યા. અને બંસીના સુર તરફ એકીટસે જોઈ રહી ફેણને ઊંચી કરી ડાલવા માંડ્યા. રાધાએ ખીજ સખીએને ધસારો કરતાંજ, તરતજ કેદાળી, પાવડાથી તે રોપોનું મુળ ખોદવા માંડ્યું. ગોઠણ સામું ખોદી મુળ કાપી કાઢ્યાં. તે મુળનું ઉપલ્લા નાગદેવતા રક્ષણ કરતા હતા. તરતજ ધુળ પાછી વાળી દઈ ખાડો છુરી દીધો અને તે સઘળાં રસ્તે પડ્યાં. બંસીનો સુર બધે પડતાં નાગ દેવતા વલ્લી નીચેની પોચી ધુળમાં માર્ગ કરી અંદર દાખલ થઈ ગયા.

નિર્મળા ખીજે દિવસે ધીરજલાલને મળી; અને કામદન વિષ-
 • વધીના મુળનું બનાવેલ ચુર્ચુ આપી કહ્યું કે “ આ ચુર્ચુમાંથી
 એક રતી ચુર્ચુ કમળાના ખોરાક સાથે તેના પેટમાં જતાં
 તેનો કામ એકદમ શાન્ત થઇ જશે. એટલુંજ નહીં પણ તે રજસ્વળા
 થઇ તેના શરીરમાં પ્રકટેલી ખોટી ગરમી લોહી સાથે બહાર પડવા
 માંડશે. અને તે પ્રમાણે થતાં તેણીને પસ્તાવો થશે. કદી એક વખતે
 વિષવધીની અસર ન થાય તો અકળાવું નહીં. હિમ્મત રાખી ફરી-
 વાર ખીજ માત્રા આપવાથી કાર્ય સીધી થશે. ” ધીરજલાલે તે ચુર્ચુ
 લઇ, પોતાની પાસે રાખ્યું અને ગુરુવાર આવતાં રાત્રીના તે શાંતિલાલ
 શેઠને ઘેર ગયો. કમળા તો રાહ જોતી બેઠી હતી. ધીરજલાલ પોતાના
 વિચારને એકમત થયા જાણી કમળાના હર્ષને પાર રહ્યા નહીં.
 અને વિષયની અધમતાનો ક્ષણિક આનંદ ભોગવવા ખુશ ખુશાલ
 બની ગઇ. ખીજ તરફ ચંપાએ વિમળાની સુચના અનુસાર વીરસિંહને
 બોલાવી પાછલ્યે દાદરેથી કમળાના શયનગૃહની આજુના નાના ઓરડામાં
 બેસવા ગોઠવણ કરી. ન્યાંથી શયનગૃહમાં શું થાય છે, શું બોલાય
 છે તે તમામ જાણવામાં આવતું હતું. ચંપાએ વીરસિંહને કહી
 મુક્યું કે “ તમે એક એવા ગૃહસ્થના ઘરમાં છો કે તમારી હાજરી
 રાત્રીને સમયે કેટલી લયંકર છે તેનો ખ્યાલ તમારે ક્ષણે ક્ષણે યાદ
 રાખવાનો છે, ઉપરાંત તમે એક એવા ગૃહસ્થના ઘરમાં એવે વખતે
 છો કે જે વખતે એક જીજ્ઞ પંખીડું પણ હિલચાલ કરે તે ખીલ-
 કુલ સાંખી શકાય નહીં, તે પણ તમારે યાદ રાખવાનું છે. જે
 વીમળાએ મને આજ્ઞા કરી ન હોત તો આંહી આવવા તમે પામી
 શકાજ નહીં. માત્ર ધીરજલાલ કેટલો પવિત્ર છે અને આવા કટા-
 કટીનો સમય છતાં તેમાંથી તરીને કેવો સહી સલામત બહાર નીકળે
 છે તે નજરો નજર બતાવવાજ તમોને આંહી આજ્ઞે છે. તમે
 રાજ છતાં તમારા વિકારોને તમે કબજામાં રાખી શક્યા નથી. અને
 મારી શેઠાણી પ્રત્યે તમારી દુર્વાસના વખત બે વખત પ્રકટી નીકળે
 છે તે તમારી ખુરી વાસનાના માર્ગમાં ધીરજલાલ એક કંટકરૂપ
 છે, એમ તમે માની બેઠા છો તે તમારું માનવું ખોટું છે એ નજરો
 નજર જોવા તમને આંહી આજ્ઞા છે. વગેરે કહી ચંપા દીવાનખાનામાં
 જઇ પોતાને કામે વળગી. કમળાએ આજે ઘણો મનમોહક અને
 કીમતી સુંદર પોશાક પહેર્યો હતો. તેણે ઘણાં મુલ્યવાન આભુષણો

ધારણુ કર્યા હતાં. શયનગૃહમાં જુદા જુદા રંગ અને જુદી જુદી જાતના સુગંધીમય પુષ્પો વેરી દીધાં હતાં. ઉંચા પ્રકારની સુગંધી તેલ-અત્તર આદિથી તે નાનો ઓરડો બહેંક બહેંક થઇ રહ્યો હતો. ધીરજલાલ આવતાંજ જાણે પોતાનો કોઇ જુનો ટ્રેમી હોય અને જાણે વિષયી જુનો નાતો હોય એવી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલો ખોટી બ્રમણ્યને સાચી માની તે કામી સ્ત્રી ધીરજલાલ પ્રત્યે અનેક હાવ-બાવ બતાવવા માંડી, કામી સ્ત્રી-પુરૂષો જે કામવિકારના કામી સંભાષણો કરે તેવા સંભાષણો કરવા તે માંડી પડી. ધીરજલાલનું હૃદય શુ છે તે કામવિકારના બળવાન આવરણથી તે જાણી શકી નહીં. અને જાણે તે પણ પોતાના જેવોજ કામી હોય અને કામ-વાસના તૃપ્ત કરવા વચન પાળવા બરાબર સમયે આવ્યો છે એમ માની શુદ્ધિ અને જુદિને ગુમાવી કેસર કસ્તુરી વગેરે ગરમ મશાલાવાલા સાકર નાખેલા દુધનો પ્યાલો ધરવા માંડી. ફેટલીએક આનાકાની એ ધીરજલાલે તે પ્યાલો લેતા પહેલાં તમે પણ બીજો પ્યાલો લ્યો એમ કહેતાં કમળા તે લેવા ઉઠી. એટલામાં પાસે પડેલા પ્યાલામાં “ કામધન વિષવદ્ધી ” નું ચુર્ણ ધીરજલાલે નાખી દીધું. બીજો પ્યાલો લાવી કમળાએ પોતે પીવાનું કરતાં ધીરજલાલે તે પ્યાલો ખેંચી લઈ “ એમ ન પીવાય. આપણે પ્યાલા અદલ બદલ કરવા જોઇએ. આપણે હવે અદલ બદલ થઇ જવું છે. ” વગેરે પ્રણયના હાસ્ય વચનો કહી વિષવદ્ધીવાળો પ્યાલો કમળાને આપ્યો. અને ખંને જણાએ પોત પોતાના પ્યાલાનું તે પ્રમાણે દુધ પીધું. તે પછી પાણીથી હાથ મોઢું સાફ કરી પાન સોપારી લઇ પાછા ખંને વાટે વળ્યાં. કમળાને હવે જાત્રી વાતો ગમતી ન હતી. પણ ધીરજલાલે કહ્યું, “ રાત્રી આખી પડી છે. અધીરાઇ શા માટે ? વગેરે કહી અરધો કલાક વાતમાં વીતાડ્યો. વિષવદ્ધીની અસર હજી કેમ ન થઇ તેનો વિચાર કરતાં ધીરજલાલ મુંઝાવા માંડ્યો. આ ફારસ જાત્રીવાર ચાલશે નહીં. તેણીને વશ થવાનો પ્રસંગ આવે તે પહેલાં તેના કામ વિકાર શાંત થઇ જાય તો સારૂ એમ તે ધમ્મજોતો હતો. પણ લંબાણુ થતાં ધીરજલાલે બીજી યુક્તિ કરી. તેણે પાનની એક પટ્ટીમાં વિષવદ્ધીનું ચુર્ણ ભેળવી દીધું અને કમળાને તે પટ્ટી લેવા આગ્રહ કરી તેણીને આપી. અને તેના હાથની બીજી પટ્ટી પોતે મળુ લીધી. આ વખતે પણ વખત વીતતાં કમળા ધીરજલાલ ઉપર

કોધાયમાન થઇ ગઈ. તેણે કહ્યું, “ વખત કેમ કાઢો છો ? તમે પુરૂષ છો કે નહીં ? મારી અંતર વ્યથાનો કાંઈ ખ્યાલ છે કે નહીં ? ” ધીરજલાલ તેને શાંત કરવા ઉપદેશ જેવાં વચન બોલવા માંડ્યો. આથી તો કમળા વધુ છેડાઈ પડી. તેણી એક કાળી નાગણુ જેમ છંછેડાઈ પડી. ધીરજલાલને કહ્યું, “ તું પુરૂષ નથી, શંક છે અરે ! આટલો વખત જવા છતાં તને વિષય વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, માટે તું કદી પણ પુરૂષ નથી. તેં નીચતા કરી મહારી ઢાળ ઉઘાડી પાડી. તેં દુષ્ટતાની હદ વાળી. તારા જેવા અધમને આંહીથી જીવતો જવા દઉં તો તો મારે આપઘાતજ કરવો પડે, માટે યોગ્ય તો તેજ છે કે તને આંહીને આંહી મારે મરણને શરણુ કરી નાખવોજ જોઈએ “ આમ ગુસ્સાથી લાલચોળ થયેલી આંખોથી આખા શરીરને ધ્રુજાવી રહેલી, કામદેવની પ્રત્યગતાથી અંધ અનેલી કમળા ધીરજલાલનું ખુન કરી નાખવા પીસ્તોલ લેવા દીવાનખાનામાં દોડી, ખરેજ વિષયાંધ અનેલી સ્ત્રીઓ શું અકૃત્ય કરતી નથી ? લાગ પડે તો ધણીને અને લાગ પડે તો પોતાના એકના એક વ્હાલામાં વ્હાલા પુત્રને પણ મારી નાખે છે. અને ચારને જીંદગીને સાથી માની અમુલ્ય માનવદેહનો અઘ:પાત કરી પછી વિનાશને પંથે પડે છે. ધીરજલાલ વિચારમાં પડી ગયો. “ આ શું થયું ? વિપવક્ષીની વાત સાચી કે ખોટી ? બંને વખત માત્રા આપ્યા છતાં કમળા ઉપર તેની અસર કેમ ન થઈ ? રાધાની નિર્મળાની ભુલતો થઈ ન હોય ? ” એટલામાં તો કમળાએ એકાએક આવી ધીરજલાલની છાતીમાં પીસ્તોલનો ખાર કર્યો. બનાવ કાંઈ જુદોજ બની ગયો. મનુષ્ય ધારે છે કાંઈ અને પ્રભુ પાર ઉતારે છે કાંઈ. પીસ્તોલમાંથી ગોળીબાર થાય છે તે ધીરજલાલની છાતીમાં આવતાં પહેલાં એક હાથ આડો આવી પડે છે અને તે હાથ ઉપર તે ગોળી વાગે છે. ધીરજલાલ સાવ બચી જાય છે અને ગોળી ખાનાર નીચે પડે છે કમળા વિચારમાં પડે છે. “ અરે ! તું ક્યાંથી ? ચંપા તું ક્યાં હતી ? તું વચ્ચે કેમ આવી ? મારી લાજને આખરને ધુળમાં રગદોળનાર, મને એહો-રમત કરનાર મારી છુપી વાતને કપટથી જાણનાર આ શંકનો બચાવ કરવા તું કેમ આવી ? ” આટલું કહેતાંજ કમળા રજસ્વળા થઈ. તે ત્યાંથી દુર હડી ગઈ. વિમાસણમાં પડી ગઈ. ચંપાને ઉભી થવા કહી કબાટની કુંચી આપી તેના કાંડામાંથી ચાલ્યા જતા

લોહીને અટકાવવા અને જખમને ડાકાવવા દવા ચીંધી. ચંપાએ કપાટ ઉઘાડી તે દવા લીધી. અને ગોળીને પ્રથમ બહાર કાઢી નાખી પછી જખમ ઉપર દવાનું ચુર્ણ નાંખતાં લોહી બંધ થયું. અગ્નિ બળતી પણ શાંત થઇ. ધીરજલાલે કમળાને કહ્યું “ મને માફ કરો મારી ભુલ થઈ નથી. તમારા વિચારને હું તાબે છું. તમે નાહીને ઉપર આવો. દિવસોના ક્યાં દુકાળ છે.” ધીરજલાલે કમળાને ઉઠાવી. કમળા નાવા નીચે ગઇ. ચંપા દીવાનખાનામાં ગઇ.

ચંપાએ શયનગૃહ પાસેના નાના ઓરડામાં જોતાં વીરસિંહને બકવાદ થયેલો જોયો. તે કમળાનું આ વખતનું અનુપમ સૌંદર્ય જોઇ દિવાનો બની ગયો હતો. રાત્રીનો સમય, પ્રકાશમાન બત્તીના તેજમાં, સુંદર વસ્ત્રો ભુષણો સજી કમળાને મોહીની પેઠે જોતાં તથા તેના વિષયી હાવભાવ અને વાતો સાંભળતાં તેનો જીવ તડફાટ કરી રહ્યો હતો, અને નિચ વિચારોથી વાણીમાં સુક્ષ્મ સન્નિપાત ફાટી નીકળ્યો હતો. ચંપા બત્તી બુઝાવી નાંખી, તેને સચેત કરી, રેશમની દોરી તેના હાથમાં આપી પાછલી બારીએથી એકદમ નીચે ઉતરી ચાલ્યા જવા, નહીં તો ધીરજલાલના જેવા હાલ થશે એમ કહી, વીરસિંહને વિદાય કરી દીધો. વિષય વિકારનો જીરસો દારૂના જીરસા બરાબર છે તે અનુભવ વીરસિંહ અને કમળામાં આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો વીરસિંહ ગયો તો ગયો પણ કમળા તેની નજર આગળથી ખસી નહીં, તે દેવાંગનાને ક્યારે વશ કંઈ તે વિચારમાં આચડતો આચડતો રાજમહેલમાં પોંચ્યો. પલંગમાં સુતો, પણ નિદ્રા દેવીએ તેના ઉપર કૃપા કરી નહી, સુર્યદેવે દર્શન દીધાં. ધીરજલાલ રૂપી શુળને પગમાંથી કાઢું તોજ દેવાંગના વશ થાય એજ તેના દીલમાં નીશ્ચય થઇ ગયો.

આંહી કમળા નાહી, બીજાં વસ્ત્ર પહેરી તે ઉપર આવી પણ જે કમળા નહાવા ગઇ હતી તે કમળા આ નહોતી. તેના વિચારો શાંત થઇ ગયા હતા, તેના વિકારો સમી ગયા હતા અને તેના દીલની અગ્નિ ઓલવાઇ ગઇ હતી શરીરમાં પાપી-દુષ્ટ અનાજના પ્રતાપથી જે કામ વિકાર ધણા દિવસ થયાં ખસ્યો નહતો તે રજસ્વળામાં શરીરને નિચોવી નાખે તેવા નિકળેલા પુષ્કળ રજથી તે થોડા સમયમાંજ શાંત થઇ ગઇ, ધીરજલાલ પાસે આવી તે પોતાની મુખતોની અધમતાની અને નીચતાની માફી માગવા લાગી પોતાની

અષ્ટ થએલી બુદ્ધિ માટે પારાવાર પસ્તાવો કરવા લાગી. તમે મારી લાજ-મારી આબરૂ-રાખી, મને હારી જતી જાહેરીમાંથી ઉગારી એમ પગે પડી પડીને ધીરજલાલને કહેવા લાગી. અરે ! મેં દુષ્ટાએ કામ વિકારથી અંધ થઇ ગોળીબાર પણ કર્યો, મેં કાંઇજ બાકી રાખ્યું નહીં, તમે મારા પતિના ખરા મીત્ર છો ખરા સન્મિત્ર છો તમે પવિત્ર પુરુષ છો. મારા પાતેની, મારા ધરની અને મારા કુટુંબની લાજ તમે આજે રાખી છે. તમને ધન્ય છે, “એમ કહી કમળાએ ધીરજલાલની વારંવાર ક્ષમા માગી, ધીરજલાલે આ પ્રસંગે ધણા ઉપદેશના સમયાનુસાર વચનો કહી તેને પ્રભુ પરાયણ રહેવા કહ્યું. પુરુષો ભુલે છે, યોગીઓ ભુલે છે અને તપસ્વીઓ પણ ભુલે છે એમ દ્રષ્ટાંતો આપી કમળાને દિલાસો આપી ધીરજલાલ રજા લઇ પોતાને ઘેર ગયો, ચંપા અને કમળા આજના બનેલા બનાવનો અનેક રીતે શોચ કરતાં રાત્રીનો ધણો વખત વિતિ જવાથી નિદ્રાધીન થઇ ગયા.

પ્રકરણ ૯ મું,

મહારાજ વીરસિંહની કામ વાસના,

શ્લોક.

ધ્યાન્યતો વિષયાન્મુસઃ સંગસ્તે પુણ્ય જાયતે ।
 સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધાપિ જાયતે ॥
 ક્રોધાદ્ભવતિ સંમીહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિ વિભ્રમ ।
 સ્મૃતિભ્રંશાત્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રજ્ઞમ્મતિ ॥

અર્થ—વિષયોનું ધ્યાન કરનાર મનુષ્યને તેમાં સંગ થાય છે. સંગથી તે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે તે ઇચ્છા પુરી થવામાં કંઈ અડચણ થાય તો ક્રોધ થાય છે. ક્રોધથી સંમોહ, સંમોહથી સ્મૃતિ વિભ્રમ, સ્મૃતિ વિભ્રમથી બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનો નાશ થવાથી પોતાનો નાશ થાય છે.

ગયા છેલ્લા પ્રકરણમાં વીરસિંહ રાજાને કમળા ઉપર મુખ્ય થઇ તેના ઉપર મોહિત થઈ પડેલા વાંચનારે જોયો છે. ધીરજલાલને કેમ પકડવો અને કમળાને કેમ હાથ કરવી તેજ વિચારને વમળે તે ચડ્યો. ધીરજલાલ વિરૂદ્ધ કોઇપણ ગુન્હો કર્યાનું તહોમત તેના પાસે ન હતું. તેમ વગર ગુન્હે પકડવો તે પણ તેને એકાએક ઠોક લાગ્યું નહીં. રાજમહેલના પોતાના ખાનગી મહાલમાં વીરસિંહ આવા વિચારો કરી રહ્યો છે, ત્યાં કુરસિંહ આવે છે, એવા ખબર તેના દરવાને આપ્યા. વીરસિંહે તેના મહાલમાં આવવા દેવા દરવાનને રજા આપી. વીરસિંહે મનમાં વિચાર્યું કે આ મારો મિત્ર આવી ખાતમાં ઘણો કુશળ છે. તે મને કાંઈ ને કાંઈપણ રસ્તો બતાવશે. કુરસિંહ ઠીક વખતે આવી પહોંચ્યો. એટલામાં કુરસિંહ અંદર દાખલ થાય છે, અને વીરસિંહ તેને પોતાના દીલનો ઇરાદો જણાવે છે. કુરસિંહે તેને કહ્યું, “એમાં શું મોટી વાત છે ? કમળા શહેર બહાર મીનાક્ષીદેવીના મંદિરે સાંજ વખતે હંમેશાં દર્શને જાય છે, ત્યાંથી પકડી; પરખારી તમારા રંગ મ્હેલમાં લઇ જવી. રંગમ્હેલ શહેરથી ચાર માઇલ દુર છે, ત્યાં એકાંત છે. પછી તમારે શું મુજબણુ રહી ? ” વીરસિંહને એ સલાહ સારી લાગી. તેનું દીલ તો તલપાપડ થઇ રહ્યું હતું. તે હરકોઇ માર્ગનો વિચાર કરતો હતો, તેમાં આ માર્ગ તેને બહુ ઠીક લાગ્યો. બંને મિત્રો આનંદમાં આવી ગયા. વીરસિંહે કુરસિંહને શાખાશી આપી. અને આનંદમાં દારૂના શીશા ખાલી કરવા માંડ્યા. આ પાપી પ્રવૃત્તિ માટે સાંજ પડવાની વીરસિંહ વાટ જોવા લાગ્યો. મુખ અને અધમ મીત્રની મીત્રાઈનું પરિણામ કેવું આવશે, પોતે આ કેવા પ્રકારનું અકૃત્ય કરવા તૈયાર થયો છે. પ્રજા પુત્રપુત્રી સમાન છે એવી કોઇ વાતનો રાજા વીરસિંહને ખ્યાલ આવ્યો નહીં. રાજાએ મીનાક્ષી મંદિરની આસપાસ છેટેછેટે સીપાઇઓના પહેરા ગોઠવી દીધા. મંદિરની નજીકમાં અને મંદિરમાં કેટલાએક છુપા માણસોને લકિતને બહાને મુકી દીધા. પણ કોણ જાણે કેમ, આજે કમળા તેની સાહેલીઓ સાથે મંદિરે દર્શન આવી નહી. બીજે દિવસે પણ રાજાએ તેજ પ્રમાણે મંદિરે અને આસપાસ જાળ પાથરી દીધી. પાલખી ઉપાડનાર દસ બોઈઓ સાથે ઘણાક લશ્કરી માણસોનો પહેરા ગોઠવી દીધો. એટલા માટે કે કંઈ તરતોક્ષન થાય તો તુરતજ શમાવી દઈ કમળાને સહેલાઈથી રંગમ્હેલ તરફ લઇ જવી. રાજા પોતે મિત્ર કુરસિંહ સાથે

મંદિરથી દુરદુર અનેતે બનાવ નજરે નિહાળવા ઘોડેસ્વાર થઇ ફરતો હતો. આજે રાજ કાવ્યો. કમળા પોતાની એકજ સખી ચંપા સાથે, પોતાની પાલખીમાં બેસી મંદિરે, બરાબર સાયંકાળે આવી, તે મંદિરના ચોકમાં દાખલ થઈ મંદિરમાં ગઇ. બરાબર પાચેક કલાક સુધી મીનાક્ષીદેવીની પ્રાર્થના કરી મંદિર બહાર નીકળી. દરવાજા બહાર થઇ પાલખીમાં બેઠી. ચંપા પાલખીમાં બેસવાતું કરેછે. ત્યાંજ રાજના પાલખી ઉપાડનાર વાટજોઈ ઉભેલા ભોધઓએ એકદમ પાલખી ઉપાડી રંગ મહેલને રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. ચંપા તો સ્તબ્ધજ થઇ ગઇ, અને કમળા પાલખીનો પડદો ઉંચો કરી સામી નજર કરે છે, તો પોતાની પાલખીતો એક માઇલ દુર પહોંચી ગઇ હતી, પાલખીની પાછળ કેટલું એક પાયદળ અને તેની પાછળ કેટલું એક ઘોડે સ્વાર લસકર કુચ કરતું ચાલ્યું આવતું હતું. છેલ્લે વીરસિંહ અને કુરસિંહ તથા તેના અંગરક્ષકો ઘોડેસ્વાર થઇને પણ ચાલ્યા આવતા હતા.

કમળા તુરત સમજી ગઇ કે આ પાખી રાજનો પ્રપંચ છે. તેની નીચતાનું આ પરિણામ છે, મને એકલ, નિરાધાર જાણી તેણે આ પાખી પ્રવૃત્તિની યોજના કરી જણાય છે, સૂર્યાસ્ત થઇ ગયો હતો, જે રસ્તે પોતાને લઇ જાય છે તે રસ્તો બરાબર દેખાતો ન હતો, પણ તે અજાણ્યા જેવો લાગતો હતો. તે રસ્તે કોઇજ વખત પોતે નિકળેલી નહીં, એમ તેને લાગતું હતું. પાલખીમાંથી કુદી પડી નાશી જવાનો વિચાર ક્ષણવાર તેના મનમાં આવ્યો પણ આટલા બધા ચોકી પહેરા વચ્ચે એ વિચાર તદ્દન ભુલ ભરેલો છે એમ તરતજ તેને દેખાઇ આવ્યું. “ હવે તો પ્રભુ કરે તે ખરું. ઇશ્વર મારો બેઠી છે. મને પ્રભુએ અગાઉ પણ પડતી પડતી બચાવી છે અને મારા પતિવ્રતને ખડિત થવા દીધું નથી, તો આ વખતે તે મારો પ્રભુ શું મને સહાય નહીં કરે ? સતી દ્રૌપદીની લજ્જા શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્ર પ્રભુએ રાખી હતી તો મારો લજ્જા તેજ પ્રભુ કેમ નહીં રાખે ? મારે નિરાશ થવાનું કારણ નથી. પ્રભુ પાખીને પડખે હોય નહીં પ્રભુ તો પવિત્રતાને પડખેજ હોય. તે તો મારો જેવી અબળાનું બળ છે, નિરાધારનો આધાર છે અને અસહાયનો સહાયક છે ” આવા આવા વિચારો કરે છે એટલામાં છેટેથી અજવાસ ભાળ્યો નજીક આવતાં એક મુંઠર ભવ્ય ચાર માલનો અંગલો ભાળ્યો. તે રાજ્યમહેલ જેવો હતો. તે મહેલની આસપાસના કમ્પાઉંડમાં ચો

તરફ સુંદર કુલઝાડ ઉગાડેલાં હતાં, અને કમ્પાઉંડને ફરતો, પચીશ હાથ ઉંચાઈને રાતા પથ્થરની બાંધણીનો પાકો કીલ્લો હતો તેને એકજ દરવાજો હતો. તે દરવાજેથી બોધઓ એકદમ કમ્પાઉંડમાં દાખલ થઈ બંગલાને દાદરે ટપોટપ ચડવા માંડ્યા. ચોથા માળ ઉપર જઈ પાલખી નીચે મુકી બોધઓએ શ્વાસ હેઠા મુક્યા પાલખી નીચે મુકતાંજ ત્યાં ચાર સ્ત્રીઓ, જે હાજરજ હતી તે કમળા પાસે આવી તેને બાબુના એક ખંડમાં લઈ ગઈ, જ્યાં ગાદી, તકીઆ, કોચ વગેરે સુંદર બેસવાના તથા હાંડી, ઝુમર આદિથી અને ફરતા કાચથી જડી લીધેલી દિવાલના શણગારથી તે ખંડ શોભાય માન થઈ રહ્યો હતો, ચારે સ્ત્રીઓ તેને પંખાથી પવન નાખવા લાગી, પાણી અને ગુલાબનું મીઠું શરબત તેના પાસે ધરીને ઉભી રહેવા લાગી, એક સ્ત્રી રૂપાના ખુમચામાં રસદાર મીષ્ટ ફળો લાવીને ઉભી રહી અને એક સ્ત્રી અનેક પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ મીઠાઈનો ખુમચો કમળા પાસે મુકી હાથ જોડી ઉભી રહી. કમળાને મન આ બધું સોમલ કરતાં વધારે ઝેરી હતું. તેણે કાંઈ પણ લેવા ના પાડી અને કહ્યું કે, “ આ કેનો મ્હેલ છે ? મને આંહી કેમ આણી છે તે કહો ” મુખ્ય સ્ત્રીએ કહ્યું કે “ શ્રીમાન્ મહારાજ વીરસિંહનો આ મ્હેલ છે, મહારાજ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે. તમારો ભાગ્યેદ્ય થયો છે. ધન્ય છે, આવા ચક્રવર્તિ રાજની પ્રીતિ તમારા ઉપર લાગી છે, મહારાણી સુલગા દેવી પણ તમારા પ્રેમની અદેખાઈ કરે એવા અનુપમ લ્હાવાનો તમને અલબ્ધ લાભ ઇશ્વરે x x “ કમળાએ કહ્યું ” બસ કર, બસ કર ઇશ્વરને કલંકિત ન કર. એવા નીચ, અધમ રાજની સ્તુતિ ન કર. તે પાપીની પ્રસન્નતા મારે જોતી નથી. ” આટલામાં તે સ્ત્રીઓ એક બાબુએ થઈ ગઈ અને રાજ વીરસિંહના છડીદારે છડી પોકારી અનુચરો સાથે તે ઉપર આવી પહોંચ્યો. એક પછી એક અનુચરો ચાલ્યા ગયા. જે ખંડમાં કમળા બેઠી હતી ત્યાં કમળા અને વીરસિંહ બેજ બાકી રહ્યાં. વીરસિંહ સામેના કોચ ઉપર બેસી કમળા સામું જોઈ કહેવા લાગ્યો. “ હે ! સ્ત્રી, તારું મન ઉદાશ કેમ છે ? આ રંગ મ્હેલ તો ઉદાશીને ટાળનાર છે. ગભરાવાનું પ્રયોજન નથી. તું આંહી સ્વતંત્ર છે. આંહી મારા સ્વપ્નનું એકતા મંદિર નથી. આતો આનંદ મંદિર છે. તારા ઉપર કોઈ સામાન્ય મનુષ્ય પ્રસન્ન થયો નથી. મહાન દેશના એક

મહાન મહારાજની કૃપા તારા ઉપર ઉતરી છે, એવી કૃપા મેળવવાને માટે અનેક મનુષ્યો પૈસાથી, જાતથી અને બીજી અનેક રીતે સેવા ઉઠાવી રહેલ છે, પણ તે કૃપાનો લાભ તેને મળી શક્યો નથી. મહારાણી સુભગા દેવીથી પણ તારું ભાગ્ય અત્યારે વધારે તેજસ્વી છે. તારા અંતઃકરણને આનંદિત થવા દે. પ્રભુ રાયનો રંક કરે છે એમ વાતો થાય છે પણ આ જગતનો મારા જેવો પ્રભુ તો તે નજરે નજર ખતાવી દે છે. કમળા ! ઘણા વખતનો તારા પ્રેમનો હું તરસ્યો છું, તો આ પ્રસંગ મેં હાથ કર્યો છે. તો મને તારા અધરામૃતનું પાન કરાવી તૃપ્ત કર. ” આ અને એવું બીજું ઘણુંક રાજા બોલવા જતો હતો ત્યાં કમળાએ કહ્યું “ પુત્રીઓના પ્રેમના પ્યાસા તો તારા જેવા અધમ પુરુષોજ હોય. નિઃસહાય અબળાઓને મોટું લશ્કર રાખી એકાએક છુપી રીતે જંગલમાં ખેંચી લાવી એક ખુણામાં સંતાડવાનું નીચ કૃત્ય કરવાનું સાહસ તો તારા જેવા નરાધમો કરેજ x + કમળા વધુ બોલવા જતી હતી પણ વીરસિંહ નીચું જોઇ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. બહાર નીકળી, દાસદાસીઓને પાકો પહેરો રાખવા તથા કમળા માગે તે આપવા અને તેને અને તેમ ખુશી રાખવાના પ્રયત્નો કરવાના હુકમો કરી તે કુંદનપુર તરફ કુરસિંહને લઇ ચાલ્યો ગયો. કુરસિંહને કહ્યું “ આ સ્ત્રી ઘણી પાકી છે તે એકદમ તાબે થાય તેમ નથી. મને ભાળીને તે ઘણી ઉસ્કેરાઇ ગઇ અને અઘટિત વેણે બોલવા માંડી. જેથી નોકરોને અંદોઝસ્ત રાખવા હુકમ કરી શહેરમાં જાઉં છું અને હવે ત્યાંની ચર્ચા જોઉં છું કમળા ધીરે ધીરે ઠેકાણે આવશે. ઉતાવળ કરવાનું કશું સારું નથી ” વગેરે વાતો કરતા કરતા શહેરને દરવાજેથી બંને જુદા પડ્યા કુરસિંહ કુંદનપુરમાં રાખેલા પોતાને બંગલે ગયો અને રાજા વીરસિંહ પોતાના રાજ્યગઢના રાજમહેલમાં ગયો કુરસિંહ એ વીરસિંહનો ભાયાત અને ખંડીઓ હતો. તે થોડા ગામનો રાજા હતો પણ તે વિષય લંપટ હતો અને દારૂ અશીળ વગેરે નીચ વ્યસનમાં ચક્ર્યુર રહેતો તેની બુદ્ધિ નીચ હતી. રાજા વીરસિંહે તેની દોસ્તી કરી હતી અને કુરસિંહને પોતાનો ખરો મિત્ર માનતો હતો. આ મિત્રતાનું શું પરિણામ આવ્યું તે આપણે જોયું અને હવે પછી શું પરિણામ આવશે તે પણ આપણે જોશું.

બીજા દિવસનું સવાર પડ્યું એટલે આખા કુંદનપુર શહેરમાં આ વાત વીજળીના વેગે પ્રસરી ગઈ. સૌ હા, હાકાર કરવા લાગ્યા “અરે ! દીકરા દીકરીની પેઠે રાજા સામંતસિંહે આપણને રાખ્યા હતા આ રાજાને રાજાએ રાજગાદી આપી બહુ વિપરીત કર્યું. આવા કુચ્છંદી રાજાના રાજ્યમાં નિર્ભય કેમ રહેવાશે ? આવા રાવણ રાજ્યમાં એક ઘડી પણ કેમ રહેવું ? ” ધીરજલાલને ચંપાએ રાત્રેજ ખબર આપી દીધા હતા, નિર્મળાને તથા રાજા શીવદાસને પણ નેસમાં સમાચાર પહોંચાડી દીધા હતા. વીમળાને પણ ચંપાએ, તેને બંગલે જઈ જણાવી દીધું હતું. સવાર પડતાંજ ધીરજલાલ, શીવદાસ, નિર્મળા તથા વિમળા વગેરે ભેળા થઈ ગયાં. મહાજન અને તમામ વેપારી મંડળ પણ ભેળું થઈ ગયું. હવે શું કરવું ? તે વાત પછી, પણ ગામમાં સર્વત્ર હડતાળ પાડી દેવામાં આવી. ચૌટે, ચકલે અને ચૌરે લોકોનાં ટોળે ટોળાં મળી બનેલા બનાવની અરસપરસ ચર્ચા કરવા માંડ્યા. આ કેમ બન્યું, રાજા પાપી કેમ નિકળ્યો, પ્રજા રૂપી પુત્રી ઉપર આ ભુલમ કેમ કર્યો વગેરે વાતો કરવા માંડ્યા કેટલાક કહેવા માંડ્યા “ એમાં કાંઈક દાળમાં કાળું હશે. શાંતિલાલ શેઠ વરસ દીવસથી આંહી ક્યાં છે ? બાઈ માણસ, એકલ, રાજાની પ્રીતિ થઈ પછી બાકી રહે ? હોય કાંઈક અને દુનીઆને જણાવે કાંઈક. રાજા ઉપાડી ગયો એવી વાતો ફેલાવ્યા વગર તેનો કાંઈ બચાવ થાય ખરો ? આતો સ્ત્રી ચરિત્ર લાગે છે ” એક કહે “ હા, હા, એ વાત મને ખરી લાગે છે. ધીરજલાલ તો તેને ત્યાં પડ્યો પાથર્યો રહે છે. તે, તે પતિવ્રતા ક્યાંની ? સામા જવાબ આપનારે કહ્યું “ મોટા અને સારા ધરની સ્ત્રીની બાબતમાં આવી વાતો કરનાં તમને વાર લાગતી નથી પણ કોઈએ તે વાતની જરાએ ખાત્રી કરી છે ? આપણા રાજા કેવા છે, કેટલી સ્ત્રીઓને એ રંગ મ્હેલમાં સંતાડી તેના ઉપર અત્યાચાર કર્યા છે તે આપણે સર્વે ક્યાં જાણતા નથી ? કુરસિંહ જેવા વિષયી અને દારૂડીઆને આપણા રાજાએ મિત્ર કર્યો છે તો સોખત તેવી અસર અને સંગ તેવો રંગ હોય એમાં તમને નવાઈ લાગે છે ? ”

રાજા સામંતસિંહ અને રાણી ગુણસુંદરીના જાણવામા પણ આ વાત આવી. તેણે પ્રધાનને બોલાવી આ વાત શું બની છે ? શહેરમાં પ્રજાએ હડતાળ કેમ પાળી છે એ વગેરે પુછ્યું. પ્રધાને અથ ધતિ વાત કહી સંભળાવી. રાજાએ અને રાણીએ કહ્યું

“ કુંવરને રાજગાદીનો અધિપતિ બનાવ્યો. તેને રાજ્યનીતિનું શિક્ષણ આપ્યું. તેને સારી સોબતમાં રાખ્યો. પણ એકજ કુરસિંહે તેને બદલાલમાં ફસાવી દીધો અને મારી જીંદગીને કલંકીત કરી દીધી. શાંતિલાલ શેઠના વડવાએ અમારા બાપ દાદાને ખરા કટોકટીના વખતમાં દ્રવ્યની જે અઢળક મદદ આપી છે અને રાજ્યને મુશ્કેલી માંથી ઉગારેલ છે તે આ મારા નિર્લજ્જ કુંવરને ક્યાંથી ખબર હોય અરે ! પોતે કેના ઘડ ઉપર હાથ નાખે છે તેની પણ આ કુળાંગારને ખબર નથી પ્રધાનજી. હવે શું કરવું ? ”

આ વાતો ચાલે છે એટલામાં ખબર આવી કે, ધીરજલાલે પ્રજાને રાજ વિરૂદ્ધ ખોટી વાતો ફેલાવી. હડતાળ પડાવી છે અને રાજ વિરૂદ્ધ તે બંડ ઉભું કરાવનાર છે માટે તે રાજ્યદ્રોહના ગુન્હાનો ગુન્હેગાર છે. સમગ્ર તેને પકડી, કુંદનપુર શહેરથી આઠ માઇલ દુર આવેલા કેદખાનામાં એકાંત કેદમાં નાખ્યો છે. આ વાત સાંભળી વળી રાજ ધણા અફસોસમાં પડી ગયો. રાણી ગુણસુંદરી પણ પણ શોકાતુર થઇ ગયાં, કામાંધપુત્ર અત્યારે ચક્રવર્તિ છે. તેને રાજ્યમંદ, યુવાનીનો મદ અને સામ્રાજ્ય મદ છે. “કામાંધો નૈવ પશ્યતિ.” તેમ આ અનેક મદથી અંધ થયો છે, દંડથી, દયાળુથી તે ડરે તેમ નથી. શિખામણુ તુરતમાં અસર કરે તેમ નથી. એટલામાં રાજ શીવદાસ પોતાના માણસો સાથે રાજદરબારમાં રાજ સામતસિંહની કચેરીમાં આવી પહોંચ્યા. રાજ સામતસિંહની પણ આ જીલમની ખાતરી થઇ છે એમ જાણી રાજ શીવદાસે હવે કયો માર્ગ લેવો, એ વાતનો સર્વે ઉઠાપોહ કરવા માંડ્યો. તે દીવસે સાંજ સુધી ચર્ચા થતાં કાંઈ નિર્ણય ઉપર સૌ ન આવવાથી બીજા દિવસ ઉપર વાત મુલતવી રાખવામાં આવી. રાજ શીવદાસે કહ્યું, “ અમારા નેસમાં એક મહાપુરૂષ થોડા દિવસથી આવી ચડ્યા છે તે ધણા વિદ્વાન અને પ્રતિભાશાળી પુરૂષ છે. તમે કહો તો આવતી કાલની સલામાં તેમને તેડી લાવીએ. ” રાજ સામતસિંહે કહ્યું “ બેશક ! લેતા આવશો. એવા પુરૂષોના વચનની મારા પાપી પુત્ર ઉપર કાંઈ અસર થાય તો મારાં સદ્બોધ !

રાજ શીવદાસ રાજદરબારમાં આવ્યા, એટલે નિર્મળા તથા વીમળા શહેરમાં ગયા. પ્રથમ વીમળાને ઘેર જઈ રાજ વીરસિંહના અંતઃપુરના ખવાજ નોકરના જેવો પુરૂષોનો પોશાક અને જણાંએ

પહેરી લીધો. ઘોડાગાડી ભાડે કરી પ્રથમ ધીરજલાલને ન્યાં કેદ કર્યા હતા ત્યાં જઈ પહેરેગીરને કહ્યું “ ધીરજલાલને કમળા માટે સમજવવાનો મહારાજ સાહેબનો હુકમ થયો છે. તેથી અમને બંને જણને જનનાખાનામાંથી મોકલ્યા છે. ” પહેરેગીરના નાયકે તેમને જે ઓરડામાં ધીરજલાલ હતા, ત્યાં જવા રજા આપી. બંને જણાં સહેલાઈથી કેદખાનામાં દાખલ થઈ ગયાં. ધીરજલાલે બંનેને તરતજ ઓળખી કાઢ્યાં અને આંહી કેવી રીતે આવવા પામ્યાં તે વિચારી ધીરજલાલ અજ્ઞય થઈ ગયો. નિર્મળાએ પોતે કેવી રીતે આવ્યાં તે સહેજમાં ખુલાસો કરી કહ્યું કે “ અમે તમને હિમ્મત આપવા આવ્યાં છીએ જરાએ અકળાશો નહીં. શહેરમાં હડતાળ હજી ચાલુ છે અને રાજ હડતાળ ખોલાવવા રૈયત ઉપર જીલમ કરશે તો પ્રજા સત્યાગ્રહ કરી કેદમાં જશે પણ રાજની આંખ ઉઘાડશે. રાજના અને રાજના નોકરોના હુકમ હેઠા પાડશું. પહેલાં તમારા પાસે આવ્યા છીએ. હવે આંહીથી કમળા પાસે જશું તમે હિમ્મત હારો તેવા નથી પણ તમારી પાછળ અમે જાંપીને બેઠાં નથી, તેમ બેસવાના નથી. આ વાતથી તમને દિલાસો મળે માટે આ વેશે અમે આંહી આવ્યા છીએ તમે ખરા મિત્રની ગરજ સારી છે. શાંતિલાલ શેઠની ગેરહાજરીમાં તમે ખરી મિત્રતા બતાવી છે. તમારા જેવા મિત્રો જગતમાં વિરલાભ હોય “ આ પ્રમાણે વાતો કરી દિલાસો આપી બંને જણાં રંગ મ્હેલ તરફ ગાંડી હંકાવી રવાના થઈ ગયાં. ઉપર મુજબ કમળાને સમજવવાને બહાને પહેરેગીરને યુક્તિથી સમજાવી રંગ મ્હેલમાં દાખલ થઈ ગયાં. ચોથા માળ ઉપરના ઓરડામાં કમળા ઉતરી ગયેલે મોઢે અકળાતી મુંઝાતી વિચારગ્રસ્ત થઈ બેઠેલી હતી. બંનેને જોઈ વિચારમાં પડી કે વળી આ પાપ કાણુ આવ્યાં ? બંને જણાંએ શુભ વાત હોય તેમ કહ્યું કે, “ કમળા શેઠાણીને સમજાવી, મહારાજ ઉપર ખાર કરવા કહેવું છે તે માટે અમને જનનાખાનામાંથી મોકલ્યાં છે માટે તમે હમણા ખીજા ઓરડામાં જાઓ. ”

દાસીઓ તરતજ હુકમને તાબે થઈ ખશી ગઈ એકાંત થતાં નિર્મળાએ કહ્યું, “ કેમ શેઠાણી ઓળખો છો ? ” અવાજ ઉપરથી વિરમર પામેલી કમળાએ નિર્મળાને તુરત ઓળખી કાઢી. તેજ ક્ષણે આ વિમળા છે એમ પણ તેણે જાણી લીધું. આંહી કેવી રીતે આવ્યાં વગેરે પુછતાં નિર્મળાએ બધો

ખુલાસો કરી દીધો અને ધીરજલાલને પણ પકડી રાજ્યદ્રોહનો ગુન્હો જણાવી કેદ કર્યા છે એ કહી દીધું. એટલુંજ નહીં પણ “ ધીરજલાલને કેદખાનમાં આજ પ્રમાણે મળી દિવાસો આપી અમે તમારી પાસે તમને હિમ્મત આપવા આવ્યા છીએ. એ વગેરે કહી કમળાને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે “ રાજા આંહી રાત્રે આવશે રાત્રી વગર નહીં આવે. માટે શ્રીકૃષ્ણદ્રવ્ય રમણું કરી તેની સહાય માગજે. તે નિર્બળતું બળ છે. હિમ્મત હારીશ નહીં, તારી લજ્જા શ્રી પ્રભુ રાખશે તું તારા શિયળને જીંદગીને સાટે સાચવજે. તને શિખામણુ દેવા પણું નહોય. અમો બનતું કરીશું અને પાપીના આ અવાસમાંથી તને થોડા વખતમાં છુટી કરશું. શહેરમાં બધે હડતાળ પડી ગઇ છે. તે ખોલાવવા રાજા જોરજુલમ કરી લશ્કરને ગોઠવી દીધેલ છે પણ પ્રજાના એકત્ર બળ આગળ તેનું કાંઇ ચાલે તેમ નથી. રાજા શીવદાસ અને ખીજા આગેવાન પુરૂષો રાજા સામતસિંહ તથા રાણી ગુણસુંદરી પાસે ગયા છે. અમે એ તકનો લાલ લાઇ તમારા તથા ધીરજલાલ પાસે આવી પહોંચ્યા છીએ, ”

આ પછી બન્ને જણાં રજા લઇ, પુરત શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. રાજા શીવદાસ વગેરે રાજ દરબારમાંથી નીકળી નેસમાં જવાની તૈયારીમાં હતા તેમને મળી રાજા સામતસિંહ પાસે શું બન્યું તે જાણી લીધું. તેજ રાત્રે રાજા વીરસિંહ કમળાને રાખી હતી તે બંગલે ગયો લગભગ બે કલાક કમળાને અનેક લાલચ તથા ધમકીથી સમજાવી, પણ પુરત વેળા કમળા વશ ન થાય એમ લાગવાથી તે પાછો કુંદનપુરમાં આવ્યો. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે “ જોરજુલમ કરવાથી ધારેલું કામ સિદ્ધ થશે નહીં. હાલ પુરત ધીરજ રાખવી સારી છે. તે મારા કબજામાં છે. નાશીને જઇ શકે તેમ નથી. સ્ત્રી જાતિ છે. હઠે ચડી છે, પણ ધીરે ધીરે હઠ છોડી દેશે. ” એવા વિચારથી મનને શાન્ત કરી રાજમહેલના પોતાના જનાનખાનામાં રાજા ગયો. વીરસિંહને ત્રણ રાણીઓ હતી. તેમાં સુભગા દેવી મુખ્ય પટરાણી હતી. તેમણે આ બનાવની વાત સાંભળેલી હોવાથી રાજાને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો. “ પ્રજાને બેટાબેટી ગણવી જોઇએ. અમારા એક પતિ-વૃત્તને માટે તમને જેટલી ચિંતા છે, તેટલી કમળાને કેમ નહોય. આ તમારું કામ ધર્મયુક્ત નથી. જગત્તો તમને ધિક્કાર મળશે માટે કમળાને રજા આપો ” રાજા વિચારમાં પડ્યો, પણ તેની કામવૃત્તિ

પશુવૃત્તિએ તેને ખરા માર્ગ સુઝાડ્યો નહીં. બીજે દિવસે બપોરના રાજકચેરી ભરવામાં આવી. તેમાં રાજ સામતસિંહ અને આડો લાલ ચેક નાખીને રાણી ગુણસુંદરી બેઠાં હતાં. રાજ શીવદાસ અને બીજા અમીર ઉમરાવો પણ પોત પોતાને સ્થાને બેઠા હતા. રાજ શીવદાસની વિનતિથી તેમને ત્યાં નેસમાં અતિથિ રૂપે પધારેલા મહાપુરુષ પણ આ રાજસભામાં આવ્યા હતા. તેમને પણ એક ઉંચા આસન ઉપર બેસવાની ગોઠવણ કરી આપી હતી. રાજ્યના શેઠ, શાહુકારો અને બીજા અનેક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોથી રાજકચેરી ચિકાર થઈ ગઈ હતી.

આ પ્રસંગે રાજ વીરસિંહને બોલાવવામાં આવ્યા, અને તેમને પણ રાજ સામતસિંહની બાજુમાં યોગ્ય સ્થાને બેસાડ્યાં. પ્રથમ પ્રધાને ઉભા થઈ આ રાજકચેરી એકત્ર થવાની હકીકત કહી બતાવી તેમણે તેમને કહ્યું કે, “ પ્રજામાં બે દિવસથી ખળભળાટ થઈ ગયો છે, શહેરમાં સર્વત્ર હડતાળ છે, પ્રજાના અગ્રગણ્ય પુરુષો ધર્મ પિતા સામતસિંહ પાસે આવ્યા છે, મહારાજ વીરસિંહ માટે પ્રજા ક્યોંઈ કરે છે. મહારાજને ઘટે નહીં એવા કૃત્યની આ ક્યોંઈ છે. આ રાજ્ય પ્રજાને પ્રથમથી પુત્ર પુત્રી સમાન ગણતું આવેલ છે. માટે પ્રજા પોકાર બંધ થાય એવી મારી પ્રાર્થના છે. ”

રાજ સામતસિંહે, વીરસિંહને કહ્યું “ પુત્ર ! ગઈ કાલની વાત સાંભળી, મને ઘણી દીલગીરી થઈ છે. આપણા સુર્યવંશમાં મહા-ધર્માત્મા અને મહાતેજસ્વી રાજાઓ થઈ ગયા છે. તેઓ પ્રજાને પુત્ર-પુત્રી સમાન ગણી તેમનું રક્ષણ કરતા આવ્યા છે. કોઈપણ અધમ રાજ નિકળ્યો નથી. ભાઈ ! તમારે માટે આવી વીપરીત વાત સાંભળી માઈ જીવન હું હારી ગયો છું, મારા જીવનને નિષ્કલંક બનાવી મારા આયુષ્યના બાકી રહ્યા સહ્યા દિવસો ધર્મની શાંતિમાં ગુજરવા દે ” રાણી ગુણસુંદરીએ કહ્યું “ ભાઈ ! તમને તમારી માતૃશ્રીની ગેરહાજરીમાં માતૃપદે રહી ઉજેરી, ધર્મ, નીતિ અને રાજ્ય વહીવટનું મેં શિક્ષણ આપ્યું તે આવા દિવસો માટે ન હોય ? તમારું જીવન અધમ નહોય. તમે સિંહના પુત્ર છો. તે નામને સાર્થક કરો. અને અમારા જીવતરને ધન્ય બનાવો. ”

શીવદાસ તથા બીજા અગ્રગણ્ય પુરુષોએ રાજ વીરસિંહને યોગ્ય રીતે કહ્યું અને પધારેલા મહાપુરુષને પ્રસંગને ઉદ્દેશી, બોલવા

વિનતિ કરી. મહાપુરુષે કહ્યું “મહારાજ વીરસિંહ ! તમે સુર્યવંશી ક્ષત્રીય છો. તમારા વંશમાં રાજા દિલીપ જેવા પાક્યા છે. આ કર્તવ્ય તમારું નહોત્ય. તમારી બુદ્ધિ નિર્મળ છે. તેમ તમારું અંતઃકરણ પણ સ્વચ્છ છે. તમે એક ડાહ્યા રાજદ્વારી પુરુષ છો. પ્રજા તમને ચાહે છે અને માન આપે છે. આવી સેનાની યાજ્ઞમાં લોઢાની મેખ લાગી છે, તે દોષ સોજતનું ફળ ધણું વિપરિત છે, એ તમે પ્રત્યક્ષ જોયું. તમારાં વૃદ્ધ માતા પિતા અત્યારે દુઃખી થઈ પડ્યા છે. પ્રજા મહા દુઃખનો પોકાર કરી રહી છે. તમારો દરજ્જો ધર્મ પિતાનો છે, લાખો મનુષ્યોના નામે પાલક પિતા છો. પરમાત્માથી ખીજે દરજ્જો આ જગતના તમે પ્રભુ છો. આવું મહાનપદ ભુલી જવામાં આવે, એ કોઈ રીતે ધરીત ન કહેવાય. તમે સર્વેને સુમાર્ગે, નીતિને અને ધર્મને માર્ગે ચાલવા કાયદા કરી રહ્યા છે, તેવા કાયદાને અમલમાં મુકવા અનેક અમલદાર વર્ગને તમે નિયત કર્યા છે અને તે સર્વ ઉપર તમે દેખરેખ રાખી રહ્યા છો. એવા કાયદા તોડવાની વૃત્તિ તમારી થવી ન જોઈએ.” વગેરે કહે છે એટલામાં રાજ્યના લશ્કરે, શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો છે અને મોટું બંડ સળગી ઉઠ્યું છે, તોપો બંદુકના બહારો થવા માંડ્યા છે એવું સંજ્ઞા જાણવામાં આવતાં કચેરી તુમા ઉભી થઈ ગઈ. રાજ્યએ તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં તો માલુમ પડ્યું કે સેનાધિપતિ રાજ્યના લશ્કરને પોતાની તરફ મેળવી લઈ વીરસિંહને પદબ્રજ કરી રાજ્યનો કબજો લેવા રાજ્ય ઉપર ચડી આવ્યો છે એમ માલુમ પડ્યું. સહિ અજ્ઞય થયા. આનું કારણ શું ? આ ભેદ તુરત વેળા કોઈને સૂઝ્યો નહીં. રાજા સામતસિંહે લશ્કરને શાંત રાખી સેનાધિપતિને રાજ કચેરીમાં બોલાવ્યા. અને બંડ ઉઠાવવાનો તેનો હેતુ પુછ્યો. સેનાધિપતિ ખુલાસો કરે તે પહેલાં વાંચનાર મારા તરફના થોડાક ખુલાસાની જરૂર છે તે જાણી લે.

બન્યું એવું કે નિર્મળા તથા વીમળાએ વિચાર કર્યો કે આ વિષયાંધ રાજાને શિખામણ આપવા અને સમજાવવા રાજા સામત-સિંહે કચેરી ભરી છે. પણ મુખ્ય રાજા એવી શીખામણને કોઈ રીતે પત કરે તેમ નથી. આ રાજાને ખરેખર પદબ્રજ કરવો જોઈએ. તે વિના તેની આંખ ઉઘડે તેમ નથી. તે બંને જણીએ પ્રથમ રાજાના જનાનામાં અંતઃપુરમાં-ગઈ. રાણીએને મળી તેમનો અભી-પ્રાય આ બાબતમાં શું છે તે જાણ્યો. તે બંને જણીને માલુમ પડ્યું

કે રાણીએએ રાજાને સમજાવવા પ્રથમથીજ પુરતી મ્હેનત કરી જોઈ છે. પણ તેમના કહેવાની રાજા ઉપર કાંઈ અસર થઈ નથી. નિર્મળાએ કહ્યું “ અમારાથી બનતું અમે કરીએ છીએ. આકરા-જલદ-ઉપાય વગર આ દરદ હઠે તેમ નથી. આ મહાન રાજાની મહાનતાને એકજ દોષ જમીન દોસ્ત કરી રહેલ છે. મહારાજાની કીર્તિને એ દોષથી કાળો કલંક લાગ્યો છે. ભવિષ્યમાં આથી પણ વધારે વિપરીતપણું ઉત્પન્ન કેમ ન થાય એ વિચારવા જેવું છે. આપની સમ્મતિ હોય તો સેનાધિપતિનાં સ્ત્રીને અમે મળીએ. અને તેમને સમજાવી સેનાધિપતિને ધારેલે રસ્તે વાળી મહારાજાની શુદ્ધ શુદ્ધ ઠેકાણે લાવીએ. મહારાજાએ નગર શેઠના પુત્રની સ્ત્રીને ઉપાડી જઈ, પ્રજા ઉપર સેનાધિપતિને મોકલી ઉલટો લશ્કરી પહેરો ગોઠવી દીધો છે. ચોરી ઉપર આ જીલમી શીરજેરી છે. જો સેનાધિપતિ સમજે અને મહારાજા વીરસિંહને એ ઘડી ચિંતાતુર બનાવી દે તો જરૂર મહારાજાની સાન ઠેકાણે આવે. ” મહારાણીએ નિર્મળાને અનુ-મોદન આપ્યું. નિર્મળાની વાણીમાં, તેના વર્તનમાં, અને તેની હીલ-ચાલમાં તેને વિશ્વાસ હતો. રજા લઈ નિર્મળા અને વિમળા ત્યાંથી ઉઠી, સેનાધિપતિને ઘેર ગયાં. અને રાજા વીરસિંહે કમળાને ઉપાડી જઈ, રંગ મહેલમાં વિષય વાસના માટે કેદ કર્યાની વાત કરી. રાજાને ન ઘટે એવા આ અધમ કૃત્યની વિસ્તારથી હકીકત કહી. “ આ દુઃખથી પ્રજા કંકળી ઉઠી છે, હડતાળ પાડી છે અને રાજા સામત-સિંહ તથા રાણી ગુણસુંદરી પણ અતિ દુઃખી દુઃખી થઈ ગયાં છે. આજે રાજકચેરી ભરી છે. રાજાને શીખામણ આપી કમળાને છોડાવવા સહિ પ્રયત્ન કરે છે પણ એ પ્રયત્ન સફળ થવો સંભવિત નથી એમ લાગવાથી અમેએ જીદો માર્ગ લેવા વિચાર કરી તમારી પાસે આવ્યા છીએ પ્રથમ અમે મહારાણી સુલગાદેવી પાસે ગયાં હતાં અને ત્યાંથી તેમની અનુમતિ લઈ તમારા પાસે આવેલ છીએ. તમારી સહાનુભૂતિ હોય તો કમળાનો તથા ધીરજલાલનો છુટકારો થાય, અને રાજા પોતાની મુખાંધ જોઈને સુધારા ઉપર આવે. રાજા સામ દામ અને બેદથી સમજે તેવો નથી. માટે દંડની યુક્તિ અજમાવવા સાફ તમારા પાસે આવ્યા છીએ. તેનીતિનો ઉપ-યોગ તમારી વિના થઈ શકે તેમ નથી. શાંતિલાલ શેઠની ઝેરહાજ-રીમાં અત્યાચાર કરવા જે જીલમ કમળા ઉપર થઈ રહ્યો છે, તેવો

જુલમ, કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી, પણ તમારી ઉપર થાય તો નામદાર સેનાધિપતિ તે ધડીએ શું કરે તેનો ખ્યાલ આપણે બાંધી શકીએ ખરા ? ત્યારે, અસ્ત્ર-શસ્ત્ર-વગરની આ રાંકડી પ્રજાનો કોઈ બેલીજ નહીં ? હુકમને તાબે થઈ સેનાધિપતિ સાહેબે, પ્રજા ઉપર ઉલટો ખેરે. ગોઠવી દીધો છે તે કંઈ નીતિ છે ? કયો ન્યાય છે ? કયો ધર્મ છે ? તે કહેશો. ? ”

સેનાધિપતિની સ્ત્રી ધણી ખુશીલ અને ધણી ડાહી હતી. તેને નિર્મળાનું કહેવું અક્ષરસઃ સત્ય લાગ્યું. તેણે નિર્મળા અને વીમળા કહે તેટલી અને તે પ્રકારની મદદ આપવા હા પાડી. નિર્મળા કહે, તમને પણ રાજા વીરસિંહે ઉપાડી જઈ હવા મહેલમાં નીચ વૃત્તિથી રોકી રાખ્યાં છે, એવા ખબર આપીશું જેથી નામદાર સેનાધિપતિ આંહી તમારા પાસે પોતાની નોકરીને બે ધડી બાળુએ ફેંકી દઈ એકાએક આંહી આવી પોંચશે તે વખતે તમને લાગીને તે વાતને ખોટી માનશે અને વાત ખોટી ઠયોંથી પોતે ખુશી થશે તે વખતે “ કમળાના ધણી હાજર હોય તો તેની સ્થિતિ કેવી થાય તેનો તથા કાલ સવારે તમારી ખોટી વાત રાજા ખરી ઠરાવે તો તે વખતે સેનાધિપતિ શું શું ઉચ્ચલ પાચલ કરી નાખે. ” તે વાત તેમને તમારે અસરકારક કહી બતાવી આ નીચ કામમાં, નીચ રાજાને પડખે ન રહેતાં પ્રજાને પડખે રહી, જેમ દુષ્ટ વેન રાજાને તેની પ્રજાએ પદ-બ્રષ્ટ કર્યો હતો એટલુંજ નહીં પણ તેને મારી નાખ્યો હતો તેમ, સેનાધિપતિ રાજાનું લશ્કર પોતાના પક્ષમાં મેળવી લઈ, રાજ્ય ઉપર હલ્લો લઈ જઈ, રાજાને કબજે કરી રાજ્યને પ્રજાતંત્ર ઉપર સ્થાપિત કરવું. એમ સુચન કરશો. પાપી રાજાને પડખે રહેવામાં પુરૂષાર્થ નથી પણ નિષ્પાપ પ્રજાને પડખે રહેવામાં ખરો પુરૂષાર્થ છે એમ તેમને સમજાવશો, ” વગેરે કહેતાં સેનાધિપતિની સ્ત્રીએ એ બધી વાતો કણુલ રાખી તે પ્રમાણે કરવા-સમજાવવા-હા પાડી. નિર્મળા તથા કમળાએ શહેરમાં જઈ એક મહીઆરીને સેનાધિપતિ પાસે મોકલી. તેણે સેનાધિપતિને કહ્યું કે “ તમારી સ્ત્રીને આ પાપી રાજા વીરસિંહ તમારે ઘેરથી એકાએક છુપી રીતે ઉપાડી હવા મહેલ તરફ લઈ જતાં રસ્તામાંથી તમને ખબર આપવાનો સંદેશો મને કહ્યો છે. તમે આંહી તમારા કામમાં ગુંચવાયા છો માટે તમારે બચાવ કરવો હોય તો તુરત જાઓ. અમારી ત્રણ મહીઆરી આડી

પડી તો રાજ્યએ તેના ઉપર ગોળી બહાર કર્યા છે. જેમાં બે મરણ પામી છે. એક નાશી છુટી છે, અને હું તમને ખબર આપવા માંડ માંડ આંહી આવી પહોંચી છું.” સેનાધિપતિને આ વાત સાંભળતાં અતિ ત્રાસ પડ્યો. પણ તેનું શૌર્ય અને ક્ષત્રીત્વ એકદમ ઉઠી જાયું, તેની આંખો ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગઇ અને શરીર આખું ધ્રુજી ઉઠ્યું. તે દોડતે ધોડે ઘેર ગયા. ધોડેથી હેઠા ઉતરી ધરમાં જાય છે તેવાજ સામેથી તેમના સ્ત્રી સ્નેહ કરતાં દોડ્યાં આવે છે. સેનાધિપતિ વિચારે છે. “ મને તદ્દન ખોટા ખબર આપ્યા. આનું કારણ શું ? ખબર આપનારને હું દેહાન્ત દંડ દઉં.”

તેમના સ્ત્રી એમના વિચારો તુરત સમજી ગઇ. તેણે સેનાધિપતિને કહ્યું, “ તમને જે ખબર મળ્યા તે સાચાજ છે. શું તમારી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવામાં તમારું પુરુષાર્થ છે ? નિરાધાર સ્ત્રીનું સ્થિતિ લુંટવાના કામમાં મદદ કરવાનો પગાર ખાવામાંજ તમારું પુરુષાર્થ સમાઇ રહ્યું છે ? એવા અધમ રાજાનો વિશ્વાસ તમને કેમ આવે છે ? જે રાજા નીચ છે તે કાલ સવારે મારી લાજ કેમ નહીં લુંટે ? શું ત્યારેજ તમે તમારું ક્ષત્રીત્વ ખતાવશો ? ” સેનાધિપતિ ચમક્યો. પોતાની સ્ત્રીના વચ્ચે તેને રામબાણ લાગ્યાં. તે આવ્યો તેવાજ પાછો લશ્કરમાં ગયો અને “ નીચ રાજાની અધમતાનો આ ક્ષણેજ નાશ કરવામાં આપણે આપણું પુરુષપણું, આપણું ક્ષત્રીત્વ અને શૌર્ય ખતાવવું જોઇએ. રાંકડી-ગરીબડી અને નિષ્પાપી પ્રજાને પીડવામાં આપણે મદદગાર થવું જોઇએ. રાજાના અધમ કૃત્યને પોષીને આપણે પાપના ભાગીદાર થવું ન જોઇએ.” આવું હુંકું પણ અસરકારક જીસ્સા ભરેલું બાણ જરી, લશ્કરને ઉશ્કેરી, શહેરનો ઘેરો ઘાલી રાજા વીરસિંહને પકડી કેદ કરવાનું કરતાં, રાજ કચેરીમાં સુલેહનો સમ્મળ ખતાવી સેનાધિપતિને બોલાવ્યા હતા. સેનાધિપતિએ રાજા વીરસિંહના મુખ ઉપર, ત્યાં ત્યાં, તેની અધમતાનો અને પાપી પ્રવૃત્તિનો તીરસ્કાર કર્યો. આ ક્ષણેજ કમળા તથા ધીરજલાલને મુક્ત કરવા તથા પ્રજાની માશી માગવા કહ્યું. નહીં તો તેને પદ્મજી કેદ કરવામાં આવશે એવો પોતાનો અડગ નિશ્ચય જાહેર કર્યો. રાજકચેરીમાં થયેલા ઉપદેશથી રાજા વીરસિંહને પોતાની જીલ સુઝી પશ્ચાતાપ થતો હતો. તેટલામાં આ અભયજી ખતાવથી તો તેના પાપનો તેને પુરો પશ્ચાતાપ થયો. તેજ ક્ષણે તેણે પોતાના કૃત્યની સભાજનો

સમક્ષ રાજા સામંતસિંહ તથા પ્રજાની માણી માગી. તેજ ક્ષણે દોડતા ઘોડે સ્વારે રાજાના હુકમથી કમળા તથા ધીરજલાલને કેદ-માંથી મુક્ત કર્યા. સેનાધિપતિએ તે પછી લશ્કરને શાન્ત કરી તેને વિખેરી નાખ્યું અને પ્રજામાં શાંતિ પથરાઇ. હડતાળનો અંત આવ્યો. રાજા સામંતસિંહે સેનાધિપતિને ધન્યવાદ આપી તેને તે વખતે સભાજનો સમક્ષ થોડાંક ગામો ઈનામમાં અપાવ્યાં, મુક્ત થયેલા ધીરજલાલ તે વખતે રાજા કચેરીમાં આવતાં તેને ખરા મિત્રની ખરી સેવા બળવવા માટે સર્વેએ શાઆશી આપી. તે પછી રાજા કચેરી ખરખાસ્ત થઇ હતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જનાનાઆખાદમાં શાંતિલાલ શેઠનું કેદમાં જવું.

શ્લોક.

यस्य नास्ति स्वयंप्रज्ञा, शस्त्रं तस्य करोतिकिम् ।

लोचनाभ्यांविहीनस्य, दर्पणः किंकरिष्यति ॥

અર્થ—જે માણસને પોતામાંજ બુદ્ધિ નથી તો તેને શાસ્ત્ર શું કરી શકે? જેમ બંને આંખે આંધળા માણસને દર્પણ કાંઈ કામ આવતું નથી.

પોતાનાં સાતે વહાણમાં પુષ્કળ માલ ભરીને કુંદનપુરથી નીકળી શાંતિલાલ શેઠ આફ્રિકા તરફ રવાના થયાની હકીકત ગયા ચોથા પ્રકરણમાં આપણે વાંચી ગયા. અરજણ ટુંડેલ દરીઆમાં મુસાફરીમાં ધણો હોંશીઆર, જાણીતો અને અનુભવી હતો. વહાણો એક પછી એક દરીએ પડી ગયાં હતાં જેમ બને તેમ વહાણોનું અંતર પાસે પાસે રાખવામાં આવતું હતું છતાં પડવા દેતા નહીં. બીજા વહાણોના ટુંડેલો અને અરજણ ટુંડેલના વહાણો વચ્ચે નજર પડી શકે લાંસુવીનું છેટાપણું હોય તો પણ જુદા જુદા રંગના વાવટા ચડાવીને તથા તે વાવટાને આડા ઉભા રાખીને, એમ અનેક રીતે સમસ્યાથી અનેક પ્રકારની વાતો થતી હતી. એ પ્રમાણે દીવસો ઉપર દીવસો વીતતાં સમુદ્રના પાણીના લીલા, લાલ, જુરા અને આશ્માની રંગો

જોતાં જોતાં બાવીશ દિવસે કીનારો દેખાયો. ટંડેલે શાંતિલાલ શેઠને કહ્યું “ હવે આપણે બહુ દુર નથી. બહુતો બે ત્રણ દીવસમાં કીનારે પહોંચીશું. ” શાંતિલાલે કહ્યું “ આ કીનારો દેખાય છે તો બે ત્રણ દિવસની ઢીલ શાની હોય ? ” ટંડેલે કહ્યું “ આ કીનારે આપણે ઉતરવાનું નથી. આપણે આફ્રિકાના બીજા કીનારા ઉપરના શહેરમાં જવાનું છે. ત્યાં જતાં આપણને ધણો ચકાવો લેવો પડશે. માટે બે દીવસ થશે. ” ઇશ્વર કૃપાથી આ સફર પુરી થઈ અને ત્રીજે દિવસે સુર્યોદય થાય તે પહેલાં પરોઢીઆમાં વહાણોએ ખાડીમાં લંગર નાખ્યાં. અને વહાણો ઉપરથી તોપોના બહાર કર્યા દીવસ ઉગતાં અરજણ ટંડેલ બે ખલાસીને વહાણના કોલ સાથે બેળા લઈ એક મછવામાં ઉતરી કીનારે થઈ શહેરમાં ગયા. અરજણ ટંડેલ શહેરના અને શેઠની પેઢીના જાણીતા હતા તે ખલાસી સાથે તુરત પરબાર્યા પેઢી ઉપર પહોંચ્યા. પેઢીના મુનીમ મહેતાઓ હજી ચાલ્યા આવતા હતા. અરજણને જાણતાં સર્વેએ રામ રામ કરી શેઠના ખબર અંતર પુછ્યા. શાંતિલાલ શેઠના પીતા મોતીશાહ મરણ પામ્યાના તથા તેમના પુત્ર અત્રે સાથે આવ્યા છે, અને સાતે વહાણ માલના ભરીને બેળાં લાવેલ છે વગેરે સમાચાર કહ્યા માલનાં ભરતીઆં અને સતમી આપી. સરકારની જગત ચુકાવી રજા ચીઠી લાવવાનો બંદોબસ્ત કરવાનું કહી, અરજણ ટંડેલ ખારવા સાથે પાછા વહાણ ઉપર આવ્યા. કર્તમના કામની બીજા મહેતાઓને મુનીમે સુચના આપી, શહેરના ધણાક વેપારીઓ તથા બીજા સારા માણસોને બોલાવી તેમને તેડી બંદર ઉપર આવ્યા. શાંતિલાલ શેઠ પણ વહાણમાંથી મછવામાં બેસી કીનારે ઉતર્યા. શેઠને માન આપવા સાર તથા મળવો માટે ધણા શેઠ શાહુકારો અને વેપારીઓનો જમાવ થઈ ગયો હતો. શાંતિલાલ શેઠને સહિ હળીમળી સર્વે શહેરમાં ગયા. શાંતિલાલ તેમની પેઢી ઉપર ગયા. શાંતિલાલ શેઠ માટે એક જુદા મકાનમાં સુવા-બેસવા અને જમવા વગેરેની ગોઠવણ કરી હતી. પેઢી ઉપર થોડીવાર બેસી તેઓ ઉપલ્લે મકાને ગયા. અને જમી-ખાઈ આરામ લીધો. તે પછી પેઢી ઉપર આવી મુનીમથી વેપારની બાબતો પુછી વાકેફ થવા માંડ્યા. નામું ઠામું પણ જોવા માંડ્યા. બાકીના નવરાશના વખતમાં શહેરમાં ફરી વેપારથી તથા વેપારીઓથી જાણીતા થવા માંડ્યા. એમ કરતાં એક મહીનો પુરો વિત્યો તેટલામાં પોતે પેઢીથી ધણાક રીતે માહિતગાર થઈ ગયા. ત્યાંથી આસપાસના

શહેરોમાં પેઢીઓ હતી. તે તે શહેરોમાં જઈ શાંતિલાલ શેઠે ધણી વર્ષનો વહીવટ તપાસી લીધો. ઠેક ઠેકાણુના મુનીમોથી જાણવાની હકીકત જાણી લીધી. પોતાના પિતાની આજ્ઞા અનુસાર વહીવટ સંકેલી લેવાનું તેમણે પસંદ કરવા માંડ્યું. નામાં ઠામાં બાકી હતાં તે પુરાં કરાવી ચોપડા સાથે લીધા, અને પેઢીઓમાં જે જે રકમો વટાવ ખાતે વધારામાં હતી તે તે રકમો ભેળા કરવા માંડી. માલમાં રોકાયેલી, આડત્યા વગેરે પાસે લહેણી, શહેરે શહેરમાં વ્યાજી ફરતી, અને મીલકત ઉપર ધીરેલી એમ તમામ રકમો મહેતા મુનીમોને તાકીદ કરી એકઠી કરી. એમ શહેરે શહેર ફરીને, વહાણો લઈ ઈરાન-અરબસ્તાન તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાંના શહેરોની પેઢીઓમાંથી પણ ઉપર પ્રમાણે મુઠી એકઠી કરી. એ પ્રમાણે છ મહીના સુધી ફરીને તમામ પેઢીઓનો વહીવટ સંકેલી લીધો. મુનીમો-મહેતાઓ અને જુના માણસોને તેમની લાયકાત પ્રમાણે ધનામની સારી સારી રકમો આપી. તેમના પિતાનું નામ તેમના વહીવટમાંથી બંધ કરી દરેક પેઢીના મુનીમોની મરજી હોય તો તેઓ પોતાના નામે, પોતાના હિસાબે અને જોખમે તેમનો વહીવટ શરૂ રાખે, એમ જણાવી દીધું. એ પ્રમાણે દરેક ઠેકાણેથી પરવારી સાતે વહાણમાં જર, જવેરાત, હાથીદાંત અને બીજા ધણા કીમતી માલ ભરીને કુંદનપુર તરફ વહાણોને હંકરાવી મુક્યા. જ્યારે શેઠની મુસાફરીને બાર મહીના પુરાં વિત્યા હતા.

વહાણો સડસડાટ મોટા સમુદ્રે પડ્યાં. અરબજી ટંડેલ વગેરે બીજા ટંડેલો અને સાતે વહાણના ખલાસીઓ, પોતાને દેશ-પોતાને વતન-જવાનું થતાં ધણા હર્ષમાં આવી ગયા હતા, અને બીડી, તમાકુ, ગાંજ, અપીણ, દારૂ આદિના વ્યસની ખલાસીઓ તે તે નિશામાં ચકચુર થઈ વહાણમાં ગમ્મત કરતા હતા-લગભગ ૭-૮ દીવસ સુધી શાંત સમુદ્રમાં વહાણો સીધાં ચાલ્યાં જતાં હતાં તેવામાં એક રાત્રે આકાશમાં વાદળાં ચડી આવ્યાં, પવન જોશબર વાવા માંડ્યો, વીજળી આકાશમાં દોડાદોડ કરવા માંડી અને તે સાથે ગર્જનાથી સમુદ્રને હચમચાવી નાખે એવા કડાકા થવા માંડ્યા. બધા ટંડેલો અને ખલાસીઓ આથી ગભરાઈ ગયા. આ શીયાળાની રતુમાં કોઈ દીવસ ન હોય એવું આ એકાએક બચંકર તોફાન ક્યાંથી આવી પડ્યું તે કોઈને સુઝ્યું નહીં. અરબજી ટંડેલે હવાનું, આકા-

શત્રુ અને તોફાન જે દિશા ઉપરથી આવતું હતું તેનું બહુ બહુ નિરિક્ષણ કરીને શાંતિલાલ શેઠને ટહુકું કે, “ આ તોફાનથી ખીડીવા જેવું નથી, તે બહુ લાંબો વખત રહેનાર નથી. આથમણી તરફમાં આકાશમાં એક પુછડીઓ તારો ઉગ્યો છે, તેને લીધે વાતાવરણ બદલાઈ છે. તે તારો ટુંક વખતમાં પાછો અસ્ત થનાર છે. તેના સાથે આ તોફાનનો પણ અસ્ત છે. પણ તેમ થવાને ઓછામાં ઓછું હજી બે રાત અને બે દીવસ સુધી આપણે સહન કરવાનું છે. પ્રભુ, જે તેટલામાં લાજ રાખે તો રહે, નહીં તો બચવું મુશ્કેલ છે એ પણ ખરું છે. આવાં તોફાનો તો ઘણી વાર આઠ આઠ અને ઘણી વાર પંદર દિવસ સુધી ચાલે છે. તેવામાં જે કીનારો હાથ લાગી જાય તો જરૂર બચાવ થઈ જાય. આ સારૂ આપણા વહાણોને પુર્વ તરફ હંકારવાનું રાખ્યું છે. તે તરફ જેમ જેમ જશું તેમ તેમ તોફાનની ધારતી ઓછી થતી જશે. પણ એ તરફનો સમુદ્ર અમારો અખણ્યો છે. અમે તે દરીઓ કોઈ વખતે ખેડ્યો નથી ” આમ વાતો કરતા કરતા પુર્વ તરફ વહાણુ જોશથી-ધસારા બંધ-ચાલ્યાં જાય છે. જાણે હમણાં ઉથલાઈ પડશે, જાણે હમણાંજ સમુદ્ર દેવ તેને પોતાના પેટમાં ખેંચી લેશે, જાણે હમણાંજ વીજળી દેવી આ વહાણોને બાળી બસમ કરી નાંખશે, એવી અનેક ચિંતા અને અનેક ફિકરો કરતાં, પવનના ધકેલવાથી ધકેલાંતાં વહાણો એવડી ગતી કરી દોડ્યાં જાય છે. સુકાન કેવળ પુર્વ દિશા તરફ લઇ જવાનું રાખ્યું છે, તે પુર્વમાં ક્યાં સુધી જઈ પહોંચશે તેની કલ્પના નથી અરજણુ ટંડેલને કે નથી બીજા કોઈ ટંડેલોને કે બીજા કોઈ ખારવાને. આમ વહાણોએ દોડતાં દોડતાં બીજે દિવસે સુર્યોદય થતાંજ, કીનારાનાં દર્શન કરાવ્યાં. તોફાન તો હતુંજ, પણ તે ઓછું થઇ ગયેલું હતું. પણ સર્વેના હૃદયમાં બીકનો પાર ન હતો. સર્વેનાં દીલ ધડક ધડક થતાં હતાં. સહિના જીવ મુડીમાં હતા. સહિ હાજર મોત જોઈ રહ્યા હતા. તેથી કીનારો દેખતાં સહિ ખુશીમાં આવી ગયા અને દેવ-દેવીઓની મનમાં ને મનમાં માનતા માનવા મંડી પડ્યા. આ કીનારો કયા દેશનો છે, કે કોઈ ખેટનો છે કે કોઈ નિર્જન જંગલનો છે એ કોઈને ખબર ન હતા. જેમ જેમ કીનારા નજીક સહિના વહાણો જવા માંડ્યાં તેમ એક ખતના કાગડા જેવા કાળા રંગના નવીન પક્ષીઓ “ કો, કો ” કરી વહાણોના ઉંચા

હૈયા ડોલ ઉપર ફરી વળ્યાં. તેઓને જુદા જુદા પ્રકારના અવાજ ફરી ઊડાડતાં ખસ્યા નહીં. અરજણુ ટ'ડેએ કહ્યું, આ પક્ષીઓ આપણને સુચવે છે કે આ બેટમાં ઉતરવું સારું નથી. આંહીથી પાછા વળતાં નુકશાની ભોગવીને જશું. અપશુકન સુચક આ પોકાર છે. પણ આપણે આ બેટમાં ઉતર્યા પિના બીજે ઉપાય નથી. આપણે તો મોતના ડાયામાં બેઠા છીએ, તેમાંથી માંડ માંડ ઉગરવાનો આ આરો આવ્યો છે. કીનારો છે. તો કેમ છોડાય ? હરીને ગમે તે થાય. જેવી પ્રભુની મરજી. ” એમ વાતો કરે છે એટલામાં કીનારા લગભગ વહાણો પહોંચી ગયા. અરજણુ ટ'ડેએ હુકમ કરતાંજ સાતે વહાણના ટ'ડેલોએ સડસડાટ લંગરો નીચે નાખી દીધાં, વહાણો સ્થિર થઇ ઉભાં રહ્યાં. પાણી તથા ખાદ્ય ખોરાકની અને આ નવીન બેટ શું છે તે જોવા જાણુ તથા બીજી જરૂરની મળે તે ચીજો લાવવા સારું અરજણુ ટ'ડેલ ૪-૫ ખારવાને લઇ કીનારે ઉતર્યા. શાંતિલાલ શેઠ પણ આ નવીન ટાપુની નવીનતા જોવા અરજણુ ટ'ડેલ સાથે ઉતર્યા. ટ'ડેએ ના પાડી “ આ અજાણ્યા ટાપુમાં તમારું કામ નહીં, કોણ જાણે, શું બને ? અપશુકન પણ પુરેપુરાં થયાં છે, તો દીવા લઇને કુવામાં પડવું તે ઠીક નહી, ” શાંતિલાલે કહ્યું, “ હું કાંઈ હવે બાળક નથી મારી ફીકર ન રાખો, આવા અનુભવની મને પણ જરૂર છે. સુખની સાથે દુઃખના સમુદ્ર પણ ખેડવા જોઇએ ” એક માઇલ સુધી જંગલ આવ્યું, તેમાં અનેક જાતનાં વૃક્ષો અને વનસ્પતિ હતી. પણ તેમાં એક નવીનતા હતી. આપણા તરફ જ્યારે વૃક્ષો-વનસ્પતિઓ લીલા રંગના હોય છે ત્યારે આ જંગલના વૃક્ષોનાં થડ, ડાળીઓ અને પાંદડાઓ લાલ રંગના હતા. વનસ્પતિ પણ બધી લાલ રંગની હતી. જમીન ઉપર જાણે લાલ રંગ પાથર્યો હોય તેમ લાલ હતી. આ અજાણ્યો જોતા જોતા તેઓ આગળ ચાલ્યા તો લાલ પથ્થરના દરવાજા અને કોટ આવ્યા અંદર દાખલ થતાંજ સ્ત્રી પહેરેગીરો જોવામાં આવ્યાં તેમણે સર્વેને ઉભા રાખ્યા, અને પુછવા માંડ્યા કે “ તમે કયાંથી આવ્યા છો ? અને શહેરમાં શા માટે જાઓ છો ? ” પણ આ ભાષા કોઇ તદ્દન અજાણી હતી, ટ'ડેલ કે બીજા કોઇ જાણુતા ન હતા. સ્ત્રી પહેરેગીરે લાલ રંગનો પોશાક પહેરેલો હતો તેમના હાવભાવ ઉપરથી ઉપલ્બ્ધ ભાવાર્થનું તે કહે છે એમ સમજાણું. અરજણુ ટ'ડેએ વાણીનો ઉપ-

મોગ ન કરતાં હાથના ઇસારાથી “ શહેર જોવા જઇએ છીએ. અમે
 હિંદુસ્તાનના રહેવાશી છીએ ” એમ સમજાવ્યું. પણ સમજે કોણ ?
 તેજ વખતે સર્વેની જડતી લેવામાં આવી. તેમના પાસે ચા, કેશી,
 બીડી, તમાકુ, અફીણ, ચંદુલ વગેરે જે કેશી બીજો હતી તે લઇ
 લેવામાં આવી. અને સોના રૂપાના સીકા હતા તે સર્વેને પાછા
 આપી શહેરમાં જવા ઇસારો કરી રજા આપી. શહેરમાં દાખલ થયા.
 ત્યાં જુએ છે તો મોટી લાંબી બજારોની બજારમાં અનેક દુકાનો
 ઉપર કોઇ પુરૂષ વેપારી દેખાતો ન હતો. બજારમાં જે અવરજવર
 હતો તેમાં પુરૂષો કોઇકજ દેખાતા હતા, માલ વેચનાર, માલ ખરી-
 દનાર, દલાલો અને બીજો સંખ્યાબંધ જન સમુહ સ્ત્રી વગર દેખાતો
 ન હતો. ફક્ત મજૂરો અને હાથે ગાડી ખેંચનારા કોઇ કોઇ પુરૂષો
 દેખાતા હતા. આ દેખાવ જોતા જોતા ઘણે દુર સુધી નીકળી ગયા.
 લાંબી બજારો અને વચમાં વચમાં ચોક આવતા હતા. શહેર વિસ્તા-
 રમાં ઘણું મોટું લાગતું હતું, અને રાજાની રાજધાની જેવું લાગતું
 હતું. શહેરને છેડે ઉગમણી તરફ જતાં લાલ પથ્થરના કીલ્લાની અંદર
 સર્વે દાખલ થયા. ત્યાં પુછ પરછ કરતાં સર્વેને સમજાણું કે, આતો
 સ્ત્રીઆ રાજ્ય છે. રાજાની અધિપતિ એક રાણી છે. રાજ્યનું લશ્કર
 અને રાજ્યના દરેક અમલદારો ન્યાયાધીશ કે ફોજદાર, કલેક્ટર
 કે કમીશનર એ દરેક સ્ત્રીઓજ છે. સ્ત્રીઓ વિના પુરૂષોને એ હોદ્દા
 આપતા નથી. આ સ્ત્રી અમલદારોની દરેક કચેરીઓમાં કામ કર-
 નાર કારકુનો, વકીલો અને પટાવાળાઓએ સર્વે સ્ત્રીઓજ છે. જે
 કામ આપણા દેશમાં ધરમાં સ્ત્રીઓને કરવું પડે છે તેવું રાંધવાનું,
 બચ્ચાં સંભાળવાનું અને ધરનું બીજું દરેક કામ ધરમાં રહીને પુરૂ-
 શોને કરવું પડે છે. આપણે ત્યાં જન લઈને પુરૂષો, કન્યાને ઘેર
 જાય છે, તેમ આંહી તેથી ઉલટું છે. સ્ત્રીઓ વરરાજા બની
 જન કાઢી વરને ઘેર જાય છે. બજારમાં આવા ઘણાક વરઘોડા
 ખરી રીતે વહુ ઘોડા-સર્વેએ જોયા. પુરૂષ વરરાજા જેમ કન્યાને
 પરણી પોતાને ઘેર તેડી આવે તેમ આંહી, પરણુનાર સ્ત્રી, પુરૂષને
 તેડી પોતાને ઘેર લઇ આવે. આ વિચિત્રતા જોઇ જોઇને સહિ હસ-
 વાજ માંડયા. આ ટાપુનું નામ “ જનાના આબાદ ” હતું એમ
 સહિને માલુમ પડ્યું. કોઇ પણ દિવસે આવા પ્રકારના અને આવા
 પોશાકનાં માણસો આ ટાપુમાં માલુમ પડેલાં નહીં. જેથી બજાર-

માંથી તે વખતે છુપી પોલીસની સ્ત્રી પલટણ અને તેના મુખ્ય અમલદાર સાંથી નિકળતાં, આ માણસો કોઇ પરદેશી રાજ્યના છુપા દુતો છે એમ જાણી તેઓને પકડી પરદેશ કરવા હુકમ કરતાં અરજી ટાંડેલ તથા શાંતિલાલ શેઠ વગેરેને જેલમાં લઇ જઈ પુરી દેવામાં આવ્યા. કેટલાએક દિવસે તેમને જેલમાંથી બહાર ઇન્સાફ માટે તે રાજ્યની મહારાણી આગળ લઈ જવામાં આવ્યા જ્યાં હિંદુ-સ્થાની ભાષા જાણનાર સ્ત્રી દુભાષીઆ મારફત તપાસ થતાં તેઓ તોફાનને લીધે વહાણો સાથે “જનાના આગાહ” ટાપુને કીનારે આવી પડેલા અને કૌતુકથી તથા જોષ્ટી ચીજો લેવા ટાપુમાં આવેલા માણસ પડ્યા. જેથી તે સર્વેને રજા મળી. તે પછી જોષ્ટી ખાધ ખોરાકની ચીજો વગેરે લઈને સર્વે કીનારે વહાણો ઉપર આવ્યા. અરજી ટાંડેલે શાંતિલાલ શેઠને કહ્યું, “ મેં તમને કહ્યું હતું કે આ પક્ષીની સુચના પ્રમાણે આપણે હરકોઈ દુઃખ ભોગવવું પડશે તે પ્રમાણે સર્વેને પાંચ દિવસ જેલ ભોગવવી પડી. ” પછી બીજે દિવસે સવારે પ્રાતઃકાળમાં વહાણોનાં લંગર ઉપાડી ટાંડેલે કુંદનપુર તરફ જવા રવાના થઈ ગયા. તોફાન માત્ર શમી ગયું હતું.

નિર્મળ દિવસ અને નિર્મળ રાત્રીઓ પસાર થતી હતી પવન પણ અતુક્રૂળ વાલો હતો. “ જનાના આગાહ ” થી ઉપડેલા અરાબર વીશ દિવસે વહાણોએ કુંદનપુરની ખાડીમાં લંગર નાખ્યા અને વહાણો ઉપરથી તોપોના બહાર કરી પરદેશથી વહાણો સહી સલામત આવી પહોંચ્યાના શહેરના જન સમુદાયે ખબર આપ્યા. વહાણો ખાડીમાંજ થોભતાં અરજી ટાંડેલ પોતાના બોજ ટાંડેલો સાથે હોડીમાં બેસી કીનારે ઉતર્યા. તેઓ સર્વે સીધા શાંતિલાલ શેઠને ઘેર ગયા, ટાંડેલ આવ્યા જાણી કમળાના હર્ષના પાર રહ્યો નહીં. તે પછી મોટી ધામધુમથી સામૈયું કરી શાંતિલાલ શેઠને શહેરમાં લાવ્યા. ધીરજલાલને સ્નેહથી ભેટી શાંતિલાલે પોતાના કુટુંબના કુશળ વર્તમાન જાણી લીધા. ધીરજલાલની ખરા મીત્ર તરીકેની કસોટીનો ઇતિહાસ જાણી શાંતિલાલે, તેને ઘણું ઈનામ તથા માન આપ્યું.

રાજા વિરસિંહ હવે ઘણા સુધરી ગયા હતા. અને પ્રજા પ્રત્યે તેના કલ્યાણનો માત્ર વિચાર કરી તે પ્રમાણે વર્તતા હતા. ધીરજલાલની સત્યતા, હિમ્મત અને મિત્ર પ્રત્યેનો અપુર્વ સંબંધ જાણી તેને બોલાવી વિરસિંહે ધન્યવાદ આપ્યા. અને પોતાના ખાનગી સલા-

કાર તરીકે તેની રાજમાં નિમણૂક કરી. તે પછી વખત જતાં પ્રધાન વચનસિંહને પેનશન આપી રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યાએ ધીરજલાલને ગોઠવ્યા. રાજા વિરસિંહ, રાજા શીવદાસ અને શેઠ શાંતિલાલના એકમતથી નિર્મળા સાથે ધીરજલાલનાં, વીમળા સાથે રસીકલાલ ઉર્ફે સજ્જનસિંહનાં અને ચંપા સાથે ધીરજલાલના નાનાભાઈ બાણુભાઈનાં મહોટી ધામધુમથી લગ્ન કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. તેજ અરસામાં રાજા શીવદાસની પુત્રી રાધાનાં લગ્ન મહારાજા વિરસિંહ સાથે કરવાનું પણ નક્કી થયું. આ શુભ સમાચારથી સર્વે પ્રજા ધણી આનંદિત થઈ લોકોના હૃદયનો પાર રહ્યો નહી. આ લગ્ન સમારંભ મોટા પાયા ઉપર કરવાની તથા તે માટે રાજ્યના ખજાનામાંથી જોઈએ તેટલું દ્રવ્ય વાપરવાની મહારાજાએ આજ્ઞા આપી દીધી.

રાજા શીવદાસનો મત લગ્નનું તમામ ખર્ચ પોતે ઉપાડી લેવાનો હતો. પણ મહારાજાની મરજી આગળ તેમણે પોતાનો આગ્રહ મુકી દીધો પણ આ લગ્નો નેસમાં કરવા એવી તેમણે મરજી ખતાવી. મહારાજાની ઇચ્છા કુંદનપુરમાં કરવાની જાણી વૃદ્ધ રાજા સામતસિંહે એવો ત્રોડ કાઢ્યો કે અને રાજ્યની સરહદ વચ્ચે જે ધણા માઈલોનો સપાટ પ્રદેશ છે ત્યાં મકાનો સમીયાના ઉભા કરવા. એ સ્થળ ધણું રમણીય અને સગવડવાળું છે. વળી પાણીનાં અનેક ઝરણાં એ પ્રદેશમાં થઈને વહી રહ્યાં છે, માટે લાખો મનુષ્યોનો સમાવેશ ત્યાં સહેજે થઈ શકે એમ છે. રાજા સામતસિંહનો મત પસાર થયો. વિદ્વાન જ્ઞેશી મંડળને બોલાવી લગ્નના દિવસનો નિર્ણય કરાવ્યો લગ્નના તે શુભ દિવસો પહેલાં લગ્ન મંડપની અને ખાનપાનાદિકની તમામ તૈયારીઓ મહોટા પાયા ઉપર થવા માંડી જે પ્રદેશમાં લગ્ન કરવાનાં હતાં ત્યાં બાંધકામ ખાતું ખાનપાન ખાતું, સરભરાખાતું, મેમાનોના ઉતારાખાતું, લોકોના રક્ષણનું અને ચોકી પહેરાતું ખાતું, આરોગ્યખાતું, રસ્તા સુધારક ખાતું એમ અનેક ખાતાં રાજ્યના ખરચે બોલાઈ ગયાં. તે કામ માટે ત્યાં કામગીરી ઉપર હજારો માણસો રોકાઈ ગયાં. દેશ પરદેશમાં પુણ્ય ક કોત્રીઓ લખાણી. લગ્નના દિવસો પહેલાં અઠવાડીઆથી દેશ-પરદેશમાંથી આ શુભ પ્રમંગનો લાભ લેવા, આ મહાન મહોત્સવ નીરખવા અને કદિ નહીં

થયેલા એવા અમુક અવસરનો લાભ લેવા હજારો માણસો ટોળે ટોળાં મળીને લગ્ન મંડપ તરફ આવવા લાગ્યાં, ટુંક દિવસોમાં ત્યાં લાખો મનુષ્યોની મેદની એકઠી થઇ ગઇ. તે સર્વેને સુવા-ખાવા-ખેસવા વગેરે સર્વ પ્રકારની પુરતી સોઇ મહારાજ તરફથી કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત ત્યાં આસપાસના શહેરોના અનેક લોકોએ પોતાનો માલ વેચવાની દુકાનો ખોલી દીધી હતી. રમત-ગમતનાં અનેક સ્થળો ત્યાં ખોલાઇ ગયાં હતાં. રાજ શીવદાસે નેસમાંથી દસ હજાર ગોવાળો અને ગોવાળણોને, આ મહેમાનોની સરભરા માટે સ્વયંસેવક તરીકે આ મેદાનમાં ઉતાર્યાં હતાં. આવેલા જન સમુહ માટે દુધ-દહીં અને ઘીની નદીઓ રાજ શીવદાસે ચલાવી દીધી હતી. એ ત્રણ વસ્તુઓ વગર કીંમતે માગે તેને-માગે તેટલી-આપવાની રાજ શીવદાસે પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી દીધી હતી. લોકો આ મહાન મેળાવડો જોઇ કૃત્ય કૃત્ય થતા હતાં. લગ્નની રાત્રીએ દેશ પરદેશથી આવેલા વિદ્વાન શાસ્ત્રજ્ઞ બ્રાહ્મણોએ દરેક જોડાંનાં વિધિ પુરઃસર લગ્ન કર્યાં. લાખો માણસોએ એ જોડાંને પુષ્પથી વધાવ્યાં. બંદીજનો, બાટ ચારણ અને ખીજ બીક્ષુકોએ એ દંપતી યુગલની સ્તુતીઓ ઉંચા અવાજથી લલકારવા માંડી. બ્રાહ્મણોએ, વેદીઆએ, પંડિતોએ અને વૃદ્ધ પુરૂષોએ એ જોડાંને અંતઃકરણના આશીર્વાદ આપવા માંડ્યા, અને એ જોડાંનું આયુષ્ય વધે તે માટે વેદોક્ત ગાયન થવા માંડ્યાં.

હવે જનસમુહને વીખરાવાનો પ્રસંગ હતો, પણ મહારાજ સામંતસિંહે, પ્રજામાં પ્રવર્તી રહેલ કેટલીએક પાપયાતનાનો પ્રતિબંધ કરવા, પ્રજાને સાંસારિક અને રાજકિય સ્વરાજ્ય આપવા તથા મહારાણી ગુણસુંદરીના પ્રમુખપદે પચાસ હજાર વિધવાઓની એક મહાન મહાસભા મળનાર હતી તે સર્વે માટે લાખો પ્રજાજનો અને પ્રજાના આગેવાનો રોકાઇ ગયા હતા. તે બંને મહાસભાનું કામ આટોપાયા પછી મહારાજ સામંતસિંહ, વિરસિંહ અને શીવદાસ આદિને ધન્યવાદ આપતા પ્રજા જનોએ વિદાય થવાનું કર્યું હતું.

લગ્ન પ્રસંગને માટે સ્થાપેલા ખાતાં અને ખાતાંના નોકરો તથા રાજ શીવદાસના દસ હજાર ગોવાળો તથા ગોવાળણો, જેમણે મેળા-

વડાના બધા દીવસો સુધી સ્વયંસેવકનું કામ કર્યું હતું તે બધા-
ઓને મહારાજ તરફથી પુષ્કળ ઇનામો તથા ભેટો આપવામાં આવી.

લક્ષ્મીના અને મહા સલાના આ અનુપમ મેળાવડા અને લક્ષ્મી
આ આશ્ચર્યજનક ઘટનાના તે વખતે ઇતિહાસો લખાણ છે. જે
ઇતિહાસો હજી પછી તે તરફની પ્રજા પ્રેમથી વાંચી રહી છે, આ
ઉલ્લાસથી ઉજવાયેલા અપુર્વ લક્ષ પ્રસંગ અને પ્રજાને મહારાજએ
આપેલા સ્વરાજ્યના સુંદર હકોના આનંદનો જયધ્વની હજી પછી
અમારા કાનમાં ગુંજી રહ્યો છે, એવો એ વિરલ પ્રસંગ હતો. ધન્ય,
ધન્ય છે એવા રાજા-મહારાજઓને ! તેઓજ ખરા દેવાંશી છે.

સંસાર સ્વરાજ્ય અને બહાદુર બાળાઓ.

ભાગ ૨ જો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વિધવાઓની વિતક વાતો.

પહેલા નંબરની વિધવાની આત્મકથા.

પોતો દુસ્તર વારિ રાશિ તરણે દીપોન્ધ કારાગમે ।
નિર્વાતે વ્યજનં મદોધ કરિણાં દર્પોપશાન્ત્યૈ સૃણિઃ ॥
इत्थं तत्पुत्रिणां यस्व विधिनानोपाय चिंताकृता ।
मन्ये दुर्जेन चित्तवृत्ति हरणे धातापि भग्नोद्यमः ॥

અર્થ.

નહિ તરી શકાય એવા સમુદ્ર તરવાને વહાણો બનાવ્યા, અંધ-
કાર ટાળવા વાસ્તે દીવાઓ નાવ્યા. વાયુ વગરના સ્થાનમાં વાયુ
માટે પંખાઓ અને મદમાં આંધળા હાથીઓના ગર્વની શાંતિ માટે
અંકુશો કર્યા. એજ પ્રમાણે દુનીયાની અનેક અડચણો મટાડવા
અનેક તરેહના ઉપાયોની યોજના થઇ. પરંતુ દુર્જનની ચિત્તવૃત્તિને
ફેરવવાને માટે કોઇ ઉપાય મનુષ્યને તો મળ્યો નહિ, પણ બ્રહ્માનો
ઉદ્દમ પણ તેમાં નાશ પામ્યો હોય એમ લાગે છે.

કુંદનપુરના રાજ્યની અને રાજા શીવદાસના નેસની સરહદે જે લક્ષ્મ મહોત્સવ નિમિત્તે લાખો મનુષ્યોનો જે એક મહાન મેળાવડો એકત્ર થયો હતો. તે પ્રસંગની તક મેળવી રાણી ગુણસુંદરીએ દુખી વિધવાઓના દુખની કથા કેવી દુખકારક છે, પરમાત્માએ તેમનો જન્મ મનુષ્ય જાતીમાં આપ્યા છતાં તે કેવી હીણાયેલી છે અને કેવી દુખી દયાપાત્ર જાહેર બોગવે છે તેનો આગેહુય ચિતાર તે વિધવાઓના મુખથી કહી સંભળાવવાની ગોઠવણ કરી હતી.

આ મેળાવડા પ્રસંગે અનેક પ્રકારની ધાર્મિક, સામાજિક અને વ્યાપારી વિષયક સંસ્થાઓ પણ મળી હતી. તે તે સંસ્થાઓએ એકત્રતાના આ શુભ પ્રસંગનો લાભ લઈ પોતપોતાના વિષયમાં-હાલમાં તેમાં કાંઈ સુધારણા કરવા જેવું છે કે નહીં વગેરે અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ કરી હતી તેમ હિંદુ સમાજમાં, તેમાં પણ પુનર્લક્ષ્ય થઈ શકતાં નથી એવી ઉત્તમ મનાતી હિંદુ કામમાં વિધવા દશાને પામેલી સ્ત્રી વર્ગની કેવી અધમ દશા છે તે વગેરેનો ધણો ઉદાપોહ થયો હતો. રાણી ગુણસુંદરીએ તેમાં અગ્રભાગ લઈને, એ કાર્યને ધણી મદદ આપી હતી. તેમજ રજવાડાના ખીજા સ્ત્રી વર્ગ અને ખાસ કરીને રાજા શીવદાસના નેસની મહીઆરીઓએ સ્વયં-સેવક તરીકે તન, મનથી ધણો ભાગ ભજવ્યો હતો.

વિધવાઓના એ મેળાવડામાં- તે માટે નાખેલા વિશાળ સમીયાનામાં-તંબુમાં-માત્ર સ્ત્રીઓનેજ તેમાં પણ વિધવાઓનેજ દાખલ કરવામાં આવતી હતી. પુરૂષોને તેમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા ન હતા. કેટલીએક સ્ત્રીઓ છાપાવાળાના ખાનગી રીપોર્ટર તરીકે દાખલ થઈ જાય તેનો પણ અટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રતિબંધનું કારણ એવું બતાવવામાં આવ્યું હતું કે આખરદાર અને શ્રીમંત ગૃહસ્થોની પુત્રી અને વહુઓને કેવી નિંદનીય સ્થિતિમાં પસાર થવું પડ્યું છે તે બતાવે જાહેરમાં આવતાં તે તે કુટુંબોમાં મહાદુઃખનું કારણ થઈ પડે. હાજર થયેલી વિધવાઓની સંખ્યા આશરે પચાસ હજારની હતી.

÷ આ વાર્તાના સમયમાં, હાલના સમય જેવા સ્થળો, સાધનો અને સગવડો ન હતાં. છતાં તેવાં સ્થળો, સાધનો અને સગવડોની હકીકત વાંચવામાં આવે તો વાંચનારે સમયનો દોષ બાદ કરી તે સમયે પણ તેવાં સ્થળ, સાધનો અને સગવડો લોકો ભોગવતા હતા એમ ગણીને વાંચવાની આ લેખકની વિનંતિ છે.

તંબુની બહાર નીચે પ્રમાણેની બાબત લખેલાં ચાર ખોડાં
મારવામાં આવ્યાં હતાં.

૧-આજે બપોરના ત્રણ બજેથી આ સભાનું કામ શરૂ થતાં
ચાર વિધવાઓ પોતાની આત્મકથા કહી સંભળાવશે.

૨-જે વિધવાઓ પોતાનું શિયળ સાચવી, પ્રભુ ભક્તિમાં
પોતાનું જીવન ગાળવા માગતી હોય તેમણે આ સભામાં આવવાની
જરૂર નથી.

૩-જે વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છતી હોય પણ યાત્રિ
બંધનને લીધે પોતાની મરજી અમલમાં મુકી શકતી ન હોય તેવી
વિધવાઓને અંદર આવવા છુટ છે.

૪-જે હિંદુ ધર્મની વિધવાઓ હોય પણ સંકટ આવી જતાં
મુસલમાનો વગેરે બીજી કેમોના હાથથી ફસાએલી હોય તેવી
વિધવાઓ મને તે ધર્મમાં હોય તોપણ તેમને દાખલ થવાની છુટ છે.

બપોરના ત્રણ વાગતા પહેલાં તો ઘણી વિધવાઓ તંબુમાં
દાખલ થઇ ગઇ. હજારો મહીઆરીઓ સ્વયંસેવક તરીકે સેવા ધર્મ
બજાવતી તે તંબુની આસપાસ અને તંબુમાં ખડે પગે ઉભી રહી
હતી. તેઓ તપાસ કરીને વિધવાઓને દાખલ કરતી હતી. થોડાક
વખતમાં તો પચાસ હજાર વિધવાઓ તંબુમાં દાખલ થઇ ગઇ,
તેથી બીજીઓને દાખલ થતાં મહીઆરીઓ અટકાવતી હતી કે
અંદર જગ્યા નથી, ભરતી થઇ ગઇ છે. અંદર રહેલી મહીઆરીઓએ
સર્વેને શાન્ત કર્યાં પછી નિર્મળા, વીમળા, કમળા, ચંપા, ચંદા,
પદ્મણી, મહીલા વગેરે આગેવાન સ્ત્રીઓએ પોતપોતાની જગ્યા
બીધી અને આ સભાના પ્રમુખ તરીકે રાણી ગુણસુંદરીની એક
અવાજે નિમણુંક કરી.

કામ શરૂ થતાં, મહીઆરીઓએ કેટલીક સ્ત્રીઓને ઉભી કરી
પ્રમુખને જાહેર કર્યું કે, “ આ સ્ત્રીઓ, ગુપ્ત રીતે, ખીસ્સામાંથી
નોટાનાં ખંડલ કાઢી તે ઉપર સભાના રિપોર્ટ લે છે. ” પ્રમુખે
કહ્યું કે, “ આ જાહેર સભા નથી. આ સભાના રિપોર્ટો પ્રકટ થાય
તે કીક નહીં એમ દરાવી સભા ખાનગી રાખેલ છે. માટે તમારે
તંબુ બહાર નીકળી જવું. ” મહીઆરીઓને સુચના કરી કે સભાના
દિવસો સુધી તેમને નેસમાં રોકી રાખવાં. સભામાં દાખલ થવા દેવા
નહીં. આ પછી પદ્મણી અને ચંદા વગેરેએ મળી સભા મંડપમાંથી

આશરે એક હજાર સ્ત્રીઓને ઉભી કરી, અને જાહેર કચું કે આ સ્ત્રીઓ વિધવાઓ નથી. છતાં પોતાને વિધવા ગણાવીને તંબુમાં દાખલ થઈ ગઈ છે. પ્રમુખે તે સ્ત્રીઓ પાસે તે બાબતનો ખુલાસો માગતાં તેમાંની એક સ્ત્રીએ આગળ આવી જાહેર કચું કે, “ અમોમાંની ધણી સ્ત્રીઓના પતિ દારૂ, અપીણ, ગાંજ, તમાકુ અને બીજા અનેક જાતના જીવંત વ્યસનીઓ છે. તેઓ વ્યસનમાં એવા ચક્રવ્યુર રહે છે કે તેમને ધણીપણાનું જ્ઞાન નથી. વળી કેટલીએક સ્ત્રીના પતિ પંદ છે. કુળવાન અને શ્રીમાન જાણીને તે સ્ત્રીના માબાપોએ લગ્ન કરેલાં. આવી અનેક બાબતોથી અમો બધી પરણીત છતાં છતે ધણીએ વિધવાપણું ભોગવી રહેલ છીએ.” તેથી અમારી આપ વિતિ કહેવા અમે આંહી આવ્યાં છીએ. ગુણસુંદરી રાણીએ કહ્યું “ તમારા ધણી ગમે તેવા હોય તો પણ તેની કોઈ ખરાબ વાત આંહી કહેવાનો તમારો ધર્મ નથી. તેમ તે વાત સાંભળવા પણ અમે ખુશી નથી. તે માટે પ્રેમથી, પ્રયત્નથી અને બીજા અનેક રીતે તમારા પતિને તમે સુધારી શકો છો. કુદરતી દોષ માટે તમારા કુળ અને તમારા માબાપ સાસું જોઈ તમારે વર્તવાનું છે. અથવા તમારી જ્ઞાતિએ તે બાબતમાં ઘટતો પ્રતિબંધ કરવાનો છે. રાજ્ય પણ એમાં તમને મદદ આપી શકે નહીં.” આમ કહી તેઓને તંબુમાંથી બહાર જવા રજા આપે છે. આ વખતે બહારથી આવી ઉભેલી બીજા વિધવાઓને તંબુમાં દાખલ કરવાની આજ્ઞા આપી રાણી ગુણસુંદરીએ નં. ૧ લાની વિધવાને પોતાની આત્મ કથા કહેવાની સુચના આપી.

તે પહેલાં નંબરની વિધવાએ ઉભા થઈ રાણી ગુણસુંદરીને નમન કરી સર્વે વિધવાઓ પ્રત્યે હાથ જોડી કહેવા માંડ્યું કે, “ હું મારા પિતા માતાનું કે પતિનું નામ લઈ, મારી કથા શરૂ કરી શકીશ નહીં. મારી વિતંત વાત ઉપરથી તમે ધણુંક સમજી શકશો. મારા પિતા વિલાસપુરના રહીશ છે. કોઈ પૈસાદાર વરને આપી નાણાંની મોટી રકમ મેળવવાની મારા પિતાની મરજી હોવાથી તેમણે મને ૧૭-૧૮ વર્ષની કરી. મુંબઈમાં એક લક્ષાધિપતિ શેઠ જેની ઉંમર પુરાં ૬૨ વર્ષની થઈ હતી તેના વતી વિલાસપુરમાં ત્રણ દલાલો મારું લાવ્યાં. તે પચીસ હજાર રૂપિયા નક્કી કર્યાં. પણ તેમાં પાંચ હજાર તે દલાલોને આપવાના હતા. મારા બાપે દલાલી આપવા ના

પાડી. તે પછી દલાલોએ થોડા દિવસે કોઇ છાપામાં છપાયેલ અખ-
રતું એક ખોટું પાનું લાવી મારા પિતાને વંચાવ્યું કે આપણી નાતની
મહોદી સભા મુંબઈમાં મળી હતી. તેમાં ઘણા ઠરાવ થયા હતા.
છેવટ એક ઠરાવ એવો હતો કે, “ કન્યા વિક્રયનો રિવાજ તદ્દન
અંધ કરવામાં આવે છે. માટે નાણું લેનાર દેનારને દંડ કરવા ઉપરાંત
સાતિ બહાર કરવામાં આવશે. ” વગેરે.

મારા પિતા મુંબઈ ગયા કે, “ આ ઠરાવ બહુ ઘુરો થયો.
વીશ હજારે ખોશું. ” તેથી તેમણે દલાલને ઓલાવી સાટું નક્કી
કરી રૂપિયા વીશ હજાર લીધા અને લુચ્ચા દલાલો પાંચ હજાર
રૂ. પડાવી ગયા. તે પછી મારાં ટુંક દિવસમાં લગ્ન થયાં. હું મારા
ઘણીને ઘેર ગઈ. રાત્રી પડી, હું મારા ઓરડામાં સુવા ગઈ. રાત
આખી વિતી ગઈ, પણ મારા ઘણી મારા પાસે આવ્યા નહીં. આમ
કરતાં ઘણા દિવસ નીકળી ગયા. મેં એક દિવસે મારા ઘણીને આનું
કારણ પુછ્યું. તેમણે અફસોસ કરી કહ્યું કે, “ મેં પાંચ સ્ત્રીઓ
કરી પણ મને એકેથી પુત્ર થયો નહીં. પુત્રની આશાથી તને છટ્ટો
વારની પરણીને હું લાવ્યો છું, પણ હું તદ્દન અશક્ત થઈ ગયો છું,
મારામાં હવે મનુષ્યપણું રહ્યું નથી. હું વધારે વાર જીવીશ પણ નહીં.
મારી પાસે લાખોની મીલકત છે તેનું મેં વીલ કર્યું છે અને તારા
ભરણ પોષણ માટે મેં પુરતો અંદોજસ્ત કર્યો છે. ” આમ કરતાં
બે મહીના થયા નહીં એટલામાં તો તેઓ મરણ પામ્યા. નાતીલા-
ઓને એક દિવસ બેળા કરી મેં અરજ કરી કે, “ મારા ઘણીએ
મારા સાથે કોઇ દિવસ ઘણી-ઘણીઓનો મંઅંધ કર્યો નથી. હું
સાવ નિર્દોષ છું. દયા કરીને મને લગ્ન કરવાની છુટ આપો. ” પણ
મારી અરજ હવામાં ઉડી ગઈ અને શેડીઓ મને ઉલટી ધમ-
કાવવા તથા બીવરાવવા લાગ્યા. મારા ઘણીની વરસી વાળી હું મારા
બાપને ઘેર વીલાસપુર ગઈ. એ રાજ્યના રાજાનું નામ જાલીમસિંહ
કરીને હતું. તે એક જુવાન અને શરીરે મજબુત બાંધાનો કદાવર
પુરૂષ હતો. પણ તે ઘણો વિષયી હતો. અનેક સ્ત્રીઓને ભોગવતાં તે
થાકતો નહીં અને યુક્તિ કરીને, જીલમ કરીને સ્ત્રીઓ ઉપર તે
અત્યાચાર કરતો. તેણે પોતાના ચાર મિત્રોને પુછ્યું કે, “ કેવું કામ
કરું કે જેથી સ્ત્રીઓ મારા પાસે ચાલી જ આવે. ” એક મિત્રે કહ્યું
કે, “ કાપડીઆનો ધંધો કરો તો સ્ત્રીઓનાં ટોળે ટોળાં તમારા પાસે

આવે." એકે કહ્યું કે, " દાગીના વેચવાનો ઝવેરીનો કે સોનીનો ધંધો કરો તો ધણી શ્રીમંત સ્ત્રીઓ દીવામાં કુદાં પડે તેમ તમારે ત્યાં આવી પડશે." એક મિત્રે કહ્યું, " બંગડીઓ વેચવાનું કરો તો સેંકડો સ્ત્રીઓ તમારા હાથમાં પોતાના હાથ ધણી ખુશીથી આપશે અને દાખશે તેમ આંગળાંથી દાખવા દેશે." એક મિત્રે કહ્યું " વૈદ્ય બનો એટલે હાથ તો શું પણ આખું શરીર તમને અર્પણ કરી દેશે, પોતાનાં છુપાં દરદો છુપી વાતો પણ તમને કહેશે. જો વિધવાઓની દરકાર હોય તો તેના ગર્ભ પાડવાનું જ્ઞાન મેળવજો એટલે કુળવાન અને શ્રીમંત ગણાતી વિધવાઓ પણ તમારી લાચારી કરતી આવશે. પછી મરજીમાં આવે તેમ ભોગવટો કરજો." વિષયાંધ રાજા આ પ્રમાણે અનેક સ્ત્રીઓને પોતાના સપાટામાં આવી પડે તેવી યુક્તિઓ શોધતો હતો. તે દરરોજ ધણી સ્ત્રીઓનાં શીયળ લુંટતો હતો. શહેરમાં ફરતાં એક દિવસ તેની મારા ઉપર નજર ગઈ. ત્યારથી મને કબજામાં લેવા તે ધણી તલપાપક થઈ રહ્યો. એક દિવસ અમારા શહેરને દરવાજો આવેલી નદીમાં હું નાતી હતી અને કપડાં ધોતી હતી, માંડે શરીર સાવ નમ્મ હતું; માત્ર એકજ વસ્ત્ર કેડ ઉપર પહેરેલું હતું તે પણ ખારીક હોઇને બીંજાયેલું હતું નદીના સામા કીનારા ઉપર, આ દુષ્ટ રાજાના આવેલા બંગલાની ખારીમાંથી તેણે મને જોઇ; અને તે વિષયાસક્ત થયો. તેણે પોતાના દુષ્ટ નોકરોને હુકમ કર્યો કે તે બાઇ ખુશીથી ન આવે તો બળાકારે ખેંચીને લાવો. નદીમાં નાતાં, ધોતાં ધણી સ્ત્રી પુરુષોનાં દેખતાં તે જન્મ જેવા દુષ્ટ સીપાઇઓ મને રાજાના બંગલામાં ખેંચી ગયા. મારી બહાર કે મદદ કોઇએ કરી નહીં. મેં મારાથી બચું તેટલું બળ વાપર્યો છતાં તે ફાટી ગયેલ જીલમી રાજા આગળ માંડે બળ ફાવ્યું નહીં અને તેણે મારી લાજ લુટી, એટલુંજ નહીં પણ તેના બંગલામાંથી મને ૪૫ દીવસ સુધી બહાર નીકળવા દીધી નહીં. મારા નાતીલાઓએ મારા ઉપર દયા કરી નહીં, અરે. હું વિધવાની આ કેવી દુર્દશા થઇ એ વિચાર કરીને હું પોકેપોક મુકીને રડતી હતી. આ રાજાએ મારા જેવી ધણી સ્ત્રીઓના બે હાલ કર્યા હતા. ધણીને પોતાના બંગલામાં પુરી મુકી હતી અને ધણીને મારી પણ નાંખી હતી. પ્રજા તેના આ પાપથી ત્રાશી ગઇ હતી. આ પાપી અને અભ્યાચારી રાજાના રાજમાં પ્રજાને

એક પશુ દીવસ શીકર વગરનો જતો નહીં. પણ પ્રજા નિર્મોહ હતી. પ્રાણ વગરની એ પ્રજા કાંઈ કરી શકતી ન હતી. સહિ મુંઝે મોંઢે સહન કરવામાંજ રાજભક્તિ ગણુતા હતા. કુરસિંહ આ રાજાનો કટો શત્રુ હતો. તેણે જલમસિંહના જીવમની વાત સાંભળી. તેના મનમાં થયું કે, “ આ પાપીનો અંત આણું તો પ્રજા મારા પક્ષમાં થશે અને મારા ઉપર ખુશી થશે. વળી તેને કાંઈ પુત્ર પ્રજા નથી એટલે રાજ્યનો ધણી હુંજ છું. આવા વિચાર કરી ખાનગી રીતે તેનું ખુન કરી નાખવાનો તેનો ઇરાદો થયો, રાજાના જીવમથી ત્રાસીને પ્રજામાંથી કાંઈએ તેને મારી નાખ્યો છે એવો આરોપ આવશે. મારા ઉપર કાંઈ શક લેશે નહીં. ” અન્યું પણ તેમજ. એક રાત્રે તે રાજા પોતાના વિલાસ યાગના યંગલામાં સુતો હતો ત્યાં કુરસિંહે જઈ કેટલાક નોકરોની મદદ મેળવી, તેને ગોળીખાર કરી મારી નાખ્યો. છુપાછુપ તેઓ નાશી છુટયા બીજે દિવસે સવારમાં રાજાના ખુનની વાત બહાર આવતાં તરત તપાસ થવા માંડ્યો. પણ પ્રજાને તેમજ તેમના અમલદારોને પણ નિરાંત થઈ ગઈ હતી. કેમકે અમલદારોની બેન, દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓને પણ એ પાપી રાજાએ મુકી ન હતી. આમ એ પાપી રાજાના પાપનો અંત આવ્યો હતો અને તેના રાજ્યનો કુરસિંહ ધણી થયો હતો.

ઉપર જણાવેલ હરામખોર રાજાના સંગથી મને ગર્ભ રહ્યો. દિવસો ઉપર દિવસો વીતતાં મહીનાઓ વીતવા માંડ્યા. હું ગભરાવા માંડી. હવે આ વાત કેમ છુપી રાખવી ? સુચાણીને બોલાવી મેં વાત કરી અને ગર્ભ પાડી નાખવાની દવા માગી. મેં તે બાબતમાં તેને જોઈતું નાણું આપ્યું. તેણે તથા તેની બીજી ઓળખાણ વાળાએ મને ધણી દવા આપી પણ ગર્ભ પડ્યો નહીં. આમ કરતાં કરતાં સાત માસ થઈ ગયા. મારા મા બાપે કહ્યું. “ તું ઘરમાં જાણીશ તો નાતમાં, શહેરમાં અમારું નાક કપાય, અમારું જીવતર ઝેર થઈ જાય. અમારે બધાંને અશીષુ ઘોળી પીધને મરવું પડે. ” મેં કહ્યું “તમારે બધાંને એમ શું કરવા કરવું પડે. મને અશીષુ લાવી દો. હું એક લાજ પીધને મરું. તમારી સહિની આખર રહે.” ખરેખર ! મને તરત અશીષુ લાવી દેવામાં આવ્યું. મારી માએ ધ્રુજતે હાથે અને રડતાં રડતાં એક ખાલામાં અશીષુ ઘોળીને મને પીઈ જવા આપ્યું આ બખટે મારા મનમાં જે વેદના થઈ આવી તેનું હું શું વર્ણન કરું ?

“ અરે હું નાની ઉમ્મરની વીસ વર્ષની ભરજીવાનીમાં આવેલી, મેં મનુષ્ય જન્મ ધરી જીંદગીના દહાવા લીધા નહીં એટલામાં તો આ ઝેરના પ્યાલા પીધને આ દેહમાંથી આ આશા ભરેલ જીવડાને કેમ બહાર કાઢવો ? અરે નાતીલાઓ ! અરે નાતના ડાહ્યા ડમરા શેડીઆઓ ! તમારા દીલમાં કાંઈ દયા છે ? તમને માણસ જાતની કાંઈ દયા નથી ? તમારી બેન-દીકરીઓની પણ તમને દયા નથી ? આવી હજારો સ્ત્રી હત્યાના-બાળહત્યાના-પાપની તમને જરાએ બીક નથી ? તમે હિંદુ-દયાના અવતાર કહેવાઓ-તેઓ આવા જીવભી બંધન કરી દયાહિન કેમ થયા છે ? ” મેં પ્રભુનું નામ લીધું. તેને એકજ ઠપકો આપ્યો. “ અરે ! મારા પ્રભુ, તેં મને સ્ત્રીનો અવતાર શા માટે આપ્યો ? સ્ત્રી બનાવી તો કાણી કુબડી અને જોતાંજ કંટાળો આવે તેવી કેમ ન બનાવી ? આવી રૂપવતી કેમ બનાવી ? જે મારા આપઘાતનું કારણ થઈ પડ્યું. ”

મારી મા, મારી વહાલી માના દીલમાંથી પણ દયા ઉડી ગઈ હતી. તે પણ અત્યારે છેક નિર્દય થઈ ગઈ હતી, કેમકે તેને લાજ આડી આવતી હતી. જ્યાં જનુનીનીજ દયા ઉડી ગઈ ત્યાંતો બીજાને શું દોષ દઉં ? “ મેં અશીલુનો પ્યાલો લીધો. અને હું તે એકદમ પીધ ગઈ. મારી મા તે પછી ત્યાંથી ખસી. પણ ધધર મરજી કાંઈ જુદીજ દેખાણી. તેજ ક્ષણે મને કાણુ જાણે કેમ પણ ઉલટી થઈ પડી. પણી સખ્ત ઉલટી થઈ. તે ઉલટીમાં પીધેલું તમામ અશીલુ બહાર નીકળી પડ્યું. તો પણ અશીલુની મને બે ફિવસ સુધી ભારે અસર રહી. મને કાંઈ એન પડ્યું નહી. તો પણ માઈ મોતતો આવ્યું નહી. આ કારણથી વળી મારાં માબાપ મુઝાયાં; અને હવે શું કરવું, મારો અંત કેમ લાવવો એમ વિચાર કરવા માંડ્યાં. તેમને કાંઈ ખાવું, પીવું ભાવે નહી; સુવું પણ ગમે નહીં. મારી ને મારી પાસેજ બેસી રહે. છેવટે મને એક વિચાર સુઝ્યો મેં મારી માને કહ્યું ” એક માણસને મારી સાથે આપો. હું જાત્રાને બહાને આંહી તમારા ઘર-માંથી નીકળી જઈ. તે તરફ અજાણ્યા મુલુકમાં મને કોઈ ઓળખશો નહીં. ત્યાં છોકરાને જણી જીવતી હાલસતો ૨-૪ મહીને આંહી આવીશ નહીં તો હું મરી ગઈ છું એમ ગણી તમે સ્નાન કરી નાંખજો. સાથે મારા ઢાગીના અને નાણું મને આપજો. ” આ રસ્તો નિકળ્યાથી મારી મા ધણાં ખુશી થયાં અને મારા આપને તેમણે વાત કરી.

જેથી તેમણે પણ મને જેમ અને તેમ જલદી રવાના કરી દેવાનું મારી માને કહી દીધું. ખહેનો ! મા કાણુ અને બાપ કાણુ ? એનો વિચાર તમારે કરી લેવાનો છે ? હિંદુ સંસારની આવી અનેક દુઃખી કથનીઓ છે, જે તમે સાંભળવા બેસો તો મહીનાના મહીનાઓ વીતી જાય તેવું છે. બીજે દીવસે સવારે એક બાઇને લઇ અમો બંને જત્રાના સ્થળ તરફ રવાના થયા. અમારી ગાડી જોશબંધ દોડી જતી હતી. બીજા બેસારને પુછતાં માલુમ પડ્યું કે આંહી એક શહેર આવે છે, તે જત્રાનું ધામ છે. તેથી બીજે દિવસે અમે તે શહેરને સ્ટેશને ઉતરી પડ્યાં. સ્ટેશન બહાર નિકળતાં ક્યાં જવું તે તો અમને ખબરજ નહતા. પણ જરા આગળ આવ્યા ત્યાં એક વૃદ્ધ ડોશી અમને મળ્યાં. અમે અજાણ્યા છીએ અને શા માટે આવ્યાં છીએ તે તેના રોજના ધંધાની આવડતથી તેણે જાણી લીધું. અને મને કહ્યું કે “ બેન, તમે અજાણ્યા લાગો છો. વળી તમારા પાસે જર-જોખમ હશે. પુરૂષવર્ગ કાંઈ તમારા સાથે લાગતો નથી. તો ચાલો તમને હું ધર્મશાળા બતાવું. મને તમારે આપવું હોય તે આપજો. ” અમે તેના બોલવા ઉપર બોળવાણું. તેના પાપની કે પાપી ધંધાની અમને ખબર પડી નહીં. કાંઈ દીવસ ધર બહાર નીકળેલ નહીં તો અમને એવા ખબર ક્યાંથી હોય ? દીવસ થોડો હતો-તે ડોશી આગળ અને અમે પાછળ એમ ચાલવા માંડ્યું. વચમાં ઉજડ, વળી જંગલ જેવું આવ્યું. બે ત્રણવાર ડોશીને ટોકી ટોકીને કહ્યું, “ તું અમને આ ઉજડમાં ક્યાં લઇ જાય છે ? ધર્મશાળા તો આંહી દેખાતી નથી. ક્યાં છે ધર્મશાળા ? ” એટલામાં સૂર્યાસ્ત થયો. એક નાનો સરખો ચોરડો હતો, એકાંતમાં તે ચોરડો હતો. ડોશીએ કહ્યું “ ધર્મશાળા તો હવે થોડી દુર છે પણ અંધારું થતું જાય છે. તમે આંહી બેસો. તમે વિસામો લ્યો, હું હમણાં આવું છું. ” એમ કહી તે ડોશી ચાલતી ગઇ ગઇ. અમે બંનેજણુ એક-બીજા, એકબીજાના મ્હો સામું મુંઝાતી મુંઝાતી જોઇ રહી. હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? વીગેરે વિચાર કરતાં કરતાં તો રાત્રીના અંધ-કારનો પડદો ફરી વળ્યો. ”

હવે શું બન્યું તે મારી કથા ચોથા નંબરની વિધવા કહેશે. આજનો વખત પુરો થયે છે. આવતી કાલે પોતાની કથા બીજા નંબરની વિધવા તમને કહેશે.

મકરણુ ૧૩ મું.

બીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા.

યદા સત્સંગ રહિતો, ભવિષ્યસિ ભવિષ્યસિ ।
તદા સજ્જન ગોષ્ઠીષુ, પાતિષ્યસિ પતિષ્યસિ ॥

અર્થ.

ન્યારે તું સત્સંગ રહિત થઈશ ત્યારે સજ્જનોની ગોષ્ઠીમાંથી
તું જરૂર પડીશ. (નાશ પામીશ)

બીજે દિવસે, નિમેલા વખતે તંબુમાં વિધવાઓ આવવા માંડી.
બપોરના ત્રણ વાગ્યા એટલામાં તો પચાસે હજાર વિધવાઓ તંબુમાં
દાખલ થઈ ગઈ. મહારાણી ગુણસુંદરી, તેમની સખીઓ પદ્મની, ચંદા
અને નિર્મળા, વિમળા, કમળા, ચંપા વગેરે સ્ત્રી મંડળ પણ આવી
પહોંચ્યું. તેમને સહ વિધવાઓએ ઉભા થઈ માન આપ્યું. સ્વયં-
સેવિકા મહીઆરીઓએ સર્વેને બેસારી દઈ શાંત કરતાં બીજા
નંબરની વિધવા ઉભી થઈ બેલવાનું શરૂ કરે છે એટલામાં તંબુ
બહારથી બે મહીઆરીઓ આવીને મહારાણી ગુણસુંદરીને જણાવ્યું
કે “જનાના આપાદ” ના ટાપુમાંથી છુટેલા રાજાઓ અને અમીર
ઉમરાવોની સ્ત્રીઓ આ સભામાં આવવા માગે છે. તેઓ સર્વે બહાર
ઉભાં છે. આગા હોય તો અંદર પ્રવેશ કરાવીએ.” મહારાણીએ હા
પાડતાં સર્વેને તંબુમાં દાખલ કર્યા અને તે સર્વેને યોગ્ય સ્થળે
બેસાર્યાં. તે બીજા નંબરની વિધવાઓ પોતાની વિતક વાત શરૂ કરી.

“હું મારા કુટુંબનું કે બાપ-દાદાનું નામ જાહેર કરીશ નહીં.
પણ મારી વાત ઉપરથી તમને સમજવાનું મળે તો સમજશો. મારા
પિતા મુંબઈના રહીશ હતા તેઓ રૂઢિના મોટા વેપારી હતા. મુંબ-
ઈમાં કાલાબે જઈ માલની ખરીદી અને વેચાણનું કામ કરતા હતા.
વખત એવો આવ્યો કે કાલાબાની બજારમાં રોજ મોટા પાયા ઉપર
બાવમાં ઉચલપાચલ થવા માંડી. મારા પિતાએ માલ ખુબ ખરીદવા
માંડ્યો અને માલ સંઘરવા માંડ્યો. બેંક વાળાએ સારી રકમની

ડીપોઝીટ વગર એક શિકારવા ના પાડી તેથી બેંકમાં મારા પિતાએ મોટી રકમ ડીપોઝીટની આપી દીધી. તેવામાં રૂઢિની બજાર બેસવા માંડી. બજારમાં ભાવ ઘટવા માંડ્યા. પણ મારા પિતાને એક વારતો ભાવ ઉછાળો લેશે એવી ધારણા હતી. તેથી ગાંસડીઓ વેચી નહીં. પણ ભાવ તો દિનપરદિન ઘટવાજ માંડ્યા. બેંકવાળે મારા પિતાને નોટીસ આપી કે રૂઢિના ભાવ દરરોજ ઘટતા બન્ય છે. માટે ત્રણ દિવસમાં છ લાખ રૂપીઆ તમે વધુ ડીપોઝીટ મોકલો. નહીં તો તમારી રૂઢિની ગાંસડીઓ બજાર ભાવે બહાર લીલામ કરી વેચી નાખવામાં આવશે.” મારા બાપ મુંઝાણા, તે વિચારમાં પડ્યા હવે કોઈ ધીરનાર નથી. મારી આબરૂનો, મારી ઈજ્જતનો હવે આ બહારમાં આંક આવી રહ્યો છે. ખરેખર ! મારા બાપદાદાની આબરૂ હવે હું નિભાવી શકીશ નહીં. એક પાપકર્મ છે, પણ તે મારાથી થાય તેમ નથી. તે થાય તો રૂપીઆ મને હમણાં મળે અને મારી આબરૂ રહે. બીજા ઉપાય નથી. આ બધા કરતાં મરવું વધારે સાફ છે. આમ વિચારી તેઓ બીજા ઓરડામાં ગયા અને પોતાનો કબાટ ઉઘાડી તેમાંથી ઝેરની બરેલી એક શીશી લઈ સુંઘીને મરવાનું કરે છે તેટલામાં હું તેમની પાસે પહોંચી અને કહ્યું કે “પિતાજી આ શું કરો છો ?” મારા પિતાએ કહ્યું “મારી આબરૂ હવે રહે તેમ નથી. આબરૂ ખોદને જીવવું તેના કરતાં મરવું સાફ છે. એક વખત એવો હતો કે આપણી માતિના શેઠ મગનલાલ તારા સગપણ માટે મને કહેવરાવતા હતા અને છ લાખ રૂપીઆ આપવાનું કહેતા હતા પણ સાઠ વર્ષના વૃદ્ધને દીકરી આપવી એ વાજબી નહીં એમ ગણી મેં ના પાડી હતી. હવે મને કોઈ ધીરનાર નથી. મારે મરવા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી.” મેં કહ્યું “બાપા ! તમારે તે વાતની ફિકર ન રાખવી. ખુશીથી માફ સગપણ કરી રૂપીઆ મેળવો પણ એ માફ સગપણ બહાર પાડશો માં. ખાનગી ગ્રામજો.” મારા પિતા મારી હિમ્મત જોઈને ખુશી થયા. તેમણે માણસને મોકલી શેઠને બોલાવી સગપણની વાત કરી. શેઠને કહ્યું “હમણાં આ વાત બહાર ફેલાવશો નહીં. લોકો કહેશે કે દીકરી વેચી રૂપીઆ લઈ વહેવાર ચલાવે છે.” મગનલાલ શેઠે કહ્યું “મારે પણ હોહા કરવાથી લાભ નથી મારે પણ મારી આબરૂની વાત છે” બંને જણ અરસપરસ સમજ્યા. રૂપીઆ છ લાખ મગનલાલ શેઠે મારા પિતાને મોકલી દીધા. તે

રૂપીઆ મારા પિતાએ મુક્ત પહેલાં બેંકમાં ભરી દીધા, અને જતી લાજ રાખી.

મગનલાલ શેઠે મને કોઇ દીવસ જોયેલી નહીં. પણ સારા લક્ષાધિપતિના ધરની, વળી મોટી ઉમરની કન્યા જાણી મારા સગપણની વાત ચલાવેલી. છેવટે ઉપર મુજબ સગપણનો સંબંધ નક્કી થયો. પણ એ વૃદ્ધ પુરૂષ સાથે પરણવા અને પરણીને તુરત રાંડવાની ગણત્રી મારા ધ્યાન બહાર ન હતી. જેથી કોઇ પણ પ્રકારે એ સગપણમાંથી છુટા થવાય એમ હું વિચારતી હતી અને તેથીજ મારા પિતા પાસે સગપણની વાત તરતમાં મેં છુપી રાખવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.

મારા ઘરમાં એક વાણીઆ બાઈ કામ કરતી હતી, તેના તેર ચોદ વર્ષની ઉમ્મરના છોકરાને લઈ, હું રોજ મુંબાઈની બજારમાં ચીજો લેવા સાડ જતી. તે અરસામાં મગનલાલ શેઠના બંગલા પાસે જાણી જોઇને નિકળતી. મારી ઉમ્મર સોળ સત્તર વર્ષની હતી. માંડે શરીર લઠ્ઠું અને ધણું તંદોસ્ત હતું. મારો ચહેરો ધણું કાંતિમાન હતો. હું ન્યારે રંગ બેરંગી સુંદર કપડા પહેરી બજારમાં નિકળતી ત્યારે ધણું પુરૂષો મારા તરફ જોઇજ રહેતા. એક વાર મગનલાલ શેઠ પોતાના બંગલામાં નિચે ઉભા હતા ત્યાં ખોટા બહાનાથી હું થોડીવાર થોભાણી, એટલે તેમની નજર મારા સામે થતાં તેઓ મને જોઇ રહ્યા. હું આગળ ચાલી એટલે મારા માણસ ગરીબદાસને બોલાવી શેઠે પુછ્યું કે “ છોકરા, આ બાઈ કોણ છે ? કંઈ નાતે છે ? તેનું સગપણ કોઈ ઠેકાણે કર્યું છે ? ” ગરીબદાસે કહ્યું કે “ તે મારી બેન છે અમે કાઠીઆવાડમાંથી મુંબાઈમાં રહેવા આવ્યા છીએ, મારી બેનનાં ઘણાં માગાં આવે છે ને દલાલો પણ ઉપરા ઉપરી આવે છે, પણ મારા બાપને રૂપીઆ જઝા લેવા છે તેથી સગપણ કરતા નથી. મારી બેનને તો વળી વર સાથે વાત કરીને, પસંદ આવે તોજ લગ્ન કરવાં છે.” શેઠે કહ્યું “ તારી બેનને કહેજે, કાલે બપોરના ત્રણ વાગે મારે બંગલે આવે. તેને તેડીને તું આવજે.” હું તો બજારમાં ચાલતી થઈ હતી. પાછળથી ગરીબદાસ આવ્યો. જેણે મને ઉપલી વાત કરી. મારી તો તેજ ધારણા હતી. બીજે દીવસે બરાબર ત્રણ વાગ્યે રોજ કરતાં વધારે સુંદર કપડાં પહેરી અને સુંદર દેખાવ કરી હું ગરીબદાસ સાથે શેઠને બંગલે લઈ

ઉપરના ત્રીજા માળના દીવાનખાના પાસેના એક ઓરડામાં શેઠ બેઠક કરી રાખી હતી. અમો બંને ત્યાં બેઠા. શેઠ દુધ, ચહા, પાન સોપારી વગેરેથી અમારૂં સ્વાગત કર્યું. ઇસારો કરવાથી ગરીબદાસ નિચે ઉતરી ગયો. શેઠ મને જોઈને, વળી એકલી: બાળાને મોહાતુર થઈ ગયા. તેણે સગપણની મારી મરજી પુછી, મેં હા પાડી. પણ કહ્યું કે “તમારે ઘેર હું શેઠ ઉપર આવવા માગતી નથી.” શેઠ કહ્યું, “મારે ચાર બપોરનો થઈ, પણ તે બધી મરજી પામી છે” મેં કહ્યું, “કાંઈ સાથે સગપણ કર્યું હશે તો પણ હું તમારી સાથે સગપણ બાંધીશ નહીં.” શેઠ કહ્યું! એવું સગપણ હશે તો હું તે છોડી દઈશ. તેની તમારે ચિંતા ન કરવી, તે તો મારી મરજીની વાત છે ના ?” મેં કહ્યું, “એ ન ચાલે. તમને મારા ઉપર ખરો પ્રેમ હોય તોજ મારે સંબંધ બાંધવો છે. નહીં તો નહીં. મને તમારે સાફ સાફ બપો આપવું જોઈએ કે ફલાણા શેઠને લાં કરેલું એ સગપણ હું છોડી દઉં છું. એ કન્યાને તે શેઠ ગમે તે ઠેકાણે પરણાવે. મારે ને તેને લાગે વળગે નહીં.” મેં શેઠને પુરેપુરા મારા પ્રેમમાં લીધા હતા. તેમણે મને તુરત ઉપરની મતલબની ચીઠી લખી આપી. જે મેં મારા ખીસ્સામાં મુકી દીધી. હવે સગપણ સંબંધી શેઠે મારા સાથે કેટલીએક વાતો કરવા માંડી. થોડો વખત વિચો એટલામાં ગરીબદાસની નાની બેને આવી. “બેન બાપા બોલાવે છે, ચાલો.” એમ કહેવાથી ઓરડાનાં બાર ઉઘાડી બીજે દિવસે આજ વખતે આવવાનું વચન આપી હું મારે ઘેર ગઈ. મારા બાપાને મેં મગનલાલ શેઠના હાથની લખેલી, તેના છાપની છાપેલી ઉપલી ચીઠી આપી. જે વાંચી તેઓ તો નવાઈ પામી ગયા. મેં બનેલી લકિકત ટુંકમાં કહી. એ જૂદા પુરુષના ફાંસામાંથી છુટયાનું જણાવ્યું. મારા બાપા પણ ફજે-તીની બીકથી અચ્ચા તેથી તેઓ પણ ઘણા ખુશી થઈ ગયા. તે પછી લગભગ એક વર્ષ સુધી સારા મુહૂરતીઆનો તપાસ કરવામાં ગાળી એકે શ્રીમંત ગૃહસ્થના સત્તર અઢાર વર્ષની ઉમ્મરના યુવાન પુત્ર સાથે મારું સગપણ કર્યું. વરનું રૂપ, તેના શરીરનો મજબુત બાંધો અને તેની મધુર વાણી સાંભળીને હું રાજી રાજી થઈ ગઈ. હું પ્રભુનો પાડ માનવા લાગી. મારા વર અંગ્રેજ હાઇસ્કૂલમાં ભણતા હતા, તેથી તો મને વધારે ખુશીપો થયો. તે પછી મારાં લગ્ન થયાં. હું સાસરે ગઈ. બીજા માળના એક ઓરડામાં અમો બંનેને સુવાનું

હતું. આંહી બે પલંગ હતા. બે ત્રણ દિવસની રાત્રીઓ વિતિ ગઈ, પણ મારા પતિ મારા પલંગ પાસે આવ્યા નહીં, મને બોલાવી પણ નહીં. ચોથી રાત્રે હું તેમના પલંગ પાસે ગઈ અને ત્યાં ઉભી રહી. તે વખતનું માઈ સ્વરૂપ ગમે તેવા માણસને પણ મોહ ઉપજાવે તેવું હતું. મારા પતિ મને બાળીને કાંધ પણ ન બોલતાં ગભરાયા જેવા થઈને પોતાની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પાડવા માંડ્યા. હું વિચારમાં પડી ગઈ. મારા વિદ્વાન પતિ આમ કેમ કરતા હશે ? તેઓ મારા સાથે કાંધ બોલી શક્યા નહીં. હું ત્યાંથી પાછી હડી ગઈ અને મનમાં અનેક કલ્પનાઓ કરતી મારા પલંગ ઉપર ગઈ અને કેટલીએક વારે નિદ્રાને વશ થઈ. તે પછી ૮-૧૦ દીવસે પાછલી રાત્રે જાગીને હું જોઉં છું તો મારા પતિ પલંગમાં બેસીને પોતાની ખાનગી જગા ઉપર પોતાના હાથવતી કાંઈક ક્રિયા કરતા હતા. તે વખતે તેમના હાથ ઉંચા નીચા થતા હતા તે બાળી હું તેમની પાસે ગઈ તો તેઓ શરમાઈ નીચું જોઈ ગયા. મેં તેમને કહ્યું, “ મારા જેવી યુવાન સ્ત્રી છતાં આ વિપરિત કામ તમારે શા માટે કરવું પડે છે. તમે મારા મુખત્યાર છો. તમારી મરજી હોય ત્યારે તમને હક્ક છે.” મારા પતિએ કહ્યું, “ તે મારાથી બની શકે તેવું નથી. મને નિશાળના બાઈબાઈથી આ જુરી ટેવ ત્રણ ચાર વર્ષથી પડી ગઈ છે. મારા રૂપ ઉપર મોહી પડી મને બાઈબાઈએ આ ઉંઘે માર્ગે ચડાવી દીધો. હું વધારે શું કહું ? મારામાં હવે પુરુષાતન રહ્યું નથી. હું નિર્વિર્ય થઈ ગયો છું. માઈ મન અને માઈ મગજ ચક્કર ચક્કર ભમે છે. મારી જીંદગીને આનંદ ઉડી ગયો છે. શરમથી મારા માતપિતાને લમની હું ના પાડી શક્યો નહીં. તેના પરિણામમાં તારા જેવી યુવાન અને રૂપ સંપન્ન બાળાનો ભવ મેં બગાડ્યો છે, અને છતે ધણીએ વિધવા બનાવી છે.” એમ કહી તે રોષ પડ્યા, અને પોકે પોક મુકીને રડ્યા. મેં તેને દીલાસો દીધો અને કહ્યું કે, “ તમે કુટેવના દાસ બની ગયા છો. હવે તમારો ઉપાય નથી. એમાં તમે શું કરો ? ” એમ કહી મારાં કર્મને મેં દોષ દીધો. આવી કુટેવમાં દીનપરદીન મારા પતિનું મગજ અને શરીર એકદમ ખાલી થવા માંડ્યું. પછી તો તેમણે બહુતર છોડ્યું અને તેઓ ચિત્તભ્રમ થઈને તેમણે ઓરડામાં પડી રહેવા માંડ્યું. પણ શરીરમાંથી ધાતુનો ક્ષય થવાથી તેઓ અશક્ત થતા ગયા અને

સુંદર યુવાનનું દુલ ખીલતી કળીમાંથી જેમ ખરી પડે તેમ તેઓ અકાળે મરણ પામ્યા.

હું તો રાંડેલી-વિધવા-તો હતીજ, તેથી આ બનાવથી કાંઈ મને આઘાત ન લાગ્યો. મારા સાસરા સાસુને તેથી ધણું લાગી આવ્યું. મારા પતિની વરસી વાળી ત્યાં સુધી હું મારા સાસરાને ઘેર રહી, તે પછી મારા બાપને ઘેર ગઈ. પણ ત્યાંથી ચાર પાંચ માસે મારા સાસરા પક્ષનું તેડું આવતાં મારે તેમને ઘેર જઈ રહેવું પડ્યું. મારી ઉમ્મર નાની હતી, દિન પરદિન ચંદ્રની કળા જેમ વધતી જાય તેમ મારી યુવાની અને માંડે ૩૫ વધતું જતું હતું. મારા તરફ કોઈ પણ પુરૂષની નજર જતી, તો તે મને જોઈને કામાતુર થઈ જતો. તેમાં વળી મેં બધો વેશ રાખ્યો હતો. માથાના વાળ કપાવ્યા ન હતા. લુગડાં, ધરેણાં મારા ધણીના જીવતાં જેમ પહેરતી ઓઢતી તેમ હજી પણ પહેરતી હતી. માંડે ૩૫ ખીલતું ગયાં. મારા સાસરાના ઘરમાં સ્ત્રીઓમાં મારી એક સાસુ અને પુરૂષોમાં મારા એક સાસરા એમ બેજ હતા. મારા સાસરા ઉમ્મરમાં પીસ્તાળીસ વર્ષને આસરે હતા, પણ શરીરે લઠપઠ હતા. રોજ માલ મશાલાવાળા ખોરાક લેતાં તેઓ સદાય કામાતુર રહેતા હતા. મારા પતિ ગુજરી ગયા પછી મારી સાસુ મારા સાસરાના ઓરડામાં સુવા જતાં નહીં. તેથી મારા સાસરાની વિષયેચ્છા વધતી જતી હતી.

એક રાત્રે હું મારા ઓરડામાં પલંગ ઉપર સુતી હતી મારી યુવાની ઉભરાઈ જતી હતી. તે વખતે મારી કામવૃત્તિ મારા શરીરમાં સળગી ઉઠી હતી. કોઈ રીતે શાન્ત થાય એવો તો માર્ગજ ન હતો. મનને ધણું ધણું દબાવ્યું, પણ મોટા મોટા રૂપી મુનીઓ કામદેવને હઠાવી શક્યા નહીં તો હું એક ક્ષુદ્ર બાળા કોણ ગણુ-ત્રીમાં ? હું આવા વિચારમાં, વળી તે રાત્રીની સખ્ત ગરમીમાં, મારા શરીર ઉપરનાં કપડાં બાજુએ મુકી દઈ પલંગમાં આમથી તેમ આઝોટતી હતી. પણ રાત્રી કોઈ રીતે પિતતી ન હતી. કોણ જાણે કેમ, મારી ભુલથી કે અજાણતાં મારા ઓરડાનું બારણું વાસ્થા વગરનું બંધ રહેલું તે ઉઘાડી એક પુરૂષ અંદર આવ્યો. પ્રભુએ મારા કામાગ્નિને શાંત કરવા કોઈને મોકલ્યો એવો હું મુર્ખ સ્ત્રી વિચાર કરું છું તો બતીના અજવાસમાં મારા સાસરાનેજ આવેલા મેં જોયા. તેમની નિચતાનો મને કાંઈક ખ્યાલ તો હતોજ. તેથી બીજી

કોઇ કારણસર નહીં પણ પાછલી રાત્રીના ત્રણ વાગ્યે તેઓ પોતાની નીચ હેતુસર અત્રે આવ્યા છે, એમ મારી ખાત્રી થઇ. આવતાંજ હું ઉભી થઇ, મેં મારા કપડાં સંભાળ્યા અને શરીર. ઉપર જેમ તેમ લપેટ્યાં. મારા સાસરાએ કહ્યું, “ તમે ગભરાશો નહીં. હું તમારા પ્યારની માગણી કરું છું. તમને એમાં નવાઇ લાગે એવું નથી. મનુષ્યના દેહ જુદા છે પણ આત્મા તો એકજ છે. જન્મ વખતે કાંઇ નામ કે સગપણ સંબંધ હોતો નથી, પણ માણસને ઓળખવા અને વ્યવહાર સંભાળવા નામ અને સગપણ સંબંધ ગોઠવવામાં આવે છે. પણ તે કલ્પીત છે. પ્રભુના ધરથી એ સંબંધો ગોઠવેલા નથી. કલ્પીત વસ્તુને સાચી માની વળગી પડી મુંઝાવવાનું નથી. તમારો આ સુકુમાર દેહ કામદેવની જ્વાળામાં રોજ સળગી જતો જોઈ મેં તમારા પ્યારની માગણી કરી છે. બીજા ગમે તે પર પુરૂષો સાથે સંબંધ બંધાય તે કરતાં આપણો સંબંધ બહુ ગુપ્ત રહેશે. ” વગેરે ડાહી, ડાહી પણ ધિક્કારવા લાયક વાતો કરીને મારા સાસરા મને ભોળવવા માંડ્યા. મને તો તેમની અધમતા, નિચતા અને દુષ્ટતા દેખાતી રીતેજ ઉઘાડી દેખાતી હતી. પણ કઠોર-નિર્દય-કામદેવના મારાથી હું લાચાર થઇ ગયેલી તેથી નિરૂપાય થઇ. મારા મનનું બળ ક્ષીણ પડી ગયું અને હું અશક્ત જેવી-અચેતન-મારા પલ્-ગમાં કાંઇ પણ જવાબ આપ્યા શિવાય દુઃખી દીલે પડી રહી, મારી મુંગી મરજી ગણી મારા સાસરાએ તે વખતે ઘોર-પાપી-કર્મ કર્યું. આ પાપી કાર્યથી મારો સ્વતંત્ર-ઉત્ત-આત્મા હણાયો. મારા મનમાં હું ધણી દુઃખી થઈ. પણ જ્યાં મારા પિતા સમાન સાસરાને ખર્ચ-ખોટું સુઝયું નહીં ત્યાં હું સ્ત્રી જાતિ-નિર્બળ-બાળાનો કામદેવ આગળ શું કિયાય ?

આ નિચ ક્રમ રોજ ચાલવા માંડ્યો. હું તેમની સાથે એક પણ શબ્દ બોલવાને ચાહાતી ન હતી. તે પોતાનો નિચ હવસ-નિચ ઇચ્છા-પુરી કરીને ચાલ્યા જતા. આ પાપી પ્રવૃત્તિનું પાપી ફળ થોડા મહિનામાં દેખાણું. હું સગર્ભા થઇ. દિવસે દિવસે ગર્ભ વધતો ગયો. મહિનાના મહિનાઓ પણ વિતા. હવે મારા વિષમાતુર સાસરાની આંખ ઉઘાડી. પોતાના દુષ્ટત્વનું જ્ઞાન આવ્યું, નાતમાં, ગામમાં પણ ઝીણી ઝીણી ચર્ચા થવા માંડી. માસે સાસરાને ખાવું અને સુવું ઉડી ગયાં. ને મુંઝાણા હવે શું કરવું ?

એ વિચારે તેના મગજને ઘેરી લીધું. એક દિવસ તે મારા ઓરડામાં આવી મને કહેવા લાગ્યા કે, “ આજ સુધી મને ફિક્કર નહતી. પણ હવે મારાથી ગામમાં રહી શકાય તેવું નથી, નાતીલામાં ચર્ચા થાય છે. અને મને ફીટકાર આપે છે, પણ જે તમને પ્રસવ થાય તો તો મારે મરવું જ પડે. બીજો ઉપાય જ નહીં. માટે તમે યાત્રાને બહાને કાંઈ બાઈ માણસને લઈ આંહીથી બહારગામ જાઓ. પ્રસવ થયા પછી પાછાં અત્રે આવજો. તમારે જોઈએ તેટલું નાણું સાથે લઈ જાઓ. ” આમ ક્યામણે ચહેરે કહી મારા પગ પાસે બેસી રડી પડ્યા. “ આ દિવસ કદી નહીં આવે એમ માનીને તમે મારી આખર લેતા હતા. પણ હવે તમને હું શું ફીટકાર આપું ? પ્રભુના ધરનો તમને ફીટકાર મળશે. હું નિર્દોષ, રાંક અને પવિત્ર બાળાની જીંદગીને પાયમાલ કરી મારો જન્મ અકળ કર્યો, તેનાં અધોર પાપ તમને લાગશે અને તમારી જ્ઞાતિનાં અગ્રેસરો જે આવાં અધોર, પાપી કામ કરવાનાં આડકતરાં ઉત્તેજન આપે છે તેનો પણ તે પાપમાં પુરેપુરો હિસ્સો છે. તમે પશુરૂપ પુરૂષોને પનારે પડેલી દીકરીઓ અને વહુઓને દુર્દશાના હજારો શ્રાપ તમારા ઉપર પ્રભુ વર્ષાવશે. અમારાં શીયળ લુટાવો, અમારી પવિત્રતાને કલંક લગાવો અને અમે બાળાઓને વૈધવ્યની દુર્દશામાં ઝબોળી રાખો, તમે અમારા દેખતાં તમારી વૃદ્ધ ઉમરે, નાની નાની બાળકીઓ સાથે પરણીને ઘરમાં સ્ત્રી-પુરૂષના વ્યવહાર ચલાવો. હે ! પુરૂષો, હે ! આગેવાનો ! પ્રભુ તમારા આ જાલીમ કૃત્યોનાં લેખાં જરૂર લેશેજ. ”

આટલું બોલતાંજ આખી સભામાં એકદમ શોક અને સંતાપની લાગણી પથરાઈ ગઈ. પચાસે હજાર સ્ત્રીઓના મુખ કમળ ઉપર દુઃખનાં વાદળાં છવાઈ ગયાં. તેઓની આંખોમાંથી પુરૂષ જાતિ ઉપર ફીટકાર વર્ષાવનારાં, લોહીનાં આંસુઓ ટપોટપ ખરી પડ્યાં. મહારાણી ગુણસુંદરી અને તેમનાં વ્યવસ્થાપક મંડળે આ સભામાં પુરૂષોને દ્વંષલ કર્યાં ન હતા, પણ જે તેઓ હાજર હોત તો ખરેખર, વિધવાઓની દુર્દશાના આવા હેવાલો સાંભળી તેમનાં પથ્થર જેવાં દીલ ભાંગીને ચુરેચુરા થઈ ગયાં હોત.

તે બીજા નંબરની વિધવાએ પોતાના હૃદયનો ભાર હળવો કરી પોતાની આત્મકથા શરૂ કરી “મારા સાસરાના આવા આકંઠની વાત સાંભળી મારાં સાસુ પણ મારા ઓરડામાં આવ્યાં. મારા સાસ-

રાની મારા સાથેની અધમતાની વાત તેઓ જાણતાં હતાં, અને તેમના સંબંધથી મને ગર્ભ રહ્યાનું પણ તેઓ જાણતાં હતાં. પોતાના ધરની આખર જવાની ખીક તેમને પણ મારા સાસરા જેટલી હતી. તેથી મારે પગે પડી મને કહ્યું “ વહુ અમારી લાજને બચાવો. ” એમ કહી તેઓ રોધ પડ્યાં. હિંદુ સંસારના જીવમી બંધને અમારો-નિર્દોષનો-ભોગ લીધો. તે પછી એક બાધ નોકરને તથા જરૂર જોગું નાણું લઈને અમે યાત્રાને બહાને ત્યાંથી રવાના થઈ ગયાં. બે દીવસ અમે ગાડીમાં ને ગાડીમાં કાઢ્યા. એક મોટું શહેર છે એમ જાણીને એક સ્ટેશને અમે ઉતર્યાં. અમે શહેર બહાર ધર્મશાળા ગોતતાં ગોતતાં ફરતાં હતાં ત્યાં એક હિંદુ જેવી લાગતી સ્ત્રી અમને મળી. તેણે અમને ઓળખી કાઢ્યાં કે આ ગૃહસ્થના ધરની હિંદુ વિધવા છે. તેથી તેણે ક્યા બાધને મદદ કરવા રૂપે કહ્યું, “ બહેનો આ ધર્મશાળામાં તમારે ઉતરવા જેવું નથી. તમે બાધ માણસ છો. ને જે કામે આંહી આવ્યાં છો તે કામ ધર્મશાળામાં રહેવાથી થઈ શકે તેમ નથી. મારી સાથે ચાલો મારું રહેવાનું ઘર છે તેમાં ચાર ચોરડા છે, તેમાંના એક ચોરડામાં તમે ઉતરજો. તમારું કામ પાર ઉતરે તે પછી તમને ઠીક પડે ત્યાં જજો. તમારે જવાનું થાય ત્યારે મને લાડું તથા રાજી આપો તે રકમ આપજો ” તેની આવી મીઠી મીઠી વાતથી અમે લલચાણા. આ પાપી દુનિયાના પ્રપંચ અને ખટપટનો અમને બાધ માણસને શું ખ્યાલ હોય ? અમે તો ઉજળું એટલું દુધ માનેલું. ચોરડું દુધ જીવલેણ હોય એના અમને ક્યાંથી ખબર હોય ? અમે તો તે બાધને અમારી બધી વાત બોળે લાવે કરી દીધી. અને પ્રસવ થાય ત્યાં સુધી રહેવું છે વગેરે કહી દીધું. તે બાધની પાછળ અમે ચાલ્યા. તે બાધ શહેરના બીજા નાકા ઉપર આવેલી એક ગલીમાં ગઈ પુરૂષોને જોતાં મુસલમાન જેવા લાગતા હતા તેથી અમે કહ્યું કે, “ અમને હિંદુના લતામાં લઈ જા, અમારાથી આ લતામાં રહેવાય નહીં. તારું ઘર ક્યાં છે ? ” તેણે કહ્યું “ તમે ગભરાવ નહીં. આંહી તો મુસલમાનના બે ત્રણ ઘર છે. બાકી આતો હિંદુ લતો છે ” વળી વિશ્વાસે અમે આગળ ચાલ્યાં. ખડકીમાં, ખડકી અને તેમાં ખડકી એમ ત્રણ ચાર ખડકી વટાવી તે એક ચોરડામાં અમને લઈ ગઈ. અને ત્યાં મેસારી “ હું હમણાં આવું છું ” એમ

કહીને ગઇ. ગઇ તે ગઇજ. પછીથી માલુમ પડ્યું કે તેણે હિંદુ પહેરવેશ પહેરેલો હતો, પણ તે જાતે મુસલમાન હતી. થોડીકવાર અધ ત્યાં બે પઠાણ જેવા દાદીવાળા મુસલમાનો આવ્યા. અમે તો તેને જોઇનેજ હજકી ગયાં અને પેલી સ્ત્રીએ અમને ફસાવ્યાં એમ અમારી ખાત્રી થઈ. તેઓ અમને દબાવવા અને ડરાવવા માંડ્યા ને કહ્યું કે, “ સખ દાગીના ચોર રોકડ છોડદો. ” એમ કહી અમને મારવાજ મંડી પડ્યા. અમે તો રાડો પાડવા માંડી પણ આ ભોંયરા જેવી ખડકીમાં ખડકી ને તેમાં ખડકીવાળા ઘરમાંથી અમારો સાદ કાણુ સાંભળે ? તે બંને જણાએ અમારા પાસે હવું તે લુંટી લીધું. આ વખતે કોઈ મુસલમાન બાઈ આવીપોંચી તેણે કહ્યું કે “ આ બીચારીને મારોમાં. તેના પાસે હોય તે આપના કયાં ના પાડે છે ? તે બીચારીને રજા આપો. બાઇને અટકાવી શું કામ રાખે છે ” એટલે તેઓ અમને લુટીને લાંથી ચાલતા થઈ ગયા.

હવે મારી વધુ વાત ચોથા નંબરની વિધવા કહી સંભળાવશે આ કુંબના કુંગરની વાતો કહેતાં મારી છાતી ફાટી પડે છે માટે આજની મારી વાત હું બંધ કરું છું.

આજતી કાલે ત્રીજા નંબરની વિધવા પોતાની વિતક વાત તમને કહી સંભળાવશે. તે પછી સભા બરખાસ્ત થતાં સહ પોતપોતાના સ્થાનકે ગયાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ત્રીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા.

રાદુાચ્છત ષાણિરાદ્રનયનઃ પ્રોત્સારિતાર્થાસનો ।
 ગાઢાલિગન તત્પરઃ, પ્રિયકથાપ્રશ્નેષુ દત્તાદરઃ ॥
 અન્તર્ધૃતવિષો, બહિર્મધુમયશ્ચાતીબ માયાપદુઃ ।
 કોનામાયમપર્વ નાટકવિધિર્યઃ શિક્ષિતો દુર્જનૈઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ-દુર્જનો ! આ અપુર્વ નાટકનો વિધિ ક્યાંથી શીખેલા છે કે જે સમજી શકાતું નથી. તે લોકો છેટેથી સામાને જીએ છે ત્યાં ઉંચા હાથ કરીને આદર કરે છે. મળતાં તો આંખમાં આંસુ લાવે છે, પોતાના પાસેજ અર્ધાં આસન ઉપર બેસારે છે, ગાઢ આસિંગન કરવામાં તત્પર થાય છે, અનેક મીઠી મીઠી કથાઓ કરે છે અને પ્રશ્નોમાં અતિ આતુરતા દેખાડે છે, અંતરમાં જેને ઝહેર ભરેલું હોય છે અને બહાર અત્યંત માયાની કપટ જાળ કરી મધના જેવું મીઠું બોલે છે.

ત્રીજે દિવસે નિમેલા વખતે તંબુમાં વિધવાઓ આવવા માંડી. બપોરના ત્રણ વાગ્યા એટલામાં તો હજારે વિધવાઓ તંબુમાં દાખલ થઈ ગઈ.

મહારાણી ગુણસુંદરી અને બીજી આગેવાન સ્ત્રીઓ હમેશ માફક તંબુમાં દાખલ થઈ, પોતપોતાની યોગ્યતાવાળી જગ્યાએ બેસી ગઈ. તે પછી બહારથી બે મહીઅરો સ્વયંસેવિકાઓએ આવી જાહેર કર્યું કે આસરે બસેંહ કુમારીકાઓ આ સભામંડપમાં દાખલ થવા અરજ કરે છે. તો શું કરવું તે આજ્ઞા આપો. મહારાણીએ તે કુમારીકાઓમાંથી અગ્રેસર પાંચ જણીને બોલાવી પ્રશ્ન્યું કે “ આ વિધવાઓના મેળાવડામાં તેમનો દાખલ થવાનો હેતુ શું છે ? ” તે કુમારીકાઓએ કહ્યું કે “ જે દુઃખી વિધવાઓ અત્રે એકત્ર થઈ છે, તે પણ પુર્વે કુમારીકાઓ હતી. તેઓ લગ્ન થયા પછી ગૃહ-સ્થાશ્રમમાં અને વિધવા અવસ્થામાં તેમને શું શું દુઃખો વેઠવાં પડ્યાં તેનો ખ્યાલ અમને આવે તો લગ્નના વિચાર માંડીવાળી અમે

આવી વિધવાઓનાં દુઃખો ટાળવાની સેવામાં અમ્મરી જીંદગી કેમ ન ગાળાએ ? માઆપોની અને નાતની ખોટી આખરને નિભાવી રાખવા સારૂં દરવર્ષે કેટલી હજારો કુમારિકાઓનો ભોગ અપાય છે અને તેમનાં જીવંતર નકામાં થઈ પડે છે તે આવી સભામાં આવીને સાંભળ્યા શિવાય અમે કંઈ રીતે જાણી શકીએ ?” મહારાણીએ તેમણે દાખલ કરી તે પછી ત્રીજા નંબરની વિધવાએ પોતાની આત્મકથા શરૂ કરી. “ મારી પ્રથમની બે બહેનોની જેમ હું પણ મારા મા આપના નામ ઠામ આપીશ નહીં. મારી પુખ્ત ઉંમર થતાં મારા માઆપે મુંબઈ શહેરના એક મોટા શ્રીમંત વેપારીના પુત્ર વેરે મારૂં વેશવાળું કરેલું મારા પિતા પણ શ્રીમંત હોવાથી કાંઈ પણ અવેજ લીધેલો નહીં. મારી ઉમ્મર સોળ વર્ષની થતાં એક એવી વાત બહાર આવી કે મારા પતિ પંદ છે. પુરૂષમાં નથી. આ વાત અમારી નાતમાં જોશબેર ચાલવા માંડી તેથી લગ્નનું અટકાવી મારા આપે મારા સાસરાને નોટીસ આપી કે “ તમારો પુત્ર પુરૂષત્વમાં નથી તેથી સારા પ્રખ્યાત ડાક્ટરોનાં સર્ટિફિકેટ મેળવી ખાત્રી નહીં કરો ત્યાંસુધી મારી દીકરીનાં લગ્ન હું કરીશ નહીં.” મારા સાસરાવાળાએ આથી નોટીસ આપી કે “ તમારી દીકરીને બીજે પરણાવી દેવા અમારી ફજેતી કરી અમારી આખર પાડવા તમે આ ખોટી વાત ઉભી કરી છે તે માટે અમે તમારા ઉપર આખર લીધાની ફરીયાદ કરશું.” આમ ધમકી આપી. પણ તેઓ ખોટા હોવાથી ફરીયાદ કરી શક્યા નહીં. આવી વાતો છાપામાં પણ ચર્ચાવા માંડી અને છાપાવાળાને સારૂં ખાજ હાથ આવ્યું, એમજાણી, તેઓ “ મોટે ઠેકાણાના સગપણ સંબંધ-તેના છુપા ભેદ ભરમા.” વગેરે મોટા અક્ષરોનાં મથાળાં કરી સાચાં ખોટાં લખાણો કરવા માંડ્યા. મારા સાસરાએ તે પછી મોટા મોટા ડાક્ટરોનો આશરો લીધો. પ્રથમ તો પોતાના પુત્રનું નપુંશકપણું ટાળવા દવા કરવાનું તેમણે કયું. તેવી દવામાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ કર્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. એક સર્જન ડાક્ટરે મારા પતિના ખાનગી ભાગ ઉપર વહાડકાપ કરી તેમાંની ઢીલી પડેલી નસો અને ગોળાને બદલે વાંદરાની નસો અને ગોળા ગોઠવી દેવાથી પુરૂષાન આવી શકે છે માટે તે સિવાય બીજો રસ્તો નથી. એમ કહી તે કામ બદલતી રીના રૂપિયા પચીસ હજાર માગ્યા. આ ઓપરેશન અને આ કિયાના અમે એકસપટ (કુશળતાવાળા)

છીએ અને આ પ્રયોગમાં અમે સફળ છીએ.” તેમ કહી ડાક્ટરે ખાત્રી આપી. પણ તે વાત મારા સાસરાની ગમત નહી. તેણે ધણા પાસ થએલા ડાક્ટરોને માગે તેટલાં નાણાં આપી મારો પતિ પુરુષાતનમાં છે, નપુંસક નથી એવાં ખોટાં સર્ટિફિકેટો મેળવી, સોલીસીટરોની નોટીસો સાથે મારા આપને મોકલ્યાં, અને અમુક મુદતમાં હવે લગ્ન નહીં કરો તો આખર લીધાની ફરીયાદ કરશું વગેરે ધમકી આપવા માંડી. મારા આપે પણ તેવી નોટીસ અને સર્ટિફિકેટોના સોલીસીટરોને ફી આપી સામા જવાબ વાળ્યા હતા. બંને લાખોપતી હોવાથી નાણાં ખરચવાની કોઇને મુંઝવણ ન હતી. મારા આપે છેવટ એક એવી નોટીસ મોકલી કે અમારા અમુક ડાક્ટર પાસે તમારા પુત્રની સરવૈ કરાવો અને સર્ટિફિકેટ મેળવો, તો અમે તે આખતમાં વિચાર કરીશું. મારા સાસરાએ તે ડાક્ટરને લાગવગ લગાડીને તથા ખાનગી રીતે મેળવી લઇ હજારો રૂપિયા ખરચી પોતાનો “ પુત્ર નપુંસક નથી ” એવું સર્ટિફિકેટ મેળવી, નોટીસ સાથે મારા આપને મોકલ્યું. હવે મારા આપા ઢીલા પડી ગયા સામાવાળાની પણ કન્યા જય તે મોટી આખર ગયા બરાબર ગણી હજારો રૂપિયા પાણીની પેઠે તેઓ વાપરતા હતા. આવી ધડલાંગ ચાલતાં છ સાત વર્ષ વીતી ગયાં. મારા પિતાએ નાતીલાને ભેળા કરી આ વાત તેમના પાસે મુકી. મારા સાસરાએ ધણા નાતીલાને લાંચે આપી પોતાના પક્ષમાં લઇ લીધા હતા. કોઇને રૂસ્વત તરીકે આપ્યા હતા તો કોઇને કરજે ધીરવાની રીતે આપ્યા હતા. વળી એવા નાણાં નહીં લેનારાના બાઇ બત્રીજ કે સગાને ધધે કે નોકરીએ લગાડી લાલચમાં લીધા હતા. ત્રણ ચાર વાર નાતીલા ભેળા થયા તેમાં પણ સહિનો મત એવો થયો કે એ વર અને એ કન્યા પરણવાં જોઇએ. સહિ સમજતા હતા કે આપણે પણ કોઇ વખત તેવો આવી લાગે. માટે આવો ખરાબ હાખલો ન બેસારવો મારા પિતાને પણ થયું કે હવે બહુ હઠ ન રાખવી. નાતમાં આટલી બધી હો હા થઇ તો હવે મારી દીકરીનો કોણ હાથ ઝાલશે ? કોઇ નાગો કે નીચ મળશે તો મારી દીકરી દુઃખી થશે. જેથી દીકરીનાં નશીબ મારાથી કાંઈ નશીબ ધડાશે ? આવા વિચારથી તેમણે નમતું મુક્યું. અને પોતાના ડાક્ટરનો મત ખરો છે એમ સ્વિકારી લઇ માટે મારા સાસરાને કેવરાબું. અને

બરફથી લગ્નની તૈયારીઓ થઇ. એક સુમુહુરતે-ખરી રીતે મારી જીંદગીની કુમુહુરતે-મારાં લગ્ન થઇ ગયાં. હું સાસરાના ઘરમાં ગઈ, પતી નપુંસક નથી એવી મારા પિતાની ડાકટરથી ખાત્રી થવાથી હતો. આનંદમાં હતી, કે પ્રભુએ મારી ટેક રાખી. હું બાવીસ વર્ષની થઈ તોપણ હિમ્મત અને ધીરજથી મેં માંડે શીષણ સાચવ્યું હતું. પતીના શયનગૃહમાં હું સુતા ગઇ. પણ પતી તો પોતાના પલંગમાં ઉંઘમાં ભરપુર હતા. મેં તેમને ઉંઘવા દીધા મને લાગ્યું કે દીવસ આખાના કામકાજના થાકથી તેઓને નિંદ્રા આવી ગઇ હશે. વખત જતાં જાગશે, અને મને બોલાવશે. એ પ્રમાણે બીજી, ત્રીજી એમ અનેક રાત્રીઓ ઉપરા ઉપર જવા માંડી માંડે મન અધીરું થવા માંડ્યું. રાત પડતાંજ સુએ છે અને સૂર્યોદય થયા પછીજ જાગે છે તેનું કારણ શું છે ? શું નપુંસક પુરુષો હોય તેની એ નિશાની હશે ? એક રાત્રે મેં તેમના પલંગ પાસે જઈ ઢંઢોળ્યા. બહુ ઢંઢોળ્યા ત્યારે માંડમાંડ જાગ્યા અને મને કહેવા માંડ્યા “ મને સુવાદે. મારે આખા દીવસનો ઉજાગરો છે ” હું તો નવાઈ પામી. આતે બોલે છે શું ? દિવસનો ઉજાગરો તે કેવો ? ” એક દિવસ અમારા બંગલા પહોંચવાડેના અમારા બગીચામાં ગઇ તો અમારા માળીની ઓરડીમાં પાંચ છ ગંજેરી ભેગા થઇ ગાંજે કુકતા હતા. ગાંજની ચલમ હાથમાં લઇ તેને લુગડાનો નાનો કટકો લપેટી દરેક ગંજેરી એવી રીતે તો કુંકતો હતો કે ગાંજવાળી ચલમમાં તાપ થાય ત્યારેજ તે છોડતો હતો. અને એકબીજાને આપતો હતો.

એકાદ કલાક આ ક્રિયા ચાલ્યા પછી માળી દારૂની બાટલીઓ લાવ્યો તેને એક બીજાએ હેત કરી કરીને પાયો. બેવકુફ બન્યા ત્યાં સુધી પાયો. તેટલામાં માળીએ પાછી ગાંજની ચળમો ભરી આપવા માંડી અને પ્રથમની પેઠે સઉ ગાંજે પુકવા માંડ્યા. વળી વચમાં કોઈ કોઈ ગાવા-બજવા માંડ્યા. મારા પતી પણ ખાતા હતા. હું આ દેખાવ જોઇજ રહી. મેં મારા કપાળે હાથ માર્યો અને મારા દૈવને-મારાં નશીબને-મેં દોષ દીધો. આમને આમ સાંજ પડતો હતો. આખો દિવસ આવા દુષ્ટ વ્યસનમાં ચક્રચુર થઇ, થાક્યા પાક્યા મારા પતી નિદ્રાધીન થતા હતા અને આખી રાત ધોરતા હતા.

એકવાર દીવસના એકાંતનો પ્રસંગ મળી જતાં મેં મારા પતીને વિનવ્યા. “ તમે ગૃહસ્થના પુત્ર છો, જુવાન છો, મારી સામું પણ કેમ જોતા નથી. હું તમારા પ્રેમની ધમ્મી કરૂં છું. મારા ઉપર દયા કરો ” મદમાં ચડી ગયેલો અમલદાર જેમ દુઃખી અરજદારને જવાબ આપ્યા શિવાય તેના ગુમાનમાં ચાલ્યો જોય તેમ નિશામાં ચકચુર મારા પતી પણ મારા સામું જોયા શિવાય ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. મેં તો દરરોજ તેમનો પીછો પકડ્યો. ફરીથી પણ એજ પ્રમાણે કાલાવાલા કર્યા. એમ કેટલેક દિવસે મારી વિનતિ તેમણે સાંભળી તેઓ મારા શયન પદ્મંગમાં પધાર્યા. મારી સાથે સુતા હતા, આંહી તમારા સમક્ષ વધારે ખુલ્લા શબ્દો હું કહી શકતી નથી પણ તેનો સાર એ છે કે, હું તેમને ઉંઘમાંથી નાહક જંગૂત કરતી હતી અને તેમના પ્યારની નાહક આશા રાખતી હતી. પંઢ પુરષોની વાત મેં સાંભળી હતી, પણ તે પોતાની સ્ત્રી સાથેના વ્યવહારમાં છેક શુન્ય હોય એવી મને ખબર ન હતી. તે ખબર હવે મને પડતાં જે ત્રાસ મને પડ્યો તે હજી પણ હું ભુલી નથી. અને મારી આખી જીંદગી તે ત્રાસમય વિચારને ભુલશે નહીં. કોઈ એ સ્ત્રી વર્ગ એકઠાં સુતાં હોય તેવા પ્રકારની મારા પતીની સ્થિતિ હતી. મેં હવે ફરીથી તેમને ઉંઘમાંથી જગાડવાજ મુકી દીધા. પણ તેમનાં વ્યસન છોડાવવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો એક રાત્રે મારા પદ્મંગમાં હું પુરી નિદ્રાધિન હતી તેવામાં કોઈએ મને પ્રેમથી બાથ ભીડી હોય એવું થતાં હું જાગી અને જોઉં છું તો મારાં સાસુએ મને બાથ ભીડી હતી. પાછલી રાત્રીના ત્રણ બજ્યા હતા. તેમણે મને કહ્યું, વડુ તમારા દીલની નીરાશા હું જાણું છું. તમારા જેવી સુકુમાર, યુવાન અને શિયળ સંભાળી રહેનાર યુવતીઓને આવા વખતમાં કેટલી વ્યથા થાય તેનું માપ કાઢી શકાય નહીં. હું પણ સ્ત્રી જાતિ છું અને મને તે બાબતનો પુરતો અનુભવ છે, મારો પુત્ર પંઢ છે, સાથે વ્યસનોનો ગુલામ છે એકલો વ્યસની હોત તો કોઈ દીવસ દુઃખનો આરો આવવાની આશા રાખત પણ નપુંસક માટે શું આશા રખાય ? હવે તમે હિમ્મત નહીં હારતા હું કહું તેમ કરી તમારા વિરહ દુઃખનો કાંધક અંત આણો. વિધવા કે કુમારિકાને જે તકનો લાભ મળી શકે નહીં તે લાભ-જગતના અપવાદ શિવાય તમારા ધણીની હયાતીમાં તમે મેળવી શકો છો તમારા લક્ષ પહેલાં

એક દિવસે સમુદ્ર કિનારા ઉપર ફરવા ગયેલા બાગના કોચ ઉપર તમે મને અચાનક મળી ગયાં હતાં. તમે મને ઓળખતાં ન હતાં. પણ હું તમને ઓળખતી હતી. તે વખતે વાતચિતનો પ્રસંગ તમારા પાસેજ કઢાવી, ધણીના નપુંશક પણાની કે બીજી ગમે તે વાતો હોય પણ લગ્ન કરી નાખવા એજ વાજબી રસ્તો છે એમ મેં તમને ત્રાહેત તરીકે સલાહ આપી હતી, તે આજના આ વિચારથી કે ધણીની હયાતી હોય તો સ્ત્રીને બીજા પુરુષ સાથે પ્રેમ કરવાથી પરિણામે તેને ગર્ભ રહે તો પણ જગત તેને હીણતું નથી. માટે હું કહું તે ઉપર લક્ષ આપો. “ મને મારી સાસુ સાથે થએલી પ્રથમની તે વાતબું રમણું થયું. મેં મારી સાસુને કહ્યું કે “ તમારો દીકરો નપુંશક છે એમ જાણતા છતાં, તેમનાં મારા સાથે લગ્ન કેમ થવા દીધાં ? ” મારી સાસુએ કહ્યું કે, “ વહુ, મારા સાસરા પાસે ધણી દોલત છે તે ઉંપરાંત મીલકત પણ ધણી છે. તમારા પતી શિવાય મારે બીજો પુત્ર નથી એ તમે જાણો છો. તે નપુંશક છે, અને એ વાત બહુ ચર્ચા-યાથી બીજો કોઈ તો તેને પોતાની દીકરી આપી લગ્ન કરવાનું કરે નહીં. અજાણતાં સગપણ થઈ ગયું તે થઈ જાય. તમારા પિતા સગપણ વખતે આ બાબતથી અજાણ્યા હતા. અમારે તો સગપણ કરી લગ્ન કરવાંજ હતાં. કેમકે હરકોઈ પ્રકારે એકાદ પુત્ર થઈ જાય તો મીલકતનો વારસદાર બને. એટલે હમ્મરો તો શું પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચતાં પણ આવેલ સપાટામાંથી તમને જવા તો દેવાંજ ન હતાં તેથી આ લગ્ન કર્યાં છે, અને મેં તમને તેજ માટે લગ્ન કરવાની સલાહ આપી હતી. તમારા પિતાને પણ મુક્યું મુકાય તેમ ન હતું. તમારી ઉમ્મર ધણી મોટી થઈ હતી. ફરીથી બીજો કોઈ મોટા ગૃહસ્થના ઘરનો મહુરતીઓ તો મળે નહીં. અને નાતમાં પોતાની આબરૂનો સવાલ તો ઉભો હતો. તેથી તેમણે વિચાર્યું કે આમ ચસકવામાં કે બીજી બાબત ખસવામાં હવે સાર નથી. તેથી લાજ આબરૂના વમળના ચકાવામાં પડી તમારા બાપે બીનું સંકેલી દીધું અને “ ડાકટરનો મત અમે કયુલ રાખીએ છીએ ” એવો ડોળ ધાલી-દેખાવ કરી લગ્ન કરી દીધાં-વહુ બાપુ, વ્યવહારની આંટી ધુંટી એવી છે. પોતાના સમાજમાં-પોતાની નાતમાં-અને શહેર સાથે વસનારા અને સહવાસમાં આવનારા-લોકો જેને આબરૂ કહે તેવી

સાચી કે ખોટી આખરને ટકાવી રાખવા જગતના બળવાન પ્રવાહમાં તણાવું પડે છે, તેમ તમારા પિતા પણ તણાયા છે. તેનો પણ દોષ કાઢશોમાં, પ્રારબ્ધને વશ જગત છે.”

મેં કહ્યું “ હવે તમારું કહેવું શું છે કહો. ” મારી સાસુએ કહ્યું. “ બહુ ખુલ્લું કહેવાની શું જરૂર છે ? આપણી પેઢીમાંજ આપણા મુનીમનો પુત્ર ઉમ્મર વર્ષ પચીસનો છે, પ્યાર કરવા લાયક છે, માટે તેની સાથે તમે પ્રેમ કરો. પ્રભુ ! તમને એકાદ સંતાન આપે તો બસ. શાસ્ત્રમાં પણ પુર્વે એમ થતું આવ્યું છે. એકાદ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા રૂપી-મુની-અને દેવતાઓ પાસે પુર્વની સ્ત્રીઓ ધણીની આરાધી જતી, અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવી પોતાના મનોરથ પુરા કરતી. તેઓ તે છતાં કાંઈ ધાંકારને કે નિંદવા લાયક ગણાણી નથી. મારી તમને મના નથી, મારીજ તમને સુચના છે તો પછી બહુ વિચાર કરવાનું તમારે હવે રહેતું નથી. ” હું તો આભીજ બની ગઈ. અરે, મારી માતૃશ્રી રૂપ મારી સાસુ ઉડીને મને આ શું શીખામણ આપી રહ્યાં છે ? અરે વળી શાસ્ત્રના આ દાખલાઓ પણ શું આપી રહ્યા છે ? મને તેમની કાંઈ વાત ગમી નહીં. મને તેમની શીખામણ કડવી ઝેર જેવી લાગી અરે, આ કરતાં મને ઝેર ઘોળી મારી માએ મારી કેમ ન નાખી ? આવા સ્ત્રી જીવતરમાં જીવવા કરતાં મરવું એ શું જીવવા કરતાં વધારે ઉત્તમ નથી ? આ પવિત્ર દેહને, આ દેહના પવિત્ર શિયળને. અરે સુર્ય, અગ્ની અને બ્રહ્મણ સમક્ષ એકજ પતિની સાથે જે પ્રતિજ્ઞાથી હું બંધાણી તે પ્રતિજ્ઞા-તે પતિવ્રતપણાને આમ મારે લુટાવા દેવું ? ” મેં મારી સાસુને કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. તેઓ તે પછી ચાલ્યાં ગયાં. હું સવાર પડનાર હોવાથી ઉડીને કામે વળગી. સામી રાત પડી, બીજી ત્રીજી એમ રાત ઉપર રાતને દીવસો ઉપર દિવસો વીતવા માંડ્યા. મેં મારા પતિના પ્રેમની આશા તે હવે તદ્દન છોડી દીધી હતી. હું તો મારા પ્રારબ્ધ કર્મને સંભારી દુઃખી દીત્રે-મારું દુઃખી જીવન વિતાવતી હતી. એક રાત્રે મારા મુની-મનો પુત્ર મારા શયન ગૃહમાં આવ્યો, અને મારા પ્યારની માગણી કરવા માંડી “ હમણાં નહીં. પછી તમને હું કેવરાવીશ ” એમ કહી મેં તેને રજા આપી. પછીથી મને માલુમ પડ્યું કે તેને મારી સાસુએ મારા શયનગૃહમાં મોકલ્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધ પ્રસંગમાં મહાન

મહાન ગણાતા એવા મહારથીઓએ અભિમન્યુને કોઠારૂપી વ્યુહરચના કરી રોકી રાખી, અધમપણે મારી નાંખ્યો હતો તેમ મારા સાસરા અને મારી સાસુએ પણ કોઠારૂપી વ્યુહરચના કરી હું અમળાને ઘેરી લઇ મારી નાંખી છે.

મારી સાસુએ એક દિવસ મને કહ્યું કે, “ તમારા પતિને વ્યસનમાંથી સમજાવી-સુધારી-ઠોકાણે લાવવા તમે કહેા છો, તે માટે મેં ને તમારા સસરાએ મહેનત કરવામાં બાકી રાખેલ નથી. સામા દામ, લેદ અને દંડની ચારે પ્રકારની નીતિનો ઉપયોગ કર્યા છતાં તે કોઇ રીતે સુધર્યો નથી, તેમ સુધરે તેમ લાગતું નથી. તેથી તે વાત જવા દઇ, તેની હયાતી છે તો પણ છતે પુત્રે અમે વાંઝીયા-પણાના મહેણામાંથી ઉગરેલા છીએ એટલેજ સંતોષ લઇએ છીએ. તે દરમ્યાન, તમને પ્રભુ એક દીકરો આપે તો અમારું મોત સુધરે, પછી તો બને તે ખરું. ” મારી સાસુની આવી વાતો સાંભળી મારી છાતી ભરાઇ આવી અને મારી આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ નીકળી પડ્યાં. “ અરે, પુર્વે એવાં તે મેં શું પાપ કર્યાં હશે કે આ ભવમાં આ સ્ત્રી અવતાર અને તેમાં પણ આવા પતિનો સંબંધ મને પ્રાપ્ત થયો. ” મારી દાદ ફરીયાદ કાંઇ પ્રભુએ સાંભળી નહી. કેમકે મારાં પ્રારબ્ધ કર્મ મારે ભોગવવાંજ જોઇએ. કોઈનાં પ્રારબ્ધ કર્મ કોઇ ભોગવી દેતુંજ નથી. પ્રભુનો એ અચળ નિયમ છે. મારા ધણીનું વ્યસન તો રોજ-ચંદ્ર કળાની જેમ-વધતું જતું હતું, તેના દાર-ડીઆ-અને ગંજેરી મિત્રોની સંખ્યા વધતીજ જતી હતી. ત્યાં દાર, ગાંજનાજ બંધાણી એકલા આવતા નહી પણ અરીણ, ચરસ, કોકીન, ચા, કોફીના પણ પુષ્કળ બંધાણીઓ આવતા હતા. હડકાયા શ્વાનને જેમ શાંતિ ન હોય, એક સ્થળે એક મિનિટ પણ સ્થિર રહી શકે નહીં તેમ ચા. કોફી ને કોકીનના બંધાણીઓ આવતા અને જતા. મારી સાસુને તેના દીકરાની હવે તેના જીવતર શિવાય બીજી આશા ન હતી. તે દરમ્યાન મારાથી સંતતી થઇ જત્ય એ વાટ તેઓ જોયાં કરતાં હતાં. મને બજારમાં પણ કાંઈ ચીજ-વસ્તુ લેવા જવી હોય તો જવાની છુટ આપી હતી. તેમનો હેતુ પણ તેજ હતો કે કોઇ પુરૂષ સાથે મારે દોસ્તી થઇ જાય તો તેમની દોલત અને મીલકતનો વારસદાર સાંપડી જાય. માફ મન પણ એવાં વડીલની રોજની શિખામણથી કોઇ કોઇ વાર ડગમગતું હતું. પણ પર-

પુરુષનો આપણા શરીરનો જરા પણ સ્પર્શ થાય એ વાતનો વિચાર થતાં હું ત્રાસી ઉઠતી હતી અને પાપને રસ્તે ચડવા માંડું મન જોરથી ના પાડતું હતું. એક વાર મારી સાસુએ મને પોતાના ઝોરડામાં પોતાના પડખામાં બેસારી મારા ઉપર હેત કરી મને કહેવા માડ્યું. “ વહુ, મારાં માશી વિધવા છે તેને તમે ઝોળખો છો ? તે ધણા નાણાંવાળાં છે. તેની ઉમ્મર ધણી નાની છે અને તમારા જેવાંજ રૂપાળાં છે. તેને ઘેર મોટરો અને ઘોડાગાડીઓ તથા ધણા નોકરો છે. એક લાખોપતી મુસલમાનના એક યુવાન છોકરાની મારી માશી સાથે પ્યાર કરવાની મરજી થઇ. તે મારી માશી ઉપર બહુ મોહી પડ્યો હતો. તેણે મારી માશીને, વખત મેળવી પોતાના દીલની વાત જણાવી. મારી માશીએ એ વાત તુચ્છકારી કાઢી. તે યુવાને એક ખીજી તદખીર શોધી કાઢી. તેણે મોટર હાંકવાની કેળવણી લીધી. તેનું સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું, અને મારી માશીને ત્યાં તેની મોટર હાંકવા માટે શોફર (હાંકનાર તરીકે) રહ્યો. મારી માશી તે મોટરમાં બેસી સાંજના રોજ ફરવા જતાં હતાં, અને તે યુવાન મોટર હાંકતો હતો. એક દિવસે મોટરને તે જંગલ તરફ લઇ ગયો, ત્યાં નિર્જન હતું. મારી માશીએ કહ્યું, “ મોટર, આમ ક્યાં લઇ જાય છે ? ” તેણે મોટર ઉભી રાખી અને નીચે ઉતરી મારી માશીને કહ્યું “ તમારા પ્યારનો હું તરસ્યો છું. હું લક્ષાધિપતિનો પુત્ર છું. મને સાધારણ શોફર ગણ્યો નહીં. તમારા પ્રેમ માટે આ ધંધો શીખી હું તમારી મોટરનો શોફર બન્યો. હવે મારી તૃષા મટાડો “ અરે કાંઇ નહીં તો મને એક ચુમ્મન લેવા દો. હું એક લાખ રૂપીઆ આપું. મારી માશીએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને મોટર જલ્દી હાંકી ઘેર લઇ જવા હુકમ કર્યો. તે યુવાન નિરાશ થયેલે દીલે તુરત મોટર ઉપર પાછો ચઢી બેઠો અને મોટર હાંકવા મંડ્યો. ઘેર આવી તેણે નોકરી ઉપરથી તરત રજા લીધી. હવે તેણે બંગડી બજારમાં બંગડી વેચવાની એક મોટી દુકાન ખોલી. દુકાનમાં ધણાં માણસોં નોકર હતા. પણ અંતેને હાથે બંગડી ચડાવવાનું કામ તેજ કરતો હતો. તે શોફર તરીકે બદલાઇ ગયો હતો. ઝોળખાતો પણ ન હતો. મારી માશીની એક બેનપણીએ બહારગામથી પોતાને માટે એક ડઝન જુદા જુદા રંજ અને જુદા જુદા આકારની બે ડઝન બંગડીઓ મંગાવી હતી. મારી માશીના હાથનું પરમાણું તેજ પોતાના હાથનું પરમાણું છે, એમ

પણ સાથે લખી વાળ્યું હતું. મારાં માશી નવી ખોલેલી અને તરેહ તરેહની જાત જાતની અંગડી વેચનારા ઉપર જણાવેલા યુવાનોની દુકાને ખરીદી માટે ગયા. કુમારીકાઓ, તુરતની પરણેલી અને વેશ રાખેલી ઘણી યુવાન વિધવાઓની ત્યાં પુષ્કળ ભીડ હતી. યુવાન વેપારી તે કામળાંગી રૂપવતી સ્ત્રીઓના હાથ પકડી પકડી આંગળાથી દાખી દાખી સાથુ લગાડી લગાડી ચાલાકીથી ઝપાટે અંગડીઓ ચડાવવાનું કામ કરી રહ્યો હતો. અંગડી પહેરનાર સ્ત્રીઓનો શોખ એવો હતો કે જેમ અને તેમ સાંકડી અંગડીઓ પહેરવી. વેપારી રિવાજ એવો હતો કે અંગડી પહેરાવતાં કુટે, તો અંગડી વેપારીની જાય. તેથી આ શોખને ધણું ઉત્તેજન મળ્યું હતું. આવી ભીડમાં મારાં માસી પણ અંગડીઓ ખરીદ કરવા જઇ ઉભાં રહ્યાં. ચતુર વેપારીની ચંકાર દ્રષ્ટિ મારી માશી તરફ તુરત પહોંચી ગઇ. તેણે બીજી સ્ત્રીઓને પડતી મુકી, બાજુએ ખસેડી, મારી માશીને કંઇ જાતની કેટલી અંગડીઓ કેના માપની લેવી છે વીગેરે પુછવા માંડ્યું. મારી માશીએ પોતાને જોઈતી જાત અને રંગની અંગડીઓ લેવાનું જણાવ્યું. મારી માશીને એમ સાફ લાગ્યું કે અંગડીના વેપારીઓ પણ કેટલા નરમાશવાળા અને કેટલા વિવેકી છે. યુવાને તરતજ અંગડીઓનો જથ્થો કાઢવા માંડ્યો. મારી માસી રંગ અને ભાત નકી કરતાં ગયાં, યુવાન જે હાથની આશા કરતો હતો, જેના સ્પર્શ માટે એક લાખ રૂપિયાની બીટ માંડતો હતો તે હાથ સામા પૈસા આપીને સહેજે તેના હાથમાં આવી પડ્યો. તેના દીલની મુરાદ ઇચ્છા-પાર પડવાથી મારી માસીનો હાથ પકડી તેમને અંગડીઓ પહેરાવવા માંડ્યો, કાંઇ અંગડી માપમાં પહોળા હોયતો મારા માસી સાંકડી અંગડી માંગતા હતા. યુવાન પોતાના હાથ વતી આંગળા દાખી દાખીને અને સુગંધી બ્લેક બ્લેક થતો સાથુ લગાડી લગાડીને અંગડીઓ ચડાવવા માંડ્યો હતો. એકા એક મારી માસીની નજર એ યુવાન પુરૂષ તરફ ગઇ. તેમણે તેને ઓળખ્યો. તે બહુ ભોંઠા પડી ગયા મારે અંગડી લેવી નથી એમ કહી હાથ ખેંચી ત્યાંથી રવાના થઇ ગયા. ઘેર આવી મને ઉપલી બધી વાત કરી કહ્યું કે “જે માણસ મને એક લાખ રૂપિયા આપતો હતો તેને મેં તિરસ્કારી કાઢી, સામા પૈસા આપી મેં મારો હાથ ઉલટો તેના હાથમાં આપ્યો” મેં કહ્યું કે “માસી એમાં શું? એતો એક રીવાજ ચાલે છે. રીવાજ પડ્યા પછી કોઈ નિંદા કરવું.”

નથી. તેમ કાંઈ એવી વાતને ખરાબ કહેવું પણ નથી. જુઓને એવા બનાવો તો રોજ બને છે પણ આપણને તે વાત કેટલી ખરાબ થઈ તેનો ખ્યાલ પણ આવે છે ?”

આજે ઘણો વખત થઈ જવાથી પ્રમુખ સાહેબે આજની અધુરી રહેલી કથા આવતી કાલે કહેવાશે એમ કહી ત્રીજી વિધવાની કથા બંધ કરી હતી. તે પછી સૌ વિધવાઓ પ્રમુખનો ઉપકાર માની તંબુમાંથી પોતપોતાને ઉતારે ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ત્રીજા નંબરની વિધવાની આત્મકથા ચાલુ.

પયઃપાન મુજંગાનાં, કેબલં વિષવર્ધનમ્ ।

ઉપદેશોદિ મૂર્ખાણાં, પ્રકોપાનિનાંતયે ॥

અર્થ—સર્પને દુધનું પાન કરાવવું, તે કેવળ ઝેરની વૃદ્ધિ કરાવનારું છે. તેમજ મુર્ખને ઉપદેશ કરવો તે પ્રકોપને અર્થ છે. શાંતિને માટે નથી.

આજે પણ નક્કી કરેલે વખતે સહિ વિધવાઓ તંબુમાં દાખલ થઈ પોત પોતાને સ્થળે બેસી ગઈ હતી, મહારાણી ગુણ સુંદરી અને બીજી આગેવાન સ્ત્રીઓ પણ વખતસર આવી પહોંચી હતી અને તે સર્વે બેસી ગયા બાદ મહારાણી ગુણસુંદરીએ તે પછી ત્રીજા નંબરની વિધવાને પોતાની વિકત વાત શરૂ કરવાની આજ્ઞા કરી.

ત્રીજા નંબરની વિધવાએ હિમાં થઈ મહારાણીને અને સર્વે વિધવાઓને નમન કરી પોતાની ગઈ કાલની અધુરી રહેલી વાત આગળ ચલાવી.

મારી સાસુએ મારાં માસીને કહેવા માંડ્યું. “ જુઓ, જાહેરમાં ઘણા પુરુષોનો અવર જવરના રસ્તા ઉપર પુરુષોના સમક્ષમાં સારા ધરની સ્ત્રીઓ, શરીર ઉપરનાં કપડાં કાઢી નાખી નમ્ર સ્થિતિમાં બેસે તે કાંઈ દીક ગણાય ? છતાં નદી, તળાવ કે બીજા જળાશય ઉપર ભ્યાં જુઓ ત્યાં સ્ત્રીઓ નાગી ઉઘાડીજ બેઠેલીજ હોય છે.

એ પણ એક રીવાજ છે, ઝવેરીની દુકાન ઉપર જઈ સ્ત્રીઓ ગળાના દાગીના વેચાતા લેતાં દુકાનદાર તેવા દાગીના તેમના ગળામાં નાખી તમારી ચોળા જરા નીચે ખેંચો એમ કહી દુકાનદાર ચોળા પોતે ખેંચી કહે છે: “ વાહ, દાગીનો કેવો સરસ દીપે છે ” એ પણ એક રીવાજ છે. તેવીજ રીતે અંગડીવાળા હિંદુ કે મુસલમાન ગમે તે ભતના હોય તે સ્ત્રીઓને અને બાળાના હાથને ગમે તેમ ચોળે છે, પણ તેમાં કોઈ વાંધો લેતું નથી. તેને એક રીવાજ ગણે છે. નાટક-શાળામાં સ્ત્રી પુરૂષો જોડાજોડ બેસી શૃંગારિક અને બીભત્સ દેખાવ આવે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ લલ્લમ ન પામતાં ખડખડ હસી પડે છે, અને સેંકડો માણસોના દેખતાં પુરૂષના હાથ દાબે છે, અને ગળામાં હાથ નાખે છે એવો પણ એક રીવાજ છે. સાહેબ લોકતું રાજ થયા પહેલાં, તમે કહો છો તેમ સ્ત્રીઓ પોતાના શરીરને પરપુરૂષને અડકવા દેતી નહીં તેમ અંગને બીજની નજરે ખુલ્લું દેખાય એમ બેસતી નહીં. હવે તો તે બધું રીવાજમાં ખપે છે અને અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની પેઠે ગમે તે પારકા પુરૂષને લઈ બહાર ફરવા જવામાં માન સમજે છે. પહેલાં તો લોકો ગાયને વેચતા નહીં, કાષ્ટને જોઈએ તો દુધ પીવા મદત આપતા. હવે તો તમામ હિંદુભાઈઓ ઢોરને ગમે તે માણસને વેચે છે એટલુંજ નહીં પણ પોતાના પેટની પુત્રીને પણ ઢોરની જેમ વેચી નાણાં લેવાનું સાધન ગણી ગમે તેટલી ઉમ્મરના અને ગમે તેવા કાણા-કુબડા-અપંગ અશક્ત કે ગાંડા થઈ ગયેલ માણસને દીકરી આપી પેટ ભરીને નાણાં કઢાવે છે. એ પણ એક રીવાજ છે. આ બધો ખેલ જોતાં જરૂર પડ્યે પર પુરૂષનો સંગ કરવો તે કાંઈ ખોટું નથી. વિધવાઓતો ગર્ભની ખીકે એવા છુપા સંગ કરે છે પણ પરણેલીને તો ગર્ભ રહે તેમાં ફજોતો ન હોવાથી તેઓ હિંમતથી પર પુરૂષનો સંગ ખુશીથી કરે છે. એક પુરૂષ સાથે પુનર્લગ્ન કરે તેને નાતીલા નાત બહાર મુકે છે, પણ છુપી રીતે ધણા સાથે વ્યભિચાર કરી, ગમે તેટલા ગર્ભ પડાવે અથવા બહાર ગામ જઈ છોકરાં જણીને વિધવા પાછી આવી નાત ભેગી રહી શકે છે, આ વાત નાતીલા ઉઘાડી રીતે જાણતા છતાં તેવી વિધવાને નાત બહાર મુકતા નથી એ પણ એક રીવાજ છે. આપણામાં આવા ધણા રિવાજ છે. ”

આવી આવી વાતો કરવા છતાં પણ મેં મારા મનને કાશુમાં રાખ્યું. ડગવા દીધું નહીં. દીન પર દીન શુરા વ્યસનની અતિશય-

તાથી મારા ધણીની શરીર સ્થિતિ બગડવા માંડી, તેઓ અનેક દરદના બોગ થઈ પડ્યા. ધણી ડાકટરો તથા વૈદ હકીમોના ઉપચાર કર્યા છતાં તેઓનો બચાવ થયો નહીં. એક રાત્રીએ તેમણે પોતાનો દેહ છોડ્યો અને તેમના જીવતાં હું જે વિધવા જેવી સ્થિતિ ભોગવતી હતી તે સ્થિતિ આજે જગતની નજરે ખુલ્લી થઈ. સાતીના રિવાજ પ્રમાણે વિધવાને વરસીવાળતાં સુધી ખુણો પાળવો પડે તે પાળા તે પછી મારા માઆપને ઘેર જઈ હું રહી. ત્યાંથી મને સાસરે તેડી આવ્યા. મારી અવસ્થાના દિવસો ઉપર દિવસો વિતવા માંડ્યા. હવે મને કામદેવ જોરથી પીડવા માંડ્યો. આટલી બધી ઉમ્મર મેં નિર્વિકાર રહીને કેમ કાઢી તેની મને તો નવાઈજ લાગ્યા કરતી હતી. કોઈ મુસલમાન કે પરદેશીના ઘરમાં જઈ રહેવું કે ગર્ભપાત કરવો તે દુઃખ મને મહા બચકર લાગતું હતું. અને મને તે બાબતનો વિચાર થતાં કંપારી છુટતી હતી. એક રાત્રીએ બહુ બહુ વિચાર કરી, થાકી જઈને આપઘાત કરવા સાંઈ મેં સુતરની એક જાણી મજબુત દોરી લીધી. તેનો ફાંસો કરી મેં ઉંચે લાકડા સાથે બાંધ્યો. એક ટેબલ ઉપર ઉભા રહી તે ફાંસો મેં મારા ગળામાં નાંખ્યો. અને પરમાત્માને યાદ કરી તેમની સ્તુતી કરી. અને અકાળે આ દેહને, નાતના કાયદાને તાબે થઈ, પુનર્લન્ધ ન કરતાં બિનગુન્હે, મૃત્યુને શરણે થાઉં છું તથા સ્ત્રી હત્યાના પાપના ભોક્તા ઉપર પ્રભુ દયા કરજો અને મારી લાખો બેનપણી વિધવાઓને સદાની બળતી બઠીમાંથી ઉગારી લેવા, દરરોજ આ ભરતખંડમાં થતી એવી લાખો ગર્ભહત્યા અને બાળહત્યાના, હૃદયને રાખ કરી મુકનારા અધાર કૃત્યના મહા પાપમાંથી બચાવવા નાતના અગ્રેસરોને પ્રભુ સહજુદ્ધિ આપો એટલું કહીને, મેં ગળાના ફાંસાને સંકડાવ્યો. હું ઉંચી થઈ અને પગથી પાદુ મારી નીચેના ટેબલને દુર ધકેલ્યું, તેજ ક્ષણે મારાં સાસુ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને હજી મારો કર્મ-વિપાક કાંઈ બાકી હશે તે ભોગવવા તેમણે દોડીને મને એકદમ પકડી લીધી અને સુતરની દોરીના બંધનમાંથી મને છુટી કરી. શોક અને દુઃખની લાગ-ણીઓથી મારા શરીરના રૂંધે રૂંધાંમાં આગ પ્રસરી રહી હતી, ચોતરફ અંધકાર શિવાય બીજું કાંઈ દેખાતું ન હતું, પરમ દયાળુ પ્રભુનું ધર મને છેક નજીક આવી લાગ્યું હતું. પણ મારા પાપપુંજ પ્રજાગવા બાકી હશે !

મારી સાસુએ મને એક પલંગ ઉપર ધીરથી સુવરાવી, મારા મ્હોં ઉપર સહેજ પાણી છાંટ્યું અને ધીમેથી મને પવન નાખવા માંડ્યો. કેટલીક વારે મને કળવળી. મારી સાસુએ કહ્યું “ જીવતો નર ભદ્રા પામશે. મુઆ પછી નહીં. ” મેં કહ્યું. “ એ કહેવત વિધવા માટે ખોટી છે. અમે તો હવે ભદ્રા (શ્રેય-કલ્યાણ) પામી રહ્યાં ! અમારો ભદ્ર પુરુષ મ્યો. તે હવે ફરીને પાછા આવ્યા વગર અમે ભદ્રા ક્યાંથી પામીએ ? માત્ર અંતઃકાળે અમિ શિવાય બીજો કોઈ દેવ અમારા દેહ અને દુઃખોને ભરમ કરનાર અને સહાની શાંતિ આપનાર અમારો કોઈ ભદ્ર નથી. ” મારી સાસુ ઉત્તર આપી શકી નહીં. હું તો પાછી ધાંચીની ઘાણીના બેલની પેઠે, આ સંસાર ચક્રના નિરસ, ફિક્કા અને નિઃસત્વ જીવનના ઘાણી કોઠાની આસપાસ ચક્રાવા લેવા માંડી. આવા ચક્રાવાના કોઠામાંથી સંસારમાં સુખરૂપ ગણાતા તેલનું એક ટીપું પણ બહાર પડતું નહતું. કારણ કે યંત્રમાં કેવળ વિધવાના ભાગી ગયેલા અને નિરાશ પામેલા હૃદય રૂપી સુકી નદી ઉપરની વેળુ જેવી વેળુજ પીલાતી હતી. કેટલીએક મુઠતે મને દેવ દર્શન અને કથાના શ્રવણથી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ થવા માંડ્યો. આ માર્ગે મારા દુઃખનું મને વિસ્મર્ણ થવા માંડ્યું. જ્યાં જ્યાં કથા વાતોના પ્રસંગો હોય ત્યાં ત્યાં હું જવા માંડી. વળી નિયમિત રીતે મંદિરોમાં પણ જતી. એક બ્રહ્મચારી જેવા સાધુ અમારે ત્યાં ધણીવાર ભિક્ષા લેવા આવતા. તેઓ પણ ધણીવાર શાસ્ત્રની વાતો કરતા. મારાં સાસુએ તેમને રોજ રોજ આવી આંહી બેસી કથા કરવાનું કહ્યું, પણ તે સાધુ પુરુષે ના પાડી કે ગૃહસ્થાશ્રમીના એકજ ધરનો આશરો લઈ અમે અમારું જીવન વ્યતિત કરીએ તો અમે કલંકિત થઈ જઈએ. ભિક્ષા પણ અમારે મધુકરની પેઠે લેવી જોઈએ. અમે શહેર બહાર દુરના શિવમંદિરના બગીચામાં રોજ સાયંકાળે કથા કરીએ છીએ, ત્યાં તમારી ઇચ્છા હોય તો આવો. આમ કહી પછી મારાં સાસુ મને તેડીને તે સાધુની કથા સાંભળવા એ ધર્મશાળામાં લઈ જતાં હતાં. ”

આ વખતે સભામાં એકાએક મોટો કોળાહળ મચી રહ્યો અને શોર બકોર થવા માંડ્યો. સ્વયંસેવિકાઓએ પ્રયત્ન કરી તે શોર બકોર માંડમાંડ શાન્ત કર્યો ત્યારે મહારાણી ગુણ સુંદરીએ પુછતાં એક યુવાન વિધવા જે પોતાનાં નાનાં ત્રણ બચ્ચાંને લઈ

મહા દુઃખમાંથી માંડ માંડ છુટી આંહી આશરો લેવા આવી હતી અને મને ખચાવો, ખચાવો, નહીં તો તે યવન પાછી હમણાં મને પકડી જશે. એમ કહી છાતી ફાટ રૂદ્ધ કરતી હતી. તે બોલી. “ તે પાપી મારી પાછળ દોડયો આવે છે. હમણાં મને પરાણે ખેંચી ઉપાડી ચાલતો થશે. અરે મને ખચાવો.” એમ ઘુજતી જતી, થર થર કંપતી, મોટે અવાજે રડતી સ્ત્રીને તથા તેના રોતાં રોતાં છોકરાંને જોઈ સહિને દયા આવી પડી. મહારાણીએ તેને દિલાસો આપી, હિમ્મત આપી, શાન્ત કરી કહ્યું કે, “ બહેન ! આ ત્રીજા નંબરની વિધવાની વાત ચાલે છે તે પુરી થયા પછી તારી વાત શરૂ કરજે. અમે તારી વાત સાંભળશું. તું શાન્ત થા. ” તે વિધવા બાંધ રોતી રોતી કહેવા માંડી “ તેના દુઃખની કથા લાંબી હશે. ક્યારે પુરી થાય ? મારી વાત સાંભળો, નહીં તો એ પાપી સહિના દેખતાં મને હમણાં ઉપાડી જશે. વાઘના મોંઢામાંથી હું મૃગલી માંડ માંડ છુટીને આવી છું. ” સભામંડપમાંથી પોકાર નિકળ્યો. “ સાંભળો, સાંભળો ” મહારાણીએ સહિ વિધવાએનો એક સરખો વિચાર જાણી તે વિધવાને પોતાની વેતક વાત કહેવા રજા આપી. તેણે કહેવા માંડ્યું. “ મારા બાપ ગરીબ હતા, તેણે મારા સગપણ મોટે મારા વર પાસેથી કાંઈ પૈસા લીધેલા નહીં, મારા વર પૈણ ગરીબ હતા. મારા વર નોકરી કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા. અમે નાતે વાણીઆ છીએ. મારા ધણીએ ગામમાં એક નાનું ઘર ભાડે લીધું હતું. તેમાં અમારો માંડ માંડ સમાસ થતો હતો. તે અમારું ઘર અમારા બીજા ધણા નાતીલા રહેતા તેમના એક ફળીમાં આવેલું હતું. મારાં બાર વર્ષની ઉંમરે લગ્ન થયાં હતાં. અમારે મને પચીશ વર્ષ થયાં છે. મારે ત્રણ છોકરાં છે. તેમાં એક દીકરો અને બે દીકરી છે, તે આંહી મારી પાસે ઉભાં છે. દીકરો દસ વર્ષનો છે અને બીજા આઠ તથા પાંચ વર્ષનાં છે. મેં પુર્વે મહાપાપ કર્યાં હશે, હજારો નિરપરાધી જીવને દુઃખ દીધું હશે તે મારા ધણી એક ઉપર વરસ કાલેરા થઈ મરણ પામ્યા. ” આમ કહેતાં તે સ્ત્રી મોટે સાદે આકંઠ કરી રડવા અને કુટવા માંડી. સભામાં દુઃખનો એક મોજો ફરી વળ્યો. મહારાણીએ તેને શાન્ત કરી કહ્યું કે “ બહેન, વિધવાનું જીવન એવું દુઃખમય હોયજ છે. તીક્ષ્ણધારવાળા કાંટાની શય્યા ઉપર તેને સુવું છું અને કાલસાની વખારમાં તેને રહેવાનું છે. છતાં કાંટા લાગવા

દેવા નથી. અને કોલસાની કાળપનો સ્પર્શ થવા દેવો નથી. જો, બહેન, આ બધી બહેનો વિધવાઓ છે. તે દરેકનાં જીવનનો અનેક પ્રકારના અને અનેક દુઃખોથી ભરેલાં છે. તેમનાં હૃદયમાં સામી શકે નહીં એવાં અનેક દુઃખોને તેમણે સમાવ્યાં છે, ઉપરી શકે નહીં તેવા મહાદુઃખના બોજની ગાંસડીઓ માથા ઉપર રાખી શાંત ચિત્તે તેઓ આંહી બેઠી છે. તે તમામને મારા હૃદયથી હું જોઈ શકું છું, જાણી શકું છું અને મહા દુઃખી થાઉં છું. તે સધળીનાં દુઃખ ઠલવવા હું દરેકને કહું તો, તે દુઃખોને સમાવવા આ આખું વિશાળ જગત પણ સાંકડું થઈ પડે. એવાં દુઃખો સમાવી રાખવા માટે તો તેમનું વિશ્વ જેવડું વિશાળ હૃદયજી કામ આવી શકે. તેમના દુઃખોની કથા કરાવવા હું દરેકને આજ્ઞા આપું તો, તે કથાને શ્રી શેષનાથ પોતાના હજારો મુખે કરી કહેવા બેસે તો પણ પુરી ન થાય એટલી બધી લાંબી છે. એ બહેનોના જીવનના અંત વખતેજ દયાળુ યમદેવજી તેમની કથાને પુરી કરે છે. એવી કથાઓ લખવા બેસીએ તો, મહાભારતના શ્રી વ્યાસજીને પણ બે ઘડી હારી જવું પડે. એતો ધર્મ રાજના કારભારી ચિત્રગુપ્તજી લખી શકે અને પોતાનાં આવા મહાન દુઃખોને પોતાના દુઃખી કાળજીમાં સદાય કોતરી રાખનારી જગત જનુની જેવી આ વિધવાઓજી કોતરણી કરી લખી શકે. ” આજ્ઞા થતાં તે દુઃખી વિધવાએ પાછી પોતાના દુઃખની કથા શરૂ કરી. “ ત્રણ નાના છોકરાં અને માઈ પેટ હવે કેમ ભરવું ? કામી ખવરાવનાર તો ગયો. મને રાત દિવસે ઉંઘ આવે નહીં ને મુંઝાણા કંઈ પણ મારી બેનપણીએ કહ્યું, “ આમ મુંઝાણે પાર નહીં આવે. ગામમાં દરણું, પાણી કર. અને તાઈ ને તારા છોકરાનું પેટ ભર. ” મેં તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. હું ગરીબ, કંગાળ તો પણ પ્રભુએ મને રૂપ આપ્યું. તેથી ગામમાં, બજારમાં અને કામકાજે જાઉં ત્યાં પુરૂષો તો તાકી તાકીને મારા સામું જેવા માંડ્યા, કોઈ હલકાં વચનો અને નીચ શબ્દો સાંભળું તેમ બોલવા માંડ્યા. મને તો કોઈ દિવસ આવો દુષ્ટ અનુભવ થયેલો નહીં. તેથી મુંઝાણને ધરને ખુણે બેસી ધણી વાર રોધ રોધને મારી છાતી હળવી કરું. મનમાં કહું કે, “ વિધવા એટલે જે સ્ત્રીનો કોઈ રક્ષક નહીં તે ? વિધવા એટલે જગતના પુરૂષોની વહુ ? તેમાં હું ગરીબ, પૈસે ગરીબ, સ્વભાવે ગરીબ એટલે ગરીબની વહુ સહિની ભાભી ? વાહ ! પ્રભુ

વાહ ! આમ કરવું હતું તો અમને સ્ત્રીનાં જીવન શું કામ આપ્યાં ?” મારી આ સ્થિતિમાં એક નીચ યવન મારા ઉપર મોહ પામ્યો. તેણે છઠે ચોક મારા પાસે તેના પાપી વિચારની માગણી કરી. મેં તેને ગાળો ઘષ્ટ હડધુત કર્યો. તે બોલતો ગયો કે, “ જોઈ લેજો, તને મારી બીબી બનાવી મારા ઘરમાં બેસાડે તો હા પાડજો. ” મેં તો તે વાતને કાંઈ ગણુકારી નહીં. હું લોકોનાં દરજ્યાં, પાણી અને બીજી મજૂરી કરી મારો ગરીબ સંસાર સુખે દુઃખે નિભાવતી હતી. એક વખતે સાંજે હું ઘેર આવીને જોઉં છું તો છોકરાંઓ બેઠાં બેઠાં મીઠાઈ ખાતાં હતાં. મેં છોકરાંને પુછ્યું, “ આ મીઠાઈ ક્યાંથી લાવ્યાં ? ” છોકરાંએ કહ્યું, “ કાકા આપી ગયા. એ તો રોજ રોજ અમને આપી જાય છે અમે તો રોજ ખાઈએ છીએ. અમારે તો ખાવાની બહુ મજા પડે છે. મા, તેં અમને કોઈ દિવસ મીઠાઈ ખવરાવી નથી. ” છોકરાં રાજ થતાં હતાં. હું સમજી, મારા દુઃખના દીવસનો ગૃહણથી ઘેરાયેલો સુર્ય આજથી ઉગ્યો. હું તે પાપી યવનનું આ પાપી કાવતરું સમજી ગઈ. મેં છોકરાંને ધમકાવ્યાં—સમજાવ્યાં—ફેસલાવ્યાં. “ બાપુ, તમારે કોઈ કાકા નથી, તેમ મામા માસીના પણ નથી, ઉંચે આભ અને નીચે ધરતી છે. હવે મીઠાઈના પડીકાં આપવા આવે તો ફરીને લેશો નહી. ” આટલું કહેતાં તે વિધવા રડવા માંડી. સાંભળનાર વિધવાઓ પણ રડવા માંડી. મહારાણીએ સઉને શાન્ત કરી વાત આગળ ચલાવવા કહ્યું. તે વિધવાએ ચલાવ્યું “વળી ફરી વાર તે પાપી મને રસ્તામાં મળ્યો. ને મારી ફરી માગણી કરી. મેં તેને ગાળો દીધી, તે મુંગો મુંગો ચાલ્યો ગયો. મીઠાઈની ના પાડ્યાની વાત તેણે છોકરાંઓથી જાણી લીધી. તેણે છોકરાંને બોળવી છુટા પૈસા, રમકડાં વગેરે બીજી ચીજો વગેરે વખત બેવખત આપવા માંડ્યું મારા ફળીયામાં તે અવર જવર કરવા માંડ્યો. ફળીયાવાળાં તે જાણુવા લાગ્યાં. મારે માટે તેમને શક આવ્યો. એટલુંજ નહીં પણ મેં તે યવનને ચાર કરી રાખ્યો છે એમ સઉ માની બેઠાં. એક મોડી રાત્રે તે યવન મારે ઘેર આવ્યો. સાદા ઓળખી મારા છોકરાંએ બારણું ઉઘાડ્યું એટલામાં તો પાપી મારા ઘરમાં દાખલ થઈ ગયો. માઈ કાંઈ ચાલ્યું નહીં. મારી સાથે બદ-કામ કરવા તેણે કહ્યું. મને ખુલ્લો છરો ઉગામી કહ્યું કે, “ હમણાં હલાલ કરી નાંખીશ. ખુશીથી હા પાડે તો ઠીક અને ના ખુશીથી

હા પાડે તો પણ ઠીક. ફળીયાના બધાં માણસો જાણે છે કે તું મારી રખાત છે.” હું તો ગભરાઇજ ગઇ. પ્રશ્ન હું શું કરું ? ક્યાં જઈ ? કોણ મને બચાવે ? ” મને કોઇએ બચાવી નહીં. તે પાપીએ મારા શિયળનો ભંગ કર્યો, ફળીમાં, ગામમાં મારી ફેંચી થવા માંડી. મારી સાચી વાત કોઇએ સાચી માની નહીં. સાંભળનાર સહિ મારીજ હરામખોરી ગણવા માંડ્યાં, પડોશીઓની દયા મારા ઉપરથી હટી ગઈ, સહિ મને તિરસ્કારની નજરે જોવા માંડ્યાં. “ આ બાપએ આપણા ફળીમાં આ વેશ્યાવાડો માંડ્યો છે તે નહીં ” ચાલે. રાંડ તો ગરીબ, ગરીબ કહેતી હતી અને રોટલા માટે રોતી હતી તે લુચ્ચી નીકળી. રાંડે યવનને રાખ્યો અને ચાહન, બેશરમ થઈ ચારને હવે તો ઘરમાં ધાલે છે. ” પડોશીઓએ ધરધણીને ઉસ્કર્યો. સહિએ કહ્યું, “ કાં તો તે વેશ્યાને રાખો અને કાં તો અમને રાખો. નહીં તો અમે બધાં અમારા ઘર બધાંએ ખાલી કરશું. પછી બલે તમે બધા ઘરમાં વેશ્યાવાડો બનાવો. ” ધરધણીએ તેજ દિવસે પોતાનું ઘર ખાલી કરી મને નીકળી જવા કહ્યું—મેં ધણાં કાલાવાલા કર્યા. હું નિર્દોષ છું વગેરે ધણું કહ્યું પણ તેણે મને એકદમ ખાલી કરવા, નહીં તો સામાન ફેંકી દેવા ધમકી આપી, તેણે માફ માન્યું નહીં. તે નીચ યવન આ બધું જાણતો હતો. હું છોકરાંને સાથે લઈ ગામમાં ઘર ગોતવા નીકળી પણ મારા દુઃખનો ઢંઢેરો બધે ઠેકાણે પીટાઈ રહ્યો હતો, તેથી કોઇએ મને ઘર બાંડે આપ્યું નહીં. મારા લત્તાથી ધણે દુર જતાં એક યુદ્ધી ડોશી મને મળી. તેણે મને કહ્યું કે મારા ઘર પાસે એક ઓરડી ખાલી છે, તારે જોઇતી હોય તો બાંડે આપવાની છે. ” મેં તે ઓરડી જોઈ, પણ લત્તા બહાર હતી. તેથી મારો વિચાર બાંડે લેવાનો ન હતો. પણ બીજું કોઈ ઘર બાંડે મળતું ન હતું. મેં વિચાર્યું કે હાલ તો આ ઓરડીમાં બદલી નાખું. પછી વળી વખત આવ્યે તપાસ કરી લઇશ. બાંડું ઠરાવી મેં બાડાખત લખી આપી મેં માફ ઘર બદલ્યું. રાત પડી ત્યાં તો તે નીચ યવન આવી પહોંચ્યો. હું ત્રાસી ગઈ. અરે ! વળી પાપી આંહી પણ આવ્યો. હવે હું ક્યાં જઈ ? મારો ઉપાય કાંઈ પણ ચાલ્યો નહીં. આ આખો લત્તો યવનોનોજ હતો, અને એ ડોશી પણ યવન હતી એટલુંજ નહીં પણ તે નીચ પુરૂષ આ પ્રમાણે ઘરબાડાની ઓઠવણ કરી હતી. હવે તો તે પાપીએ મને બરાબર સંકચામાં

લીધી, હું સ્ત્રી જોત કેટલું કરું ? શું કરું ? મને કાંઈ વિચાર સુઝ્યા નહીં. તે પાપી રોજ મારી પુઠે લાગ્યો અને પોતાની પરજીવી ઓરત હોય તેમ પરાણે મારો ધણી થઈ મારા પ્રત્યે અત્યાચાર કરવા માંડ્યો. મને તપાસ કરતાં ખબર પડેલ કે બાડાખતમાં મેં બાડે રાખ્યું છે એમ ન લખાવતાં છુપી ગોઠવણ પ્રમાણે તે ડોશીએ એ પાપીનું નામ લખાવ્યું હતું તે એવી રીતે કે તેની રખાતને રહેવા જાણે તેણે બાડું ઠરાવી ધર બાડે આપ્યું હોય, અને બાડું તેણેજ આપવાનું હોય. તેણે મને એક વખત કહ્યું. ” રાંડ, તું મને લ્યાનત આપતી હતી તે લ્યાનત હવે તારા ઉપર આવી કે મારા ઉપર ? તું હવે મારી બીબી ખરી કે નહીં ? ” મેં મારા મનમાં જખ મારીને હા પાડી. ન્યારે પ્રભુ, મારો નાથ અવળો થયો ત્યાં હું પામરનું શું ગળું ? માઈ કાળજી આ પાપાચારથી-આ ત્રાસથી-ફાટી જતું હતું, ભાંગીને રોજ ભુકો થઈ જતું હતું. મેં સાંભળ્યું કે આપ મહારાણી વિધવાઓની વહારે થયાં છો. આપ વિધવાના બેલી થયાં છો. વિધવાના તારણહાર-રક્ષક-થયાં છો, અને મોટી સભા ભરી છે. મેં નાથના નાથને યાદ કર્યો. હું દયાળુ પ્રભુને યાદ કરી કરી રહી અને મને મુક્તિનો માર્ગ આપવા પ્રાર્થના કરી. મારી ધા પ્રભુએ સાંભળી. મને પરમાત્માએ કહ્યું, “ ઉઠ, ઉભી થા. મોત બે વાર નથી. હિમ્મતથી મહારાણી ગુણસુંદરી દેવીને શરણે જા. તે તને બચાવશે. ” આથી બીતી બીતી પણ હિમ્મત કરી મારાં બચ્ચાંઓને લઈ, છાની રીતે આંહી ચાલી આવી છું. હવે મને બચાવો. તે પાપી તપાસ કરતો હમણાંજ આવી પહોંચશે. મને ક્યાંક સંતાડો. ” મહારાણીએ તેને ફરી હિમ્મત આપી, શાંત કરી. તેનો બંદોબસ્ત કરી પોતાની પાસે બેસારી.

“આ પછી મારી અધુરી કચની પુરી કરવાની મને આજ્ઞા થતાં મેં મારી અધુરી કથા શરૂ કરી. ”

“ મેં મારી સાસુ સાથે દર રોજ શીવ મંદિરે બ્રહ્મચારીજીની કથા સાંભળવા જવા માંડ્યું. ”

તેમના ઉપદેશ અને કથાથી માઈ મન શાન્ત રહેતું હતું. પછી તેઓ બીજે ગામ ગયા. જેથી માઈ મન પાછું કામ વિકારે ધેરું. ધણી સ્ત્રી-પુરુષોના જોડલાં જોખને, તેમના દંપતિ સુખના વિચાર કરીને માઈ મન વિષય વાસનાથી ઘેરાવા માંડ્યું. મારી

ખીલતી જુવાનીના જોરથી કામવાસનામાં હું તણાવા માંડી, તેવામાં અમારા મુનીમનો જુવાન પુત્ર મારી પાછળ પડ્યો. કામદેવના મારાથી છેવટ માંડ શિયળ મેં લુટાવ્યું. ઋષિઓ, મહર્ષિઓ અને દેવદાનવો પણ કામદેવના મારાને સહન કરી શક્યા નથી તો હું અબળા કાણુ માત્ર ? એ પ્રમાણે દીવસ ઉપર દિવસો વિતતાં હું મને પોતાને ભુલી ગઈ. કેમકે મારો આત્મા અધોગતિને પંથે પડ્યો હતો. એક દિવસે મારી તે ભુલ ભાંગી. હું વિધવા, મને પેટમાં ચાર માસનો ગર્ભ, હવે મારી આંખ ઉઘડી. તે પુરુષનો મેં ત્યાગ કર્યો. મારી સાસુ પણ આ વાત સમજી ગયાં. હવે નાતીલા અમને ઘેરી લેશે, ગામના લોકો અમને ધિક્કારશે. પુરુષો પરસ્ત્રી ભોગવે એ તીરસ્કારનું કારણ નહીં, સ્ત્રીઓજ તીરસ્કારને યોગ્ય એ પણ એક ન્યાય ગણાય. પુરુષો એકથી વધુ સ્ત્રીઓ પરણે તે પણ ન્યાય ગણાય. પુરુષોનો વ્યભિચાર છુપો રહે અને સ્ત્રીનો વ્યભિચાર ખુલ્લો થાય એટલે સ્ત્રીજ ધિક્કારને પાત્ર. પુરુષ જેટલી વાર રાંડે તેટલી વાર ફરી ફરી પરણે તે નાત અને જગતની નજરમાં ન્યાય ગણાય ! રાંડેલી સ્ત્રી ફરી વાર પરણે તો તે ફજેતીને પાત્ર. જગતનું ચક્રતો જુઓ ? પુરુષ એ મનુષ્ય અને સ્ત્રી તે મનુષ્ય નહીં, મનુષ્ય જેવા પશુ ફુનીઆના આવા અવળા ધનસાફના ચક્રમાં પીલાઈને માત્ર વિધવાઓએ મરવાનું રહ્યું. જીવવાનો તેનો હક નહીં. મારી સાસુએ કહ્યું, હવે મહીનો બે મહીનો વાંધો નથી. પણ તમારે બહારગામ જઈ નિકાલ કર્યેજ છુટકો છે. ગામનું નામ આપી મને કહ્યું કે તમને ઠીક પડે ત્યારે, જાઓ. ત્યાં વિધવાઓના દુઃખનો નીકાલ થાય છે. સાથે કોઈ બાઈને લઈ જાઓ. ” તે દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. હું એક બાઈ માણસને લઈ તે અબોણ્યા શહેરમાં ગઈ. પણ મારા નશીબ બે ડગલાં આગળજ હતાં, આંહીં એક લુચ્ચા-બદમાશના પંજમાં ફસાણી. પ્રથમ મને દિવાસો આપી ભોળવી ધર્મશાળાને બાહાને પોતાને ઘેર લઈ જઈ માંડ સર્વસ્વ લુટી લીધું. ત્યાંથી ભાગી છુટતાં એક વૃદ્ધ ડોશી મળી તેણે મને ઉતારો આપી થોડા દીવસ રાખી એક મુસલમાનને ત્યાં મને વેચી નાખી. તે નીચ મારા ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો અને ઉપરાંત મારા ઉપર જીલમ કરવા માંડ્યો. હું તો દુઃખના દરીઆમાં ફળી. મારી સાથેની બાઈ તો પ્રથમથીજ ભાગી છુટેલી. મારી જુવાનીને માંડ રૂંપ જોઈ

હરામખોગે મને ખસવા દેતા નહીં. આ પ્રમાણે મહા દુઃખના દિવસો ગુજારતાં એક દિવસે એકાએક મારો છુટકારો થયો. તે કેવી રીતે થયો, તે તમને ચોથા નંબરની વિધવા કહેશે.”

એટલું બોલી તે બેસી ગઈ. વખત ધણે થઈ જવાથી તે દિવસની સભા મહારાણીએ ખરખાસ્ત કરી. અને ચોથા નંબરની વિધવા આવતી કાલે પોતાની અને બીજી વિધવાની વીતક વાતો કહેશે. એમ જણાવા સહિને રજા આપી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ચોથા નંબરની વિધવાની આત્મકથા.

ઉત્સવે, વ્યસને, યુદ્ધે, દુર્ભિક્ષે રાષ્ટ્રવિપ્લવે ।

રાજદ્વારે, સ્મશાનેષુ, ગાસ્ત્રેષ્ટૃત્વ સર્વાંશ્વઃ ॥

અર્થ—ઉત્સવમાં, દુઃખમાં, યુદ્ધમાં, દુષ્કાળમાં, રાષ્ટ્રવિપ્લમાં, રાજદ્વારમાં અને સ્મશાનમાં, જે ઉભા રહે છે, તેજ ખરા બંધુઓ છે. આજે સભાનો વખત થતાં સભા મંડપમાં તમામ વિધવા મંડળ દાખલ થઈ ગયું. મહારાણી ગુણસુંદરી અને બીજી આગેવાન સ્ત્રીઓ પણ વખતસર આવી પહોંચ્યાં, અને પોતપોતાને સ્થાને સહિ બેસી ગયાં. તે પછી મહારાણી ગુણસુંદરીએ ચોથા નંબરની વિધવાને પોતાની વીતક કથા શરૂ કરવાની સૂચના કરી.

તે ચોથા નંબરની વિધવાએ ઉભા થઈ મહારાણીને નમન કરી, કહેવા માંડ્યું કે “આપ મહારાણીદયાના સાગર છે. અમે નિરાધાર અને દુઃખના સમુદ્રમાં ડુબકાં ખાતી દુઃખી વિધવાઓની વ્હાર આપે કરી છે અને આ દુઃખ મોચનના મહા યજ્ઞની સમાપ્તિમાં ફળ રૂપે અમારાં શુષ્ક થઈ ગયેલાં જીવનને આપ મહાશય નવપલ્લવિત કરશે એવી પુર્ણ આશાથી મારે જણાવવાનું કે મારા પિતા શ્રીમંત હતા. તેમણે મારાં લગ્ન એક શ્રીમંત પિતાના યુવાન પુત્ર સાથે કરેલાં હતાં. મારા લગ્ન પછી મારા પિતા અને મારા સસરા દુક દુક દિવસને અંતરે મરણ પામ્યા હતા. મારી સાસુ અને મારી માતૃશ્રી પણ તે પછી કેટલીક મુદ્દતે મરણ પામ્યા હતાં. મારા પતિએ કાલેજમાં અભ્યાસ કરી ડીગ્રી મેળવી હતી, મારા લગ્ન પછી એક બે વરસ અમારા

સંબંધ કલેશમય ન હતો, પણ એક મહાન દુર્ગુણે માઈ હૃદય કલેશ મય બનાવી દીધું. મારા પતિ ગ્રેન્યુએટ છતાં ચારિત્ર હિન હતાં. તેઓ સોબતની અસરે પર સ્ત્રી પ્રેમી બન્યા હતાં. મુંબઈ શહેરમાં શ્રીમંતના પુત્રો એવા પ્રકારની બદ્દેલીમાં જાણે અજાણે ધણી વાર ફસાઈ જાય છે. અને તે પછી એ નીચ હવસમાંથી છટકી શકતા નથી, પણ ઉલટા અધિક અધિક ગરક થતા જાય છે. મારા પતિના સંબંધમાં પણ તેમજ બન્યું. પ્રથમ તો તેઓ મારાથી છુપાછુપ એ નીચ કાર્યમાં પ્રવૃત થયેલા, પણ તે વાત મારા જાણવામાં આવતાં અને મારા તરફની સમજણ-શીખામણ-પછી તો ઉલટા નિબર થઈ ગયા. અને “ નર ભ્રમર છે. અનેક નવ નવા નવપલ્લવિત સુંદર પુષ્પોનો પરાગ લેવા માટેનો તેનો કુદરતી હક્ક છે”, એવી અયુક્ત અને અસલ્ય દલીલ તેઓ મારા પાસે કરતા શરમાતા નહી. તેમની માનસ પ્રવૃત્તિ હું સમજી ગઈ અને મેં ઉંડો નિસાસો નાખ્યો. આજથી મારા ગૃહજીવનના પાયામાં કલેશમય કીચડ પડ્યો. મને એમ થયું કે મારા પતિ વિદ્વાન છે, ગ્રેન્યુએટ છે, તેમને સુધારી લેતાં મને વાર નહી લાગે, પણ મારી તે ગણત્રી નિષ્ફળ નીવડી. મારા ધણી તો રોજ રોજ વિક્કરતા ગયા. ધરમાં કાંઈ વરીલ વર્ગ રહ્યું નહીં. તેમણે તો દીવસે દીવસે લાજ શરમને નેવે મુકવા માંડી. શહેરમાં વેશ્યાઓની તો બજારની બજાર હતી. છુપે ખુણે અનેક નાયકાઓ, કંચનીઓ પણ હતી. તેમની પ્રવૃત્તિ અનુસાર તેવા દોરતો પણ તેમને મળી રહ્યા. સહગત પિતાની કૃપાથી નાણું પણ પુષ્કળ હતું. તેને લીધે તેવા નિચ કામમાં પૈસાની તાણને લીધે જેમ ધારેલું કામ ન થઈ શકે તેવું તો મારા પતિને હતું જ નહી. જેથી મારા પતિની આ નિચ પ્રવૃત્તિને બમણો વેગ મળ્યો. અમે જ્ઞાતે વણિક છતાં મારા પતિએ ગમે તે કામની બજાર સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધ બાંધવા માંડ્યો. તે શિવાય બીજી સ્ત્રીઓ પણ તેઓ નફ્ટ પણે ભોગવવા માંડ્યા. રાત દિવસ એજ વિચારમાં અને એજ કાર્યમાં તેઓ મશગુલ રહેવા માંડ્યા. ધરનો કાંઈ ધંધો રોજગાર હતો કરવાનો નહી, મોટે ભાગે નાણું બેન્કમાં અને શેરોમાં તથા પેઢી-વાળાઓને ત્યાં બ્યાને રોકેલું હતું. તેમાં થોડો વખત ધ્યાન આપી બધો વખત આ નિચ પ્રવૃત્તિમાં તેઓ ચક્ર્યુર રહેવા માંડ્યા. તેમના આવા વર્તન સામે હું હવે તો ખુલ્લી રીતે બહાર પડી. અનેક પ્રકારની શીખામણો, ધમકી વગેરેથી માઈ કાંઈ વળ્યું નહીં ત્યારે

મારા પતિનો મેં પીછો લીધો અને તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં મેં પાછળ જવાનું કરવા માંડ્યું. એટલા માટે કે તેઓ શરમાઈને, કાયર થઈને કોઈપણ રીતે પાછા વળે. પણ દીનપર દીન તેમની વધતી જતી વિષયાશક્તિના પુર જેવા પ્રવાહના બળ આગળ માફ બળ નિષ્ફળ ગયું, એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ મારી જાતને જોખમવાળી અને વગર લાભની જાણી મેં પકડી મુકી. આ પ્રમાણે મારા દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા અને રાત દિવસ હું ચિંતા અને મુંઝવણમાં રહેવા માંડી. હાર્યો જીગારી બમણું રમે તેમ તેઓ તો વધુ વધુ નિર્લજ્જપણું કરતા ગયા. કોઈ કોઈવાર, કોઈ સ્ત્રીને મારા ઘરમાં લાવી ત્યાં નીચતા કરવા માંડી એટલુંજ નહીં, પણ મને ઉલટાનો કલેશ કરાવવા માટે તેઓ એવી કુલટાઓને મારા શયનગૃહમાં મારા રૂબરૂ લાવી અધમતા કરવા માંડ્યા મેં તે સામે સખ્ત રીતે કહેવા માંડ્યું ત્યારે તેઓ મને માર મારવા તથા ત્યાં બાંધી રાખી નિચ્ચતાનાં કૃત્યો કરવા માંડ્યા. આપણું સ્ત્રી જાતિનું, જલીમ પુરૂષો આગળ કેટલું બળ ? કેટલું જોર ? હું દીકરો લેવા ગઈ ત્યાં ઘણીને ખોઈ ખેસું એવી મારી સ્થિતિ થઈ. આ વિદ્વાન અને ઐન્યુએટ વળા ગૃહસ્થ પિતાના પુત્ર છડેચોક મારી ઉપર જીલમ ગુજારીને મારી સમક્ષમાં નીચતા કરવા માંડ્યા. આવા અતિશય વિષય બોગથી તેઓ વિચ્છીન થઈ ગયા મોઢાનું અને આંખોનું નુર ઘટી ગયું, બળ નાશ પામ્યું. માથાની વેદના વધી પડી. જેથી બુદ્ધિમાં ભ્રમ થયો. વૈદ્ય-ડાક્ટરોની દવા ઘણી કરી, પણ આરામ થયો નહીં. પરિણામે આવા અતિ વિષય બોગથી તેઓ વિચ્છીન થઈ ગયા. તેમને માથાના દુઃખાવાનો વ્યાધિ લાગુ પડ્યો. તેમના મોઢાનું અને આંખોનું નુર ઓછું થયું. તેમના શરીરમાં બળનો જે અખુટ ભંડાર લાગતો હતો તે બળ નાશ પામ્યું. માથાની વેદનાથી તેમની બુદ્ધિમાં ભ્રમ થવા માંડ્યો. ઉપચારો ઘણા કર્યા પણ વિષય બોગની તેમની સદાની પ્રવૃત્તિથી દવા-દાર લાગુ પડ્યાં નહીં. આવી સ્થિતિમાં મેં પણ હવે આ પાપમય પ્રવૃત્તિ છોડવા અનેક વાર વિનંતિ કરી જોઈ. પણ તેઓનું કેવળ નિર્જળ થઈ ગયેલું મન, વિષય વાસનાને ધકેલી શક્યું નહીં. તેમનું અશાન્ત અને અશક્ત મગજ પણ મનને કાબુમાં રાખવા રૂપ “ સંયમની ગોળા ” ગળા શક્યું નહીં. પરિણામ એ આવ્યું કે તેમને કાળજવર અને કામજવર બન્ને લાગુ પડ્યા-તેઓ છ મહિના સુધી મહા દુઃખ બોગવી, જે વખતે જીવાનીનો ખીલતો.

મુર ખંડાર હોય તેવી જુવાન ઉમ્મરે, વૃદ્ધાવસ્થા જેવી શરિર સ્થિતિ
 બનાવીને “ પાકેલ બોર, જેમ પોતાની મેજ બોરડી ઉપરથી ખરી
 પડે” તેમઅકાળે મૃત્યુને શરણ થયા. જન્મતની નજરે હું આજે ખરેખરી
 રાંડી. વિધવા થઈ. મારી યુવાનીનો ખંડાર તો ખીંચતો જતોજ હતો.
 કામદેવ મને વ્યથા કરીજ રહ્યો હતો. રાત્રી આખી તો નિદ્રા લેવાતું
 તો મારા ભાગ્યમાંથી ચાલી ગયું હતું. અમારા અંગનાની ચોરી માટે
 એક પરદેશી લેયો હતો. તે કામકાળે મારા પાસે આવતો જતો.
 હું રાંડી, એટલે નિરાધાર થઈ. તે લેયાની દષ્ટિ બદલી. મારા રૂપ અને
 ચૌવન પ્રત્યે તેને મોહ થયો. મારી આ અવસ્થા પ્રત્યે તેનો રાંક
 અને નિમકહલાલ સ્વભાવ બદલાણો. તેની રીતભાત બદલાણી. તે
 વાત વાતમાં મને સાઈ લગાડવા અને મારા પ્રત્યે માયા બતાવવા લાગ્યો.
 હું તેના આ દુષ્ટ ચેનચાળા સમજી ગઈ. છેવટ મેં તેને ધમકાવી
 નોકરીમાંથી રજા આપવા સુધીનું કહી દીધું. પણ તે કાંઈ ડગ્યો
 નહીં. તે જાતે ક્ષત્રીય હતો, અને ઘણો ખુબસુરત તથા શરીરે
 મજબુત હતો. તેની ઉમ્મર વર્ષ પાંત્રીશની હતી. છતાં તે અવિવા-
 હીત હતો. એટલુંજ નહોં પણ તેટલાં વર્ષ તેણે
 બ્રહ્મચર્યપણે કાઢ્યાં હતાં. પંદર—વીશ વર્ષથી
 તો તે અમારામાં નોકર હતો પણ તેની બદફેલી અમારા જાણુ-
 વામાં આવી નહોતી. એક રાત્રે તે મારા ઓરડામાં આવી નમ્રતાથી
 મારા પ્રેમની માગણી કરવા લાગ્યો મેં તેનો તીરસ્કાર કરી ત્યાંથી
 એકદમ ચાલી જવા કહ્યું. બીજી રાત્રે પણ વગર બોલાવ્યે શૌર્ય-
 સિંહ મારા ઓરડામાં આવ્યો અને મુંગે મોઢે વગર બોલ્યે ઉભો
 રહ્યો. હું પણ કાંઈ બોલી શકી નહીં. હું તેના મ્હોં સામું બે ધડી
 ટગર ટગર જોઈ રહી. મારા દિલમાં કામવિકાર સળગી ઉઠ્યો. તેની
 જવાબાનો ભલુકો મારી આંખ દ્વારા બહાર નિકળ્યો. મારી
 આંખથી શૌર્યસિંહને મેં એક કામદેવ સરખો જોયો. માઈ ગુમાન
 હેઠે પડ્યું. હું કામના માંરથી હારી. તેને આજે હું ધમકાવી શકી
 નહી. મેં કહ્યું “ શૌર્યસિંહ ! તમાઈ આ વર્તન વાજબી છે ? ”
 શૌર્યસિંહે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. આથી મારી ઉત્સુકતા વધી
 “ શૌર્યસિંહ ! કેમ બોલતા નથી ? તમારી ફરજ શું છે ? ”
 હજી પણ તે બોલ્યો નહીં. તેના આવા વર્તનથી તેના પ્રત્યેનો
 મારો મોહ વધતો ગયો. તે કાણુ અને હું કાણુ એ વાત હું જુલવા

માંડી. આ પ્રવૃત્તિનું શું પરિણામ આવશે તેના ખ્યાલ મારી સ્મૃતિ બહાર ગયો. આમ અનેક રીતે મારી સ્મૃતિનો નાશ થતાં મારી શુદ્ધિ નાશ પામી. કાર્ય-અકાર્ય, પાત્ર-કુપાત્ર અને યોગ્યા યોગ્યની મારી તુલના શુદ્ધિ બલાસ થઈ ગઈ. શૌર્યસિંહે મારા પગ પકડી સુંબન કરવા માંડ્યું. તેના આ વર્તનથી મને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો જોઈએ; પણ મારી શુદ્ધિનો નાશ થયો હતો. મારા આખા શરીરમાં કામદેવનું સાત્રાન્ય વરતી રહ્યું હતું. જેથી તેના શરીરનો મને સ્પર્શ થતાંજ વીજળીના વેગે મારા શરીરમાં રહેલી કામદેવની અગ્નિની જવાળા જાણે અપાર શાંતિ અનુભવતી હોય એમ મને લાગ્યું. કામદેવના હાથથી હું લાચાર-નિરૂપાય થઈ મારા ખીજાનામાં સુધ ગઈ. સાર્યસિંહે કહ્યું “ હું હવે કામને સહન કરી શકતો નથી. તમારા યૌવન અને તમારી ખુબસૂરતીએ મારા પાંત્રીશ વર્ષના કામવિકારને જાગૃત કર્યો છે. હું કાંઈ સધારણુ લેયો નોકર નથી. જીખના દુઃખથી આ નોકરી કરું છું. મારા પિતા એ ગામના ગીરા-સદાર હતા. પણ લેણુદારોએ તેમને કરજમાં ડુબાડી અમારા ગામે હાથ કરી લીધાં છે. હું સિંહ બન્યો છું. કાંતો પ્રેમ આપો અને નહીંતો આ હર્થઆરથી મારું અને તમારું મૃત્યુ છે. ” એમ કહીને તેણે સજવેલો એક જમૈયો ભેટમાંથી કાઢ્યો. હું કાંઈ કરી શકું તેવી મારી રિચતિ રહી નહાં. મારે સુપ થવું પડ્યું. અને આખરે મારી-વિધવાની લાજ લુટાણી. પહેનો ! જે કામના પુરને વિશ્વામિત્ર, પરાશર આદિ મહાન ર્ષિઓ, કે જેઓ માત્ર રૂળાહારી હતા, પાણી અને પાંદડાંજ ભક્ષણ કરીને રહેતા હતા અને જેઓ મહા-માની તથા મહાતપસ્વી તથા વૃદ્ધો હતા તથા જંગલમાંજ રહેતા હતા. તેઓ પણ કામવિકારને ખાળી શક્યા નહીં અને મેનકા, મચ્છગંધા આદિમાં લોલુપ્ત થઈ ગયા. તો અમે તો પ્રભુના માર્ગથી અજાણી, સંયમ પાળવામાં અશક્ત, વિલાસી અને વૈભવ શટેરમાં વસનારી તથા દહીં, દુધ અને ઘી આદિ ખાનારી, મદતી યુવાનીવાળા ખાળાઓ કામદેવના એ પુરને કેમ હઠાવી શકીએ ? કામના વેગને રોકવો તે સિંધુ અને ગંગા નદીના મહાપુરને ખાળવા સાર તેની આડે ધુળનો કોટ બાંધવા જેવું નથી ? કુદરતના કામનો મહાન વેગ કયાં અને તેને મારી હઠાવવા અમે અબળાનો નિર્માલ્ય પ્રયત્ન કયાં ? વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છુટ નહીં આપનાર મહાજનો ? આ

એક હઠીલો પ્રયોગ નહીં તો બીજું શું છે ? અમારા સાસરા જેવા સાઠ-સીતેર વર્ષની વૃદ્ધવયે બાર પંદર વર્ષની બાળાઓને પરણી અમારી બાળુનાજ ઓરડામાં શયનગૃહ રાખે છે તેમાં મહા-જનપણું ક્યાં રહ્યું ? એ ચોખ્ખી નિર્લજ્જતા નથી તો બીજું શું છે ?

કહેવાતા મહાજનોની આવી અધમ પ્રવૃત્તિથી અનેક વ્યભિચાર, ગર્ભહત્યા અને બાળહત્યાઓ થાય છે, તે પાપોનો જવાબદાર કોણ ?

ખેનો, દીલની દુઃખદાયક જવાબાથી હું આડી વાત ઉપર ઉતરી, તે માટે મને ક્ષમા કરશો; પણ આવાં ભડતીર મહારાણી જેવાં રક્ષક આગળ મારા દીકરી જવાબાને તેમનાં કૃપા જળથી શાન્ત ન કરું તો બીજે ક્યાં કરું ?

શૌર્યસિંહ સાથેનો મારો સંબંધ મારી ઇચ્છા-અનેચ્છા-છતાં અટક્યો નહીં. પરિણામે મને ગર્ભ રહ્યો. જગતના મારથી બચવા એટલે મારા જેવી અનેક અમાગી વિધવાઓ કરે છે તેમ ગર્ભને છુટો પાડવા હું દુરના એક શહેરમાં ગઈ. મારા સાથે મારા જેવીજ એક દુઃખી ગર્ભવાળી વિધવા હતી. તેણીને ગર્ભના દુઃખથી છુટા થવા કુવામાં પડવા નિરાધાર કર્યો હતો, તેને મેં બચાવી હતી. અમે શહેરમાં જતાં અજણ્યા હોવાથી પ્રથમ ધર્મશાળાનો આશરો લીધો. તે પછી એક હકીમ સાહેબનું નામ સાંભળી તેમને ત્યાં ગયાં અને અમારા દીકરી બંધી વાત કરી. તેણે ધણે દીકાસો દીધો અને થોડા દિવસ અત્રે રહેવું જોશે એમ કહી એક ઘર ભાડે લેવા કહ્યું. અમે ગામથી અજણ્યા છીએ કહેતાં પોતે ઘર ભાડે લઈ આપશે એમ કહી અમને સાથે લઈ જઈ, મુસલમાન લતામાં, ખડકીમાં ખડકી અને તેમાં ખડકી હતી તેમાં એક ઓરડો ખતાવી ત્યાં રહેવા કહ્યું. પછીથી અમને માલુમ પડ્યું કે હરામખોર લોકો આંહી અજણી, પરદેશી અને નિરાધાર સ્ત્રીઓને ભેળા કરે છે અને પછી પરદેશમાં જઈ વેચી આવે છે. બીજા બે ત્રણ ઓરડામાં અમારાં જેમ ફસાઈ ગએલી ધણી સ્ત્રીઓ હતી. તેનાથી આ વાત જાણી અમે તો ગભરાઈ જ ગયાં. હરામખોરોનો ઇરાદો એવો હતો કે આજની રાત્રે બીજી પચીસ સ્ત્રીઓને તથા બીજી નવી આવે તે સર્વેને ઉપાડી પ્રથમ તો જંગલમાં આવેલા તેમના મકાને લઈ જવી અને ત્યાંથી અરબસ્તાન કે તુર્કસ્તાનના કોઈ શહેરમાં લોડી તરીકે

વેચી આવવી, તે બાધઓએ બીજું એમ પણ કહ્યું કે, તમે નવાં આવ્યાં છો તેથી જો રાજ શીવદાસના નેસવાળા ગોવાળો કે મહી-આરીઓ તમને મળી જાય અને જંગલમાં આવીને અચાનક હુમલો કરી છોડાવે તો આપણુ સર્વનો બચાવ થાય. માટે કાંઈક યુક્તિ કરો. એટલામાં ત્યાં યવનો આવ્યા, અને લોખંડના પાંજરામાં એ નવાં પક્ષીઓ આવ્યાં જાણી તેઓ ખુશી થયા. મેં તરતજ, મારી બહેનપણીને કહ્યું, જો, જો, મારી ટુંક ધર્મશાળામાં ભુલી ગઇ છું. તેમા મારા દાગીનાને રોકડ છે. દોડ, બેન, દોડ. જલદી કર, નહીં તો કોઈ લઇ જશે. પેલાએ પ્રથમ તો અટકાવી, પણ હમણાંજ પાછી આવશે, એવા મારા કરગરાટથી જવા દીધી.

તેજ રાત્રે અમો સર્વેને ગાડીમાં બેસારી યવનોએ ઉપાડી. અરધી રાત્રે જંગલના મકાને પહોંચતાં ગોવાળો તથા મહીઆરીઓ તૈયાર થઇને ઉભાં હતાં. તેમણે યવનોને ભાગતાંજ લાકડીઓના ગોબાથી તેમના ઉપર મારો શરૂ કર્યો. યવનો ભયભીત થઇ ગયા. તેઓને લાગ્યું કે જો નાશી નહીં છુટીએ તો જરૂર પકડાઈ જઈશું. તેઓ દસ જણ હતા તે છાનામાના ભાગી છુટ્યા.

અમો તમામ વિધવાઓને દીવાસો તથા હિમ્મત આપી ગોવાળો શીવદાસના નેસમાં લઈ ગયા. જ્યાં અમારા રહેવા કરવાની તમામ સગવડો કરી આપી. એટલુંજ નહીં પણ દરેકને પ્રસવ માટેની તમામ ગોઠવણો કરી આપી. આમ કેટલીએક મુક્ત રહેતાં યથા વખતે સઉને પ્રસવ થયા. પ્રસવનાં આળોકને સઉએ નિર્ભયે ઉછેર્યાં. તે પછી આ અમુલ્ય અવસર જોવા અમે ભાગ્યશાળી થયાં છીએ. અમો દરેકના પુત્ર-પુત્રીઓ આ અમારી સાથે છે.

તમોને હવે કહેવાની જરૂર નથી, કે જંગલમાં આવેલ મકાનમાં જે વિધવા:જહેન તથા એક બીજી બાપ હતા તે પહેલા નંબરની વિધવા છે. બીજા અને ત્રીજા નંબરની વિધવા જહેનો. જેણે યવનોના હાથમાંથી અમને છુટવાનો માર્ગ ખતાવ્યો અને તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની ક્યાથી અમે સર્વેએ છુટકારો મેળવ્યો તે આ બીજા અને ત્રીજા નંબરની વિધવા બહેનો છે.

આ મેળાવડો બરબાસ્ત કરતાં મહારાણી ગુણસુંદરીએ ઉભા થઇ કહ્યું કે, “આવતી કાલથી નામદાર મહારાજ સાહેબ તમે વિધવાઓના ઉદ્ધાર માટે તથા જન હિતની બીજા અનેક બાબતના સુધારા માટે મહાન મેળાવડો એકત્ર કરનાર છે. તે મેળાવડાનું કામ

મુંડે થયા પછી દરેક આખતનો તે નામદાર મહારાજ સાહેબ પ્રભુ અને મહાજનોના એકત્ર અભિપ્રાયથી તમારી અને બીજી અનેક આખતો વિષેનાં ધોરણો નક્કી કરશે માટે તે મેળાવડામાં સર્વે બહેનોએ હાજરી આપવા મારી વિનંતિ છે. ” આ મેળાવડાનો રાજે રાજનો તમામ અહેવાલ નામદાર મહારાજ સાહેબના કાન ઉપર પહોંચી ગયેલ છે, અને તમારાં અકથ્ય તથા અસહ્ય અને અમાપ દુઃખો જાણી, તેમની દયાની લાગણી ઉશ્કેરાણી છે, જેથી તમારાં દુઃખો દુર કરનારા બંદોબસ્તો જરૂર થશેજ. તે માટે તમે નયિંત રહેશો. ” તે પછી મેળાવડો ખરઆસ્ત થતાં નામદાર મહારાજીનો અંતઃકરણ પુર્વક સર્વેએ ઉપકાર માન્યો હતો. તે વખતે દુઃખી વિધવાઓએ નીચે મુજબ ગાયું હતું.

રાગ-દેશી.

સંકટ એવું શીઘ્ર સાંખો, અરેરેરે એ ચાલ નાશ કરી નાંખો;
મારા વહાલા હિમ્મત હૈયે રાખો. ૧

લાખેણાં તો લાડ લડાવ્યાં, દિઠા ન છાયાં તડકા;
બાળ રંડાપે બળી બળી થાતી, બીતરમાં લાગે ભડકા. સંકટ. ૨

પર્વતથી પડવું તે સાઈ, કાયા ખાઈ જાયે કીડા;
આ તો આખો ભવ રીખાવું. પાર ન આવે પીડા. સંકટ. ૩

શુળીનું દુઃખ સો ગણું સાઈ, તરતજ પ્રાણ તળવે;
આ દુઃખ લખતાં અંત ન આવે, લાખ પુસ્તક જે લખાવે. સંકટ. ૪

સારે દિન શણગાર સજી, દર્પણમાં છખી દીડી;
રંડાપો હૃદયે સાંભરતાં, અંગમાં લાગી અંગીડી. સંકટ. ૫

સારાં વસ્ત્ર શરીરે સળ્યાં, પણ માથે જેતાં મુંડો,
આંખે ખરખર આંસુ ખરિઆં, નાંખ્યો નિસાસો ઉંડો. સંકટ. ૬

યમ રાજને વિધવા દેતી, શત્રુ કહીને શાપ;
પ્રકટ થઈ જમ પોતે ખોલ્યા, ખાઈ તારો શત્રુ તારો ખાપ. સંકટ. ૭

પુરૂષ તણું મન પથ્થર જેવું, અરે ! ન ઉપજે એને;
પણ ગોઝારી માતાઓ છે, તલ ભર દયા નથી તેને. સંકટ. ૮

ફેગટ રડીને ફંદ કરે છે, ખેરવે આંસુ ખાલી;
નાત જાતની રીત નહારી, પુત્રી થકી એને વહાલી. સંકટ. ૯

બળ્યા હેતના બોલ તમારા, બળી તમારી માયા;
લાડકડીનું લોહી પીઓ છો, લોકની લાજે લગ્યા. સંકટ. ૧૦

કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ.

(૧૩૯)

રાગ-દેશી.

કરો કરોરે કન્યાનું કલ્યાણ, હોરે હઠીલા હિંદુ;	
તમે કેમ થયા પથર પ્રમાણ, હોરે.	૧
દયા દિલમાં નથી લવ લેશ, હોરે;	
નથી ધ્રાગતો અમ ઉપદેશ,	હોરે. ૨
કરો સુખીઆ તમ સંતાન, હોરે;	
એટલી શું નથી સાન ?	હોરે. ૩
આળ પુત્રી બિચારી અનાથ, હોરે;	
એનું દુઃખ સુખ આપને હાથ;	હોરે. ૪
નીચી ધરતી ને હંચો છે આભ, હોરે;	
નિરાધાર બિચારી નિરાશ;	હોરે. ૫
નાખે પુત્રી નિસાસા રોજ, હોરે;	
અને મા આપ માણે મોજ;	હોરે. ૬
એ તો ધિક્ક પડ્યો અવતાર, હોરે;	
તેનો આપ કરોને વિચાર;	હોરે. ૭
હલ્લ વળી હવે તો પડો બહાર, હોરે;	
આંધી હિમ્મતનાં હથીઆર;	હોરે. ૮

કવિશ્વર દલ પતરામ ડાહ્યાભાષ.

સંસાર સ્વરાજ

અને

બહાદુર બાળાઓ.

વિભાગ ત્રીજો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

જીપી પોલીસ તના વડા સજ્જનસિંહે શાધી કાઢેલી પાપી
પ્રવૃત્તિનો વૃત્તાંત.

ઉત્સાહ સંયન્નમદીર્ઘસુત્રં ।

ક્રિયા વિધિજ્ઞં વ્યસનેષ્વસક્તમ્ ॥

શુરં ક્રૂરં તજ્ઞં દઢ સૌહદંચ ।

લક્ષ્મીઃ ૨ જ્વયં યાતિ નિવાસ હેતો ॥ ૧ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય ઉત્સાહ સંપન્ન છે, તથા દીર્ઘસૂત્રી
નથી, ક્રિયા વિધિને જાણુ નાર છે, તથા દુઃખોમાં આસક્તિ રહિત
છે, શરવીર છે, કરેલા ઉપકારને જાણનાર છે અને દ્રઢ સૌહદવાળો
છે, તેને ત્યાં લક્ષ્મી પોતેજ પોતાની મેજે વસવા આવે છે.

કુંદનપુરના રાજ્યની અને રાજા શીવદાસના નેસની સરહદે લશ્મ
મહોત્સવ નિમિત્ત લાખો મનુષ્યો નો જે એક મોટો મેળાવડો એકત્ર
થયો હતો, તે પ્રસંગે જેમ મહારાણી ગુણસુંદરીએ ૧૧માં પ્રકરણમાં
જણાવ્યા પ્રમાણે વિધવા સ્ત્રીઓના ઉપર ગુજરતી વિપત્તિ, તેઓની
દયા પાત્ર સ્થિતિ અને તેઓના ઉદ્ધારના ઉપાયો માટે વિધવાઓની
એક મોટી સભા બોલાવી હતી તેમ, મહારાજા વીરસિંહે પુરુષોની
એક મોટી સભા બોલાવી હતી. જે માં વિધવાઓની, તેમના ના

વારસ બચ્ચાંઓની અને જન ઉપયોગી બીજી અનેક બાબતોમાં દ્રવ્યનો તથા જાતનો મહાન ભોગ આપી જે જે વ્યક્તિ અને સંસ્થાઓએ મળી પ્રજામાં છુપી રીતે ચાલતી પાપ પ્રવૃત્તિને ઉધાડી પાડી હતી તેનો અહેવાલ રજુ કરાવી ધણાક ઠરાવો પસાર કરાવ્યા હતા.

આ મેળાવડા માટે બે લાખ ઉપરાંત માણસો સમાધ શકે તેવા વિશાળ સમીયાનાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. આ મેળાવડાનું પ્રમુખસ્થાન મહારાજ સામતસિંહે સ્વિકાર્યું હતું. તે ઉપરાંત મહારાજ વીરસિંહ, રાજ શીવદાસ, બીજા ધણા ખંડીઆ રાજાઓ, શેઠ શાંતિલાલ, ધીરજલાલ અને કુંદનપુર શહેરના તમામ મોટા સદ્ગૃહસ્થો તથા મહાજન વર્ગ પણ આ મેળાવડામાં હાજર થયા હતા. રાજ્યનો દરેક અમલદાર વર્ગ પણ હાજર રહેતો હતો. આ મેળાવડાનો લાભ લેવા બહાર ગામોએથી અને દેશાવરોથી આમંત્રણ કરેલા બીજા હજારો મનુષ્યોનો જનસમુદાય પણ આ મેળાવડામાં ભાગ લેતો હતો. મહારાણી ગુણસુંદરી, શહેરની અને બહાર દેશાવરમાંથી આવેલી અનેક પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીઓ તથા કમળા, નિર્મળા, વિમળા, ચંપા વગેરે અનેક આગેવાન સ્ત્રીઓ, રાજ શીવદાસના નેસની હજારો ગોવાળણો તથા પચાસે હજાર વિધવાઓને પણ આ સભામાં આમંત્રણ હતું. સ્ત્રી પુરુષોનો આ મહાન મેળાવડો ધણો આકર્ષક તથા યાદગાર થયો હતો. તેમાં જનહિતના અનેક સુકાર્યો થઈ મનુષ્યોનું કલ્યાણ થયું હતું.

આ સમીયાણાના તંત્રમાં નિચે પ્રમાણેનાં બોર્ડ ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં.

૧-વિધવાઓના પુત્રને દત્તક તરીકે લેવા જે ગૃહસ્થોની મરજી હશે તે માટે આંહી યોગ્ય ગોઠવણ રાખેલી છે સખ્ય તે વિભાગના મંત્રીને મળવું.

૨-વિધવા સહાયક ફંડ માટે જે ગૃહસ્થોને ગુપ્ત દાન આપવા ઇચ્છા હશે તે માટે સ્વયંસેવકોની દેખરેખ નીચે બંધ પેટીઓ રાખેલી છે તેમાં તેમણે રકમ નાખવી.

૩-જે વિધવા નિરાધાર હશે, ગુજરાનથી દુઃખી થતી હશે તેને માટે વિધવા ઉદ્યોગ ખાતાના મંત્રીને મળ્યેથી બંદોબસ્ત થશે.

૪-સગ્રભાં વિધવાઓના ગુજરાન, પ્રસવ અને બચ્ચાંને ઉજેરી

મોટું કરવાની પુરતી ગોઠવણ રાજ શીવદાસના નેસમાં કરવામાં આવી છે. માટે તે ખાતાના મંત્રીને મળવાથી તાત્કાળીક અદોઅસ્ત થશે.

આ વિભાગનું કામ સર્વ પ્રકારે છુપુંજ રહે એવી તમામ ગોઠવણો રાખેલી છે. તે તરફ લાગતા વળગતાનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

૫-ગમે તે કોમની વિધવા હશે તેના ઉપર કોઈ સંકટ આવી પડે તો તે સંકટ દુર કરી તેને દુખમાંથી બચાવી લેવા ઉપર જણાવેલ વિભાગ ખાતાના મંત્રીને જાણ કર્યેથી તેનો તુરત અદોઅસ્ત થશે.

૬-ગમે તે કોમના અપંગ, અશક્ત અને છોક વૃદ્ધ થયેલાં સ્ત્રી પુરૂષો તથા નિરાધાર બાળકો, જેઓ પોતાનું ગુજરાન પોતે ચલાવવાને અશક્ત હોય અને પોતાના કુટુંબથી પોષણ મળી શકતું ન હોય તેવાં દુઃખી થતાં મનુષ્યોએ રેડીઆ વિભાગના મંત્રીને મળવું. જેથી તેવાં સ્ત્રી-પુરૂષો અને બાળકોને માટે તેમનાથી અનતો ઉદ્યોગ આપી તેમનું ગુજરાન કરશે.

૭-દેશમાં દ્રવ્યની રેલંછેલ કરનાર ખેડુત વર્ગના ખેતીના ઉત્કર્ષ માટે, જોઈતી માહેતી, જોઈતું જ્ઞાન અને નાણાં સંબંધી જોઈતી પુરતી મદદ આપવા સાર એક ખાતું ખોલેલું છે. માટે તેવા પ્રકારની મદદ માટે ખેતી સહાયક ખાતાના મંત્રીને મળવું.

૮-દેશના હુન્નર ઉદ્યોગ, કેળવણી અને વ્યાપાર વર્ધક સંસ્થાઓ પણ ખોલવામાં આવેલી છે. તે દરેક બાબત માટે તે તે વિભાગના મંત્રીને મળવું.

૯-આ મેળવડાના પ્રસંગનો લાભ લઈ જે હજારોની સંખ્યામાં વિધવાઓ એકત્ર થઈ છે, તેમના પુનર્લભનો પ્રતિબંધ દુર કરવા આ સભા પુરતો પ્રયત્ન કરશે. અને તેવી સ્ત્રીઓના મનુષ્ય તરીકેના કુદરતી હકોનું પુરતું રક્ષણ કરશે.

૧૦-રાજ શીવદાસે મહેરબાની કરીને, આ મેળવડાનું કામ સાંગોપાંગ પાર ઉતારવા સાર દસ હજાર ગોવાળો અને દસ હજાર મહીઆરીઓને સ્વયંસેવક તરીકે ગોઠવેલી છે. માટે હરકોઈ કામ હરકોઈ માહેતી અને હરકોઈ પ્રકારની સગવડ જોઈતી હોય તો તે ખાતાના મંત્રીઓને મળ્યેથી તાત્કાળીક ગોઠવણ થશે.

નક્કી કરેલા વખતે, સભા મંડપમાં હજારો સ્ત્રી પુરૂષો આવવા માંડ્યા. જેથી ટુંક વખતમાંજ મંડપ ચિસ્કાર ભરાઈ ગયો.

સર્વે બ્રેહા પછી મહારાજ સામતસિંહ બીજા રાજ્યો સાથે પધારતાં સર્વેએ તેમને માન આપી વંદન કર્યું. મહારાજ સામતસિંહે પ્રમુખસ્થાન લીધા પછી જણાવ્યું કે, “અમારા રાજ્યના ટીટેકટીવ-છુપી ખાતમીઓ મેળવનાર ખાતાના વડા અમલદાર સનજનસિંહે વિધવાઓની બાબતમાં અને બીજા અનેક બાબતોમાં જે જે માહિતીઓ મેળવી છે, તેના અહેવાલ તેઓ તમને કહી બતાવશે. તે પછી પ્રજાને સાંસારિક અને રાજકિય સ્વરાજ્યના હકો આપવાનો વિચાર કરી નિર્ણય આપવામાં આવશે. ” આ પ્રમાણે કહ્યા પછી સનજનસિંહે ઉભા થઈ મહારાજને અને સર્વ સભાજનોને નમન કરી પોતાનો અહેવાલ શરૂ કર્યો.

“ આ જગતના જન વ્યવહારના અને વર્તનના અનેક પ્રસંગો મેં જાતે જોયા છે, તે બધાનું વર્ણન કરતાં તો મહિનાના મહિનાઓ વિતિ જાય અને તે પ્રસંગો એવાંતો આકર્ષક અને મહત્વના છે કે તમે તે જાણવાની-સાંભળવાની ચાહના પણ કરો. પણ તેટલો વખત આપણા પાસે નથી. જેથી જરૂરના પણ ધ્યાન દેવા લાયક મહત્વના એકાદ બનાવનું હું તમારી પાસે વર્ણન કરીશ. એવા બનાવો તમને વાર્તા જેવા લાગે, પણ તે જરૂરના હોવાથી મારે તમારા પાસે મુકવા પ્રયે છે. તે બધા બનાવો ઉપરથી તે તે બાબતમાં કયો માર્ગ લેવો અને જનહિત કેવી રીતે થઈ શકે તેની તમને ઘણી માહિતી મળી રહેશે. માટે તેવા લંબાણ માટે મને ક્ષમા કરશો.

આ કુંદનપુર શહેરના એક ધનાઢય શેઠ બચ્ચુભાઈ કરીને છે. જેઓ અત્રે તમારી સમક્ષમાં બિરાજેલા છે. તેમના પિતાએ લાખો રૂપીઆનો વારસો તેમને સોંપેલો છે. એ રૂપીઆનો કેવી રીતે સહઉપયોગ થાય અને મનુષ્ય જાતના કલ્યાણમાં કેમ ઉપયોગી થાય તે માટે તેઓ એક વખત વિચાર કરતા હતા. તેમને એમ લાગ્યું કે શ્રીમંતાઈના તોરમાં મનમાન્યાં સાધનો સંપાદન કરી તેમાંજ મશગુલ રહી આ દેહને કેવળ લાડ લડાવી જીંદગીને પુરી કરવી તે આ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યાનું સાર્થક નથી. પણ દુઃખી મનુષ્યોનું દુઃખ અને તેમનું કષ્ટ કાપવું, તે માટે પૈસાનો તથા જાતનો પુરેપુરો ભોગ આપવો એજ માત્ર આ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યાનું સાર્થક છે. તેથી તેમણે પ્રથમ તો દેશ દેશાવરમાં ફરી મુસાફરી કરવી અને

જાતે અનુભવ મેળવવો એવી ધારણા કરી. તેઓ કુદનપુરથી એક દિવસે રવાના થઇ દુરના એક શહેર તરફ ગયા. શહેર છ સાત માઇલ દુર હતું. દીવસ આથમવાને હજી વાર હતી. તો પણ તેમણે જાણ્યું કે ગાડી માર્ગે જતાં વાર લાગશે માટે પગ કેડી માર્ગે જતાં જલદી પહોંચાશે તેમ ધારી તેવો માર્ગ લીધો. પણ તે માર્ગ ઘણો વિકટ હતો. તે ઘણો કુંગરાળ અને ઝાડી તથા પુષ્કળ નદી નાળાં વાળો હતો. પણ જેને હરેક પ્રકારના દુઃખના અનુભવથી જગતને અનુભવવું હતું તેને એથી શું દુઃખ હતું ? તેઓ જે માઇલ જેટલે ચાલ્યા નહીં તેટલામાં આકાશમાં વાદળ છવાઇ ગયું અને વળી ઝીણા ઝીણા વરસાદ પણ આવવા માંડ્યો. તેઓ ટેકરા, નદી-નાળાં ઓળંગતાં આગળ ચાલવા માંડ્યા. એમ એએક માઇલ વધુ ચાલ્યા ત્યાં તો વરસાદ ઘોઘમાર પડવા માંડ્યો. નદી, નાળાં અને રસ્તાઓ પાણીથી ઉભરાઈ ગયાં. પગ કેડી પણ દેખાતી બંધ થઇ ગઇ. વાદળામાં સૂર્ય છુપાઈ ગયો. બચ્ચુ શેઠ વિચાર કરી ત્યાં થોભી ગયા અને એક નાની ટેકરી ઉપર ખેસી ગયા. તેમના પાસે વર્ષાદથી રક્ષણ થવા પુરતાં કપડાં અને સાધન હતું. જે ઘડી ખેઠા નહીં તેટલામાં એક ઝીણા અવાજ તેમના કાન ઉપર આવ્યો. તેમણે તે તરફ પોતાની દ્રષ્ટી અને કાન ઢાલ્યા. પણ તે અવાજ બંધ થઈ ગયો. વળી થોડીકવાર થઇ નહીં તેટલામાં વળી તે અવાજ ફરીને આવ્યો. તે અવાજ રડવાનો હતો. કોઈ બાળકના રડવાનો અવાજ હતો. એમ તેમને લાગ્યું. પણ વળી લાગ્યું કે આ નિર્જન જંગલમાં બાળક ક્યાંથી હોય ? મને ખોટો વહેમ જાય છે. વળી અવાજ બંધ પડ્યો. વળી પાછો આવ્યો. હવે બચ્ચુશેઠની ખાત્રી થઇ કે મારો વહેમ ખોટો છે. જરૂર કોઈ બાળક રૂવે છે. શેઠ ઉભા થયા અને અવાજ તરફ ચાલ્યા. આગળ ચાલ્યા ત્યાં પાછો અવાજ બંધ થયો. શેઠ ઉભા થઇ રહ્યા. પાછો જ્યારે અવાજ આવ્યો ત્યારે પાછા ચાલ્યા. એમ કરતાં તેઓ એક મહોટા વડના પાસે જઇ પહોંચ્યા. વડનો ઘણા વિસ્તારમાં અને પુરાતની હતો તેના મોટાં થડ અને મોટી ડાળીઓએ આસપાસની ઘણી જગ્યામાં ફેલાવો કરી દીધો હતો. સખત ગરમીના, સળગી ઉઠેલી અગ્નિ જેવા સૂર્યના તાપ વખતે એકજ સાથે હજારો માણસોને આ વડનો આરામ-આશાયેસ અને શીતળતા આપતો હશે, એમ બચ્ચુ શેઠે અનુમાન કર્યું.

તેઓ વડલા પાસે ગયા, પણ અવાજ બંધ હતો. અચ્ચુશેઠ ત્યાં બેઠા. થોડીવારે અવાજ આવ્યો. શેઠ ઉભા થઇને એકદમ તે અવાજ તરફ ગયા. ત્યાં તેમણે જોયું તો કેવળ અંધકાર હોવાથી કંઈ દેખાય તેવું નહતું. પોતાના ખીરસામાં વીજળાની એક બેટરી-બત્તી-હતી. તેનોત્તરતજ શેઠે ઉપયોગ કર્યો. અચ્ચુ શેઠે જોયું તો વડલાના ચડની એક બાજુમાં પોલાણ હતું. તે પોલાણમાં બેટરીનો પ્રકાશ મુક્યો તો નેતરની એક ટોપલીમાં નાખેલા રૂઠિ ઉપર લપેટેલા એક રેશમી કપડામાં એક બાળક હતું. તે બાળક પોતાના મ્હોમાં અંગુઠો લઇ ધાવતું હતું અને મ્હોમાંથી અંગુઠો છુટી જતાં તે બાળક રડવા લાગતું હતું. અચ્ચુ શેઠ આ બનાવ જોઇને અજાયબજ થઈ ગયા. અને આ નિર્જન-ઉજડ-જંગલમાં કંઈ સ્ત્રી આ બાળકને મુકી ગઈ હશે ? આ તો પુત્ર છે. શું તેની જનેતાને પુત્રની પણ દયા નહીં આવી હોય ? આવા અનેક વિચારોની પરંપરાએ ચડતાં તેમના મનમાં સ્પ્રયું કે તે વાત પછી, પણ પહેલાં તો આ બાળકને સંભાળું. બાળકને ઉચકતાં તેની નીચે એક કાગળ હતો. તે કાગળ ખીડેલ-બંધ-કવરમાં હતો. તેના ઉપર એમ લખેલું હતું કે, “મારો પુત્ર જીવાન ઉમ્મરનો થાય ત્યાં સુધી તેની પરવશી કરી ન શકે તેણે આ કવર ફેંટી કાગળ વાંચવો નહીં”, પણ બંધ કવર સાથે આ બાળકને રાજ શીવદાસને તેના નેસમાં જઈ સોંપી આવવાની દયા કરવી.” અચ્ચુ શેઠે મનમાં કહ્યું, “હું તો આવા અનુભવ લેવાજ નિકળ્યો છું. તેમાં પહેલાજ અનુભવે મને ધણાં સારાં શુકન થયાં. આવાં એક નહીં પણ અનેક બાળકોની અને નીરાધાર સ્ત્રી-પુરૂષોના પરવશી કરવી એ તો મેં મારો ધંધો માન્યો છે અને તે માટેજ મેં મારો દેશ પણ છોડ્યો છે. તો આ એક બાળકની પરવશી કરી તેને ઉજેરી મોટો કરવો તેમાં શું વિશેષ ?” તેમણે કાગળ ફેંટાડ્યો અને વાચવા માંડ્યું તો તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

“આ બાળકની માતા થવાને યોગ્ય નહીં એવી અવસ્થામાં એક જીલમગાર ગીરાસદારના જીલમના ભોગે મારે માતા થવું પડ્યું અને પુત્ર પ્રસવ થતાં લોકલજ્ઞના લયથી આ ઉજડ-વેરાન-જંગલ જેવા પ્રદેશમાં, પણ પક્ષી પણ પોતાના અચ્ચાને, જાણતર કરીને ફેંટી દે નહીં એવી નિર્દય છાતી કરીને, આ બાળકને આંખોમાંથી વહેતાં ચોધારાં આંસુઓથી ભીંજવી આ વડલાના આશ્રય નીચે

મુકી જઈ છું. હું કોઈ વિધવા નથી પણ કુમારીકા છું. પણ અત્યાચારી ગીરાસદારના પાપી કૃત્યનો હું શીકાર થઈ પડવાથી મારી આ હાલત થઈ છે.

હું પોતે પણ ક્ષત્રીય કોમની છું. મારાં માબાપો નાના એવા ગીરાસનાં માલીક છે. પણ અશીલુ-દાર અને બીજા વ્યસનોથી તેઓ દુઃખી-કરજદાર અને કેવળ અશક્ત થઈ ગયાં છે. તેઓનાં બળ-શુદ્ધિ અને મનુષ્યત્વ હણાઈ ગયાં છે. મારાં માતાપીતાને હું એકજ પુત્રી હોવાથી મારા રૂપ અને મારી ચંચળતા જોઈ મારા મામા જે થોડાંક ગામોના નજીકમાં ગીરાસદાર છે તેઓ મને પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને મોશાળમાં ઉજેરી મને મોટી કરી. મારી ઉંમર સત્તર વર્ષની થઈ ત્યારે મારાં માબાપને ઘેર આવી હું રહી. આ ગામનું નામ દુઃખનગર છે અને આંહીના જલ્દીમ હાકેમનું નામ x x x છે. કોઈ પણ સારા ગીરાસવાળો ગામેતી મળવાના અભાવે માઈ સગપણ થએલું નહીં. અમારા ગામનો ગીરાસદાર ઘણો વિષયાસક્ત હતો. તેણે પોતાની એક સ્ત્રીને, નજીવા કારણથી, બંદુકની ગોળાથી મારી નાખી હતી અને બીજીને રીખાવતો હતો. પોતાની પ્રજા એ તેને મન ખેટા-ખેટી ન હતાં. તે કોઈપણ સ્ત્રીને પૈસાથી, બીજા લાલચોથી અને છેવટ જોરજીલમથી પકડી પોતાની વિષય લાલસા પુરી કરતો.

મારા બાપની ગરીબાઈમાં બેંસો-ગાયો વગેરે ઢોરો ઉપર અમારું ગુજરાન હતું. નોકર પણ મળતા નહીં. કેટલાક દિવસ સુધી ઢોરોને ચરાવવાનું કામ મારે કરવું પડ્યું. એક વખત કુંગરની ધાર ઉપર ઢોરોને સાંજ ઉપર ચરવા મુકી, હું નીચેના ખેતરમાં એક લીંબડાની છાંયા નીચે જમીન ઉપર સુતી હતી. ત્યાં મને સહેજ નિદ્રા આવી ગઈ. તે વખતે પવનથી મારાં પહેરેલાં લુગડાં ઉડતાં હતાં, તેનો મને ખ્યાલ ન હતો. આ વખતે અમારો જલ્દીમ હાકેમ ત્યાંથી નીકળ્યો હશે. તેણે માઈ રૂપ, મારી યુવાની અને મારો દેખાવ જોઈ હું કોણ છું તેનો તપાસ કરાવ્યો હશે. તે ઉપરથી એક રાત્રે હું મારા ઘરમાં સુતી હતી ત્યાંથી તેના ચાર માણસો મને બળાત્કારે એ પાપીના ગઢમાં-મકાને-ખેંચી ગયા. મારાં માબાપ ઉંઘતા હતાં. તેઓ જાગતાં હોત તો પણ કાંઈ કરી શકત નહીં. તે જલ્દીમ હાકેમે મારી જાતની માગણી કરી.

મેં તેને ધિક્કારી કાઢ્યો. મેં કહ્યું “ કે હું કુંવારી છું. મારા ઉપર તમારે આમ અત્યાચાર કરવો ન ધટે. હું તમારી પુત્રી ગણાઉં. દીકરી ઉપર પિતાનો આવો નીચ વ્યવહાર ન હોય. પ્રભુની અને જગતની આગળ તમારે જવાબ દેવો પડશે. ” પણ એ રાક્ષસ આગળ માઈ જોર ચાલ્યું નહીં. તેણે મારા મ્હોમાં એકદમ કુચો દીધો. અને તેના પાપી બાવડાના બળે મને નીચે પાડી દધ તેણે નીચકૂલ કયું. તે પછીજ મને ત્યાંથી ખસવા દીધી. અરે ! જગતમાં આવા અધમ પુરુષો નિઃસહાય સ્ત્રી વર્ગ ઉપર સ્ત્રી જાતિની નિર્બળતાનો લાભ લઇ કેટલો જીલમ કરતા હશે ? તેનો ખ્યાલ કરી વાંચનાર, તારાથી અને તો પુરતો ભોગ આપી મનુષ્યદેહનું સાર્થક કરજે. હું તે પછી મારે ઘેર ગઇ. મેં કાઢને આ વાત કરી નહીં. શું કહું ? કારણકે બીજો કાઢ માર્ગ નહોતો. દિવસો વિતતાં મને માલુમ પડ્યું કે મારા પેટમાં તો તે જાલીમના કૃત્યથી ગર્ભ રહ્યો છે. મને ધણી ચિંતા થઈ પડી. સ્ત્રી જાતિને માટે તેમાં પણ મારી જેવી કુંવારી અને વિધવા માટે તો આ પ્રસંગ ધણો દુઃખકારક, ભયકારક અને કલેશ કારક છે. પણ ઉપાય શું ? હિમ્મત રાખી છુપાવી મેં નવ માસનું કેદખાનું સેવ્યું. પેટ અંદરના અગ્નિને પણ તેટલીજ જોલ સેવવાની હતી. તે નવ માસની જોલ પુરી થવાને પ્રસંગ આવ્યો એટલે મેં આ નિર્જન જંગલનો આશરો લીધો. જેનાં સગાં, મનુષ્યો થયાં નહીં તેના સગાં આ જંગલનાં વૃક્ષો થયાં. આંહી એક દિવસ રહી. આ વડલા નીચે મેં માઈ સુવાવડખાનું રચ્યું. મને પેટમાં વીંટ આવવા માંડી. હું ધુળની પથારી કરી સુતી. કુદરત મારી સુચાણી હતી. મેં પ્રભુ ઉપર નજર રાખી મારા મનનો ભાર હળવો કર્યો. કાંઈક વખત વિત્યો એટલે આ ટોપલીમાં છે તે બાળકનો મને પ્રસવ થયો. પ્રસવ વખતે ક્ષણવાર હું મુર્છિત થઈ ગઇ. શુદ્ધિ આવતાંજ મેં બાળકને પડખામાં લીધો. પથ્થરની આણી વતી મેં નાળને વધેર્યો. કેટલીક વારે ઓર બહાર પડતાં મેં તે ઓરને આંહીજ દફન કરી. મારા પીતાના ધરમાંથી દારૂનો બાટલો મેં આણ્યો હતો તેનાથી જખમને મેં ઘોયો. આ ટોપલી આ રૂઢિ, આ કપડું મેં પહેલેથી તૈયાર કરી રાખેલાં તે હું સાથે લાવી હતી. તેમાં મેં પુત્રને મુક્યો. મુક્યાં પહેલાં તેને મેં માઈ ધાવણુ ધવરાવ્યું. તે ટોપલીમાં મુક્યો. પછી પણ ઉચ્ચીઃલખને ફરી ફરીથી મેં વહાલથી

અવરાવ્યો. પણ એ માઈ વહાલ મિથ્યા હતું. ધડીકવારનું હતું. ટોપ-
લીમાં તળે રૂઢિ નાખી તે ઉપર કપડું મુકી તેમાં પુત્રને મેં સુવરા-
વ્યો. હું ચાલી નીકળી, પણ માઈ હૃદય તુટવા માંડ્યું. પુત્રને આંહી
મુકી દઈ ચાલતાં મારા પગ ઉપડ્યા નહીં. હું પાછી વળી પુત્રને
ટોપલીમાંથી લઈ મેં છાતી સરસો ચાંપ્યો-ધવરાવ્યો. વળી ટોપલીમાં
મુક્યો. પાછું ચાલવા માંડ્યું. પણ પગ ચાલે કેમ ? હૃદય તેને
ચાલવા દે કેમ ? મને થયું કે કુંવારી સ્ત્રીનું જલુનર આવું દુઃખમય
હશે ? આમાં મારો દોષ ક્યાં છે ? મારા ઉપર થએલા અત્યા-
ચારનું આ પરિણામ છે. પણ જગતને જોતું કે વિચારવું ક્યાં છે ?
તેને તો દંતકથાને આધારે ગાળો દેવી છે. તે મને ક્યાંથી નિદોષ
ગણે ? અરે, મારે હજી લક્ષ કરવાં છે, જીંદગી આખી કાઢી છે.
આ પ્રસંગ ઉઘાડો થાય તો મારો હાથ કોણ પકડે ? કોણ મને
પરણે ? આ વિચારે મેં બાળક ઉપરની માયા ત્યજ દીધી. હું
નિષ્કુર થઈ. મેં યાદ કર્યું, માતા કુંતા જેવી તો હું નિષ્કુર નથી ?
તેમણે કુંવારી અવસ્થામાં કણને જન્મ આપી પેટીમાં નાખી સમુ-
દ્રમાં તે પેટી હડસેલી દીધી હતી. મને આવી કાંઈક દિવાસો થયો.
અરે ! આ પુત્ર કેવો કદાવર છે. તેની સુંદરતા કેટલી મોહક છે.
ખરેખર ! વનમાં જન્મેલો આ પુત્ર વનરાજ જ થશે. જંગલના
સિંહ જેવી તેની ત્રાડ છે. વાંચનાર, તેનું પોષણ કરવા તેને ઉજેરવા,
તેને જગતની સેવા કરવામાં જોડવા તું શક્તિમાન હો. તોજ તેને
આંહીથી લઈ જજે. તેનું નામ બદાદુરસિંહ રાખજે.

લી.

ક્ષત્રીય કુમારી એક રંક બાળા.

લખનાર બાળાએ બાળકને જેવો વર્ણવ્યો તેવોજ આ બાળક
છે એમ બચ્ચુ શેઠને પણ લાગ્યું. બચ્ચુશેઠ ટોપલી સહિત બાળકને
લીધો. ત્યાંથી ચાલી ધીરે ધીરે તેઓ શહેરના સ્ટેશન ઉપર આવ્યા.
બાળકને માટે દુધની ગોઠવણ કરી. તે પછી ત્યાંથી રવાના થઈ
પોતાને દેશ આવી પોતાના ઘરમાં એક ધવરાવનારી સ્ત્રીની ગોઠવણ
કરી. ધવરાવનારી અનેક કોમની અનેક સ્ત્રીઓ મળતી હતી, પણ
તેણે તો એક રજપુત કોમની સ્ત્રી શોધી કાઢી. તેને સારો પગાર
આપી પોતાને ઘેર રાખી. ખોરાક પણ પોતાને ઘેર તે સ્ત્રી લે એમ

બદોબસ્ત કર્યો. છ મહીના વિત્યા ત્યાં તો પુત્ર બાર માસ જેવો લાગ્યો. તેજસ્વી, શરીરે રૂપુષ્ટ અને શક્તિમા બળવાન થયો હતો. અચ્યુશેઠ તે બાળકને લઈ રાજા શીવદાસના નેસમાં ગયા. રાજા-મહાશયને બનેલી તમામ વાત કરી અને કાગળ વંચાવ્યો. તેઓએ અચ્યુશેઠને ધન્યવાદ આપ્યો અને પુત્રને રાખી લઈ તેને માટે દરેક પ્રકારની યોગ્ય ગોઠવણ કરી. ધીરેધીરે બહાદુરસિંહ સોળ વર્ષનો થયો પણ તે શરીરે કઢાવર અને મજબૂત હોવાથી વીશ વર્ષનો લાગતો હતો. તે ઘણો દેખાવડો અને રાજવંશી જેવો દીપતો હતો. નેસમાં ઉછરેલાં વિધવાના બાળકોને સાથે લઈ તે દેશ-પરદેશમાં જતો. અને દુઃખી મનુષ્યોને, દુઃખી વિધવાઓને મદદ કરતો તથા જીલમના કરનારા અત્યારીઓને ધનસાફ પહોંચાડતો.

વખત થઈ જવાથી આજના દીવસનો મેળાવડો ખરખાસ્ત થયો હતો. અને બીજે દિવસે સહિને પધારવાનું આમંત્રણ અપાયું હતું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

અચ્યુ શેઠનો વૃત્તાંત.

अचित्यै तानि दुःखानि, वृथैवा यांति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैव मन्त्राति रिच्यते ॥

અર્થ—જેમ દેહ ધારીઓને ચિંતવ્યા વગરના પણ દુઃખ આવીને ઉભાં રહે છે. તેમજ સુખો પણ તેવીજ રીતે આવે છે. આ બાબતમાં પ્રારબ્ધજ મુળ કારણ છે.

બીજે દિવસે મહારાજા સામંતસિંહના પ્રમુખપણા નીચે મેળા-વડાનું કામ વખતસર શરૂ થયું હતું. રાજાઓ, નગરજનો અને મહે-માનોથી સભા મંડપ ચિકાર થઈ ગયો હતો. સ્ત્રી વર્ગ પણ તે વખતે પોતપોતાને સ્થાનકે ગોઠવાઈ ગયો હતો. સમાજના સડા વિષે

અચ્યુ શેઠને બોલવાની, મહારાજાએ સુચના કરતાં તેઓએ ઉભા થઈ સભા સમક્ષ નીચે મુજબ વૃત્તાંત કહ્યો હતો.

વણિક બાંધઓની જ્ઞાતિમાં મોટા શેઠ અને નાના શેઠના નામથી ઝાળખાતી બે જ્ઞાતિ છે. પુર્વે તે એકજ જ્ઞાતિ હતી. પણ ખોટી મહોટાઈ અને દંભને લીધે બે તડાં પડી ગયાં હતાં. લાલજી અને નથુ શેઠ કરીને, મોટા શેઠની જ્ઞાતિના બે મહોટા શેડીઆ-બાંધઓ-હતા. તે બંને વેપારે અને પૈસે ધણા સુખી હતા. નથુ શેઠ ધણાં વર્ષોથી આ મુંબઈ શહેરની અનેક જંઝળો અને સદાના પ્રવૃત્તિમય જીવનથી કંટાળી દેશમાં-પોતાના વતનમાં-ધુપા નગરમાં જઈ રહેલા હતા. બંને બાંધઓ પરણેલા હતા. લાલજી શેઠની સ્ત્રીનું નામ લીલા હતું અને નથુ શેઠની સ્ત્રીનું નામ લલીલા હતું. લાલજી શેઠને અમથાલાલ કરીને એક પુત્ર હતો. પણ તે અષ્ટાવક જેવો શરીરે ધણી ખોડ ખાંપણવાળો હતો. નથુ શેઠને ચંદુલાલ કરીને પુત્ર હતો. પણ તે બેંગલ-નપુંશક હતો અને પુત્રો મહોટી ઉમ્મરના હતા. અમથા શેઠ માટે હજારો રૂપીઆની, લાલજી શેઠે લાલચો બતાવેલી પણ કોઈ ઠેકાણેથી કન્યા મળેલી નહીં. લાલજી શેઠનો મુંબઈમાં વેપાર ધણો ધીકતો ચાલતો હતો. તેની પેઠી મહોટી અને પ્રખ્યાત હતી. તેને રૂઢિતો, અનાજનો અને કાપડનો તથા બીજો ધણો મહોળો વેપાર હતો. આખા હિંદુસ્થાનમાં મોટા મોટા શહેરોમાં તેના ધણા આડતીયા હતા. એટલુંજ નહીં પણ યુરોપ, જાપાન વગેરે ઠેકાણે પણ તેની આડતો હતી. લાલજી શેઠ તેના ધંધામાં એટલા બધા રોકાઈ ગયેલા હતા કે તેમને ખાવા-પીવા-કે નીરાંતે સુવા બેસવાની પણ કુરસદ ન હતી.

અમથાલાલનાં સગપણ માટે તેમની સ્ત્રી લીલાવતી ધણું કહેતી તેમ શેઠે સગપણ માટે હજારો રૂપીઆની દરકાર કરી ન હતી. પણ કોઈ પક્ષી પકડાયું ન હતું. એક વખત દેશમાંથી તેમની જ્ઞાતિના એક ભોળા શેઠ પોતાની સોળ વર્ષની કન્યાને તેડી કોઈ સાઈ ઘર-ઘર જોઈ આપવા તે અરસામાં મુંબઈ આવેલા. તે ભોળા શેઠ લાલજી શેઠની જાળમાં સપડાયા. શેઠે તેમને બહુ માન અને આદર સત્કાર આપી લલચાવ્યા. અમથાલાલને બદલે બીજાને બતાવી સગપણનું શેઠે નક્કી કર્યું. પછી ભોળા શેઠને બપોર પડ્યા. પણ પોતાની લાજ-આબર-થી બીડી જઈ સગપણ તોડવાનું તેમને

ઠીક લાગ્યું નહીં, અને છેવટ વર--કન્યાનાં લગ્ન થયાં. પણ ખિચારી સ્થામસુંદરીના નશીબમાં રંડાપો હતો. જેથી બે વરસમાં તે અમથા-લાલ રોગનો ભોગ થઇ પડી પ્રભુને દરબારે પહોંચી ગયો. સ્થામા લણી દેખાવડી અને સુંદર હતી. પણ વિધાનાએ અઠાર વર્ષની--સંસારના દેહાવા લેવાની ઘડીએ--તેના સાભાગ્યનો ચાંદલો લુંચી નાખ્યો, અને રંડાપો આપ્યો હતો.

અમથા શેઠના ગુજરી ગયા પછી એક વરસને આશરે લાલજી શેઠ પોતાના દિવાનખાનામાં બેઠા છે ત્યાં તેમના મુનીમે આવી પોસ્ટમાં આવેલા કાગળોનો એક થેકડો શેઠને આપ્યો. તે કાગળો દેશ દેશના આડત્યાના હતા. એક પછી એક કાગળો ફેાડીને વાંચતાં એક કાગળ છુપા નગરથી પોતાના નાના ભાઇ નથુ શેઠનો મોકલેલો જોયો. કાગળ જોતાં તે કંકાત્રી રૂપે હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે, “ મોટા ભાઇ ! આંહી મેં શ્રીમદ્ભાગવતની સખ્તાહ બેસારી છે. આપણા સગાં--સંબંધી અને તમામ કુટુંબીઓને આમંત્રણ કરેલું છે. તમને પણ આ શુભ પ્રસંગ ઉપર આમંત્રણ કરું છું તો મારી બાબીને તથા વહુને તેડીને આ પ્રસંગે જરૂર--જરૂર આવજો. મુંબાઈના ધંધાની પ્રવૃત્તિ તો રાત દીવસની છે અને જીવશો ત્યાં સુધી ઝાઝી થાય તેમ નથી. તો આ અવસર આત્મકલ્યાણના સાધનનો છે. માટે સર્વેને તેડી લઈ એક અઠવાડીક જરૂર આવી જાયો.” શેઠે લીલા શેઠાણીને બોલાવી પત્ર આપ્યો. તેમણે વાંચ્યો. શેઠે કહ્યું, “ મને હમણાં નવરાશ નથી. વિલાયતની રટીમર આવનારી છે. તેમાં પચીસ લાખનું કાપડ અને બીજો માલ છે. જાપાનવાળાને માટે રૂઢિની ગાંસડીઓ પાંચશેઠ ખરીદ કરી એકદમ રવાના કરી દેવાનો ઓર્ડર છે. મોટો મુનીમ દેશમાં ગયો છે. તે કામ મારે કરવું પડે છે. દીંદી, લખનૌ, કાનપર, મદ્રાસ, કલકત્તાના આડતી-આના ઓર્ડરો તાકીદ ઉપર તાકીદના આવે છે. તેમને માલ એકદમ જલદી પુરો પાડવો છે, હાલ સીઝન છે. મારે અનેક બ્યવસાય છે. હું ઘડી એકને માટે પણ મુંબઈ છોડી શકું તેમ નથી.” છેવટે વિધવા વહુને એકને મોકલવાનું કયું. સ્થામસુંદરીને માણસની સાથે છુપા નગરમાં નથુ શેઠને ત્યાં મોકલી, અને પોતાથી હાલ મુંબઈ છોડી બહાર નીકળાય તેમ નથી એમ પત્ર લખી મોકલ્યો.

શ્યામ સુંદરી કાકાજી સસરાને ત્યાં આવી. સાત દિવસ સુધી કંથાનો મહોત્સવ ચાલ્યો. નથ્યુશેઠ પણ નગરશેઠની સ્થિતિમાં હતાં. તેણે આ ધર્મકાર્યમાં હજારો રૂપીઆ છુટે હાથે ખર્ચ્યાં. સમાપ્તિ પછી બે દિવસ મેમાનોને વધુ રોકી, સ્વાગત કરી, પછી તેમને રજા આપી. શ્યામસુંદરીને કહ્યું, “તમે હમણાં આંહી રહો. દેશના હવા-પાણી તમને વધારે માફક છે.” શ્યામસુંદરીને પણ એમજ હતું કે મુંબઈ જઈને રહેવું તે અને આંહી રહેવું તે બધું એક સરખુંજ છે. ત્યાં જઈ રહેવાથી કોઈ વિશેષતા ન હતી. વળી આ દેશ છે, તો આંહી ઠીક છે. શ્યામસુંદરીનો વિચાર જાણ્યા પછી નથ્યુશેઠે મુંબઈ લખી મોકલ્યું કે વહુ હમણાં આંહી રહેશે. તેની તમો કાંઈ ચિંતા કરશો નહીં. અમારા ચંદુની પેઠે તેને સાચવશું. સાથે આવેલા તમારા માણસને પાછો મોકલ્યો છે તે જાણશો. વગેરે.

શ્યામસુંદરી તે પછી કાકાજી સસરાને ઘેર રહી. તેના દેર ચંદુલાલ કરીને નથ્યુ શેઠના જે એકજ પુત્ર હતા, તે ૧૯-૨૦ વર્ષના હતા. પણ તેનાં લક્ષ્ય થયેલાં નહીં. ચંદુલાલ ભણેલ ગણેલ અને આહોશ હતો; અને સાથે દેખાવડો પણ હતો. પણ તેનામાં એક મોટી એબ હતી. તે કુદરતી એબ હતી. તે જન્મનો વ્યંડળ હતો. દેખાવે પુરૂષ છતાં તે સ્ત્રી કે પુરૂષની કોઈપણ જાતિમાં ન હતો. કોઈનો પણ ભવ ન જગાડવો એવી પોતાની વિકૃતાથી તેણે મનમાં નક્કી કરી રાખેલ હતું, તેથી ઘણા માગ્યાં આવ્યાં છતાં તેણે હાલ સુધી લગ્નજ ક્યાં ન હતાં. તે તેની ભાભી શ્યામસુંદરીને લઈ હમેશાં ઘોડાગાડી જોડાવી હરવા ફરવા જતો અને જેમ અને તેમ પોતાની વિધવા ભાભીનું મન પોતાનું વૈધવ્યપણું સંભારી દુખાય નહીં એમ તે વર્તતો હતો.

તે છુપા નગરનો રાજ ચતુરસિંહ કરીને હતો. તે પ્રજાપાળક અને ડાહ્યો હતો. પ્રજામાં પોતાના માટે કાંઈ ખરાબ બોલાય નહીં અને પોતે એક સારામાં સારો રાજા છે એમ કહેવાય તે માટે તેને ઘણી કાળજી હતી. છતાં તે વ્યભિચારી હતો. પણ તે પોતાનું કામ ઘણી છુપાઈથી તથા કોઈ રીતે પ્રજામાં હો, હા ન થાય એવી યુક્તિથી કરતો હતો. પોતે શાણો છતાં પોતાની એ નીચ વૃત્તિને તે તાબે રાખી શકતો ન હતો. બનાવ એવો બન્યો કે, શ્યામસુંદરીની અને ચંદુલાલની ગાડી સમુદ્ર કિનારા ઉપર ફરતી ફરતી ઉભી હતી

ત્યાં આ રાજની ગાડી નીકળી. ગાડીમાં રાજને ભાળી ચંદુલાલે સલામ લીધી. રાજની નજર સ્યામસુંદરી તરફ ગઈ. તેની કાંતિ અને ખુબસુરતી જોઈ તે મોહ પામ્યો. બીજે દિવસે ચંદુલાલને રાજએ પોતાના મહેલમાં બોલાવી, એ બાઈ કાણ છે વગેરે પુછ્યું. ચંદુલાલે બધો ખુલાસો કર્યો. રાજએ, એ બાઈની માગણી કરી. ચંદુલાલે ના પાડી. એ કદી બને નહીં. મારા મોટાભાઈની વહુ છે. અમારે ત્યાં મેમાન છે તેને આવાં અધમ કામ માટે રાજમહેલમાં આવવા હું કેમ કહું ? એ નહીંજ બને. રાજએ કહ્યું, “ચંદુલાલ હું તમને આંહીથી જીવતા જવા દઈશ નહીં. જો તમે આંહીથી જીવતા જાઓ તો પ્રજામાં મારી ફજેતી થાય. માટે કાંતો તે બાઈને રાજમહેલમાં મોકલો અને કાંતો મરણને તાબે થાઓ ” ચંદુલાલે કહ્યું “ખુશીથી ! હું મરવાને ડરતો નથી. તમારી સામે હું આ ઉભો છું.” રાજએ વિચાર્યું કે પ્રજામાં મારી આબર ધુળધાણી થાય તેના કરતાં આ એક માણસને ધુળ ભેજો કરવો એમાં કાંઈ ખોટું નથી. એમ વિચારતાંજ તેમણે પોતાના હાથની પીસ્તોલમાંથી ગોળા છોડી. ચંદુલાલના તે પગ ઉપર આવી. તે નીચે જઈ પડત. પણ તેણે ચાલાકી વાપરી સહેજ ખસી જતાં ગોળા પડ્યે થઈ ચાલી ગઈ. રાજ ક્રોધે ભરાણો. તેણે બીજી ગોળા મારવા પીસ્તોલ ટાંકી. રાજનો પ્રાધવેટ હજુરી આ વખતે હાજર હતો. તેને થયું કે આ ગોળા પણ નિષ્ફળ જશે તો રાજને નીચું જોવા જેવું થશે. વળી નજર ફેરવતા પુત્રનું આમ મૃત્યુ થાય તે પણ ઠીક નહીં. ચંદુલાલના જન્મની વાત હું બધી જાણું છું. રાજનું કામ થાય અને તેને હું બચાવી લઉં એમ બે કામ એક સાથે થાય તો ઠીક. એવો રસ્તો મારા હાથમાં છે. તેણે રાજના હાથમાંથી પીસ્તોલ એકદમ ખેંચી લીધી. રાજ હજુરી ઉપર ગુસ્સે થયા. “શા માટે ? આડા પડવાનો તને શું હક્ક છે ? દુર થા આંહીથી.” આટલું કહેતાં તો હજુરી પગે પડ્યો અને પાસેના રૂમમાં થોડી મિનિટ આવવા અને પોતાની વાત સાંભળવા વિનંતિ કરી. રાજ આશ્ચર્ય પામ્યો. વળી આ શું નવી વાત છે. રાજ તેની સાથે બાજુના ઓરડામાં ગયો. હજુરીઆએ રાજને વાત કરી. રાજએ તરતજ બહાર આવી ચંદુલાલને કહ્યું.

“હમણાંજ મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે તમે જન્મના વ્યંડળ છો. વ્યંડળ પુરોની અમારાં જનાનખાનામાં ચોકી પહેરા

માટે ધણી જરૂર હોય છે. તેથી આ રાજ્યનો એક કાયદો એવો છે કે ગમે તે કોમના, રાજ્યના ગમે તે ભાગમાં એવા વ્યંડળ પુરોને, જ્ઞાનખાનાની નોકરી માટે પકડી લાવી, નોકરી ઉપર ગોઠવવા. તેવા માણસોની રાજ તરફથી શોધ થાય છે. આ વાતની આતમી મને મારા હજુરી માણસ તરફથી મળી છે. માટે હું તમને પકડી રાજમહેલમાં કાયદા પ્રમાણે રાખી શકું તેમ છું. પરંતુ તમે નગર શેઠના પુત્ર છો અને એમ હું બળાતકારે અટકાવી મુકું તો પ્રજામાં મારી જે કીર્તિ છે, તેમાં ભંગ પડે. તે કામ હું કરનાર નથી. માટે હું શહેરની તમામ પ્રજાને એકઠી કરીને તમારા જન્મના-નપુશક-પણાની વાત પ્રસિદ્ધિમાં મુકીશ. અને જે ખુશીથી નોકરી કરવા આવવા ના કહેશે તો રાજ્યના કાયદાનો આધાર બતાવી તમને પકડવાનો હું હુકમ કરીશ. આ પ્રમાણે થશે એટલે પ્રજા, મારા તે કૃત્યને જીવ્હમાત ભરેલું કહેશે નહીં” ચંદુલાલ મુંઝાણો. સાચી વાતની. તેનાથી ના કેમ કહેવાય ? આખા રાજ્યમાં પોતાની જાતને માટે આવો શરમ ભરેલો ફજોતો થાય તે ઠીક નહીં એમ ધારી છેવટ તે રાજાને શરણે થયો. તેણે કહ્યું. હરકોષ ધલાજે હું સ્યામસુંદરીને રાજમહેલમાં મોકલીશ. મને પંદર દિવસની મુદત આપો.” રાજાએ ચંદુલાલને માગ્યા પ્રમાણે મુદત આપી. તે ઘેર ગયો. અને ઉપર મુજબ અનેલી તમામ વાત પોતાની માને કહી બતાવી. તે ધણી ડાહી હતી. તેણે પણ ધાર્યું કે, દીકરાનો બચાવ થયો તે ઠીક થયું. પછી તેણે સ્યામસુંદરીની પાસે જઈ, બીજી આડીતેડી વાતો કરી કહ્યું કે “ તમારા સાસરા કરોડપતી છે. તેના દીકરો નકામો હતો. પુત્ર પ્રજા ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નહોતો એ તેઓ જાણતા હતા. છતાં કોષ પણ પ્રકારે તમને એકાદ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો મીઠકતનો ધણી રહે. પણ તેઓ શરમથી તમને કહી શક્યા નહીં. તેમ તમને પણ તે વાતનો સુઝકો પડ્યો નહીં, તમારા ધણીની હયાતીમાં એકાદ પુત્ર તમને થયો હોત તો તે મોટો થયે તમને પણ આધાર રૂપ થઈ પડત. પણ ઠીક, થવાનું હતું તે થયું. હજી પણ એવો પ્રસંગ આવે તો જતો કરવો નહીં એમ હું તમને કહું છું. કેમકે છાનાપથી પુત્રને જણ્યા પછી તે પુત્ર હરેક સ્થળે મોટી ઉમ્મરનો થાય તો તમારોજ પુત્ર છે. માટે દત્તક લેવામાં પણ તમારા સાસરાને વાંધો નહીં ? આ પ્રમાણેની અનેક વાતો કરી ચંદુલાલની મા લલીતાએ

શ્યામસુંદરીને અરધી ના અરધી હા પડાવી લીધી. વળી એક વખત પાસે બેસારી લલીતાએ કહ્યું. “જુઓ વહુ, આ તમારો દેર કેવો રૂપાળો અને શરીરમાં કેવો દેખાવડો છે. પણ તે તદ્દન નકામો છે. તમને સાંભળીને અન્યથા થશે. પણ સાંભળીને તમને ખરું લાગશે કે, તે સાવ સાચી વાત છે. ચંદુલાલ નપુશક છે. દેખાવમાં તે પુરુષ લાગે છે, પણ તેનામાં તેવી શક્તિ નથી. પણ ગામ કાંઈ તે વાત જાણે છે ? તેને પરણાવવો તો જોઈએજ. તેથી મેં એવી ગોઠવણ કરી છે કે કોઈ કુંવારી કન્યાને કોઈ પુરુષથી ગર્ભ રહ્યો હોય તેવી કન્યા જોડે પરણાવવો. કારણકે તેવી કન્યાને અને તેના માઆપને આખર રાખવાની બહુ જરૂર હોય. તેથી તે પણ કોઈ વરની શોધમાં હોય. પણ બીજા તો તેને કોણ પરણે ? તેથી ચંદુલાલ માટે તેવી કન્યાની શોધ સારૂ સુચાણીઓને મેં કહી દીધું છે અને તે માટે હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો છે.” તેટલામાં એક સુચાણી એક કન્યાને લઈને લલીતા શેઠાણી પાસે આવી. અને કહે છે કે “આ કન્યાને બે માસનો ગર્ભ છે. તે કુંવારી છે. તમારી રાતિની છે. તમારી મરજી હોય તો તેમનાં માઆપને પુછી લાવનું નક્કી કરો.” શ્યામસુંદરી આ વાત સાંભળી દંગ થઈ ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે વણીક રાતિમાં શું શું થતું નથી ? ગર્ભવાળી કન્યા તો એમ જાણતી હતી કે આ ઘર તો ગર્ભ પાડવાનું સ્થાન હશે. પણ આંહી તો તેવું નથી. આ તો બીજી વાતો થાય છે ? તે પણ ઠીક છે. માટે મનમાં સમજી જવું એમ તે કન્યાને લાગવાથી તે કાંઈ બોલી નહીં. લલીતા શેઠાણીએ શેઠને તથા ચંદુલાલને ઉપલી વાત કરી. તે પછી તેઓએ તે કુંવારી કન્યાના માઆપને સંબંધ બાંધવાની મરજી છે કે કેમ તે પુછાવ્યું. તેઓ તો આ કીસ્સો જાણતાંજ હતાં. જેથી ખુશીથી હા કેહેવરાવી. તે પછી જોશીને પુછા લાવે તો એક દિવસ નક્કી કરી ચંદુલાલનાં લગ્ન કરી નાખ્યાં. શ્યામસુંદરીની હવે ખાત્રી થઈ કે મારી સાસુ કહે છે તે ખરુંજ છે. તેને તેમના બોલવામાં વિશ્વાસ આવ્યો. તે પછી એક દિવસે ચંદુલાલ અને શ્યામસુંદરી રાજમહેલમાં ગયાં. શ્યામસુંદરીને રાજ્યમહેલ ખતાવી, તેને રાજનાં ખાનગી દિવાનખાનામાં બેસારી, કામનું બહાનું ખતાવી, ચંદુલાલ ત્યાંથી ખસી ગયો. બહિયારી ચોર રાજ્યએ, શ્યામસુંદરીને અસહાય ગણી બળાંતકારે તેના પ્રત્યેની પોતાની પાપી કામવાસના તૃપ્ત કરી.

શ્યામસુંદરીએ ઘેર આવી સાસુને વાત કરી. આ ઘટના તેના તો જાણવામાં હતી. તેણે શ્યામસુંદરીના મનનું સમાધાન કર્યું. આવી સ્થિતિમાં દિવસો ઉપર દિવસો અને મહિનાઓ વિતવા લાગ્યા. શ્યામસુંદરીના પેટમાં રહેલો ગર્ભ વધવા માંડ્યો. નવ મહિના પુરા થવા આવ્યા. હવે સર્વે મુંઝાણાં. આ ગર્ભને કઈ રીતે છોડા લાવવો ?

એટલામાં મુંબઈથી લાલજી શેઠનો તાર આવ્યો. તે નથુ શેઠે, લલીતા શેઠાણીને વાંચી કહ્યું કે “લાલજી શેઠની તબીયત સારી નથી તેથી તેઓ દેશમાં હમણાં રહેવા માટે અત્રે આવનાર છે.” આ ખીના સાંભળી લલીતા શેઠાણીને ચિંતા થઈ. તેણે શ્યામસુંદરીને પોતાના ઓરડામાં લઈ જઈ કહ્યું કે, “હવે તમે તેસમાં જાઓ. બહુ દુર નથી, ત્યાં જઈ પ્રસવ થાય એટલે પછી તમે આવજો. તમારા સસરા આવનાર છે, એ આપણા કોઈના જાણવામાં ન હતું. તેઓ આવે અને તમારી આવી સ્થિતિ જાણે તો સર્વેને મરવા જેટલું થાય. માટે તમે જેમ અને તેમ તાકીદે રવાના થઈ જાઓ. અમે ખીજ કોઈ રીતે તમને મદદ આપી શકીએ તેમ નથી.” શ્યામસુંદરી નિરાધાર થઈ પડી. તેને પોતાના ખરા દુઃખનો હવે ખ્યાલ આવ્યો. તે રાત્રી મહેલમાં રાજા પાસે ગઈ. રાજાને મદદ આપવા કહ્યું. રાજાએ કહ્યું, “મારાથી મદદ આપવાનું બીલકુલ બની શકશે નહીં. હું બહાર ગામ જવા તમારી સાથે માઈ માણસ પણ આપી શકું નહીં. પ્રજા મારી આજરે માટે શું ધારે ? માટે એ વાત બની શકશે નહીં.”

શ્યામસુંદરીએ કહ્યું, “ત્યારે મારી આ દુર્ભાગી સ્થિતિ બનાવવાનું શું કારણ ? અને તેમાં ચંદુલાલ અને તેની મા તમને મદદગાર કેમ થયાં ?” રાજાએ કહ્યું, તમને સમુદ્ર કિનારે ચંદુલાલ સાથે ફરવા ગયેલાં ગાડીમાં મેં જોયાં. ત્યારથી માઈ ધ્યાન તમારામાં લાગી રહ્યું હતું. જેથી તમને હાથ કરવા મેં ચંદુલાલને તેડાવી માગણી કરી. પણ તેણે મને હિમ્મતથી-ઓખી ના પાડી. મેં તેને રાત્રી મહેલમાં બોલાવી, મારી નાંખવા સુધીની બીક આપી. પણ તે ડગ્યો નહીં. તેથી તે તેના ઉપર ગોળી બહાર કર્યો. તે પણ હિમ્મતથી તેણે કબુલ કરી લીધો, અને મારા સામે મરવા સાઈ જાતી કાઢીને ઉભો રહ્યો, પણ ધ્રુવર તેની તરફેણમાં હતો. મારી

ગોળા તેની બાજુએ થઈ ચાલી ગઈ, તે બચી ગયો. મેં બીજી ગોળા
મારવા પીસ્તોલ ઉઠામી. પણ મારા હજુરી નોકરે તે ખેંચી લીધી.
અને મને ખાનગીમાં બોલાવી “ ચંદુલાલ વ્યંડળ છે. પુરૂષત્વમાં
નથી. એવા માણસોને બળાતકારે પણ જનાનખાનાની નોકરીમાં
જોડવા રાજ્યનો કાયદો છે. ” એ વાતની તેણે મને યાદ આપી. હું
હિંમતથી બહાર આવ્યો, પણ અને ત્યાં સુધી ખુન તો મારે કરવુંજ
ન હતું. તેથી ઉપલી વાત ચંદુલાલને કહી મેં તેને દબાવ્યો. અને
શહેરના પ્રજાવર્ગને બેજો કરી, રાજ્યના કાયદાની સમજણ પાડી,
તેને હું કબજે લઈશ એમ કહ્યું. તેથી તે મારે શરણે થયો, અને
તમને મારે રાજ્ય મહેલે મુકી જવા કબુલ કર્યું, તથા પંદર દિવ-
સની તેણે મુદત માગી. મેં તે મુદત આપી. ચંદુલાલે ઘેર જઈ આ
વાત તેની માને કહી. લક્ષીતા શેઠાણી દીકરાને બચાવવાની વાતમાં
એકમત થયાં. તેણે તમને યુક્તિથી સમજાવ્યા. વળી ચંદા નામની
કુમારિકાને મેં મારી વિષય વાસના માટે રોકી હતી. તેને મારાથી
ગર્ભ રહ્યો હતો. તે બે માસનો થયો હતો. તે બાબત પણ આ
ચંદુલાલની સાથે સગપણની ગોઠવણ કરી દીધી હતી. કેમકે બીજો
કોઈ નાતીલો એવી ગર્ભવાળી કુમારિકાને પરણે નહીં. મેં એવાં
ધણાં અકલ્પ કર્યા છે. મને તે બાબત ધણું દુઃખ થાય છે, જગતમાં
—મારી પ્રજામાં—મેં પોતાને સારો અને નીતિમાન રાજા કહેરાવ્યો,
અને છાનાધથી આવાં પાપ કર્મ કર્યાં હવે મને ધણો પસ્તાવો થાય
છે. પણ માઈ માણસ તમને આપું તો પણ મારી આગ્રહ ઉઘાડી
પડે. ” આખરે નિરાશ થઈ રાજાને ધીક્કાર આપતી શ્યામસુંદરી
રાજ્ય મહેલમાંથી રસ્તે પડી. સાંજ પડી હતી, ગામ બહાર નીકળી,
ધોરી રસ્તે ચાલે તો સામા મળનાર માણસને પોતે શું જવાબ દેવો
તેવી ચિંતાથી નાની પગ કેડી ઉપર ચાલી જતી હતી. ચાલતાં
ચાલતાં અંધાઈ થયું. નેસ કેટલું દુર છે, કયે રસ્તે થઈને જવું ઠીક
છે, વગેરે તેને કાંઈજ ખબર ન હતા. તે ઇશ્વર ઉપર નજર રાખી
ચાલી જતી હતી. ભગવાન કરે તે ખરૂં એમ વિચારતી જતી હતી.
ઉઘાડા પગમાં કાંટા, કાંકરા વાગતા હતા. અંધારાની આથડતી,
રખડતી ચાલતી હતી. ઓછામાં પુરૂં વાઢળાં થયેલાં, તેથી અંધાઈ
પણ ધાટું થઈ પડ્યું. કુદરતનો કહેર એટલેથી અટક્યો નહી. વાઢ-
ળામાંથી ટમ ટમ વરસાદ વરસવા માંડ્યો. ઠંડો પવન જોસથી

કુંઠાવા માંડયો. શ્યામસુંદરી હવે બીંજવા માંડી. પહેરેલાં ઝીણું કપડાં પલળ્યા. શરીર થંડીથી ધ્રુજવા માંડ્યું. કેડી ઉપરની બને બાજુએ ઉંચી થોરની વાડ હતી, રાતના તમરાં ઝલુઝલુટ કરી રહ્યા હતા. દેડકાં બોલી રહ્યાં હતાં, માથુસ જાતનો પગરવ ન હતો. શ્યામસુંદરી બીવા માંડી. કોઈ હિંસક પશુ-પક્ષી આવી લાગશે તો હું મારો બચાવ કેમ કરી શકીશ ? તે ધણી મુંઝાતી, રોતી અક- જાતી ચાલી જતી હતી. એમ બીંજતા, પલળતાં ચાલતાં, શ્યામ- સુંદરી એક સડક પાસે પહોંચી. તે સડક આગગાડીના માર્ગની હતી, તેના ઉપર લોખંડના પાટા પાથરેલા હતા. શ્યામસુંદરી ત્યાં થાકતી અને દુઃખની મારી બેસી ગઈ, તેને થયું કે આવું જીવતર જીવવા કરતાં આપઘાત કરી મરવું સારું. તેને થયું કે શરીર ઉપર ઘાસલેટ છાંટી, સળગીને મરી જાઉં. આંહી ચાંબલાના ફાનસમાં ગ્યાસલેટ હશે. વળી વિચાર થયો કે તેમ કરતાં તો આ રેલ્વેના પાટા ઉપર લાંબી થઇને સુષ્પ જાઉં અને રેલ્વે નીચે ચગદાઈ આ દુઃખી દેહનો અંત આણું. આવો નિશ્ચય કરી તે ગાડી આવવાની વ્રાટ જોતી રેલ્વેના પાટા ઉપર આડી થઇને ચતીપાટ સુતી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અચ્યુ શેઠે કહેલો વૃત્તાંત ચાલુ.

વીતરાગ મય ક્રોધાઃ મન્યયા મામુપાશ્રિતાઃ ।

બહવો જ્ઞાન તપસા, પૂતા મદ્ભાવ માગતાઃ ॥

અર્થ—જેના રાગ, ભય અને ક્રોધ નાશ પામ્યા છે, મારેદ આશ્રય કરી, મારામાં તાદાત્મ્ય સંબંધ બાંધી રહ્યા છે. એવા ધણાઓ જ્ઞાન અને તપવડે પવિત્ર થઇ મારા ભાવને પામી ગયા છે.

રાત્રી તો ધણી વિતી, પણ ગાડી તો આવી નહીં. શ્યામસુંદરી સુતી હતી તે હવે બેઠી થઇ, અને વળી ગાડીની વાટ જોવા માંડી, અને પ્રભુને યાદ કરવા માંડી.

છુપા નગરના ધનાઢ્ય ગૃહસ્થનો એક પુત્ર મા-બાપ મરી જવાથી એકલો થઇ ગયેલો. તે ધણો વિદ્વાન અને શાસ્ત્રમાં કરેલી આરા પ્રમાણે વર્તનારો હતો. સાધુ, સન્યાસી, બ્રાહ્મણો અને ઉપદેશકો જે જે ઉપદેશ કરે છે, તે ઉપદેશ પ્રમાણે તેઓ વર્તતા નથી, લોકો શાસ્ત્રો સાંભળે છે, તે પ્રમાણે વર્તતા નથી છતાં શાસ્ત્રોની, ગુરૂની અને દેવની વાતો કર્યા કરે છે. તે ધર્મીંગ અને તે દંભ તે સહન કરી શકતો નહીં. શાસ્ત્ર આધારે મુર્તિમાં જે પ્રભુતા છે, તેને લોકો હૃદયથી પ્રભુ માની તેની બીક રાખી ધર્મ અને નીતિથી વર્તતા નથી પણ જાણે તે મુર્તિ, અચેતન, કેવળ પથ્થરની હોય, એમ માનીને મંદિરમાં પણ તેના પુજારીઓ અને સેવકો, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરસ્પર દ્વેષ, ઇર્ષ્યા આદિના કામ કરે છે. આથી તેવા સેવકો અને પુજારીઓ જ્યાં જગતને ઠગવા ખોટી રીતે જેજે કરનારા ઉપર તેને ધીક્કાર આવતો. તેથી લોકોને તેમના ધુતારાપણા વિષે, પ્રભુ અને શાસ્ત્ર સાચાં છતાં તે પ્રમાણે બરાબર નહીં ચાલવા વિષે અને ધર્મ તથા નીતિની વાતો કરવા છતાં તેથી ઉલટી રીતે વર્તવા માટે તે ખુલ્લી રીતે બેધડક કહેતો. આવી રીતે લોકોની અને ધર્મ ગુરૂઓની તથા ઉપદેશકોની પોણ ઉઘાડી પડતાં તેઓ તે સહન કરી શકતા નહીં. જેથી તેને ધણા માણસોથી માર પણ

પડવા માંડ્યો. લોકો તેને એકલમલ કરીને કહેવા માંડ્યા. તેની પાસે દોલત ઘણી હતી. બોલવું કાંઈક અને વર્તવું કાંઈક તેવી લોકોની રીતભાતથી તે કંટાળી પોતે છુપાનગર છોડી ત્યાંથી થોડા ગાઉ દુર જંગલમાં રહી એકજ વસ્ત્ર પહેરી પ્રભુની ખરા દીલથી પુજા કરવા માંડ્યો. અને અન્નના ભુખ્યા, તરસ્યા લોકોને અન્ન તથા પાણી આપવા માંડ્યો. તેણે એ પ્રમાણે અન્નક્ષેત્ર ખોલ્યું. પણ ખાવામાં ત્રણ ચીજ શિવાય બીજી ચીજ તે આપતો નહીં. જે મુસાફરો અથવા માંદા માણસો ત્યાં આવે તેને એક વખત બાજરાના રોટલા, અડદની દાળ અને ગાયનું દુધ આ શિવાય બીજો ખોરાક મળતો નહીં. પણ તે સત્યવાદી અને પ્રભુ તથા શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણેજ બરાબર રીતે વર્તનારો હોવાથી તે સાચા સેવકની, સાચી ઉમેદથી, તે જંગલનું વાતાવરણ ઘણું શુદ્ધ થઈ ગયું. ત્યાંના ઝરણા અને નદી નાળાનું પાણી નિરોગી થઈ ગયું. તે પાણી, ત્યાંના સાદો એક વખતનો ખોરાક અને ત્યાંની પવિત્ર હવા તથા શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુની સેવા કરનાર યોગી જેવા એકલદેવની પ્રાર્થનાથી તે સ્થળ એવું તો નિર્વિકારી અને નિરોગી થઈ ગયું કે ત્યાં આવનારા લોકો ધર્મ અને નીતિને રસ્તે વળવા માંડ્યા અને તેમના શરીરના રોગો જોત-જોતામાં નાશ થવા માંડ્યા. આથી એકલદેવની કીર્તિ ચોતરફ ફેલાવા માંડી અને પુષ્કળ લોકો ત્યાં આવવા માંડ્યા. એ સ્થળ એક તિર્થનું ધામ થઈ પડ્યું, અને જંગલમાં મંગલ થઈ ગયું. લોકોને ખાવા પીવા માટે કોઈ પાસેથી ત્યાં મદદ લેવામાં આવતી નહીં, અને લોકો અને રાજા-રજવાડા તેવી મદદ આપતા તે સ્વિકારવામાં પણ આવતી નહીં. એકલદેવ પોતાના પૈસાથીજ તે પરમાર્થી કામ ચલાવતો. અનાજ એકકું કરવાનું, સાફ કરવાનું, ઢળવાનું, ભરડવાનું, રાંધવાનું વગેરે આસપાસના ગામડાના અને બીજા આવનાર લોકો સ્વયંસેવકની પેઠે પોત પોતાની મેજે ઉપાડી લેતા, અને તે પ્રમાણે હંમેશાં કામકામ ચાલ્યો જતો હતો. જેથી હજારો માણસોના શરીરના રોગો મટી જઈ તેઓ સાજા-તાજા થઈ ખુશી ખુશી થતા હતા, અને એકલ-મક્ષને તેઓ એકલદેવ કરીને કહેવા માંડ્યા, તથા આ સ્થળને એકલ મંદિર કહેવા લાગ્યા, અને જેજેનો સર્વ પોકાર કરતા, પોત પોતાને વતન ચાલ્યા જતા હતા.

આવી રીતે હજારો વર્ષ વીત્યાં. પોતાની પાસેની મુડી ખુદી

મહા એકલદેવ વિચાર કરવા લાગ્યો, હવે શું કરવું ? મેં રાજ-
 રાજવાડાની પણ મદદ લીધી નથી. ન લેવી એવી મારી ટેક હતી.
 પણ હવે અનાજ વગર શું કરવું ? ગાયો પણ જીએ મરે છે તો માંદાને
 અને બચ્ચાંઓને દુધ ક્યાંથી દેવું ? આ તો જગતમાં મારી અપ-
 કીર્તિ થશે અને માંડે કામ વગેવાશે. ભંડારમાં અનાજ હવે છ
 દીવસનું બાકી છે. તો છટ્ટે દિવસે જીવીને મારે શું કરવું ? તેણે
 મરવાનો નિશ્ચય કરી જીવતાં સમાધી લેવાનું નક્કી કર્યું. તેણે એક
 ઉડો ખાડો ગાળ્યો, અને તેમાં દટાઇને મરવું એમ નક્કી કર્યું. તે
 ખાડામાં દરેરાજ પ્રભુની પ્રાર્થના કરીને અખીલ, ગુલાલ વગેરે
 પાવત્ર ચીજોથી તથા કપુર વગેરેથી આરતી ઉતારી પુજા કરતો,
 અને પોતે કેવળ નિરાહાર રહી રાત દિવસ પ્રભુ ચિંતનમાં રહેવા
 માંડ્યો. જે ભગવાને નૃસિંહ મહેતાની હુંડી શીકારી હતી તે મારી
 હુંડી નહીં શીકારે ? એમ તેને મનથી દદતા હતી. શાસ્ત્રો અને
 પ્રભુની સત્તા તે સાચી માનતો. તેણે શરીરનો મોહ છોડી દીધો હતો
 મનને કેવળ પ્રભુમાં લગાડી દીધું હતું. તેમજ પોતાનાં આશ્રમની
 અને યાત્રાળુઓની ચિંતા મુકી દીધી હતી. તે કેવળ એક પરમાત્મા-
 માંજ લીન થઈ ગયો. હવે તેણે ક્યાંઈ જવું, આવવું, બોલવું, ચાલવું
 અને ખાવું પીવું વગેરે આ દેહનો સર્વ વ્યવહાર બંધ પાડી
 દીધો હતો. તેણે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં પ્રભુમાં પોતાના
 ચેતન્યને એક તાર કરી દીધું હતું. છટ્ટે દિવસે
 તે પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠ્યો. પ્રભુનું ચિંતન કરતો તે સમાધિ-
 સ્થળ તરફ ચાલ્યો. ચાલતાંજ હૃદયમાંથી મગજમાં તાર આવ્યો. તેનું
 દીલમાં સ્ફુરણ થયું. “ હે એકલદેવ ! તું પ્રથમ તારા ભંડારમાં જ.
 પછી સમાધિસ્થળે જાશે. ” આ સ્ફુરણ આકાશવાણી લાગી. તે ભંડાર
 તરફ ગયો. ભંડાર ઉઘાડ્યો ત્યાં શું જુએ છે ? ભંડારમાં અનાજનો
 મોટો ગંજ પડેલ છે. બાજરો અને અડદનો જથ્થો ભંડારમાં
 સામતો નથી. ભંડારને માથેના છાપરાના નળાંમાં ઉડી ગયાં છે,
 માળણ તુટી ગયું છે. અને જુદા જુદા બાજુએ છાપરામાંથી ધારબંધ
 અનાજ ચાલ્યું આવે છે. એકલદેવ નાચવા માંડ્યો. કુદવા માંડ્યો.
 વાહ ! પ્રભુ વાહ ! એમ કહીને ખુશી ખુશી થતો તાળીઓ પાડવા
 તથા રામધુન ગજવવા માંડ્યો. દયાળુ પ્રભુ ! તેં મારી લાજ રાખી !
 નેધાસનો તું આધાર છે. સહિ પ્રભુ, પ્રભુ કરે છે, પણ હે, પ્રભુ !

તારા પ્રભુપણને ખરેખર કોઈ માનતા નથી. ઉપર ઉપરથી પ્રભુ પ્રભુ બોલે છે. હૃદય સ્પર્શી બોલ નથી. વળી સંસાર વ્યવહારમાં તને જીલી જાય છે. મનુષ્યો અનીતિ અને પાપકર્મ કરતાં તને ચુકી જાય છે. પણ તું તેઓને બચાવી લે છે. તેના ઉપર દયા કરે છે. તું દયાનો સમુદ્ર છે. તું દયાનો બંડાર છે, દયાનો દેવ છે. તેં મારી હુંડી શીકારી. મારી આબરૂ રાખી. મારી ટેકને તેં નીલાવી, આ અનાવથી તેનું વર્તન કેવળ પ્રભુમય થઈ ગયું. તે સદાકાળ પ્રભુનેજ જોવા લાગ્યો. અને પ્રભુની પ્રભુતાનું ગુણગાન કરવા લાગ્યો. માણસ જાતની અદેખાઈ, માણસ જાતની કઠોરતા અને માણસ જાતની ઉધાડી નાસ્તિકતા બાળી તેને દીલમાં સદાય ખેદ થતો. તેનું કલ્યાણ કરવામાં, એકલદેવ પોતાનું જીવન વિતાવવા માંડ્યો. પાછલી રાત્રે હમેશાં વહેલા ઉઠી તે પોતાના આશ્રમની આસપાસ ખે ત્રણ ગાઉ સુધી ફરી આવતો અને કોઈ દુઃખી મનુષ્ય કે પ્રાણી હોય તો તેનું દુઃખ દુર કરતો. આજે ફરતો ફરતો તે રેલ્વેની સડક તરફ જઈ પહોંચ્યો. તેનું ધ્યાન રેલ્વેની દોડી આવતી ગાડી તરફ ગયું. થોડી-વારમાં તેના કાન ઉપર રેલ્વેની સીટીનો અવાજ ગયો. તેને લાગ્યું કે રસ્તામાં સડક ઉપર કોઈ જનાવર કે મનુષ્ય હશે તેથી તેને ખબર આપવા સીટી મારે છે. થોડીવાર થઈ, વળી બીજી સીટી મારી. ગાડી જોશબંધ દોડી આવતી હતી. તેની ગતિ હવે ધીમી થવા માંડી. સીટી ઉપર સીટીનો અવાજ થવા માંડ્યો, ગાડીની ગતિ વધુ ને વધુ ધીમી થઈ. એકલદેવ સડક ઉપર દોડ્યો. રેલ્વેના એન્જીનની ચળકતી બતીના પ્રકાશમાં સડક ઉપર તેણે એક બાઈ માણસને ખેઠેલી જોઈ. તે ખરાબર પાટા ઉપરજ ખેઠેલી હતી. ગાડી આવતાં તે હવે ત્યાં લાંબી થઈ સુધ જવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય એમ એકલદેવે જોયું. તે બાઈ ગાડી તરફ જોઈ રહી હતી. અને ગાડી એકદમ ચાલી આવે છે એમ પણ તેની નજર ઠરી ગઈ હતી એમ તેણે જોયું. છતાં તે બાઈ ત્યાંથી ખસતી ન હતી. એકલ દેવે જાણ્યું કે આ બાઈ કાંતો બહેરી હોય, અને કાંતો છતી આંખે આંધળા પણ હોય અથવા કાંતો તે આપઘાત કરી મરવાના ઇરાદાથી ત્યાંથી ખસતી ન હોય, ગમે તેમ; પણ આ બાઈ વિપરિત થાય છે. તેનું દીલ કંકળા ઉઠ્યું. ગાડી છેક નજીક આવી પહોંચી હતી. તે ત્યાંથી દોડ્યો અને બાઈને ખેંચી-ઢરડી-સામે પાર,

સડક નીચે લઈ ગયો. તેજ વખતે ગાડી ત્યાંથી સડસડાટ ચાલી ગઈ. એકલદેવે જાણ્યું કે, આ બાપ કોઈ ઉંચકોમની વિધવા લાગે છે. તે ગર્ભવંતી જણાય છે. તેની કોમના દુષ્ટ અને સ્ત્રી જાતિને દુઃખી કરનારા, ખોટી મ્હોટાઇવાળા રીવાજથી આ બાપથી ગર્ભ હત્યા થઈ શકી ન હશે. જેથી ગર્ભ સાથે મરવા સાર આપઘાત કરવા રેલ્વેના પાટા ઉપર પડી હશે. પણ પ્રભુની મરજી તે બે જીવને જીવાડવાની હશે તેથી મને આજે આ રસ્તે મોકલ્યો. તેણે તે બેશુદ્ધ થઈ ગયેલી બાપને જેમ તેમ કરી મહામુશ્કેલીએ પોતાના આશ્રમ બેળા કરી. એક નાના ઓરડામાં તેને સુવરાવી. બે બાપઓને તેની બલામણુ કરી. દેવતાથી પ્રથમ તેને શેક કરી તેના શરીરની શરદીને દુર કરી, તે કેટલી એક વારે શુદ્ધિમાં આવી. તેણે કહ્યું, “આ શું છે ? મને આંહી કેમ લાગ્યા ? મને મરવા કેમ દીધી નહીં ? મને જીવાડીને શું કરવું છે ?” વગેરે લગભગની બેશુદ્ધિના તોરમાં પ્રશ્નો કરવા માંડી. તે બાપઓએ કહ્યું, “આ એકલ મંદિરનો આશ્રમ છે, આંહી એકલદેવ વસે છે. મરવાની જરૂર નથી. તમે શીકર ન કરો” આ પછી કેટલો એક વખત વિતતાં સ્યામસુંદરીને પુત્ર પ્રસવ થયો. બાપઓએ તે બેનની સારવાર કરી.

સ્યામ સુંદરીનો પુત્ર હવે એક માસનો થયો. તેને વિચાર થયો કે હવે પુત્રને નેસમાં મુકી સાસરે જઈ. આ માટે એકલદેવ પાસે જઈ રજા માગું. તે એકલદેવ પાસે ગઈ. ત્યાં જઈ તેના સન્મુખ હાથ જોડી ઉભી રહી. એકલદેવની આંખો મિંચાયેલી હતી. તે સમાધિમાં, તેમણે સમાધિની શાંતિમાં સ્યામ સુંદરીને પોતાની સામે હાથ જોડીને રજા માગતી ઉભેલી જોઈ. એકલદેવ સ્વપ્નામાં પડ્યા. તેમણે સ્યામસુંદરીને કહેવા માંડ્યું. “જહેન ! આવા રત્ન જેવા સુકુમાર એક માસના બાળકને નેસમાં મુકી સાસરે ચાલ્યા જવાનું તને કેમ ગમે છે ? તારા દીલમાંથી આવા પુત્ર પ્રત્યેનો પ્રેમ ક્યાં ચાલ્યો ગયો ? તું નિર્દય નિષ્કુર-કેમ થઈ ? પશુપક્ષીઓ પણ પોતાનાં આવા નાનાં બચ્ચાંને તજ દેતા નથી. તું તો જહેન, મનુષ્ય જાતિ છે. ઉંચકોમની અને દયાળુપણાનો દાવો કરનાર જાતિની છે. તારા દીલમાં આ નિર્દયતા કેમ ઉભી થવા પામી ? હા, બરાબર, મને યાદ આવ્યું. લોક લજ્જાએ તને ઘેરી છે નાતની, જાતની તેની બીકે તને બીવરાવી છે. નાતીલાના ખરેખરા

માત્રી, પણ ઉપરથી ક્યામય અને નીતિના મણીતા રીવાજથી વૃં
 મુંઝાધ લાગે છે. જો બહેન, આ દેશની હાલમાં જે અધોગતિ મળ
 રહી છે તેનો ખ્યાલ તને ક્યાંથી હોય ? પુર્વે આ વણીક, ક્ષત્રીય
 અને બ્રાહ્મણ તથા શુદ્ર કોમ કેટલી નીતિ, કેટલા સંપ અને કેટલા
 ધર્મનું પાલન કરી રહી હતી ? અત્યારે ધર્મબ્રષ્ટ અને કેવળ નીતિ
 બ્રષ્ટ આચરણ કરી રહી છે. કેવળ ખોટી મ્હોટાઇ અને ઢંલ તથા
 ખોટા દેખાવ ઉપર તે જીવી રહી છે. નાતમાં કુસંપનો પાર નથી,
 નાતે નાતમાં તડાં, તેમાં તડાં અને તેમાં પણ તડાં પડી ગયાં છે. એક
 નાતમાં એક ધર્મ નથી. અનેક છે. અરે વધુ શું કહું ? એક ઘરનાં
 પાંચ માણસમાં પાંચે જુદા ધર્મના માનનારા પડ્યા છે. વેપારમાં મોટા
 વેપાર કન્યા વિક્રયનો થઇ પડ્યો છે. આજકાલ નાણાંના ઢગલા કન્યા
 વિક્રયના વેપારમાં દેખાય છે. દુકાને અને પેઢીઓએ બે પાંચ વર્ષે
 દીવાળાં દેખાય છે. ધર્મના અને નાતના અગ્રેસર થઇ લાગા ઉધરાવી
 હજારો રૂપીઆ ચોપડામાં જમે કરે અને તેવા નાણાંથી લોકોની
 છતી આંખમાં ધુળ નાખી પોતાને નાણાવાળા કેવરાવે, પણ જ્યારે
 લોકો તેવા નાણાના હિસાબ માગે ત્યારે ધર્મના એવા આચાર્યો
 અને નાતના એવા આગેવાનો સામા થઇ બાધવા માંડે છે અને તેને
 નાસ્તિક કહી નિંદે છે તથા લોકોમાં તેની હલકાઇ કરી ઉતારી
 પાડે છે અને તેવા માણસો ઉપર આખરે લેવાના ઉલટા દાવા બાંધે
 છે. આ દેશમાં આવા અનેક પ્રકારના ઉલટા પ્રવાહ ચાલી રહેલા
 છે. વળી જ્યાં દીકરીને પૈસે પીતા પરણે છે. એનાથી બીજી નીચતા
 કંઈ છે ? અસુરો—રાક્ષસો પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરતા ડરે પણ આ ધર્મી
 અને ઉંચ કોમના કેવરાવતા માણસો ડરતા નથી. દીકરીને પૈસે, ના-
 તને પૈસે અને ધર્મને બહાને રાંડીરાંડોને તથા ગરીબ ગુરબાંને ધુ-
 તીને ભેગા કરેલા પૈસામાંથી તેઓ ધમધોકાર વેપાર કરે છે અને
 વિલાસ વૈભવ ભોગવી મોજ મઝા કરે છે, પછી નાણું ખુટતાં ખોટા આ-
 વ્યાનું કહી દીવાળાં કાઢે છે. આવી અનેક પ્રકારની આ દેશના લોકોની
 નબળાઇ અને નીચતા જોઇ પરદેશી રાજકર્તાઓ પોતાનું બળ
 અને બળ ફેલાવવા માંડ્યા. તે રાજકર્તાઓની આંહી સંખ્યા લાખોની
 છતાં એકજ વેશ, એકજ બોલી અને એકજ ધર્મ છે. કુસંપને તેઓ
 ઝોળખતા નથી. આ દેશમાં તેમણે માણસ તેટલા વેશ, માણસ તેટલી
 બોલી, અને માણસ તેટલા ધર્મ બાળ્યા. કુસંપ વિના તો એક ઘર

પણ ખાલી તેમણે બાળ્યું નહીં. કામે કામ વચ્ચેનો, નાતેનાત વચ્ચેનો તડેતડ વચ્ચેનો, દેવમંદિરો અને તેનાં ધર્માચાર્યો વચ્ચેનો, અને છેવટ પિતાપુત્ર વચ્ચેનો, બાપઓ બાપ વચ્ચેનો કુસંપ તે પરદેશીઓએ જોયો. તેથી આપણા લોકો પાસેથી નાણાં હરણ કરવાને માટે તેમણે સુક્તિઓ રચી. આ દેશના લોકોને તે પરદેશીઓએ સાંધીસાંધીને બાણ મારવા માંડ્યા, અને નાણાના સમુદ્રનું રંધન કરી તે ઉપર પાજ બાંધી પોતાના દેશમાં નાણું ખેંચી જવા માંડ્યું. દારૂ, અરીણ, ચંડુલ, કોકેન એમ અનેક પ્રકારનાં વ્યસનો દ્વારા લોકો ઉપર મોહાસ્ત્ર બાણો મુકી લાખો અને કરોડો રૂપીઆ લોકોના ધરમાંથી ઘોળે દિવસે ખેંચી જવા માંડ્યા. પણ આ બાણોમાં લાખો માણસો હજી બચી ગયા હતાં. સપડાયાં ન હતા. અને તેઓ પોતાની કમાણી સાચવી બેઠાં હતાં. તેથી પોતાના દેશમાંથી સુંદર અને મોહ ઉપજાવે તેવાં કપડાનાં ઢગલે ઢગલા આ દેશમાં કરવા માંડ્યા. લોકોની આંખો આવાં સુંદર, તેજદાર અને બારીક કપડાં જોઈને અંજળી ગઈ. સ્વર્ગના દેવોએ આવાં વસ્ત્રો મોકલ્યાં છે, એમ તેમને લાગ્યું પોતાના દેશનાં પોતાને ઘેર બનાવેલાં વસ્ત્રો તેઓને હવે ખુંચવા લાગ્યાં. ઝાડની છાલો જેવા જડાં અને બેડોળ લાગવા માંડ્યા. દેશનાં કપડાં પ્રત્યે તેમને ધિક્કાર છુટવા માંડ્યો અને પરદેશી કપડાના મોહાસ્ત્ર બાણેથી તેમની દેખતી આંખોમાં અંધારા આવ્યા. જેથી કરોડો રૂપીઆનું હરણ થવા માંડ્યું. તોપણ હજી ઘણા માણસો પોતાની મુડી સાચવી રહ્યા હતા. અને બાણોથી મરતા ન હતા. તેમને માટે ન્યાયાસ્ત્ર નામના બાણ ફેંક્યાં. પરદેશીઓની સલાએ બેળા થઇ ઠરાવ્યું કે, “તેમના દેશમાં ધર્મને બહાને, નીતિને બહાને બહેનો, દીકરી, વહુઓ, વિધવાઓ ઉપર અનેક પ્રકારના પાપ કર્મ થઇ રહ્યા છે. કુસંપ, છપ્પાં, દ્રેષ તો ઘેર ઘેર જમી રહેલો છે, અને મીલકત, પૈસા તથા સ્ત્રીઓ માટે રાત દિવસ તેઓ લડી રહ્યા છે. તેમને અમે તમારી તકરારનો ઈન્સાફ આપશું, તમારાં દુઃખો મટાડીશું,” એમ કહ્યો અને ન્યાયાસ્ત્ર નામનું બાણ શહેર શહેર અને ગામે ગામ પાથરી દો. એ બાણથી લાખો લોકો ધાયલ થશે. જોડ, જમીન અને જર એ ત્રણ કળ્યાનાં ઉધાડાં ધર છે. તેથી આ જળમાં સહિ સપડાશે અને સર્વેને એ બાણનું દુઃખ નહીં લાગે. તેમને એ બાણ પુણ્યબાણ વાગશે.

તેઓ પ્રેમથી તેને વધાવશે અને ધંધા રાજ્યમાં તથા પરસ્પરના નાતા તથા સગપણ સંબંધમાં પુણી મુકી તેઓ ન્યાયાસ્થને વધાવી લેશે. વળી આ બાણીની ખુબી એવી છે કે તેનો ચરસ લાગતાં તેઓ પોતાની નીતિ અને સત્યને કેવળ બુદ્ધી જમ્મ બુદ્ધાં ઉભા કરી, ચાહન ખુદ્ધી ન્યાયકોટમાં પ્રભુના બુદ્ધા સોગન ખાશે. આથી ગામડે ગામડે લોકો પોતાના વાંધા અંદર અંદર પતાવે છે, તે રીત તેમને જંગલી તથા ખોટી લાગશે અને આપણા ન્યાયાસ્થમાં મોહ પામી અંધ બનશે. ખરેખર, આ બાણે ધણો ફેલાવો કર્યો. અને આ દેશની પ્રજા ધર્મ, નીતિ, પૈસા અને સંપત્તી પાયમાલ થઈ. તો પણ હજી ધણા માણસો બચી ગયા હતા. હજી ધણાના ઘરમાં નાણાં પડ્યાં હતાં. હજી સ્ત્રી બાળકો, નિશાળીઆ, વૃદ્ધો, સપાટામાં આવ્યા ન હતા. ધણાક ધંધાદારીઓ, ધણાક વેપારીઓ, ધણાક ધર્મ વાળાઓ હજી બાકી હતા. ધણો વિચાર કરીને અને ધણી ધણી ચર્ચા કરીને ચાહા, કોશી, કોકો, સોડા, વગેરે તે સ્વર્ણી અનેક બાણો આ દેશ ઉપર ફેંકવા માંડ્યા. આ બાણોએ લાખો તો થું પણ કરોડોને ધાયલ કર્યા. નહીં વૃદ્ધ બાકી કે નહીં બાળક, નહીં પુરૂષ બાકી કે નહીં સ્ત્રી, નહીં નિશાળીઓ બાકી કે નહીં વેપારી, નહીં કારભારી બાકી કે નહીં તેનો સીપાઈ બાકી, નહીં રાજ બાકી કે નહીં તેની રૈયત, નહીં હિંદુ બાકી કે નહીં મુસલમાન. નહીં નાતનો બાધ કે નહીં જાતનો બાધ. નહીં ધર્મનો બાધ કે નહીં બાળક કે વૃદ્ધ ઉમ્મરનો બાધ. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ચાહુદી સૌને એ ચીજે ખપે. તેમાં કોઈને કાંઈ વાંધોજ નહીં ? તેમાં પણ ચાના બાણે ખાંડ સાકરને ખેંચીને કરોડો રૂપીઆની નદીઓ આ દેશમાંથી પરદેશીના મુલકમાં વહેવરાવા માંડી. અરે ! ગાય માતાનું દુધ પણ એ ડોળા પાણીમાં ખોવાઈ ગયું છે. બાળકો દુધ વિના તરફડે છે, ત્યારે નફ્ટ માતા તેની આગળ ચા ધરે છે. મજૂરી કરનારા અને લાખો ખેડૂતોનું આ દુધ જાતાં છાશ રૂપી અમૃતની નદી સુકાઈ ગઈ છે અને ગરીબ લોકો સદાની ઠંડક આપનારી છાશ વગર રાત આંધળા થયા છે. લોકો ચાહા ઉપર જીવતા થઈ ગયા છે તેઓ ખોરાક ખાઈ શકતા નથી. ફાટતી જીવાનીમાં ધરડા થઈ ગયા છે, ચાહાની ખોટી ગરમીથી તેઓ આંખે આંધળા થયા છે, તેમના કાંત પડી ગયા છે, તેમની હોજરી અનાજ પચાવી શકતી નથી.

તેઓના વિર્થપાતળાં પડી ગયાં છે, સ્ત્રીઓ પણ માયકંઠિલા જેવી, હાડપિંજરની પુતળીઓ જેવી-ચાહના ખાલા પીધને જીવનારી નિર્માલ્ય થઇ ગઇ છે અને શક્તિ વગરના, નિર્માલ્ય વહેંતીઆ બાળકોને જન્મ આપે છે. ચા એ જે સત્યાનાશ વાળું છે. તેનું વિવેચન લખવા મહાભારત લખનારા અનેક વ્યાસરૂપીને આ દેશમાં ભેળા કરવા ભ્રમ્યે. અરે ચાના પ્રતાપથી ડાકટરો વેલો અને હકીમોનો તો મોટો રાફડો ફાટ્યો છે. ચાની કૃપાથી દરદનો પાર રહ્યો નથી. દરદો પણ અનેક જાતનાં નવાં નવાં પેદા થયાં છે. વૈદ્ય, ડાકટરોને મળ પડી છે. તે બિચારાઓને ધડી એકની નવરાસ નથી. અરે ચા પીનારા તેમને ધડી એક પોરો ખાવા દેતા નથી. અંરધી રાતે પણ સુતા ઉઠાડે છે. ડાકટર ચાલો, મારા કીકાના પેટમાં કાંઇક થઇ ગયું છે. અરે જી ચાલો, જલદી કરો. એમ બાળકની માતા પોકાર કરતો ડાકટરોનાં ઘર ગોતતી ફરે છે. હજી કાંઇક બાકી છે, તેથી આ દેશનાજ લોકો એ ચા ખપાવવા માટે આડતીઆ થઇને ગામે ગામ ફરીને બાણુથી લોકોને વીંધી રહ્યા છે. આ પ્રજાશંઘ કઇ ખાડમાં જઇ પડશે તે કાંઇ સુઝતું નથી. લોકોની બુદ્ધિ જરૂર બહેર મારી ગઇ છે. ગાડરનાં ટોળાની તેમની ગતિ થએલી દેખાય છે. ખાવા ખોટા ખર્ચને પુગવા માટે ધણુક લોકો દેવાદાર થઇ ગયા છે અને દેવું ન આપી શકવાથી કેદખાનામાં જવા માંડ્યા છે, ધણુકો દીવાળાં કાઢી બેસી ગયા છે. ધણુકો પોતાનો વહાલો દેશ મુકી પેટ ખાતર સદાને માટે દેશ નિકાલ થયા છે, ધણુકે પોતાની દીકરીઓને પૈસા માટે ધરડાઓને પરણાવી મડા સાથે મીઠાળ બાંધ્યા છે. ધણુકે નાંણા આટે ધર્મ અને નાતનો ભેદ મુકી દઇ પર કામમાં દીકરીઓ દેવા માંડી છે. એમ અનેક પ્રકારના અત્યાચાર થવા માંડ્યા છે. પરદેશી ભાઇઓએ કહ્યું કે, “આપણા રાજના કર માટે લોકો પોકાર કરે છે. પણ ચા ના રોજના આ કર માટે લોકો પોકાર કરતા નથી. નાના મોટા અનેક સ્ત્રી પુરુષો આ ચાનો કર ખુશીથી આપે છે. બણેલા, અબણુ, રાજઓ અને મહારાજઓ, સેવકો અને તેમના ધર્મ ગુરુઓ આ ચાનો કર ખુશી થઇ થઇને ચુકાવે છે. આ બાણુ તો હદ વાળી ! આ બાણુ રૂપી દંડ યા ને કર વરસમાં એક વાર નહીં પણ દીવસમાં ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર વાર ઉધરાવીએ છીએ. હવે તો આવા કર ઉધરાવતા આપણે થાકી ગયા છીએ. પણ આ

કર આપનાશ તો થકિતાજ નથી, આ ચાના કરની આવક હવે તો દરરોજની સત્તર કરોડ, ચાલીશ લાખ, પંચોતેર હજાર અને પાંચસેંઠ પંચાણું રૂપીઆની થઇ છે, આવા અનેક બાણોના મારથી મરાઇ જતી પ્રજાને બાળી એક દેશ બકત પુરુષને પ્રભુએ પેદા કર્યો. તે લોકોને અનેક પ્રકારે સમજવવા માંડ્યો. તેણે પરદેશી બાધોને આવાં જીલમી બાણો મુકી આ બોળી અને બલી રધયતને મારી નહીં નાખવા બહુ બહુ કહેવા માંડ્યું. તેણે દેશને માટે ભેખ લીધો, તે મહાપુરુષે ધંદ્રિય દમન કર્યું. અનેક પ્રકારના મનસા, વાચા, કર્મણા સંયમ આદર્યો. તેણે ભારત દેશના ઉદ્ધાર માટે દેશના ડાહ્યા દયાળુ અને અગ્રેસર પુરુષોને પક્ષમાં લીધા. સમગ્ર ભારત દેશમાં અનેકવાર પર્યાટન કરી બોળી અને બલી જનેતાને જાગૃત કરી. તે પછી પરદેશી રાજ્ય કર્તાએ મારેલાં બાણો ખેંચવા અરજ કરી. પણ તે અરજ નિષ્ફળ ગઇ. તે મહાપુરુષના મહામંત્રને અનુસરી તેત્રીશ કોટી જનતા પરદેશીના બાણો રૂપી કરોને કાપવા માંડી. તેથી પરદેશી સત્તા કંપવા માંડી. તેણે તે મહાપુરુષને કેદ કર્યો. પણ જનતામાં તેથી અધિક શૌર્ય અને અધિક હિમ્મત આત્યાં.”

આ પ્રમાણે શાન્ત સમાધિમાં જાણે બનેલા બનાવ હોય નહીં એવા અનેક બનાવો જોવામાં તથા વિચારવામાં, એકલદેવ કુબી ગયા હતા. એટલામાં બપોરનો ઘંટ જોસથી વાગવા માંડ્યો. એકલદેવ એકાએક જાગી ઉઠ્યા. સમાધિ ઉત્થાન પામી. તેમની આંખ ઉઘડી ગઈ. તેમણે છોકરાને તેડી શ્યામસુંદરીને સામેજ ઉભેલી જોઈ. શ્યામસુંદરીએ જવા રજા માગી. છોકરાને નેસમાં મુકી પોતે મુંબઈ જશે એમ કહ્યું અને દેવને દંડવત્ કરી પગે લાગી. એકલદેવે તો પુત્રને નેસમાં ન મુકી દેતાં જગતની ખોટી શરમ મુકી દઇ હિમ્મતથી છોકરાને સાથે લઇ જવા અનેકગણું કહ્યું અને મા વિખુટા બાળને મુકનારી વિધવાઓના તથા કન્યા વિક્રય આદિના અનેક પાપના પરિણામમાં દેશ બધો જે મહા દુઃખ અને આફત બોગવી રહ્યો છે તે પણ પરદેશીએ મારવા માંડેલા બાણોથી થતી પાયમાલીનો ચિતાર પણ પુરેપુરો જોયો હતો. તેની ખાત્રી થઇ હતી કે શ્યામ સુંદરી લોકલાજને ધકેલી, બાળકને સાથે રાખી શકે તેમ નથી, છતાં પણ તેણે શ્યામ સુંદરીને કહ્યું, “ બહેન, આજે

નાનાં અન્યાને નેસમા મુકી વિખુટા પડતાં તને દુઃખ કેમ થવું નથી ?
તું સંભારી જો. પાંડવોની માતા કુંતાએ કુંવારી અવસ્થામાં કર્ણુનો
જન્મ આપી પેટીમાં નાખી ગંગા નદીમાં વહેતો મુકી દીધો હતો તે
કુંતામાતા આખી જીંદગીભર કેટલા દુઃખી થયાં હતાં ? મહાભારતનું
ધોરયુદ્ધ થઈને લાખો મનુષ્યોનો સંહાર થતાં કુંતાને કોઈ દિવસ
શાંતિ થઈ નહતી. ધર્મ રાજ્યએ કર્ણુ પોતાનો જ્યેષ્ઠ અંધુ હતો
તે જાણ્યા પછી પણ હેઠા જીવથી રાજ્ય સુખ ભોગવ્યું નથી. તો
તું કેવી રીતે શાંતિને પામીશ ? તારા આવા નિર્દય અને અધમ
કૃત્યથી તે બાળકના તને નિસાસા લાગશે અને તું સદાય મુંઝાતી
રહીશ એમ હું પણ તને શ્રાપ આપું છું. જા, તને સ્ટેશન સુધી
મુકવા, મુંબઈ સુધી પહોંચવાના ખર્ચ અને ભાતાની મેં ગોઠવણ
કરી છે. શ્યામસુંદરી માણસને લઈ, એકલદેવને પગે પડી, છોકરાને
સાથે લઈ રવાના થઈ. સ્ટેશન આવતાં નેસ જવાના સ્ટેશનની ટીકીટ
લઈ શ્યામસુંદરી ગાડીમાં બેઠી. ગાડી આગળ ચાલતાં બીજું એક
સ્ટેશન આવતાં તેજ ડબ્બામાં લાલજી શેઠ તેજ સ્ટેશનથી દાખલ
થયા. ડબ્બામાં ઘણી બીડ હતી. શેઠનું ધ્યાન પોતાને બેસવાની
જગ્યા ગોતવામાં હતું. પણ બારીમાંથી ડબ્બામાં દાખલ થતાંજ
શ્યામસુંદરીએ તેમને જોઈ લીધા, તે મુંઝાણી. તરતજ લાજ કાઢી
લીધી પણ છોકરો બોળામાં હતો. “હવે શું કરવું ? છોકરાને ક્યાં
રાખવો ? તેઓ મને પુછશે તો હું શું જવાબ દઈશ.” આમ વિચાર
કરતાં છોકરાને બારીમાંથી નીચે ફેંકી દેવો અથવા પાંચખાનામાંથી
નાખી દેવો એવો વિચાર તેને સુઝ્યો. તે છોકરાને ફેંકી દેવો ઉચ્ચ,
નીચી થવા માંડી. પણ છેલ્લી વારની બચી લઈ લઉં, છેલ્લી વારની
એક વાર ધવરાવી લઉં એમ મનમાં આવતાં તે છાનીમાની બચીઓ
લેવા માંડી, ઝટ ઝટ ધવરાવવા માંડી, વળી ઉભી થઈ. પણ હિમ્મત
ચાલી નહીં, મુંઝાઈને બેશી ગઈ. છોકરો હાથમાંથી છુટ્યા પછી
પાછો નહીં દેખું એમ વિચારી ગભરાઈ ગઈ. છોકરાને ફેંકી દેવો
ગમતો નથી તેમ છોકરાને બોળામાં રાખ્યો પાલવતો નથી. એટ-
લામાં તેની સામેના બાંક ઉપર બેઠેલી બે બાઈઓની ત્યાં નજર ગઈ.
તેઓએ શ્યામસુંદરીની ઉપર મુજબની સ્થિતિ નિહાળી. તેના હાથમાં
સૌભાગ્યનાં ચિન્હરૂપ અંગડીઓ ન હતી. હાથના કાંડા ખુલાં હતાં.
વિધવા હશે એમ તેમણે અટકવું. અન્ય જણ્યું હશે અને નેસમાં

મુકવા જતી હશે એમ પણ તેમણે અટકાવ્યું. તરતજ એક બાઇએ કહ્યું, “ બહેન ! છોકરાને છાતું રાખવા તને ધડીક આપ્યું, પણ તું ઉલટી રડાવે છે ? લાવ, લાવ, તારાથી છાતું રહે નહીં. ” બીજી બાઇએ કહ્યું, “ બહેન તારાસુંદરી, અજાણી બાઇ પાસે છોકરાં તે છાનાં રહે ? તું લઇ લે. ” એમ કહેતાંજ તારાસુંદરીએ લાંબા હાથ કર્યા. શ્યામસુંદરી તારાસુંદરીનું નામ સાંભળતાં બંનેને ઓળખી ગઈ. અરે આ તો સ્વયંસેવિકાઓ છે, દુઃખીઆતું દુઃખ મટાડનારી અને નોધારાની આધાર છે—તેજ ખરી બહેનો છે. તારાસુંદરી તથા કુમુદ-સુંદરીએ ગાડીમાં દાખલ થતાંજ લાલજી શેઠને ઓળખી લીધા હતા. શ્યામસુંદરીને પણ તેમણે ઓળખી લીધી. તે બંને બહેનો નેસમાં જતી હતી. ત્યાં વચમાં અચાનક આ ભેટો થઇ ગયો. શ્યામસુંદરીએ છોકરાને તુરતજ આપી દીધો. તેને આથી પુણું શાંતિ થઇ. નેસ જતાના સ્ટેશને છોકરાને લઇ તારા તથા કુમુદ, એ બંને ઉતરી ગયાં અને મુંબઈની ટીકીટ લઇ શ્યામસુંદરીને આપી. ગાડીમાં બીક ઓછી થતાં શેઠને ખેસવાની હવે ઠીક જગ્યા મળી હતી. તેઓ હવે શાંતિમાં આવ્યા હતા. આમ તેમ નજર કરતાં લાજ કાઢેલી સ્થિતિમાં તેમણે શ્યામસુંદરીને જોયાં. પાસે ખેઠેલા માણસથી પુછાવતાં, પોતે પોતાના બાપ સાથે જુનાએ ગયાં હતાં, અને હવે મુંબઈ જાય છે. આ વાત જાણી શેઠને સંતોષ થયો. સારું થયું. વડુ પણ અચાનક ભેળાં થઇ ગયા. આમ વિચાર કરતાં બંને જણા મુંબઈ પહોંચી ગયા.

બચ્ચુ શેઠે આ વાત વિસ્તારથી સભાજનો સમક્ષ જણાવ્યા. પછી મહારાજ સામંતસિંહે આ મેળાવડો બરખાસ્ત કરી આવતી કાલ ઉપર સઉને પધારવા નિમંત્રણ કર્યું હતું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

જુગારની પાપી પ્રવૃત્તિ ઉપર હિંમતલાલ શેઠે
કહેલો વૃત્તાંત.

દુર્જનો નાર્જવં યાતિ, સેવ્યમાનોપિ નિત્યશઃ ।

સ્વેદનાભ્યંજનો પાયૈઃ શ્વપુચ્છ મિલિપ્તમિત્મ ॥

અર્થ—દુર્જનને સદાકાળ સેવ્યા કરીયે તો પણ તે સરલ-
તાને ધારણ કરતા નથી. જેવી રીતે ગમે તેટલા ઉપાય કરીએ તો
પણ કુતરાની વાંકી પુછડી સીધી થાતી નથી.

આજે મેળાવડાનો સમય થતાં સર્વ સભાજનો, રાજ મહા-
રાજ અને મહારાણી ગુણસુંદરી સુદાં તમામ સ્ત્રી વર્ગ તંબુમાં
દાખલ થઈ ગયાં હતાં. મહારાજ સામંતસિંહ પણ તે વખતે આવી
પહોંચ્યા હતા. પ્રમુખ સ્થાન લીધા બાદ “ દેશમાં જુગારની બધી
કેટલી બધી બળવાન રીતે ફેલાઈ ગઈ છે, અને નાના મોટા
રાજાઓ પણ, પોતાનો ધર્મ જુલો પ્રજાને જુગારના પાપમાં કેવી
રીતે ફાડે છે અને પોતાના રાજ્યની પવીત્ર સરહદમાં જુગાર રમ-
વાની કેવી સગવડો કરી આપી અનેક દુર્ગુણો અને અનેક પાપને
કેવું ઉત્તેજન આપે છે અને તેમાં ધણાક ઠાકોરો, રાજાઓ તથા
લક્ષાધિપતિ શેઠીઆઓ પોતાનો દરજ્જો જુલો કેવી રીતે આવા
જુગારના વ્યસનમાં સપડાય છે તે વગેરે તમામ બીના કુંદનપુર શહે-
રના ચીમનલાલ શેઠના પુત્ર હિંમતલાલ શેઠ, કે જેઓએ આ પાપ-
માંથી હજારો સ્ત્રી પુરૂષોને બચાવી સન્માર્ગે વાળ્યાં છે તેઓ તમને
કહેશે. ” એમ આજ્ઞા કરી મહારાજ પ્રમુખસ્થાને બીરાજ્યા. બાદ
હિંમતલાલ શેઠે મહારાજ સાહેબને નમન કરી કહેવા માંડ્યું.

“ જુગાર ” એ શબ્દથી કોઈ અગત્યનું ન હોય.
બાળકો સુદાં રમતાં રમતાં જુગાર ખેલે છે. એ
જુગારના પ્રકાર અનેક છે. અનેક પ્રકારના સદા
પણ એક જાતનો જુગારજ છે. રૂઝિના સદાએ તેમાં મુખ્ય છે. તેમાં
પણ અમેરિકાના વેચાણના ફ્યુચર, જોટાના, ખાંડીના, ફરકના,
આંકના, એમ રૂઝિના ધણા સદા છે. તે સદા બંધ કરવા સરકાર

તરફથી અનેકવાર પકડાપકડી થાય છે; છતાં અનેક રીતે તેવા સદા દેશમાં ચાલી રહેલાજ છે. સાચા વેપારને અને સારા વેપારીઓને પાયમાલ કરનાર રૂઢિના, ખાંડના, કપુરના, અળસીના, અને ચોખા વગેરે અનાજના તથા સોના ચાંદીના પુષ્કળ સદા દેશમાં પ્રવર્તી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત ઘોડાદોડની શરતો વગેરે ધમધોકાર રમાઈ રહ્યાં છે. એટલેથી તૃપ્તી ન થતાં અનેક પ્રકારની સોરડીઓએ પણ દેશને સર્વ પ્રકારે ઘેરી લીધા છે. લોકોને ઘેરબેઠાં લાખોપતી થઈ જવું છે, ખરો ધંધો રોજગાર કરવો નથી. માટે આવા કુમાર્જો ચડી રહ્યા છે. મેં મારા મિત્રોનું એક મોઢોટું મંડળ ઉલુ કર્યું છે. અમે બધાઓ આવી રીતે કુમાર્જો ફસાઈ ગયેલા હજારો સ્ત્રી પુરુષોને બહે-રમાં અને ખાનગી રીતે સમજાવી, ખરા ધંધારોજગારની મદદ આપી ખોટા રસ્તેથી તેમને પાછા વાળ્યા છે. તેમાંના ઘણા લાખઓ અને બહેનો અત્રે હાજર છે. જે મારી વાતના સાચાપણાની તમને શાક્ષી આપશે. તેઓએ કોઇપણ પ્રકારના જુગાર નહીં રમવાની સખ્તમાં સખ્ત પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, અને ખરે ધંધે લાગવાથી હવે તેઓ સુખી છે. અમારા મંડળનો, જુગારમાં ફસી ગયેલાને છોડાવવાનો ધંધો છે, અને અમે હરેક જોખમે, તન મન તથા ધનના ભોગે તેઓને જુગારની બળમાંથી છોડાવીએ છીએ. જેઓને અમે આવી પાપી પ્રવૃત્તિમાંથી બચાવ્યા છે, અને જેઓએ આકરા સોગન લઇ પોતાના અને પોતાના કુટુંબની સ્થિતિ સુધારી છે તેમની સહીવાળું તેમનાં નામનું આ લંબાણ લીસ્ટ તમારી આગળ રજુ કરું છું, સર્વે લાખઓ એ લીસ્ટ તરફ નજર નાખશે તો તુરત જણાશે કે આજમાં ઓછા દશ હજાર કુટુંબો આ પાયમાલીમાંથી અમે બચાવ્યા છે. છતાં હજી લાખો માણસો એ જુગારમાં સપડાયેલા છે. એ મારે કશુંલ કરવું જોઇએ. પણ તેમને બચાવવા અમારો મજબુત પ્રયાસ હજી જારી છે. અને તેમાં અમે ઘણા ફાવશું એ પણ નક્કી છે. પણ અમારા આ કાર્યમાં ઠાકારો અને રાજાઓએ મોટું વિઘ્ન નાખ્યું છે. ઘણા રાજાઓ પોતાના ગામને ગોંદરે, આ જુગારીઓને તેમાં ફેરે છે. અને તંજુ તથા રાવડીઓ નાખી, તેમાં જુગાર ખેલવાને સગવડો કરી આપે છે. ત્યાં ખાવાની, પીવાની, સુવા, ખેસવાની અને અનેક પ્રકારના લલચાવનારા નાચ, તમાશા, નાટક, સીનેમાની પણ જોઈવણો કરી રાખે છે. અમારા કાર્યમાં મદદ આપવાને બદલે આવા

રાજાએ ઉલટું વિધન નાખી, આવા જુગારને તથા જુગારીઓને ઉત્તેજન આપે છે. એવા પરિણામે લેબરો કુટુંબો પાયમાલ તથા દુઃખી થાય છે, તેનો ખ્યાલ તેમને નથી. એટલુંજ નહીં પણ તેઓ પોતાની પ્રજાના પિતા તરીકેનો ધર્મ અને પ્રભુ પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારી પણ ભુલી ગયા છે. પૈસાના અતિ લોભનું એ પરિણામ છે. પણ એ પાપના પૈસાના પરિણામે એકપણ વર્ષ દુકાળ વગરનું જતું નથી અને પ્રજા ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારે છે, તે વાત તેવા રાજાઓ ભુલી જાય છે.

મારે તેવા એક જુગારના મેળાવડામાં એક રાજાને ગામ જવું પડેલું. હું જે રેલ્વેટ્રેનમાં બેઠો હતો, તે ટ્રેન તે રાજાએ સ્પેશીયલ બેઠાવી હતી. મેળાના દિવસે પ્રથમથી નક્કી કરી રાખેલા હતા અને એ પાપના મેળાની કંકાત્રીઓ (જાહેર ખખરો) ઠેક ઠેકાણે ફેલાવી દીધી હતી. ધણે દુરથી તે ટ્રેન આવતી હતી. એક સ્ટેશનેથી હું તેમાં ચડેલો, પણ ગીરદી પુબ્કળ હતી. પુરૂષો તેમજ તેમની સાથે સ્ત્રીઓ પણ બેઠેલી હતી. જે સઘળાં જુગારીઓ હતાં. તેમના દુર્વ્યસનનો પાર ન હતો. ચા, ચીરટ, પાન, સોપારી, સોડા, લેમન એની ખરીદી પાર વગરની હતી. પણ દરેક સ્ટેશને મીઠાઈ મેવાની પણ તેટલીજ ખરીદી હતી. જાણે મોટા અને સારા લગ્ન પ્રસંગ કે ખુશાલીના મહોત્સવ ઉપર જતા હોય તેમ કપડાં પણ સર્વેએ બપકા બંધ પહેરી લીધાં હતાં અને નાણાંની તો રેલમછેલ હતી. તે છતાં તેમની વાણી ઉપર કાણુ ન હતો. મોમાં જેમ આવ્યું તેમ, દરેકની સાથે વિવેક, માન અને મર્યાદાને કારે મુકી દઇ ખુલ્લી રીતે વાણી રૂપી અનાજને ભરડતા હતા. આવા જુગારીશંક સાથે હું પણ તે ગામ પહોંચ્યો. બધા જુગારીઓ સાથે હું રાવટીઓમાં ગોઠવાઈ ગયો. પૈસા આગળ આંહી કોઈ પણ ચીજની કે સગવડની કસર ન હતી. આંહી ગાનારીઓ અને વેશ્યાઓની પણ રાવટીઓ હતી. રાવટીઓમાં પહોંચ્યા પછી જુગારીઓ રમત શરૂ કરવાને આતુર થઇ ગયા હતા પણ હજુરનો હુકમ થયો ન હતો. તેથી સઉ મુંઝાઇ ગયા. આ મુંઝવણમાં જુગારીઓએ ઘણા દુઃખમાં રાત કાઢી. તો પણ તેઓ પોતાના અનેક પ્રકારના વ્યસનને અને બદચાલને ભુલ્યા ન હતા, હુકમ પ્રમાણે બીજે દીવસે બરાબર બાર વાગે રાજમહેલમાંથી રાજા સુચક-તોપનો બહાર થયો એટલે ખેલીઓ ઢાવ ખેલવા મંડી

પડ્યા. એમ ત્રણ દીવસ અને બે રાત્રી મુઠ્ઠી પકડાપકડીની કાંઈ ચિંતા શિવાય બેઠક રીતે તેઓ જુગાર ખેલ્યા. પાટલો, આકરો એમ કાર્ડના પાનાની અનેક રમતો ખેલી કીસ્મતની વારીથી સેંકડો છત્યા, પણ હજારો પાયમાલ થયા. પૈસા માત્ર ખોયા એટલું જ નહીં પણ દાગીના, અને સારાં વસ્ત્રો પણ ધરણે મુકી ખોધ વીથે મોઢે ધર તરફ જવા રાવટીમાંથી ધણાએ બહાર નીકળ્યા. આ વખતની તેમની સ્થિતિનું હું શું વર્ણન કરું ? ન હતા તેમની પાસે રેલ્વેની ટીકીટ લેવાના પધસા કે ન હતા તેમની પાસે ભાવું લેવાના પધસા. તેઓ નિસાસા નાખતા, નિરાશ થઇ ગયેલા અને જુગારને શ્રાપ દેતા બાંગેલે પગે સ્ટેશન તરફ ધીરે ધીરે ચાલ્યા જતા હતા. જેઓ હજારો જીતીને લઇ જવાની આશામાં જુગાર ખેલવા આવ્યા હતા. તેઓ ખાલી હાથે ભીખારી જેવા બની ધર તરફ પાછા વળ્યા હતા. અને આ પાપનો પેશા હવે ન કરવો એમ મનમાં મનમાં સોગંદ ખાતા હતા. મારા મંડળના ધણા ભાઈઓ, આંહી આવી પહોંચ્યા હતા તેમણે અને મેં મળીને આ પ્રસંગે ધણા જુગારીઓને ખરા રસ્તા ઉપર મુકી દીધા હતા. તેઓએ ધણી ખુશીથી અમારા લીસ્ટમાં સોગંદ ઉપર સહીઓ કરી દીધી છે અને પોતાના પાયમાલીના અનુભવ પછી તેવા બીજા જુગારીઓને બચાવી લેવા અમને મદદ આપવા માંડી છે.

આ રાવટીઓથી એક માઈલ દુર કેટલા એક તંબુઓ નખાયા હતા. જ્યાં મોટા રાજવંશીઓ, રાજ કુવરો અને લાખોપતી ગૃહસ્થો શિવાય, બીજાઓને માટે જગ્યા ન હતી. આ તંબુઓ રેશમ અને અને ઝરીથી શોભાયમાન હતા. તેની અંદર ઉત્તમ પ્રકારના ગાલી-ચા, કીમતી કોચો અને સુંદર બેઠકો વાળી ખુરશીઓ ખેસવા માટે હતી. તંબુઓમાં અને બહાર ચારે તરફ અતિ સુંગધી અને સુંદર એવાં જાતજાતનાં ફુલનાં કુંડાઓ ગોઠવી રાખેલાં હતાં. તેથી દરેક તંબુમાં સુંગંધ બહેંક બહેંક થઇ રહેલ હતી. ખાવાની, પીવાની, ચા, કોફી, દુધ વગેરેની અને ઉંચા પ્રકારની ધાન્ટીની આંહી ધણી છુટ હતી, લીલા અને સુકા મેવાની તથા ઉંચા પ્રકારની મીઠાઈની તો ઠેકઠેકાણે રૂપાની રકાબીઓ ભરી રાખેલી હતી, ત્યાંનો તમામ દેખાવ બંને ઈર્ષ્યવનમાં આપણે આવી પડ્યા ન હોય એ તેવા પ્રકારનો હતો. ઉપર જણાવેલી તે ખાવા-પીવા વગેરેની કોઇ પણ

જીનના ત્યાં પૈસા તેવામાં આવતા નહીં. સહને પોતપોતાની મરજી પડે તેટલો અને તેવો વગર પૈસે ઉપભોગ કરવાની છુટ હતી. આ આદર્શાદી રાવટીઓમાં હજારો રૂપિયાથી જુગાર ખેલતો હતો. તેમાં દાખલ થવાને માટે એક રાવટીમાં જઈ પાસ મેળવવો પડતો હતો. તે માટે આવો મેળો કરનાર રાજ્યએ એક રાવટીમાં કેટલાક અમલદારોને રોક્યા હતા. તેઓ રાજ્યો, રાજવંશીઓનેજ દાખલ કરતા હતા. મોટા શ્રીમંતો કોણ છે, તેમની પાસે શું સીલક છે, તે જોયા, તપાસ્યા પછીજ તેમને પાસ મળતો. આ પાસની મોટી શી રાખેલી હતી. ઉપરાંત જે લાખો રૂપિયાની તંત્રીઓમાં હારજત થતી હતી. તે ઉપર રાજનો કર લાગતો હતો. આખા રાજની વાર્ષિક ઉપજનો અરધો ભાગ, આ પ્રમાણે જુગાર રમી રાજ મેળવતા હતા. આવા તંત્રીમાં માફ જવાનું ગળું કયાંથી હોય? મારી જેવા મુશ્કેલીસને દાખલ થવા કેમ દે? મોટા લાખોપતી શેડીઆઓ, જેને જોતાંજ લાગે કે આવા શેડીઆઓ તે આવો જુગારનો ધંધો કરતા હોય? આતો ધણા સારા અને સદગુણી શેડીઆઓ છે. લાખો હારીને આવે તો પણ જેના મોંમાંથી હાર્યાનો એક શબ્દ પણ સંભળાતો નહીં એવા તેઓ પેક-હિમ્મતે ખડાદુર હતા.

હું આમ તેમ ફાંફા મારતો હતો. તેવામાં મેં એક આવીશ વર્ષની યુવાન બાળાને જોઈ. તે ઘણીજ સ્વરૂપવાન હતી. તેણે સોનેરી છુટાવાળી એક કીમતી લાલરંગની સાડી પહેરેલી હતી. વળી સુંદર કાળાચુટા વાળી રેશમી ચોળી પહેરેલી હતી. વેલોથી શણ ગારેલો અનેક તરાંહ વાળો સુંદર ચણીઓ પહેરેલો હતો. પગમાં કાળા મખમલની સોનેરી છુટાવાળી સપાટ પહેરેલી હતી. અને હાથમાં સોનાનાં નકશીદાર કડાં અને સોનાની બંગડીઓ પહેરેલી હતી. પણ તે વિધવા હતી. તેણે મને ઓળખ્યો. મેં તેને ઓળખી. અમારી ચાર નજર એક થઈ. તે શરમાઈ ગઈ. તે સ્ત્રી મુંબાઈના મારા બંગલાની બાજુના બંગલાની માલેક અને પચાસ લાખના આસામીની વિધવા હતી. તે બે વર્ષ ઉપરજ વિધવા થઈ હતી. તેને જુગારનો શોખ લાગ્યો હતો. તે મારા જાણવામાં આવેલું. પણ આમ પ્રગટપણે રમતી હશે એ મને ખબર નહતી. તેણે મને કહ્યું “તમારા જેવા ગૃહસ્થોએ આવે સ્થળે આવવું વાજબી નથી. તમારો હેતુ અને તમારી ઉમેદ ધણાં સારાં છે. તમે આંહી ફાવો તેવું નથી

મેં કહ્યું “ તે તો ધનુર મરજી. પણ મારે આંહીની રીતભાત જોવી છે. તમે મદદ કરો તોજ હું જોઈ શકું; શીવાય મારો ઉપાય નથી. તેણીનું નામ ચંદ્રિકા હતું. તે મને પાસ ખાતાના ઉપરી પાસે લઈ ગઈ ને પાસ કઢાવી મને તંબુમાં દાખલ કર્યો. તંબુમાં દાખલ થતાંજ જે મન-મોહક અને સુંદર દેખાવો તથા શોભા જોઈ, તેનું વર્ણન કરવાની મારી શક્તિ નથી. ત્યાં ભપકો કરવામાં નાણાંની કાંઈ કચાસ રાખી નહતી. આરસપહાણના એક સુંદર ગોળ ટેબલ ને ફરતી મુકેલી ખુરશીઓ ઉપર મૌ બેસીને રમતા હતા. રાજનો ખાસ વિશ્વાસુ માણસ તેઓ વચ્ચે કેંટના પાના કાપતો હતો અને હેઠ ઉપર કરી રમનાર માગે તે બે પાનાં કાઢી ત્રીજું પાનું કાઢતાં અને અંદર બહાર પડતાં હાર જીત થતી હતી. તેજ વખતે રમનારાઓ હાર-જીતનો હિસાબ તરતજ ચુકાવી લેતા હતા. હિસાબ ચુકાઈ ગયા પછી ફરીથી કેંટના પાનાં લઈ રમનારના હુકમ પ્રમાણે પાના આપવામાં તથા કાપવામાં આવતા હતાં. કેટલો એક વખત આ બધું જોઈ હું બહાર નિકળ્યો, તો ચંદ્રિકા મખમલની ગાદી બેસેલી એક સુંદર આરામ ખુરશી ઉપર પડી હતી. તે કેમ નથી રમતાં એમ મેં પુછતાં તેમણે કહ્યું કે, “ જુગાર રમવાનું હું પસંદ કરતી નથી. ફક્ત આંહીની રીતભાત જોવા સારું હું ખર્ચ કરીને આવી છું. ” મને તેનું કહેવું ખરું ન લાગ્યું. પણ મેં તે વાતનો બહુ આગ્રહ ન કર્યો અને બીજી પાંચ બાદશાહી રાવડીઓ, જે એવાજ દાઢમાઠ અને શણગારથી ઉભી કરેલી હતી અને જેમાં બાદશાહી મીજાનો લાખો રૂપીઆનો ખેલ ખેલતા હતા તેમાં જઈને તમામ જોયું. મને ફુનીઆના આવા અજબ રંગ અને અજબ ઢંગ ઉપર ઘણી અજબબી લાગી. લોકોના સ્વભાવ કેવા વિચિત્ર છે? કેવા અજબ છે? ખરો ધંધો રોજગાર મુકી દઈ પાયમાલી કરનાર આ વ્યસનમાં કેટલા ચક્ર્યુર થઈ ગયા છે. એ મેં જોયું. એક તંબુમાં^{ના} પાછો હું દાખલ થયો. ત્યાં જોતાંજ પ્રખ્યાત જુગલજુગારી પણ તેની ઓરત ધનુસુંદરીને લઈને આવેલો હતો. તે આંહી ધમધોકાર રમતો હતો. તે ઘણો તેજમાં હતો. તેણે આંહી જુગારમાં મોટી રકમ જીતી હતી. મેં સાંભળ્યું કે એક લાખને શીતેર હજાર રૂપીઆ તે કામી ગયો છે. તેની સામે પ્રતાપસિંહ ઠાકોર રમતા હતા. થોડીક વારે પ્રતાપસિંહ ઠાકોર તંબુ બહાર ચંદ્રિકા પાસે આવ્યા અને દશ હજાર રૂપીઆ ઉછીના માગ્યા. ચંદ્રિકાએ ઠાકોરને તુરત રૂપીઆ ગણી આપ્યા.

પ્રતાપસિંહ તંબુમાં પાછા દાવ ખેલવા ગયા. પણ જોતજોતામાં તે હારવા માંડ્યા. ચંદ્રિકા પાસે પાછા આવી કહ્યું કે, “આજ માઈ મગજ ઠેકાણે નથી. હું આજે રમી શકીશ નહીં. તમે અંદર જાઓ અને મારા વતી રમો.” ચંદ્રિકા મારા સામુ જોઈ રહ્યાં. હું તેની શરમ સમજી ગયો. મેં તેને પ્રોત્સાહન આપ્યું. તેણે અંદર જઈ રમવા માંડ્યું. ઠાકોર બાળુની ખુરસી ઉપર મુગામુગા ખેલી જોવા લાગ્યા. જુગલ જુગારી જે દાવ લગાડી જીતતો હતા તે ઉપર ચંદ્રિકાએ બરાબર નજર રાખી દાવ ખેલવા માંડ્યો. તે સમજી કે પાના ફેંકતાંજ બરાબર હેઠ અને ઉપરની ગણતરી રાખે છે. જેથી તેની એંશી ટકા જીત થાય છે. જેથી કેંટના ચીપનારને કેંટ બદલવા તેણે કહ્યું. “તમે એકજ નહીં. પણ દસ કેંટ રાખો. એકવાર જે કેંટ ચીપો તેનો વારો દસમી વારે આવે-એવી રીતે જુદાજુદા કેંટ લખને ચીપવાનું કરો. એ પ્રમાણે કેટ બદલાવને ચીપાતાં ચંદ્રિકાએ કહ્યું, “પડેલો માલ, બાદશાહ બહાર.” જુગલે કહ્યું, “બાદશાહ અંદર.” એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર દાવ ખેલાતાં જુગલે છત્રીશેંહ રૂપીઆ ગુમાવ્યા. ચંદ્રિકાએ તે ગણી લીધા અને રૂપીએ એક પૈસા લેખે એન આપવાનો ઠરાવ હતો તે ચુકાવી દીધો. વળી પાછો ખેલ શરૂ કરતાં ચંદ્રિકા બોલી “રાણી બહાર” જુગલે કહ્યું “રાણી અંદર” પણ રાણી બહાર પડતાં ચંદ્રિકા બીજા છત્રીશેંહ જીતી. આ પ્રમાણે ચંદ્રિકાની જીત ઉપર જીત થતાં ઇચ્છાસુંદરીએ જુગલને રમત બંધ કરી બે ઘડી બહાર જવા કહ્યું, પણ જુગલ ઘણા જોશમાં હતો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને તીરસ્કારી નાખી. ઇચ્છાસુંદરી પાછી દુર ખેલી ગઈ. એ પ્રમાણે કેટલોએક વખત રમત ચાલતાં જુગલની હાર ઉપર હાર થતાં જીતેલ તમામ નાણું ખોઈ ખેસતાં પોતે લાવેલ મુઠી પણ તે ખોઈ ખેડો, અને ઉતરી ગયેલ મોંએ ત્યાંથી ઉભો થઈ ખસી ગયો. ચંદ્રિકાએ એક રૂમાલમા જીતેલ રકમ લઈ ઠાકોર પ્રતાપસિંહ પાસે જઈ ગઈ આપી. ચંદ્રિકા પાછી તંબુ બહાર જઈ મખમલની ગાદીવાળી આરામ ખુરશી ઉપર સુતી. થોડી વારે જુગલ ત્યાં આવ્યો, અને કહ્યું, “ચંદ્રિકા બહેન, તમે મારા નાતીલા છો. વળી મને જોળખો છો. આ ઇચ્છાને ઘરેણે મુકી પાંચ હજાર રૂપીઆ મેં બે ત્રણ ઠેકાણે માગ્યા પણ કોઈએ આપ્યા નહીં. તો ઇચ્છાને રાખી મને મહેરબાની કરી પાંચ હજાર આપશો.” મેં મનમાં કહ્યું,

“ વાહ, વાહ. જુગારની ધુરી લત આગળ બાઈડીની પણ કોંમલ નથી. ” ચંદ્રિકાએ ઇચ્છાની ના પાડી કહ્યું કે, “ ખુશીથી રૂપીઆ લઈ જાઓ. તમારા પાસે આવે ત્યારે આપજો. મારે ઇચ્છાસુંદરીને રોકવા જરૂર નથી ” એમ કહી રૂપીઆની નોટો ગણી આપી. જુગલ જુગારી ફરીથી ખેલવા ગયો અને પચીસ હજાર પેદા કર્યો. ઇચ્છાસુંદરીએ હવે રમત નહીં રમવા ઇસારો કર્યો. જુગલ સમજ્યો કે પ્રથમ ઇચ્છાસુંદરીનું કહેવું માન્યું ન હતું. તો મારે ભોગવવું પડ્યું. માટે આ વખતે તેના ઇસારાથી રમત બંધ કરીને ઉઠી ગયો. આ પ્રમાણે જ્યારે તંજુમાં અનેક જુગારીઓ હાર-જીત કરતાં પાંચ દિવસનો મેળો ખતમ થતાં સહિ સહિને વતન જવા રવાના થયા હતા. તે વખતનો સ્ટેશન ઉપરનો દેખાવ જોવા જેવો હતો. પાયમાલ થયેલા જુગારીઓ, જુગારને શ્રાપ આપતા હતા. ટીકીટ લેવાના પણ પૈસા ન રહેવાથી છુપાઈને ગાડીમાં દાખલ થઈ જતા હતા, અને કેટલાક તો એક સ્ટેશનની ટીકીટ લઈ લાંબી મુસાફરીની આશાએ ગાડીમાં ધુસી ગયા હતા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

મહારાજ સામંતસિંહે કરેલા લોક કલ્યાણના
સ્વરાજ્ય પ્રબંધો.

ધનેનર્કિ યોન દદાતિ નાશ્રુતે
બલેનર્કિ યશ્ચ રિપુન્ન બાધતે
શ્રુતેનર્કિ યોન ચ ધર્મમા ચરેત્
કિમાત્મના યોન જિતેન્દ્રિયો ભવેત્ ॥

અર્થ—જો ધનવાન દાન કરતો નથી અગર પેટમાં ખાતો નથી તો તે ધન શા કામનું છે ? બળવાન હોય છતાં શત્રુને બાધન કરે તો બળ શા કામનું છે ? શાસ્ત્ર સાંભળે છે છતાં ધર્મચરણ કરે નહિં તો સાંભળ્યું શા કામનું છે ? દુનિયામાં આવી જીતેન્દ્રિય થયો નહિં તો દેહ ધારણ કરવાથી શું ફળ છે ?

આજે આ મહાન મેળાવડાનો છેલ્લો દિવસ હોવાથી પુષ્કળ સભાજનો તંબુમાં એકત્ર થઈ ગયા હતા. સ્ત્રી વર્ગ પણ આવી ગયો હતો તમામ મહાજન વર્ગે પણ હાજરી આપી હતી, મહારાજાએ પ્રજાને આજે સ્વરાજ્ય ભોગવતા લાભો અને હકો આપ્યા હતા.

મહારાજાએ પ્રથમતો મહારાજા વીરસિંહ અને પોતાના અમાત્ય મંડળ સાથે મળીને પોતાના રાજ્યમાંથી દારૂ, અશીણુ, કોકો, કોકેન, ચા, કોશી, ગાંજો, ચીરટ, બીડી વગેરે તમામ દુર્ગુણો પેદા કરનારી સીજોના-ધજરા આપવા બંધ કરવાનો હુકમ બહાર પાડ્યો. ફક્ત દવા માટેના ઉપયોગ પુરતી તે સીજો એકજ ઠેકાણે, પાકી દેખરેખ નીચે વેચાય એમ ઠરાવ્યું.

બાળલગ્નથી વિધવાઓની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે કન્યાની અને પુરૂષના લગ્નની મહાજન સાથે મળીને તેમની ઉમર નક્કી કરી. તથા આઠાશ વર્ષ ઉપરાંતની ઉમરના પુરૂષોએ પોતાથી અરધી ઉમરની હોય તેવી સ્ત્રી સાથે, લગ્ન કરવા ઠરાવ્યું, પછી તે સ્ત્રી વિધવા હોય તેની ચિંતા નહીં.

કન્યાવિક્રમનો ગુન્હો ઠરાવ્યો, અને તેવો ગુન્હો કરનાર અને પક્ષવાળાને સખત સજા કરવા તથા બીધેલ પૈસા જપ્ત કરવા ઠરાવ્યું.

મહાજનની સમ્મતિથી, વળી મહારાજ સાહેબે ઠરાવ્યું કે, પંદર વર્ષની અંદરની પરણેલી પણ તેવી રાંડેલી કન્યાઓનાં લગ્ન, શાસ્ત્રાનુસાર લગ્ન નથી, માટે તેમને ફરી લગ્ન કરવા છુટ છે. તેમાં દખલગીરી કરનારાને ગુન્હેગાર ગણી દંડને પાત્ર ઠરાવવામાં આવ્યા.

સોળ વર્ષથી ચાલીશ વર્ષની ઉમ્મર સુધીની વિધવાઓને પુનઃલગ્ન કરવાની છુટ થઇ છે એમ ઠરાવ્યું. તેવી વિધવાઓના, તેમના પ્રથમના ધણીના સંતાનના વગેરેના વારસા હકના ધોરણે સ્થાપિત કર્યાં.

પણ તેટલી ઉમ્મર દરમિયાનની જે સ્ત્રીની ઇચ્છા પુનઃલગ્ન કરવાની ન હોય, તેને પુનઃલગ્ન કરવા માટે ફરજ પાડવા કોઇને હક નથી એમ ઠરાવ્યું.

ચાળીશ વર્ષ ઉપરાંતની વિધવાઓને પુનઃલગ્ન કરવાની મના છે એમ ઠરાવ્યું.

પણ તેવી વિધવાઓ ગુજરાન માટે દુઃખી થતી હોય અને જીએ મરતી સ્થિતિમાં હોય તો રાજ્ય તરફથી અને મહાજનની બેળી મદદથી એક ઉદ્યોગશાળા ખોલવા ઠરાવ્યું છે, તો ત્યાં કાંતવા, વણવા, શીવવા વગેરે ગૃહ ઉપયોગી ધંધો કરી રોજ મેળવી લે.

જે વિધવાઓની ઇચ્છા પુનઃલગ્ન ન કરતાં પ્રભુ બાજનમાં અથવા દેશસેવામાં જીવન ગાળવાની હોય તેવી વિધવાઓને, દેશમાં જુદા જુદા પ્રકારની સંસ્થાઓ છે તેમાંથી તેમને ગુજરાન પુરતી સહાય આપવામાં આવશે, એમ ઠરાવ્યું.

પુરૂષો એકથી વધુ સ્ત્રીઓ, પૈસાના બળથી, કુસંપના કારણથી, પુત્રવશની જરૂરીઆતથી વગેરે અનેક કારણોથી પરણે છે તે પૈકી જે કારણ-એ માટે નિમેલી કમીટીના ગૃહસ્થોને યોગ્ય લાગશે તે કારણસર લગ્ન કરવા રજા આપશે. બાકી એક ઉપર બીજી સ્ત્રીનું લગ્ન ગેરકાયદેસર છે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું. તેમજ ખાસ અગત્યના કારણ શીવાય પંચાવન વર્ષ ઉપરાંતના પુરૂષને માટે લગ્ન કરવાનો હક તદ્દન બંધ કરવામાં આવ્યો.

જે પુરૂષો, વ્યંડળ હોય, સ્ત્રી ભોગવવાને અશક્ત હોય, નામનાજ પુરૂષો હોય, પોતાની સ્ત્રીઓનું અને બચ્ચાંઓનું ગુજરાન કરી શકતા ન હોય, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે માતૃહીપણે વર્તતા હોય,

તેવા પુરપોથી, પોતાનો છુટકારો મેળવવા તેમની સ્ત્રીઓને છુટ છે-
એમ ઠરાવ્યું.

પરકોમમાં વટાળને પામેલી વિધવાઓની ધૃષ્ટિ હોય તો તેઓનો છુટકારો કરાવી તેમની પોતપોતાની કોમમાં પુર્વવત્ દાખલ કરવા દરેક કોમના મહાજનોની સંમતિ મેળવી છે. માટે તેવી સ્ત્રીઓએ શુદ્ધિ સંસ્થાનો પ્રથમ આશ્રય લઈ તેમણે પોતાની કોમના મહાજનને અરજ કરવી.

અમારી રૈયતના જે શખ્સો બળ્લતકારે પરકોમની સ્ત્રીઓને રોકી બેઠા છે, તેવા શખ્સો પાસેથી તેવી સ્ત્રીઓનો છુટકારો કરાવવો.

ધર્મ અને નીતિનો ઉપદેશ આપનાર તથા નિર્દોષ રમત ગમત આપનાર શીવાયના નાટકો, સીનેમા, સંગીત અને મેળાવડાઓની પ્રવૃત્તિ તદ્દન બંધ કરવામાં આવે છે. તેથી વિરૂદ્ધ રીતે વર્તી પ્રજાને અવળે માર્ગે ચડાવનાર જેવા તેવા ધંધા કરનારનો સખ્ત દંડ કરી તેમને હકપાર મોકલી દેવા.

ધર્મોપદેશકો, નીતિના ચાલકો અને દેશસેવા કરનાર પુરુષોને રાજ્ય તરફથી ઉત્તેજન આપવું તથા મદદ આપવી.

સદા, અને સોરટીએ સાચા વેપારને બાંગી-તોડી નાખેલ છે માટે દરેક પ્રકારના સદા અને તેવા સોદા તથા સોરટીને સદંતર બંધ કરવાનું ઠરાવવામાં આવે છે. જુગારને સદંતર બંધ કરી, રમતાં પક્કડાય તેને માટે તથા જુગારખાનું રાખનારને માટે સખ્ત દંડ તથા કેદની સજ્જનો મજબુતપણે અમલ કરવો. ગાયોની ઓઢાદ સુધારવી, વધારવી અને યંત્રો બંધ કરી બળદોથી ખેતી કરવાના કામને ઉત્તેજન આપવું, અને તે માટે ખેડુતોને નાણાંની પુરતી મદદ આપવી.

દેશમાં બનતું બનાજ અને કપાસનો જથ્થો દેશની અમારી પ્રજાના ખપ પુરતો દેશમાં સંગ્રહી રાખવો. પરદેશ જવા દેવો નહીં. કપાસમાંથી રૂઠિ ઉત્પન્ન કરી પ્રજાના ઉપયોગ પુરતું કાપડ હાથ વણાવવાથી પ્રજાએ તૈયાર કરી વાપરવું. પરદેશી કાપડ ઉપર સોએ સો ટકા જકાત નાંખી, અમારી પ્રજાના કાપડનો ઉલોગ આગળ વધારવો. વધારાનું કાપડ પરદેશમાં મોકલવું, અને કાપડની ઉચ્ચ

તથા જુદી જુદી જાતો અને રંગીન કાપડને ઉત્પન્ન કરનાર કારી-
મરોને મદદ આપવી.

પરદેશથી આવતી મોજ શોખની વસ્તુઓ જેમ અને તેમ બંધ
કરવી અને તે માટે તેના ઉપર સખ્તમાં સખ્ત જકાત નાંખવી.

પ્રજાને વિદ્યા જ્ઞાન મળે અને તેવા જ્ઞાનથી તેઓ સુખી થાય
માટે ગામે ગામ વિદ્યાશાળાઓ ખોલવી અને પોતાના બચ્ચાંઓને
ભણાવવાની ફરજ પાડવી. તેમજ દરેક ધંધાની આવડત પ્રજાને મળે
તે માટે તેવા ધંધાના કુશળ પુરૂષોને મોટા દરમાયાથી રાખી પ્રજાને
તેનો લાભ આપવો.

મહારાજા વિરસિંહે ખુશીથી સ્વિકાર્યું છે કે, પોતાના રાજ
કાર્યભારમાં પ્રજા હિતના ધોરણો સ્થાપવા માટે દરેક કામના શાણ્ણા
અને અગ્રેસર પુરૂષોની કમીટી નીમી, તેઓ સદાય તેમની સુચનાને
અનુસરતા રહેશે.

વિધવાઓનાં અને કુંવારી કન્યાઓનાં બચ્ચાંઓને ઉછેરવા
સારૂ રાજ શીવદાસે પોતાના નેસમાં ધણી સારી ગોઠવણ કરી છે.
તે બચ્ચાંઓને દત્તક દાખલ અથવા ગ્રેમથી ઉછેરવા સારૂ લઘ
જવાની ઇચ્છા હોય તેમણે એ ખાતાની કમીટીમાં અરજ કરવાથી
બંદોબસ્ત થશે એમ ઠરાવ્યું છે.

મહારાજા અને તેમનું રાજ્ય કુટુંબ, રાજ્યની આવકમાંથી
અમુક માસિક રકમનો દરમાયો તથા પોતાના દસ ખાનગી ગામોની
ઉપજ ખર્ચ માટે લેશે. શિવાય રાજ્યની તમામ ઉપજ રાજ્યની
આબાદી અને પ્રજાના ઉપયોગમાં વાપરવા તથા તે માટેના પ્રયત્નો
કરવા, તેનો અમલ કરવા વગેરે નાણું પ્રકરણી સર્વ અધિકાર
પ્રજાએ અને રાજ્યે મળી ચુંટી કાઢેલા પ્રજા જનોને સોંપી આપ્યો.
તે ચુંટણી કરવા સંબંધે, તેમના અધિકાર વિષે, રાજ્ય કાર્યમાં તેઓ
કેટલો ભાગ લઈ શકે તે દરેક બાબત માટે નિયમો નક્કી કરી
મહારાજા સાહેબે પોતાને માથેથી રાજ્યભાર ઉતારી નાંખી, પોતે
પણ એક પ્રજાજન તરીકે રહી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવામાંજ પોતાનું
સાર્થક અને શ્રેય છે એવા વિચારો જાહેર કર્યા હતા, અને તેવું
જાહેરનામું પ્રકટ કરી ખરા રાજા તરીકેનું પોતાનું કર્તવ્ય તેમણે
અનુભવ્યું હતું.

(૧૮૩)

પોતાના દેશની, રાજ્ય આવક ઉપર અને બીજા પ્રબંધો
પોતાને કરવાનો સ્વતંત્ર અધિકાર મળવાથી સર્વે પ્રજા પોતાને
ધન્ય ધન્ય માની, રાજા, મહારાજાનો ગગનભેદી જયઘોષ બોલાવી
મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

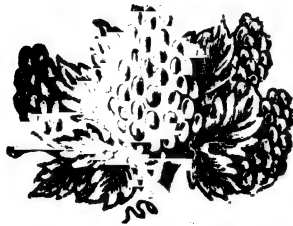
सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यंतु माकश्चिद् दुःख माप्नुवात् ॥

અર્થ—આ લોકમાં સર્વે સુખી થાઓ, સર્વે રોગ રહિત
થાઓ, સર્વે કલ્યાણને પામે, અને કોઈ પણ દુઃખને પામે નહિ.
તથાસ્તુ !

પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે લેખકની આ પ્રાર્થના છે.

સમાપ્ત.

અગાઉથી આશ્રય આપનાર આહુકાનાં નામ.

મહુવા

- ૧ રા. દુર્લભદાસ પરસોતમદાસ
થાણદાર સાહેબ
- ૧ રા. રા. દેવરામભાઈ કેશવજી
પોલીસ ઈન્સપેક્ટર સાહેબ
- ૧ રા. માણેકચંદભાઈ પોપટભાઈ
મ્યુ. સેક્રેટરી સાહેબ
- ૧ „ નાગરદાસ રેવાશંકર પંડ્યા
હેડમાસ્ટર તાલુકા સ્કૂલ
- ૧ „ વાંલાભાઈ પ્રતાપરાય
દીવાનજી
- ૧ „ વલ્લભદાસ દયાળજી વકીલ
- ૧ જોશી નમદાસંકર હરજીવન
- ૧ „ જગનલાલ હીરજીભાઈ
- ૧ દેવે નરોત્તમદાસ વહાલજી
- ૧ લક્ષ્મીભાઈ ડાહ્યાભાઈ ત્રીવેદી
દશાસો વણિક બે ડિંગના સુપ્રી.
- ૧ રા. બી. બી. વસાવડાફેટોઆફર
- ૧ „ ઉછરંગરાય વિકુલરાય
- ૧ સંઘવી મોનદાસ અંદરજી
- ૧ મહેતા ચુનીલાલ ત્રીભોવનદાસ
- ૧ રા. તારાચંદભાઈ દયાળજી
- ૧ રા. ચુનીલાલ મુળચંદ વકીલ
- ૧ જાની ડાહ્યાલાલ માધવજી
- સુરતવાળા
- ૧ મોદી નાગરદાસ સુંદરજી ઉનવાળા
- ૧ શા. પાનાચંદ ખુશાલચંદ
- ૧ રા. જીવજીલાલ અમીરામ
શ્રીકૃષ્ણકુમાર મીલ
- ૧ દોશી દુર્લભદાસ લક્ષ્મીચંદ
- ૧ વાસા લક્ષ્મીચંદ દયાળજી
- ૧ દોશી કીકાભાઈ મોનજી
- ૨ શેઠ લક્ષ્મીભાઈ વીરચંદ
- ૧ રા. વલ્લભદાસ ગોપાળજી વકીલ
- ૧ મીસ્ત્રી પ્રાગજીભાઈ ગણેશ

- ૧ ગોરદીના બાલુભાઈ મુળજી
- ૧ „ જીવજીલાલ રંગનાથ
- ૧ મહેતા સ્તીલાલ રજુછોડદાસ
પ્રમગજી
- ૧ શેઠ સોમચંદ ગાંડાલાલ
- ૧ દોશી સતીલાલ ચોકુભદાસ
- ૧ શેઠ હરજીવનદાસ થોભણ
- ૫ મહેતા જમનાદાસ દારકાદાસ
- ૫ દારકાદાસ જીવરાજ
- ૧ જોશી ચંકરપ્રસાદ જમજીવનદાસ
- ૧ ત્રવાડી મુળચંકર મહાચંકર
- ૧ જીવતરાય વેણીચંકર જોશી
- ૧ બાળકૃષ્ણ ત્રીકમજી ત્રીવેદી
- ૧ મહેતા કાળીદાસ ચત્રજીજી
- ૧ પારેખ નંદલાલ થોભણ
- ૧ શા. ખીમચંદ ગોપાળજી
- ૨ શેઠ પ્રેમજીભાઈ રજુછોડદાસ
- ૧ ભટ્ટ કાનજી પ્રાણજીવન
- ૧ વૈષ્ણવ નરભેરામ પ્રયાગજી
- ૧ મહેતા સુરચંદ વનમાળી.
- ૧ વોરા દુર્લભદાસ મુળજી.
- ૧ શેઠ ભગવાનદાસ વીકુલદાસ
- ૧ મહેતા બાહિચંદભાઈ વચ્છ-
રાજ
- ૧ ગાંધી નાચાલાલ નારજીદાસ
- ૧ પારેખ ઓધવજી ત્રીકમજી
- ૧ મહેતા અમૃતલાલ જાદવજી
- ૧ મોદી જમનાદાસ હેમરાજ
- ૧ વોરા જમજીવન રાધવજી
- ૧ પારેખ કાલીદાસ બાણજી
- ૧ શા. છોટાલાલ જમજીવન
- ૧ ગાંધી વચ્છરાજ દેવરાજ
- ૧ ધામી શામજી ત્રીભોવન
- ૧ મહેતા મોનદાસ હરગોવિંદ

- ૧ દોશી વલ્લભદાસ ચુનીલાલ
 ૧ મહેતા અમૃતલાલ થોભણ
 ૧ રા. ભાઈલાલ નરોત્તમદાસ
 ૧ સુખડીઆ બાલુભાઈ ગોવર-
 ધનદાસ
 ૧ " રામચંદ મુંદરજી
 ૧ દોશી પુરોત્તમદાસ નથુભાઈ
 ૧ શા. પ્રભુદાસ ગોવર્ધન
 ૧ મહેતા બાલુભાઈ વલ્લભદાસ
 ૧ શા મોહનલાલ ખોડીદાસ
 ૧ દોશી ગોપાળજી ગીલા
 ૧ " હીરાચંદ કાલીદાસ
 ૧ જોશી હરગોવિંદદાસ આણંદજી
 ૧ રા મણીલાલ જનનલાલ
 ૧ દોશી ગુલાબચંદ હેમચંદ
 ૧ મહેતા શામજી પીતાંબર
 ૧ વોરા નરોત્તમ ગણેશ
 ૧ પંડ્યા જનનલાલ ભાણજી
 ૧ મહેતા મનનલાલ મનજી
 ૧ સુખડીઆ મણીલાલ પ્રાગજી
 ૧ દોશી મયુરદાસ ચકુ
 ૧ વોરા માધવજી અંદરજી
 ૧ સંઘવી ન્યંતીલાલ પ્રભુદાસ
 ૧ ચીતળીઆ મોહનલાલ
 જુઠાભાઈ
 ૧ મહેતા દુર્લભદાસ બેચરભાઈ
 ૧ " અમૃતલાલ રતનજી
 વીકુલદાસ
 ૧ મેસર્સ બી. ટી. શાહની કું.
 ૧ વાળદ દેવજી જસા
 ૧ વૈષ્ણવજી બાપુભાઈ ભવાની-
 ચંકર
 ૧ ભટ્ટ હરિલાલ પ્રાણચંકર
 બી. એ.
 ૧ પંડ્યા વેણીચંકર મુળચંકર
 ૧ પારેખ મોહનલાલ જુઠાવન
 ૧ મહેતા વલ્લભદાસ રામજી
 ૧ છોટાલાલ અમૃતલાલ
 નાણાવટી

- ૧ પટેલ જનનલાલ ગોવિંદજી
 ૧ બાલુ રાધવ
 ૧ રા. વૈકુઠરાય મોહનલાલ
 ૧ પારેખ જોઠાલાલ શ્રીકમજી
 ૧ શેઠ કકલભાઈ વીઠલ
 ૧ વારેઆ જગજીવન દીપચંદ
 ૧ મહેતા શામળદાસ કુમેરદાસ
 ૧ સોની નાથાલાલ નારજી
 ૧ દોશી જનનલાલ દુલ્લભદાસ
 ૧ મહેતા અમીચંદ જનન
 ૧ " રામચંદ અમુલખજીવન
 ૧ ગાંધી જનનલાલ કરશનદાસ
 ૧ સંઘવી બાલુભાઈ કેસુરદાસ
 ૧ શા. કેશવજી લક્ષ્મીચંદ
 ૧ " જોઠાલાલ જીવરાજ
 ૧ મહેતા ભદ્રવજી વલ્લભદાસ
 ૧ " ચત્રજીવ વચ્છરાજ
 ૧ સંઘવી પરભુદાસ ભવાન
 ૧ શેઠ આણંદજી બેચર
 ૧ રાજગર મોનજી પીતાંબર
 ૧ જોશી પરમાણંદ કાશીરામ
 ૧ પારેખ મુળજી ભુરાભાઈ
 ૧ મહેતા જગજીવન વલ્લભદાસ
 ૧ શેઠ હરગોવિંદ બહેચર
 ૧ દવે નરસીદાસ હરિશંકર
 ૧ શેઠ ખીમચંદ ભુરાભાઈ
 ૧ મહેતા ત્રીભોવનદાસ પ્રાગજી
 ૧ ગાંધી દુર્લભદાસ ગોવરધન
 ૧ રા બાપુલાલ ઠાકરશી
 ફાજલદાર
 ૧ શેઠ જનનલાલ ભવાનભાઈ
 ૧ " નેમચંદ હડીચંદ
 ૧ મહેતા જનનલાલ કેશવજી
 ૧ શેઠ ભદ્રવજી ઓધવજી
 ૧ પારેખ પરસોત્તમ ભગવાનદાસ
 ૧ મહેતા જનનલાલ જ્યેષ્ઠ
 ૧ શેઠ બાલિચંદ કુલચંદ
 ૧ દોશી જમનાદાસ રતનજી
 ૧ ખત્રો ધનજી તુલસી

- ૧ " નથુ લવજી
- ૧ દરજી ગોગા ચોંડા
- ૧ મીસી છગનલાલ મેપા
- ૧ કંસારા જગજીવન વશરામ
- ૧ એક ગૃહસ્થ
- ૧ સુતાર નાચાલાલ માધવજી
- ૧ બાવા વૃજલાલગર વેલગર
- ૧ પટેલ ભગવાન પાલા
- ૧ સંધેડીઆ મકન ઓધવજી
- ૧ શા. રામજી નરશી
- ૧ કંસારા ચુનીલાલ પાનાચંદ
- ૧ સોની ડોસલ નાભ
- ૧ " રામજી પરશેતમ
- ૧ દરજી આતા શાફુળ
- ૧ ખત્રી લક્ષ્મીદાસ પુરૂષોત્તમ
- ૧ મણીઆર કેશવજી ડોસા
- ૧ ડોકટર વી. જે. છાટ્યાર
- ૧ લુહાર શામજી ઓધવજી
- ૧ સોની રણુછોડ કરશન
- ૧ " મેધજીભાઈ અરજીજી
- ૧ સંધેડીઆ ત્રીભોવન રામજી
- ૧ રજપુત નાનલા લાખાજી
- ૧ દોશી હરીભાઈ વનમાળી
- ૧ ખત્રી કલ્યાણજી છગન
- ૧ માળી લવજી બીખા
- ૧ પટેલ મુળજી કાનજી
- ૧ કંસારા નરોત્તમ પીતાંબર
- ૧ " પુરૂષોત્તમ મુળજી
- ૧ " મોહનલાલ પાનાચંદ
- ૧ " હરીલાલ જમનાદાસ
- ૧ " રામજી પરસોતમ
- ૧ કુંભાર જીવા વાલા
- ૧ " દેવજી દાના
- ૧ ટીડા આતા ફૂંધવર
- ૧ મોચી હરી માલા
- ૧ વાળંદ શામજી મોનજી
- ૧ ઠક્કર શીવા ટબા

- ૧ વાળા કાળુભાઈ નથુભાઈ
- ૧ પેન્ડનર
- ૧ શેઠ હાજી કાશમભાઈ જીવાભાઈ
- ૨ વકીલ ફાજલભાઈ પ્રધાન
- ૧ ખોળા નુરમામદ જીવરાજ
- ૧ " વલીમામદ નથુ
- ૧ " અલાદીન લાલા
- ૧ " કરમાલી જીવરાજ
- ૧ " શેરઅલી મહમદઅલી
- ૧ " મહમદઅલી વીરજી
- ૧ " હસનઅલી મુળજી
- ૧ " ફાજલભાઈ જીવરાજ
- ૧ " શીદાહુસેન નજરાલી
- ૧ " કાળાભાઈ મામદ
- ૧ " હુસેનઅલી કાનજી
- ૧ " કાનજી સોમજી
- ૧ " શરીફઅલી નજરઅલી
- ૧ " યુવક મંડળ લાઇબ્રેરી
- ૧ " રજાહુસેન ખાનમામદ
- ૧ ખોળા કાશમ મકન
- ૧ મેમણ અલીમામદ સુમાર
- ૧ અલીભાઈ અબ્દુલ હબીબ
- ૧ આદમ રેમાન
- ૧ પઠાણ મહમદ મીયાં ફતુખાં
- ૧ ખરેડીઆ અબ્દુલ રહેમાન
- ૧ મેમણ અલીમહામદ મહામદ
- ૧ સંધયદ બાપુમીયાં મુખારકમીયાં
- ૧ વોરા પીરભાઈ અમીજી મુખી
- ૧ ધાંચી ખાનમામદ જીવા
- ૧ આરબ અહમદ અબ્દલ કરીમ
- ૧ વોરા તાજભાઈ આદમજી
- ૧ મેમણ દાઉદ મહામદ
- ૧ વોરા હુસેનભાઈ ધરમાયલજી
- ૧ કંસારા ચુનીલાલ પાનાચંદ
- ૧ ખોળા પીરભાઈ કુરજી
- ૧ " જફરઅલી કાનજી જીવા
- ૧ " કાળાભાઈ નાનજી
- ૧ શા. કપુરચંદ રાજપાળ
- ૧ " અમૃતલાલ રંગનાથ

૧ ગોહીલ ખીમા રામ

૧ શેઠ બહેચર જીવા રામચંદ

૧ પારેખ પ્રાણજીવન પ્રાગજી

૧ મેતા મોનદાસ કાલીદાસ

૧ શાં નરોત્તમ હરગોવિંદ

૧ સોની આત્મારામ ગાંડાભાઈ

૧ શેઠ કલ્યાણજી કાનજી

૧ મહેતા મુળજી દેવરાજ

૧ વાળા કેમ્બુભાઈ કમાભાઈ

૧ પારેખ દેવરાજ નથ્યુ

૧ ખત્રી દેવચંદ માધવજી

૧ શેઠ ચુનીલાલ પાનાચંદ

૧ દોશી સોમચંદ દેવચંદ

૧ મહેતા કેશવલાલ ડાહ્યાલાલ

૧ વોરા હસનચંદી ચુલામહુસેન

નાના જાહેરા

૧ જાની વીઠ્ઠલદાસ માધવજી

૧ „ રામજી વશરામ

૧ માસ્તર ત્રીભેવનદાસ શીવશંકર

૧ જમાદાર કરીમભાઈ ઇબ્રાહીમ

૧ બાવાજી જીવણદાસ રણછોડદાસ

૧ પટેલ ખોડાભાઈ મધ્યા

૧ સોની લાખાભાઈ વશરામ

૧ શેઠ તારાચંદ વીઠલ

૧ જાની આત્મારામ કુરણાશંકર

દેવળીઆ

૧ ભગત નારણ ગીંગા

અગતરીઆ

૧ ગાંધી પાનાચંદ ટબા

૧ પટેલ જેઠા ચીઆ

દુધેરી

૧ દોશી ઉમેદચંદ વીઠલ

૧ જોળીઆ બાયા નારણ

૧ પટેલ વશરામ નથ્યુ

૧ બાવા ગોવિંદગર દયાગર

૧ કોળી મશરી રામ

૧ શીયાળ નાન ટબા

પઢીઆરકા

૧ મહેતા ધરમશી ત્રંબક

૧ ગોર જાદવજી નથ્યુ

૧ પટેલ ગોલણ કુરણા

૧ બીલ વાલા નાન

માઢીઆ

૧ શેઠ નાગરદાસ કાલીદાસ

૧ મહેતા ખીમચંદ જેરામ

૧ શેઠ દારકાદાસ અમરશી

૧ મહેતા અભેચંદ રાધવજી

૧ સુતાર ગોવિંદ વશરામ

૧ મુખી શાંદુલ સોમાત

૧ મકવાણા નોંધણરામ

સમઢીઆળા

૧ ગાંધી મગનલાલ હરજીવન

૧ પારેખ અમૃતલાલ કેશવજી

૧ શેઠ રસ્તમજી દાદાભાઈ

૧ વડીઆ હરીશંકર ખોડા પટેલ

રાલડા

૧ મહેતા બાણજી ઝવેર

ખીલડી

૧ શેઠ નારણદાસ ઝવેર

૧ „ બાલુભાઈ દુર્લભદાસ

૧ મહેતા કાનજીભાઈ વૃજલાલ

અમૃતવેલ

૧ માસ્તર કરશનદાસ રામરામ

૧ કણખી રણછોડ મુળજી

લાણુવડ

૧ દોશી હંસરાજ દેવજી

મોટા જાહેરા

૧ મહેતા ડાહ્યા મકનજી

૧ શેઠ બાલુભાઈ નાનજી

૧ વીપ્ર કાશીરામ દામજી

૧ એમ. આર. પારેખ

૧ દોશી તલકચંદ દેવચંદ

૧ પટેલ આંબા સામત

ભાદરા

- ૧ શેઠ ગોવિંદજી કુંગરશી
 ૧ પંડયા વેણીરામ કાલીદાસ
 ૧ ચારણ વાળસુર પુના
 મોટા ખુંટવડા
 ૧ મહેતા પુરષોત્ત દાસ હરખજી
 ૧ ગાંધી જલ્લજી લક્ષ્મીચંદ
 ૧ ખત્રી દેવચંદ પ્રાગજી
 ૧ બારોટ ખેડા ઉગા
 ૧ પોરટમેન સાકરલાલ રમનાથ
 ૧ રા. કેશવલાલ જ્યેશંકર
 ૧ ભરવાડ ભાણા ગીમા જીવા
 ૧ કાણુકીઆ જલ્લજીભાઈ
 પરશોતમ
 ૧ જાની આણુંદજી હરિશંકર
 ૧ મોદી ગીરધરલાલ વીરજી
 ૧ ગાંધી જગજીભાઈ તુળશી
 ૧ સહયદ ગુલામ અબ્બાસ વલદ
 નન્ના મીયાં

કીંકરીઆ

- ૧ માસ્તર નર્મદાશંકર વેણીરામ
 ૧ પટેલ વીરા રામ
 ૧ શેઠ જલ્લજી અલાદીન
 ૧ મુખી જેરામ ભગા

ગોરસ

- ૧ મહેતા કેશવલાલ મનોરદાસ
 ૧ પંડયા રણુજીડ જીવા
 ૧ મહેતા વીક્રમદાસ જગજીવન
 ૧ કાળી રાણા દુદા
 ૧ પંડયા મેઘજી રામજી
 ૧ „ પ્રાગજી જગનલાલ
 ૧ મીસ્ત્રી હરજીવન કાળા
 ૧ માસ્તર સોમનાથ દુર્લભજી

સોંગણીઆ

- ૧ મોલ આપા જીડા
 ૧ જાની દયારામ રણુજીડ
 ૧ કુંભાર દેવરાજ જીડા
 ૧ રા. છોટાલાલ વનમાળીદાસ
 રામજીલા
 ૧ બાસ મગનલાલ ત્રંબક
 ૧ ખત્રી જોડાલાલ હરજી
 ૧ જીતા લક્ષ્મીદાસ પરમાણુંદદાસ
 ૧ અધ્યાર જગનલાલ પ્રાણુજીવન
 ૧ રા. પ્રભાશંકર દુર્લભજી
 મ્યુ. સેક્રેટરી

- ૧ શા. બાપુલાલ વલ્લભદાસ
 ૧ સોની તુળસીદાસ નાગદાન
 ૧ જીતા વિક્રમદાસ વનમાળીદાસ
 ૧ મોદી ભગવાનદાસ બાણુજી
 ૧ ડા. સાહેબ અમૃતલાલભાઈ
 શ્રીજલાલ
 ૧ શા. મણીશંકર ત્રીકમજી
 રટે. માસ્તર

- ૧ સંઘવી દુર્લભદાસ દયાળ
 ૧ દોશી દુર્લભદાસ મકનદાસ
 ૧ મહેતા કાલીદાસ ગોપાળજી
 ૧ શેઠ પ્રેમચંદ રતનજી
 ૧ ખોળ જલ્લજીભાઈ કુરજી
 ૧ પારેખ હરજીવનદાસ દેવકરજી
 ૧ મહેતા મગનલાલ ત્રીકમજી
 ૧ „ ચકુભાઈ કાલીદાસ
 ૧ મુક્તા અમીજી હસનભાઈ
 ૧ માસ્તર કીશોરદાસ દુર્લભજી

કીંકડા

- ૧ મહેતા ત્રીકમજી વીક્રમ
 ૧ મુખી ગાંડા નાગ

૧ જોશી મહાશંકર હરીશંકર

૧ મહેતા કાનજી હીરજી

૧ વાળા ગોવિંદજી લખુભાઈ

૧ „ ખીમાજી ગોપાળજી

શીંગપુરા

૧ રામશીંગજી વીરભાણજી

રાયપુરા

૧ રાવજી ભુરજી નંદરામજી

ડોળીઆ

૧ મહેતા મકનદાસ ગોવરધનદાસ

૧ ગાંધી વેણીલાલ કમળશી

૧ માસ્તર નાનજી કાશીરામ

૧ મોદી બાણજી કાલીદાસ

૧ મહેતા જગનલાલ ગોપાળજી

૧ વીંપ જીવા કરશન

૧ આહરે આપા હાદા

ડુંગર

૧ મહેતા નરોત્તમદાસ નાનજી

૧ સંઘવી વૃજલાલ નારણજી

કુરજી

૧ મહેતા વચ્છરાજ નાનજી

૧ શેઠ નરોત્તમદાસ રાઘવજી

૧ મહેતા મીઠા હંસરાજ

૧ લુહાર ડાહ્યા બોધા

૧ મહેતા ભગવાન પરમાણંદ

૧ " મોહનલાલ હરજીવનદાસ

૧ " શામજી ગુલાબચંદ

૧ " જગનલાલ નાનજી

૧ " બોધવજી ગીરધર

૧ વોરા ધરમાયલજી ધસબજી

૧ " ગુલામહુસેન જીવાજી

૧ " અરમાલજી ઇસુદાસ

૧ સોની કેશવ કરશન

૧ મહેતા ચત્રભુજ ગીરધર

૧ દોશી હરજીવન માધવજી

૧ ભોટીઆ વલ્લભ પ્રેમજી

૧ પંચોળી લખમણ પુના

જાંગળા

ડુંગરપરડા

૧ મહેતા મોહનલાલ પ્રશેતમ

૧ ભગત નારણ કાળા

૧ ભરવાડ પુના દાના

૧ કુંભાર નાગ કરમશી

બાબરીઆદાર

૧ શેઠ ચત્રભુજ ગીરધર

૧ " ભગવાનદાસ

૧ " ગોકુળદાસ નથુ

૧ સંઘવી નરોત્તમદાસ હરગોવિંદ

૧ પારેખ મણીલાલ અંદરજી

૧ " પીનાંબર કરશનદાસ

૧ શેઠ કેશવલાલ નાનજી

૧ ભાધરામ મેપા

કેંજળી

૧ સંઘવી ભગવાન જીવન

૧ માસ્તર વેણીભાઈ

૧ જોશી રાઘવ

૧ ભુરા કાળા

૧ રાણા મેપા

૧ કાળા ગોવિંદજી

૧ કુંભાર આતા વર

૧ પંચોળી લાખા ચોંડા

૧ ખરક બેચર લખમણ

ઉમણીઆવડર

૧ દોશી દુર્લભદાસ ત્રીભોવન

૧ પટેલ નથુ વાધા

- ૧ " કરસન લાધા
૧ રાવળ ખોડા મશરી
૧ કુંભાર ગોવિંદ લાખા
૧ " ગોવિંદ ગીગા

ખરેડ

- ૧ ગાંધી પ્રાગજી પાનાચંદ
૧ ગોપાળજી દ્યારામ
૧ ભરવાડ ડાહ્યા રૂખડ
૧ કોળી ભાદા વશરામ
૧ બેન કુંવરબાઈ

તાવીડા

- ૧ જોની ગોવિંદજી મેધજી
૧ દોશી ડાહ્યાલાલ પરશોતમ
૧ જોશી વેલજી હરજી

તરેડ

- ૧ વીર ભવાનીશંકર હરગોવિંદ
૧ દોશી જગનલલ કમળશી
૧ ગાંધી ગીરધર ધનજી
૧ " ત્રીભોવન રાધવજી
૧ સંઘવી ચકુભાઈ માવજી
૧ સાંઘ જમાનશા અલીશા

ડાકીડી

- ૧ બ્રહ્મભાટ મદારસંગ રણુછોડ
૧ બારોટ વીરસંગ ગજજી

ખાવળા

- ૧ ગુજરાતી બ્રહ્મચારીજી ટી.
બેન. કવી

રાજવદર

- ૧ ખોળ જીવરાજ ભાણજી
૧ પટેલ હીરજી ભાણા

બેલમપર

- ૧ જમાદાર જાકુબ રાજરામ
૧ ખોળ ગાંગજી મહામદ
૧ બાવા કાલુગર ભવાનિગર
૧ દેશાઈ જમનાદાસ મનમોહન
૧ પંચોળી પુના જેઠા

વાઘવદરડા

- ૧ ખશીઆ ધુધાભાઈ કાળાભાઈ
સેદરડા
૧ ખશીઆ લાખાભાઈ નોંધણભાઈ
સેદરડા દરબાર

- ૧ કામદાર માણેકચંદ જીવરાજ
૧ મહેતા બાકિચંદ પદમશી
૧ " ત્રંબકલાલ કેશવજી
ગળથર

- ૧ ખશીઆ હનુભાઈ પુત્રભાઈ
૧ " જીવાભાઈ નથુભાઈ
તલગાજરડા

- ૧ શેઠ બાકિચંદ લવજી તથા
અલીભાઈ

- ૧ પટેલ ખીમા નારણ

ખારી

- ૧ ખશીઆ ભાકેભાઈ બીમભાઈ
ખારી દરબાર

- ૧ ગુવાણુ મેપા ગીગા
૧ મહેતા મોહનલાલ હરજીવન

ભાણપર

- ૧ શેઠ જીવાભાઈ વણારશી ભાણજી
૧ દોશી કાળીદાસ કમળશીભાલા
૧ ખોળ શામજીભાઈ જમાલ

દેવગામ

- ૧ માસ્તર ખીમચંદ કાળાભાઈ

- ૧ મુંદળ મુળચંદ્ર મારફતીઆ
ચમારડી
૧ પોપટલાઇ ભગવાનજી પારેખ
ગાધકડા
૧ વોરા આદમજી પીરલાઇ
ગારીઆધાર
૧ વોરા એમદઅલી મુલ્લાલાઇ
દાધીઆ
૧ મહેતા રઘુલાઇ ભગવાન
ખારપટોલી
૧ મહેતા કાનજી અમરશી
કાંત્રોડી
૧ મહેતા તુલશીદાસ લીલાધર
શેત્રાણી
૧ મહેતા પાનાચંદ ગીલા
દીતલા
૧ શેઠ કાલીદાસ સવજી
૧ „ વલ્લભદાસ કાનજી
૧ „ પાનાચંદ કરશનજી
સરંભડા
૧ શેઠ ગોકુળદાસ કાનજી

- ૧ શેઠ મંગળજી જીવન
વેરાવળ
૧ ઠક્કર કેશવજી કાલીદાસ
કુંકાવાવ
૧ નાયક શેખઉસ્માન ફતેહમામદ
૧ રામચંદ કેશવજી
૧ ત્રીવેદી નરભેરામ નાનજી
ખાલાપુર
૧ શેઠ પોપટલાલ મોહનલાલ
મુંઝયાસર
૧ શા. નાનજી અંદરજી
કતપર
૧ સંધરી માવજી ગોકુળ
૧ „ ત્રીભોવન જેસંગ
૧ „ નાગજી ગોકુળ
૧ ગોરડીઆ ભવાનીદાસ ત્રીભોવન
૧ પંડયા જેશંકર કાલીદાસ
૧ મોદી છોટાલાલ ચત્રજી
કુંભણ
૧ રા. ઉજમલાલ દયાળજી વડીલ

બાહર ખખર.

અનેક વ્યાધિની એકજ દવા.

ઇલેક્ટ્રીક પેઇનકીલર ઓઇલ.

ચુંક, ઉલટી, ઝાડો, મરડો, કોલેરા, વાયુ, અજીર્ણ અપચો, આધાશીશી, માથાનો દુઃખાવો, કમરના સાંધાનું જલાઇ જવું, સળે-ખમ, સ્ત્રીઓનાં દરદો જેવાં કે પ્રદર, પેટનો દુઃખાવો, કસુવાવડ, હીસ્ટીરીઆ તથા દરેક જાતના તાવ, દમ ખાંસી, શરદીથી હાથ પગનું અકડાઇ જવું, ભગંદર, ગડગુમડ, પ્રમેહ, વીંછીનો ડંખ, ખસ, ખરજવું, ધાધર, ઝેરી જીવાનના ઉપદ્રવથી થતી વ્યાધિ તથા શરીરના અંદરના અને ઉપરનાં અનેક દરદો માટે અમોઝે ધણી મહેનત અને શોધગોત કરી તથા પુષ્કળ અખ્તરા કરી તે માટે આ “ઇલેક્ટ્રીક પેઇન કીલર ઓઇલ” સીદ કરેલ છે. ઉપરનાં, હરેક દરદ ઉપર તે અકસીર અને સચોટ ઇલાજ છે.

કીમત મોટી બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦ } ટપાલ ખર્ચ જુદું
 ” નાની બાટલીના રૂ. ૦-૮-૦ } દરેક દરદ પ્રસંગના અનુ-
 પાન જુદા છે.

અમીરી બાળા ગોળી.

તમે તમારાં બાળાં કોમળ બચ્ચાંને મજાજીવ અને સુદૃઢ બાંધાના જેવા ઇચ્છતા હો તો જરૂર આ અમીરી બાળા ગોળીનું સેવન કરાવો. જેના સેવનથી ખાંસી, તાવ, ઉઠાડીઉં, મરડો, આમ, ધુળ ખાવાથી હાથ પગનું ગળી જવું, પેટનું ઢમઢોલ થવું, દાંત આવતી વખતે લીલા-પીળા ઝાડા થવા, ધાવણનું ન પચવું, વગેરે બચ્ચાંઓના અસહ્ય દરદો દુર થઇ નવજીવન પ્રાપ્ત થાય છે. કીમત રૂ. ૦-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું. દરેક દરદ પ્રસંગે અનુપાન જુદું.

રમણ પાઉડર

આજ કાલ વાળ કાઢવાના હજારો જાતના દુર્ગંધ મારતા સાબુઓ, નકલી પાઉડરો, તેલો, મલમો વગેરે આવે છે. જેના ઉપ-યોગથી આમડીને ઘણાં દરદો થાય છે. તેમજ દુર્ગંધને લીધે કંટાળા આવે છે. તો એકજ વખત આ રમણ પાઉડર વાપરવાથી ખાત્રી થશે કીં. રૂ. ૦-૪-૦

જેશી છગનલાલ હીરજી.

મહુવાખંદર (કાઠીઆવાડ)

જાહેર ખબર.

વીશ વર્ષના અમારા જહોળા અનુભવથી, નીચેની અનુભવી સીદ્ધિ દ્વારા જન સમાજના હિત માટે અમે એ પ્રુક્ષી રીતે જાહેર કરી છે, આ ઔષધોથી જે સ્ત્રીને બાળક થવું ન હોય, તેને ત્યાં પારણ બંધાવે છે, બાળક થયા છતાં બાળક ઉછરવું ન હોય તે ઉછરે છે અને કસ્ટોડિયનથી સ્ત્રી જાતિ અસહ્ય દુઃખી થાય છે તે દુઃખમાંથી મુક્ત થાય છે.

વડવાઈના સફેદ અંકુરો, પારસપીપળાના બી, ૭૩, નાગકેસર. દરેક દરદ પ્રસંગે ઉપરનાં ઔષધો જુદા જુદા પ્રમાણમાં અને જુદાં જુદાં અનુપાનથી લેવાનાં છે, તે બાજતમાં દરદીએ પોતાના દરદની વિગતવાર હકીકત મોકલ્યેથી ખુલાસો લખી મોકલવામાં આવશે. જવાબ માટે એક આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી.

માણેકલાલ ત્રીકમજી મહેતા.

મહુવાખંદર (કાઠીઆવાડ)

શરીરની નબળાઈ, પુરુષત્વહીનતા, કબજાઆત, સંત્રાહણી, મરડો, સોજા, બગંદર, જલંદર, સુવરોગ, આમ, પાંકુરોગ, કમળો વગેરે રોગો મટાડનારી રોસ નામની દવા જે મોરીશીયસ ટાપુના નદીઆ કલ્યાસ નામના જંગલમાં થાય છે, ત્યાંથી ધણા વર્ષ સુધી શોધ કરી અમે અત્રે લાવેલ છીએ. જેના સેવનથી ઉપલાં બંધકર દરદો અનેક દરદીને મટાડી આશીરવાદ મેળવેલ છે તે દવા દરદીને મક્ત આપવામાં આવે છે. દરેક પ્રકારના દરદના અનુપાન જુદાં છે જેથી દરદીએ પોતાના દરદની હકીકત ખુલાસેથી જણાવ્યેથી તેને જવાબમાં લખવામાં આવશે. જવાબ માટે પોસ્ટની એક આનાની ટીકીટ મોકલવી.

માણેકલાલ ત્રીકમજી મહેતા.

મહુવાખંદર—(કાઠીઆવાડ.)

